

NAMANGAN
DAVLAT
PEDAGOGIKA
INSTITUTI

ISSN: 2992-9008
UDK: 37

TA'LIM VA TARAQQIYOT

ILMIY-USLUBIY JURNAL

2023-YIL 5-SON

Bosh muharrir: Namangan davlat pedagogika instituti rektori B.E.Xusanov

Mas’ul muharrir: O’quv ishlari bo’yicha prorektor M.R.Qodirxonov

Mas’ul muharrir o’rinbosari: Ilmiy tadqiqotlar, innovatsiyalar va ilmiy-pedagogik kadrlar tayyorlash bo’limi boshlig’i J.A.Yuldashev

TAHRIR HAY’ATI

Aniq va tabiiy fanlar: akad. K.Tojibayev, akad. A.To’rayev, k.f.d., prof.

Sh.Abdullayev, f-m.f.d., dots. R.Xakimov, b.f.d., dots. A.Batashov, f-m.f.n., dots., T.Abdullayev.

Texnika fanlari: t.f.d., prof. A.Umarov, PhD. Sh.Xudoyqulov, PhD. A.Abdunazarov.

Ijtimoiy gumanitar fanlar: s.f.d., prof. T.Fayzullayev, tar.f.d, prof. A.Rasulov. f.f.d., prof. M.Ismoilov, i.f.d., dots. N.Sotivoldiyev, t.f.n., dots. A.Isoqboyev, PhD. J.Yuldashev, PhD. A.Abdullayev, PhD. F.M.Murodxo’jayeva

Pedagogika fanlari: p.f.d., prof. U.Inoyatov, p.f.d., prof. B.Xodjayev, p.f.d., prof. SH.J.Yusupova, p.f.d., prof. O’M.Asqarova. p.f.n., dots., Sh.Ubaydullayev, PhD. M.Asranboyeva, PhD. B.J.Urinov

Filologiya fanlari: fil.f.d., prof. N.Uluqov, fil.f.d., prof. H.Usmanova, p.f.n., dots. S.Misirov, PhD., dots. P.Lutfullayev, PhD., dots. M.Yakubbayev

Texnik muharrir: **R.Tursunov**

Tahririyat manzili: Namangan shahri, Uychi ko’chasi, 316-uy.

Pochta indeksi: 160136, **Faks:** (0369) 227-27-21,

Email: Info@namspi.uz

“Ta’lim va taraqqiyot” ilmiy-uslubiy jurnali elektron to’plam sifatida O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi (AOKA)ning 2022-yil 25-oktabrdagi № 045 044 raqamli guvohnomasi asosida chop etiladi. UDK: 37, Xalqaro standartlashtirish raqami (ISSN): 2992-9008. “Ta’lim va taraqqiyot” ilmiy-uslubiy jurnalining 2023-yil 5-soni NamDPI Ilmiy-texnikaviy Kengashining 11-noyabr 2023-yildagi 11-sonli kengaytirilgan yig’ilishida muhokama qilinib, ilmiy to’plam sifatida chop etishga ruxsat etilgan (Bayonnoma № 11). Maqolalarning ilmiy saviyasi va keltirilgan ma’lumotlar uchun mualliflar javobgar hisoblanadi.

TA'LIMNING DOLZARB MUAMMOLARI VA YECHIMLARI:

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARI FAOLIYATINI TASHKIL ETISHDA STRATEGIK MAQSADNI BELGILASH VA AMALGA OSHIRISH MEXANIZMLARI

Mo'minova Muxayyo Usmanovna

Namangan davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya: O'rganilgan ilmiy tadqiqotlar natijalarining tahlili strategik rejalarni amalga oshirishga yo'naltirilgan maqsadni belgilash va unga erishish yo'nalishidagi vazifalarni amalga oshirish sub'ektning aniq ob'ektga yo'naltirilgan tashqi faoliyati ekanligini ko'rsatadi. Strategik maqsadni shakllantirish jarayoni boshqaruv strategiyalarini belgilash, ya'ni strategik maqsadni loyihalash va unga erishish, uning amaliy faoliyat natijasida yuzaga keladigan ideal obrazini yaratish (strategik maqsadni ro'yobga chiqarish)ni nazarda tutadi va aniq vositalarni qo'llash bilan tavsiflanadi. Ushbu tadqiqotda bunday vositalar sifatida texnologik modellar nazarda tutiladi.

Boshqaruv faoliyatida strategik maqsadga erishish yo'nalishidagi vazifalarni amalga oshirish rejalashtirish, tashkil etish, nazorat qilish, tahlil qilish va ob'ektiv baholashdan iborat bo'lsa, qayta aloqa esa mavjud jarayon samaradorligi (muvaffaqiyatli yoki muvaffaqiyatsizligi)ni belgilovchi omillardan biri hisoblanadi.

Kalit so'zlar: tadqiqot, strategiya, reja, maqsad, jarayon, boshqaruv, rahbar, pedagogik, sub'ekt, ta'lim, masala, faoliyat.

Аннотация: Результаты научного исследования показывает, что постановка цели, направленная на реализацию стратегических планов и выполнение задач в направлении ее достижения, является внешней деятельностью субъекта, направленной на конкретный объект. Процесс формирования стратегической цели предполагает определение стратегий

управления, то есть проектирование стратегической цели и ее достижение, создание ее идеального образа в результате практической деятельности (реализации стратегической цели), и характеризуется использованием конкретных инструментов. В качестве таких инструментов в данном исследовании рассматриваются технологические модели.

В управленческой деятельности реализация задач, направленных на достижение стратегической цели, состоит из планирования, организации, контроля, анализа и объективной оценки, а обратная связь является одним из факторов, определяющих эффективность (успех или неуспех) существующего процесса.

Ключевые слова: исследование, стратегия, план, цель, процесс, управление, руководитель, педагогика, субъект, образование, проблема, деятельность.

Abstract: *The results of scientific research show that setting a goal aimed at implementing strategic plans and fulfilling tasks in the direction of achieving it is an external activity of the subject, aimed at a specific object. The process of forming a strategic goal involves the definition of management strategies, that is, the design of a strategic goal and its achievement, the creation of its ideal image as a result of practical activities (implementation of a strategic goal), and is characterized by the use of specific tools. Technological models are considered as such tools in this study.*

In management activities, the implementation of tasks aimed at achieving a strategic goal consists of planning, organization, control, analysis and objective assessment, and feedback is one of the factors that determine the effectiveness (success or failure) of the existing process.

Key words: *research, strategy, plan, goal, process, management, leader, pedagogy, subject, education, problem, activity.*

Strategik rejalarini amalga oshirishga yo'naltirilgan maqsadni belgilashga nazariy yondashuv falsafiy yo'nalishda amalga oshirilgan ishlarning o'ziga xos jihati sanaladi. Psixologik nuqtai nazardan esa strategik maqsadni taxmin qilish

maxsus jarayon sifatida e'tirof etilgan. Strategik maqsadni belgilash uchun maxsus ko'rsatmalarning berilmaganligi, strategik maqsadga nisbatan qarashning bir yoqlamaliligi, ichki sababiy zaruriyati strategik maqsad tushunchasiga psixologik yondashuvning o'ziga xosligini ifodalaydi.

Strategik rejalarni shakllantirish va strategik maqsadni belgilash jarayonlarining ma'lum darajada o'ziga xosligi ta'lim muassasasi rahbarining strategik maqsadni belgilash faoliyatida ayrim noaniqliklarni yuzaga keltiradi. Ular mos ravishda strategik maqsadni amalga oshirish, ya'ni strategik maqsadni ro'yobga chiqarishga qaratilgan faoliyatga tashqaridan ta'sir o'tkazadi. Strategik maqsadni amalga oshirish jarayonlarining aniq ishlab chiqilmaganligi strategik maqsadni shakllantirish jarayonlarini tadqiq qilishning o'ziga xosligini belgilaydi.

Umumiy o'rta ta'lim maktablari (kelgusida - UOTM) faoliyatida rahbar va pedagoglarning yaqin o'n yilda amalga oshiriluvchi faoliyatlari yuzasidan strategik maqsadlarni aniqlashlari muhim hisoblanadi. Belgilangan vazifalarni echish strategik maqsad tarkibiy unsurlarining amaliy jihatlarini aniqlashga imkon beradi. Strategik maqsadga erishish strategik maqsadni shakllantirishdan boshlab uning amalga oshirilishi bilan yakunlanuvchi faoliyat jarayonining yaxlitligini ifodalaydi.

Tadqiqotlarda keltirilishicha, strategik maqsad ixtiyoriy boshqaruv tizimining tashkil etuvchi komponenti hisoblanadi, UOTMni boshqarishda strategik maqsadning ahamiyati aniq faoliyatning strategik maqsadi sifatida belgilanadi. Bunda avval strategik maqsad umumiy hisoblanadi, uni loyihalashtirish jarayonida taktika va vaziyatlar ham inobatga olingan holda topshiriqlar bo'yicha taqsimlanadi. YA'ni, boshqaruvda strategik maqsadni shakllantirish bir necha darajada amalga oshiriladi: umumiy strategik maqsadni belgilash; umumiy (strategik) strategik maqsadni aniqlashtirish; vaziyatga ko'ra strategik maqsadlarni ishlab chiqish [1, 38-b].

Tadqiqot ishimizda boshqaruv faoliyati strategik maqsadi, ya'ni strategik maqsad sifatida ta'lim tizimini rivojlantirish, ta'lim-tarbiya jarayonida ko'zlangan natijalarga erishish – raqobatbardosh bitiruvchilar tayyorlash inobatga olindi.

Strategik reja ta’lim muassasasida ta’lim tizimini rivojlantirish, ta’lim-tarbiya jarayonida ko’zlangan strategik maqsadlarga erishish – raqobatbardosh bitiruvchilar tayyorlash yo’nalishida uzoq (besh, o’n yil va undan ko’proq muddatlarni o’z ichiga oladi) muddatlarga mo’ljallangan vazifalarni o’z ichiga olgan dastur (istiqbol reja) bo’lib, u ta’lim muassasasining hamda rahbar xodimlarning yillik va joriy rejalari uchun asos sifatida xizmat qiladi [1, 272-b].

Strategik rejalashtirish ta’lim muassasasining strategik maqsadlaridan kelib chiqib amalga oshirish zarur bo’lgan vazifalarni belgilash, mazkur vazifalarni amalga oshirish uchun boshqaruv funksiyalari, metodlari hamda strategik maqsadlarini aniqlash va amalga oshirish yuzasidan strategik rejalar ishlab chiqish jarayoni bo’lib, bunda strategik maqsad va vazifalarning ilmiy asoslanganligi, belgilangan muddatlarning aniqligi va ob’ektivligi, ijrochilarning bilimi va kasb mahorati, tashqi muhit ta’siri, fan-texnika va texnologiyalarning rivojlanishi, muassasa imkoniyatlari, shuningdek, boshqaruv strategiyasi, ya’ni strategiyani amalga oshirishni boshqarish yo’nalishlari o’rganilib tahlil qilinadi [1, 271-b].

Strategik boshqaruv esa ta’lim muassasasining strategik maqsadi yo’nalishida muassasa imkoniyatlarini pedagogik xodimlarning umumiy manfaatlari bilan muvofiqlashtirishni nazarda tutuvchi uzoq muddatga tuzilgan dastur, reja va loyihalar asosida boshqarishdir. Strategik boshqaruv odatda, mazkur tizimni boshqaruv madaniyatining yuqori darajasini belgilovchi keng innovatsion dasturlarni amalga oshirish imkoniyatini yaratadi.

Kon’yunkturaviy boshqaruv – ma’lum bir davrda muassasaning iqtisodiy holatini tavsiflovchi belgilar majmuasi bilan bog’liq bo’ladi. Amaliy faoliyatda u yoki bu boshqaruv yo’nalishining ustunligi tashkiliy tizimning yangilik darajasi ko’rsatkichlari bilan belgilanadi. Konyunkturaviy boshqaruv ma’lum bir davrning iqtisodiy holatini tavsiflovchi belgilar majmuasi bilan bog’liq bo’lsa, strategik boshqaruv esa odatda, mazkur tizimni boshqaruv madaniyatining yuqori darajasini belgilovchi keng innovatsion dasturlarni amalga oshirish imkoniyatini yaratadi [2, 76-b].

Demak, UO'TMda boshqaruv faoliyati strategik maqsadlarini shakllantirish va ko'zlangan strategik maqsadlarga erishish yo'nalishlarini belgilashda faoliyatning strategik rejasini tuzish va mazkur reja asosida muassasaning istiqbol strategik maqsadi va imkoniyatlarini xodimlar manfaati bilan uyg'unlashtirishni hamda ta'lim muassasasining faoliyatini zamonaviy o'zgarishlarga moslashtirib borish, ta'lim innovatsiyalarini joriy etishni nazarda tutuvchi uzoq muddatli boshqaruv usullarini boshqaruv jarayoniga tatbiq etish zarur. Bu o'z navbatida istiqbolni tadqiq qilish va strategik maqsadlarga erishishda rivojlanishga ta'sir etuvchi omillarni oldindan tahlil qilish zaruriyatini belgilaydi.

Maxsus strategiya – ta'lim muassasasida ta'lim jarayoni samaradorligining pasayib ketishini, o'quvchilarning o'zlashtirish darajasining DTS talablari darajasidan tushib ketmasligini, shuningdek, tajribali, bilimli, o'z kasbining fidoyilari bo'lgan pedagoglarning ta'lim muassasasidan ketib qolishlarining oldini olish strategik maqsadida uzoq muddatga tuziladi [2, 78-b].

Funksional strategiya – ta'lim muassasasining ta'lim-tarbiya jarayoni ishtirokchilari, bo'limlari, jamoaviy boshqaruv organlari va ma'muriyat hamda jamoatchilik tashkilotlari oldidagi vazifalarni amalga oshirish usullarini o'z ichiga olgan ishchi strategiya hisoblanadi [2, 78-b].

Mujassamlashtirilgan strategiya – ta'lim jarayonini ilmiy asosda tashkil etishning barcha yo'nalishlarini qamrab olgan hamda ta'lim muassasasining yaxlit faoliyatini o'zida jamlagan mo'ljaldir [2, 78-b].

Diversifikatsiyalashgan strategiya – ta'lim jarayonini ilmiy asosda tashkil etish, iqtidorli o'quvchilarni aniqlash va ularni o'qitishda tabaqalashtirilgan yondashuvlarni joriy etish asosida o'quvchilarning o'zlashtirish ko'rsatkichlarini ko'tarish, maktab bitiruvchilari o'rtasida raqobatbardosh, xorijiy tillarni biladigan, bilimli, keng dunyoqarashga ega bo'lgan bitiruvchilar sonini ko'paytirishga qaratilgan vazifalarni amalga oshirish yo'llarini ifodalaydi [2, 78-b].

Mazkur stragiyalarning mazmun-mohiyatiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, unda UO'TM faoliyatini rivojlantirish hamda takomillashtirishda ta'lim muassasasining rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillarni inobatga olgan holda

rivojlantirish va takomillashtirish yo'nalishida bajarilishi zarur bo'lgan vazifalar, samaradorlikka erishish usullari strategik maqsadga erishish yo'nalishlari sifatida ifodalanadi.

Demak, UO'TMda strategik maqsadni shakllantirish va unga erishishda ta'lim muassasasining strategik rejasi va uning turlari, strategik boshqaruv funksiyalari va metodlarni ta'lim muassasasining rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar sifatida inobatga olinishi muhim ahamiyatga ega.

Boshqaruvning umumiy nazariyalaridan kelib chiqib va amaliyot tahlillariga asoslangan hozirgi zamon tadqiqotchilari pedagogik tizimning boshqaruv funksiyalari sifatida quyidagi funksiyalarni ajratib ko'rsatish mumkin deb hisoblaydi: rejalashtirish, motivlashtirish, nazorat [3]; qaror qabul qilish, qabul qilingan qarorlarning ijrosini ta'minlash, oldindan, joriy va yakuniy nazorat [4]; tahlil, strategik maqsadga yo'naltirish va rejalashtirish, tashkil etish va muvofiqlashtirish [5]; strategik maqsadni aniqlash, pedagogik tahlil, oldindan ko'rish (anglash), rejalashtirish, bajarilishini tashkil etish, nazorat va baholash

Boshqaruv faoliyatini oldindan ko'rish (anglash) va rejalashtirish funksiyasi uchun strategik maqsadli-motivlashtirish boshlang'ich asos bo'lib xizmat qiladi, oldindan ko'rish-rejalashtirish funksiyasi tashkiliy shakllar, usullar, ta'sir etuvchi vositalarni aniqlaydi, nazoratning me'yori va natijalarini baholashga xizmat qiladi, shuningdek, pedagogik tizimni va uning ishtirokchilarining harakati va faoliyatini muvofiqlashtirish hamda tartibga solish imkonini beradi [158, 100-b]. .

Mazkur ma'lumotlarga asoslanib aytish mumkinki, keltirilgan oldindan ko'rish-rejalashtirish funksiyasi, eng avvalo, tashqi muhitning ta'sirini va mavjud imkoniyatlarni hisobga olgan holda, belgilangan strategik maqsadga erishish yo'llarini aniqlashni nazarda tutadi.

Qator tadqiqotchilarning fikricha, boshqaruvning oldindan ko'rish-rejalashtirish funksiyasi quyidagi uch asosiy vazifani bajarish bilan bog'liq bo'ladi:

- pedagogik tizimning erishgan darajasini (holatini) aniqlash va rivojlanishga harakat qilish davrini aniq belgilash;

- pedagogik tizimning kelajagini aniqlash, uni sotsium va ta'lim muassasasining imkoniyatlari va ehtiyojlariga mos ravishda tashkil etish va harakatlantirish;
- pedagogik tizimning faoliyatini rivojlantirish strategiyasi va taktikalarini aniqlash [6].

Oldindan ko'rish-rejalashtirish funksiyasini amalga oshirish ko'zlangan natijalarga erishish uchun tashkiliy shakllar, usullar, ta'sir etuvchi vositalarni, pedagogik tizimni va uning ishtirokchilarining xatti-harakati va faoliyatini muvofiqlashtirish va tartibga solish uchun xizmat qiluvchi motivlarni aniqlash, shuningdek, nazoratning me'yori va natijalarini baholash mezonlarini oldindan belgilashga imkoniyatlar yaratadi.

Demak, boshqaruvda strategik maqsadlarini shakllantirish, strategik maqsadlarni aniqlashtirish, strategik rejalashtirish, strategik qarorlar qabul qilish, erishilishi mumkin bo'lgan natijalarni oldindan aniqlash, belgilangan strategik maqsadga va ko'zlangan natijalarga sub'ektlarning munosabatini, ularning moyilligi, imkoniyatlari, bilimi, tajribasi, ehtiyoji va qiziqishlarini aniqlash, belgilangan strategik maqsadga erishish uchun zaruriy va etarli shart-sharoitlarni yaratish, barcha uchun qulay bo'lgan o'zaro ta'sir jarayonini, vujudga keltirish, boshqaruv faoliyati samaradorligini ta'minlash yo'nalishida vazifalar belgilanishida oldindan ko'rish-rejalashtirish funksiyasi muhim ahamiyat kasb etadi.

Boshqaruv faoliyatida strategik maqsadini belgilash nazariyasining asoslarini ishlab chiqish va uni tahlil qilish quyidagi o'zaro bog'liq masalalarni echishni nazarda tutadi:

- mavjud sharoitda ta'lim muassasasini boshqarishda strategik maqsadning aniq belgilanishi (holati) hamda sub'ektlar faoliyatini tahlil qilish;
- strategik maqsadni tanlash, uning guruhleri va turlari, strategik maqsadni qo'yish va amalga oshirishga ta'sir etuvchi omillarini aniqlash.

Bunday tahlil boshqaruv qarorining turlari va ularni ishlab chiqish va qabul qilish jarayonlari, shuningdek, ushbu jarayon unsurlari: strategik maqsad

variantlari, strategik maqsadga erishishning muqobil vositalari, model yoki u bilan bog'liq harakatlarni o'rganishni nazarda tutadi.

Keltirilgan ma'lumotlarga asoslanib aytish mumkinki, sub'ektlar manfaatlari uyg'unlashuvi ularni muayyan tarzda va umumiy strategik maqsad yo'nalishida harakat qilishga undaydigan vosita bo'lib, uni vujudga kelishi va o'zgarib borishi, ahamiyati va faollik darajasi sub'ektlarning xatti-harakatlarida, ya'ni hamkorlikdagi faoliyatida namoyon bo'ladi.

Sub'ektlar tomonidan amalga oshiriladigan hamkorlikdagi faoliyat o'z ehtiyojlarini qondirishga yo'naltirilgan bo'lib, uning yo'nalishi va faollik darajasi ehtiyojlarning kelib chiqishi, qondirilish zaruriyatiga va umumiy manfaatlarning ifodalanishiga bog'liq bo'ladi. Shuningdek, sub'ektlarning hamkorlikdagi faoliyatida ularning faolligini vujudga kelishida manfaatlar uyg'unlashuvi eng avvalo, ularda umumiy strategik maqsadni vujudga kelishiga o'z ta'sirini o'tkazadi va umumiy strategik maqsad ham o'z navbatida hamkorlikdagi faoldiyat jarayonida sub'ektlarning faolligini ta'minlovchi vosita sifatida xizmat qiladi.

Demak, UO'TMda strategik maqsadni shakllantirish va unga erishishda sub'ektlarning o'z oldiga qo'ygan strategik maqsadi va orzu-istaklarini, ma'lum bir yo'nalishlardagi tasavvuri va tushunchalarini o'rganish, tahlil qilish zarur hisoblanadi, chunki strategik maqsadlarning umumiyligi mavjud vaziyatlarni hamda hamkorlikdagi faoliyatni o'zgartirishga, hamkorlikdagi boshqaruvni shakllantirish va rivolantirishga xizmat qilishi mumkin.

Sub'ektlar hisoblanayotgan UO'TM rahbarlari, pedagoglar va o'quvchilarda ayni bir vaqtning o'zida bir necha orzu-istak va strategik maqsadlar shakllanishi mumkin, chunki bir vaqtning o'zida ularda yo'nalishi va mazmun-mohiyatiga ko'ra turli xil ehtiyojlar vujudga kelishi mumkin. Ehtiyojlar turlicha bo'lsa-da va ularni qondirish yo'nalishida shakllangan orzu-istak va bir necha strategik maqsad hamda ularga erishish mumkin bo'lgan bir necha yo'l bo'lgan taqdirda ham umumiy strategik maqsadni hamda umumiy strategik maqsadga erishishga xizmat qiluvchi vositalarni aniqlash zarur hisoblanadi.

Shunday ekan, UO'TM faoliyatini tashkil etish va boshqarish yo'nalishida samaradorlikka erishish yo'nalishida belgilangan strategik maqsad va ko'zlangan natijalarga erishish yo'llari va vositalarini tanlab olish jarayonida umumiy manfaatlar inobatga olinishi zarur bo'lib, belgilangan umumiy strategik maqsad va unga erishishga xizmat qiluvchi vositani boshqaruv faoliyatining strategik maqsadi deb atash mumkin.

Demak, UO'TMda boshqaruv va hamkorlikdagi strategik maqsadni belgilashda har bir sub'ektni o'z oldiga ma'lum bir strategik maqsadni qo'ygan va unga erishish yo'llarini tanlagan shaxs sifatida ma'lum darajada o'z dunyoqarashiga, tasavvuri va tushunchalariga, shuningdek, shaxsiy yoki ijtimoiy manfaatlarni ifodalovchi ehtiyojlarga ega ekanligini va bunda uning irodaviy harakatlarining asosiy vositalari sifatida uning strategik maqsadi, manfaatlari va ehtiyoji xizmat qilishini hamda eng asosiysi mazkur vositalar uni hamkorlikda faoliyat ko'rsatishga undovchi motiv sifatida xizmat qilishini inobatga olish zarur.

Keltirilgan zaruriyatlarning mazmun-mohiyati UO'TMda boshqaruv va hamkorlikdagi boshqaruv jarayonlarini tashkil etishga strategik yondashuvni tatbiq etish o'ziga xos ahamiyatga ega ekanligini ifodalaydi va o'z navbatida strategik yondashuvning mazmun-mohiyati, ahamiyati va o'ziga xos xususiyatlarini o'rganishni taqozo etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Djuraev R.X., Turg'unov S.T. Ta'lim menejmenti: O'quv qo'llanma. – Toshkent: Voris, 2006, 272-b
2. Turg'unov S.T. Umumiy o'rta ta'lim muassasalari direktorlari boshqaruv faoliyatining nazariy asoslari: Ped.f.d. ...diss. – Toshkent, 2007. – 76-b].
3. Основы разработки педагогических технологий и инноваций / Под. ред. В.А. Пятина. – Астрахань, 1998. – 380 с.
4. Сергеева В.В. Управление образовательными системами. – М.: Новая школа, 2000. – С. 27.145
5. Симонов В.П. Педагогический менеджмент. 3-е издание. – М.: Педобщество России, 1999. – 430 с 146

6. Лазарев В. С. Системное развитие школы. – М., 2002. – С. 51

ЎҚУВЧИ ЁШЛАРНИ ВАТАНПАВАРЛИК РУХИДА ТАРБИЯЛАШДА КИТОБ МУТОАЛАСИ ВА КИТОБХОНЛИК ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН ТАРАҚҚИЁТИНИНГ БУЮК ПОЙДЕВОРИ СИФАТИДА

Қулматов Норқобил Эшмаматович

*Самарқанд давлат ветеринария медицинаси, чорвачилик ва
биотехнологиялар университетининг Тошкент филиали, катта ўқитувчи,
ёшлар масалалари ва маънавий-маърифий ишлар бўйича декан ўринбосари*
+998 91-166-22-35 norgobui65@mail.ru

Аннотация: Ушбу мақоланинг мазмунда мамлакатимиз таълим-тарбия тизимида илм-фаннинг ривожланиши асосида ўқувчи ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялашда китобхонликнинг янги Ўзбекистон тараққиётининг ривожланишида ўзига хос жиҳатлари, китоб мутолаасининг самарали ва таъсирчан усуллари баён этилади.

Калит сўзлар: Янги Ўзбекистон, ўқувчи ёшлар, китоб, китобхонлик, илм-фан, таълим, тарбия, маънавият, маданият, маърифат, маърифатли инсон, маънавий тарбия, миллий ва умуминсоний қадриятлар.

Аннотация: В содержании данной статьи на основе развития науки в образовательной системе нашей страны описаны конкретные аспекты чтения в развитии нового Узбекистана, действенные и действенные методы чтения книг.

Ключевые слова: Новый Узбекистан, студенческая молодежь, книга, чтение, наука, образование, обучение, духовность, культура, просвещение, просвещенный человек, духовное образование, национальные и общечеловеческие ценности.

Annotation: *In the content of this article, on the basis of the development of science in the educational system of our country, specific aspects of reading in the development of the new Uzbekistan, effective and effective methods of book reading are described.*

Key words: *New Uzbekistan, student youth, book, reading, science, education, education, spirituality, culture, enlightenment, enlightened person, spiritual education, national and universal values.*

“Инсонларнинг онги тафаккури, дунёқарашини ўзгартириш, маънавий савиясини юксалтириш воситаси –бу китоб. Китобсиз тараккиётга, юксак маънавиятга эришиб бўлмайди. Китоб ўқимаган инсоннинг ҳам, миллатнинг ҳам келажаги йўқ.”

Шавкат Мирзиёев

Тадқиқот ишининг долзарблиги: Янги Ўзбекистонда китобхонлик маданиятини ривожлантириш мақсадида 2017 йилнинг 13 сентябрда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Китоб маҳсулотларини нашр этиш ва тарқатиш тизимини ривожлантириш, китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини ошириш ҳамда тарғиб қилиш бўйича комплекс чора-тадбирлар дастури тўғрисида”ги [1] ПҚ-3271- сонли қарори қабул қилиниб, давлатимиз раҳбари томонидан илгари сурилган 5 та муҳим ташаббуснинг тўртинчиси ёшлар маънавиятини юксалтириш ва улар ўртасида китобхонликни кенг тарғиб қилишдан иборатлиги кўрсатиб ўтилган эди. Китоб мутолааси ва китобхонликка бўлган энг юқори даражадаги бу эътибор бежиз эмас, Зеро, мутолаага боғланган кўнгил китобдан беҳад улуғ маънавий озуқа олади. Унда яратилган образлар бахтидан қувонади, ташвиши, хато ва камчиликларидан изтироб чекади, одоб-ахлоқ ва тарбиясидан намуна, сабр ва матонатидан руҳий қувват олади. Афсуски, сўнгги йилларда китобхон авлоднинг китобларда қолганлиги мамлакатимиз раҳбарини ташвишга солганида ҳам айни ҳақиқат ўз ифодасини топган. Шу боис китоб мутолааси ва китобхонлик, мутолаа

маданиятини назариядан амалиётга олиб чиқиш, жамият миллий юксалишининг асосий омилларида бири этиб белгилаб қўйилган эди. Дарҳақиқат, китоб – инсонларнинг, қолаверса ҳар бир ўқувчи ёшнинг энг яқин дўсти ва маслаҳатчиси, йўлчи юлдузи, ақл қайроғи ва билим манбаидир. Қадим-қадимдан юртимизда китоб фикрлаш қуроли, хазиналар калити, тафаккур манбаи бўлгани учун ҳам ота-боболаримиз уни нондай азиз, мўътабар ва муқаддас деб билишган. Шунинг учун ҳам китобга муҳаббат, уни қадрлаш, ўқишга иштиёқ халқимизнинг қон-қонига сингиб кетган. Янги Ўзбекистон "Миллий тикланишдан - миллий юксалиш сари" тамойили асосида тараққиётнинг янги босқичига қадам қўяр экан, бунда янги давр шиддати жамият ҳаётида эзгу қадрият ва анъаналарни қарор топтиришга, хусусан, халқимиз, айниқса, ёш авлоднинг, жумладан ўқувчи ёшларимизнинг маънавий-интеллектуал салоҳияти, онгу тафаккури ва дунёқарашини юксалтиришда, она Ватани ва халқига муҳаббат ва садоқат туйғуси билан яшайдиган баркамол шахсни тарбиялашда китобхонлик маданиятини ошириш алоҳида муҳим аҳамият касб этмоқда. Бу эса бугунги кунда танланган мавзумизнинг нақадар муҳим ва долзарблигидан далолат беради. Ҳар бир инсон дастлабки тарбияни, яъни маънавий озукани оилада ота-онадан олади. Кейин эса мактабга боради. Жамоада ўзини қандай тутишни ўрганади. Маънавий озукани олишнинг, чин инсон бўлиб етишишнинг бирдан бир йўли бу китоб мутолааси ҳисобланади. Инсон камолоти ва билимининг манбаи китоб билан боғлиқ. У инсонни комиллик сари етаклайди. Дарҳақиқат, бу маънавий сарчашма фарзандларимизнинг дунёқарашини бойитади, нутқини ўстириб, хотирасини мустаҳкамлайди. Китоб маслаҳатчи, садоқатли ҳамроҳ, энг яқин дўст ва бебаҳо бойлик ҳисобланади. Бола тарбиясида унинг ўрни муҳим. Миллатнинг маънавий-руҳий дунёсини китобга муносабати, китобхонлик даражасига қараб ҳам аниқлаш мумкин. Жаҳон маданиятига муносиб ҳисса қўшган аجدодларимиз эришган бетакрор ютуқларнинг сабаби ҳам китоб мутолаасидир. Шу боис бугунги кунда юртимизда аҳолининг китобхонлик маданиятини юксалтириш масаласига жиддий эътибор қаратиб келинмоқда.

Муаммони ҳал қилиш йўллари:Маълумки, ўқувчи ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялашда ва уларнинг қалбида юксак маънавиятни шакллантиришда китоб ва китобхонликнинг аҳамияти беқиёсдир. Китоб асрларни-асрларга, замонларни-замонларга, ришталарни-ришталарга уловчи восита. Шунинг учун ҳар бир ўқувчи ва талаба ёшларда китоб ўқиш, ахборот олиш маданиятини янада ривожлантириш бугунги куннинг энг муҳим долзарб вазифаларидан бири бўлиб қолмоқда. Китоб ўқиш маданияти жуда кенг тушунча ва мураккаб муаммо бўлиб, тахминан қуйидаги ҳолатларни ўз ичига олади: китоб танлаб олиш; китобни қандай ўқишни билиш; китоб ўқиганда нималарга эътибор бериш ва нималарни эсда сақлаб қолиш; керакли маълумотларни қаердан, қандай, қайси воситалардан фойдаланиб топиш; олинган билимни ёки хабарни қандай етказиб бериш; қайта ўқиш-китобхонлик кўникмасини шакллантириш; кутубхонада каталог ва картотекалар билан ишлай билиш; китобни тез ва секин ўқишни фарқлай олиш; китобни ўқиб, унинг фусункор оламига кира билиш; китобни мустақил ўқий билиш ва ҳокозолардан иборат.Аҳоли, айниқса, ўқувчи ва талаба ёшларимиз орасида бадий жихатдан юксак, интеллектуал, савияни ўстиришга ва дунёқарашни кенгайтиришга хизмат қиладиган китобларга бўлган талабни ўрганиш, бугунги куннинг энг долзарб вазифаси ҳисобланиб, ёшлар ўртасида китобхонликни юксалтиришда энг таъсирчан омиллардан бири саналади.

Шунингдек, бугунги кунда ёшларимизнинг китоб ўқишга бўлган қизиқишларини юксалтириш мақсадида давлатимиз томонидан кенг кўламли ишлар амалга ошириб келинмоқда. Жумладан, 2017 йил 13 сентябрдаги “Китоб маҳсулотларини нашр этиш ва тарқатиш тизимини ривожлантириш, китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини ошириш ҳамда тарғиб қилиш бўйича комплекс чора-тадбирлар дастури тўғрисида”ги [1] ПҚ-3271-сонли, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 7 июндаги “Ўзбекистон Республикаси аҳолисига ахборот-кутубхона хизмати кўрсатишни янада такомиллаштириш тўғрисида”ги [2] ПҚ-4354-сон қарорлари, шунингдек, муҳтарам президентимиз Ш.М.Мирзиёев томонидан ёшлар маънавиятини юксалтириш ва уларнинг бўш

вақтини мазмунли ташкил этиш бўйича илгари сурилган 5 та муҳим ташаббусдан бири - ёшлар маънавиятини юксалтириш, улар ўртасида китобхонликни кенг тарғиб қилиш борасидаги ишларимизда дастурил амал бўлмоқда. Президентимиз таъкидлаганидек, ёшларнинг китоб ўқишга бўлган қизиқишини оширишга, уларни китоб билан дўст бўлишга, аҳолининг китобхонлик савиясини янада оширишга алоҳида эътибор қаратиш лозим бўлади. Бунинг учун, аввало, миллий адабиётимиз ва жаҳон адабиётининг энг сара намуналарини ижтимоий тармоқларга жойлаштириш ва уларни кенг тарғиб қилишга алоҳида эътибор беришимиз муҳим аҳамият касб этади. Дарҳақиқат, Китоб – тафаккур қаноти. Бу қанот мустаҳкам бўлса, юксак кенгликлар сари интилишдан толмайди. Китобга бўлган қизиқиш ўсиб келаётган ёш авлоднинг маънавий дунёсини бойитишга хизмат қилади. Ҳар бир инсон китоблар орқали унинг маънавий хазинасидан, чексиз имкониятидан иложи борица кўпроқ фойдаланиб, ўзининг, ўзгаларнинг ҳаётини мазмунан бойитиши мумкин. Китоб-руҳиятимиз озуқаси, у билан дўстлашиш нафақат бизни маънан юксалтиради, балки жаҳонга танитади, эзгуликка етаклайди. Ўз-ўзидан шундай савол туғилади. Хўш, бугунги кунда ўқувчи ва талаба ёшларимиз ҳаётида китоб, китоб мутолааси ва китобхонликнинг ўрни ва аҳамияти қандай? Дунёда глобаллашув жараёнлари шиддат билан ўзгариб бораётган бугунги замонда ўқувчи ва талаба ёшларимизнинг маънавий бутун, маърифий етук бўлиб етишишлари учун таълим тизимининг олдида ҳаётнинг ўзи жуда кўп талаблар қўймоқда. Бу талаблар ичида ўз ишига креатив ёндашув алоҳида ўрин тутди. Ўқувчи ва талаба ёшларнинг замонавий билим, кўникма ва малакаларни фақатгина ўзлаштирибгина қолмасдан, балки унинг барча компонентларини ҳаётга қўллай олиши муҳим вазифа эканини таълим тизимининг ҳар бир педагоги ва ҳар бир таълим муассасаси тушуниб етсагина ишимизда самарадорлик бўлади. Бу борадаги ишларни амалга оширишда давлатимиз раҳбари муҳтарам Президентимиз Шавкат Миромонович Мирзиёев таъкидлаганидек: “Ёшларимизнинг мустақил фикрлайдиган, юксак интеллектуал ва маънавий

салоҳиятга эга бўлиб, дунё миқёсида ўз тенгдошларига ҳеч қайси соҳада бўш келмайдиган инсонлар бўлиб камол топиши, бахтли бўлиши учун давлатимиз ва жамиятимизнинг бор куч ва имкониятларини сафарбар этамиз” [3] деган фикрлари айтилиши ҳақиқатдир. Ўқувчи ва талаба ёшларимиз мутолаасининг асосий манбаси бадиий китоб бўлмоғи зарур. Унутмаслик керакки, бадиий китобни ҳозирги глобаллашган замонда шунчаки ўқишга тавсия қилиш билан ўқитиб, китобхон дидини ошириб бўлмайди. Замонавий метод ва усуллар устида ишлаш ва шу орқали ўқувчи ёшларни нимани қачон ва қай тартибда ўқишга кўниктириш масалаларини ҳам қайта кўриб чиқадиган пайт келди. Бадиий китобсиз илму маърифатга тўла эришишни, ҳақиқий тўқис жамият қуришни тасаввур қилиб бўлмайди. Демак, ҳамма нарса инсоннинг билимига, маънавий камолотига бориб тақалар экан, китобхонлик анъаналарини давом эттириш, аynиқса, ўқувчи ёшлар ўртасида мутолаа маданиятини шакллантириш ва ривожлантириш ўта зарур вазифалиги ўз-ўзидан аён.

Таклиф ва тавсиялар: Ўқувчи ёшларда китоб ўқиш кўникмаси шаклланса, камолоти йўлида қолган барча амалларни китобнинг ўзи ўргатади. Ҳаммамиз китоб ўқишнинг фойдали эканлигини эшитганмиз. Лекин унинг фойдалилиги айнан нимада? Китоб ўқишнинг 21 фойдаси ҳақида. **1. Мутолаа уйқусизликдан қутулишга ёрдам беради.** Хотиржам бўлиш ва ухлашга ёрдам берадиган энг яхши усул китоб ўқишдир. Телевизор ёки телефондан тарқалаётган ёрқин нур мияга уйғониш кераклиги ҳақида сигнал юборади. Китоб ўқиш эса аксинча таъсир кўрсатади – мия ухлаш вақти бўлганлигини тушунади. **2. Мутолаа асабни тинчлантиради.** Асабингизни тинчлантириш учун сайр қилиш ёки мусиқа тинглашни афзал кўрасизми? Сассекс университети олимлари эса бунинг ўрнига китоб ўқишни тавсия қилишади. Китоб ўқиш асабни тинчлантиришда энг самарали усул экан. Атиги олти дақиқа китоб ўқиш асабийлашишга барҳам беради. **3. Мутолаа қалбни юмшатади.** Китоб ўқиш жараёнида ўқувчи қаҳрамонлар билан бирга бўлади. Уларнинг қувонч ва ташвишларига шерик бўлади. Тадқиқотлардан маълум бўлишича, бадиий асар ўқиган одам ҳаётда ҳам бошқаларнинг ҳис-туйғуларини

яхши тушунар экан. **4. Мутолаа мия фаолиятини яхшилайд.** Эмори университети олимлари китоб ўқиган инсоннинг ақлий салоҳияти бир неча кун давомида юқори ҳолатда бўлишини исботлашди. Тадқиқот муаллифлари китоб ўқиш миядаги асаб толалари сонини оширишини таъкидлашмоқда. **5. Мутолаа тушкунликка қарши курашишга ёрдам беради.** Шотландиялик олимларнинг тадқиқотларига қараганда, китоб ўқиш тушкунликни даволашнинг энг самарали воситасидир. Тушкунликка чалинган беморлар китоб ўқишни бошлаганларидан сўнг уларнинг тушкунликка тушиш ҳолатлари камайган. **6. Мутолаа инсонни гўзаллаштиради.** Юқори даражадаги ақлий салоҳият инсоннинг ташқи кўринишини ҳам гўзаллаштиради. Ҳар қандай мавзуда қизиқарли суҳбат қура олиш ва ўз билимини намоиш этиш суҳбатдошининг меҳрини қозонишга ёрдам беради. **7. Мутолаа хотирани ва фикрлаш қобилиятини яхшилайд.** Ҳар сафар китоб ўқилганида мия фаол ишлайди. У олинаётган маълумотни сақлаш учун янги толаларни яратади. Тадқиқотларда аниқланишича, доимий равишда китоб ўқийдиган инсонларда фикрлаш қобилияти бошқаларга нисбатан секинроқ пасаяр экан. **8. Мутолаа ҳаётдаги мақсадини англашга ва қийинчиликларни енгишга ёрдам беради.** Огайо штати университети олимлари инсон қанча кўп китоб ўқиса, ҳаёт йўлини шунчалик аниқ танлашини таъкидлашмоқда. Китоб ўқиш ҳаётдаги тўсиқларни енгишга ҳам ёрдам беради, дейишмоқда улар. **9. Мутолаа сўз бойлигини оширади.** Китоб ўқиётган пайтда нотаниш сўзлар ҳам учраб қолади. Уларнинг маъносини умумий мазмуни орқали ҳам тушуниб олса бўлади. Китоб ўқиш нафақат сўз бойлигини кўпайтиради, балки умумий саводхонликни ҳам оширади. **10. Китоб ўқийдиган инсонлар ҳаётда фаол бўлишади.** Санъат миллий жамғармаси томонидан ўтказилган тадқиқотлар китоб ўқийдиган инсонлар маданий ва ижтимоий ҳаётда ҳам фаол бўлишларини исботлади. **11. Мутолаа ёзувчилик қобилиятини ривожлантиради.** Китоб ўқиш жараёнида муаллифнинг ёзиш услуби ҳам ўқувчига таъсир кўрсатади. Муסיқа тинглаш жараёнида муסיқачининг услуби тингловчига ўтгани сингари ёзувчининг услуби ҳам ўқувчининг ёзиш услубига

таъсир ўтказади. **12. Мутолаа Альцгеймер хасталигига чалинишнинг олдини олади.** Қатор тадқиқотлардан маълум бўлишича, кўп китоб ўқиган инсонлар Альцгеймер касаллигига камроқ чалинишар экан. Мия ҳам худди бошқа аъзолар сингари қўллаб-қувватлашга ва машқлар ёрдамида мустаҳкамланишга муҳтож бўлади. Китоб ўқиш эса бу борада энг самарали усулдир. **13. Мутолаа чет тилини ўрганишни осонлаштиради.** Доимий равишда китоб ўқиш бошқа тилларни ўрганишда янги сўзларни осон тушунишга ва ёдда сақлаб қолишга ёрдам беради. **14. Мутолаа ижодкорлик қобилиятини ривожлантиради.** Обафеми Аволау университети педагоглари бошланғич синф ўқувчиларининг машғулотларига мавзули комиксларни киритишганида, суратлар ва сўзлар аралашмаси болаларнинг ижодкорлик қобилиятларини оширишини аниқлашди. Китоблар катталарга ҳам ана шундай таъсир кўрсатади. **15. Мутолаа молиявий қийинчиликларни бартараф этишда ёрдам беради.** Статистика маълумотларига кўра, умуман китоб ўқимайдиган инсонларнинг 43 фоизи қашшоқликда яшайди. Саводли инсонлар орасида эса қашшоқликда яшайдиганлар 4 фоизни ташкил этади. **16. Биргаликда китоб ўқиш ота-оналар ва болаларнинг ўзаро муносабатларини яхшилади.** Психологлар биргаликда китоб ўқиш жараёнида ота-оналар ва болалар ўртасида ўзига хос муносабат ўрнатилади деб ҳисоблашади. Уларнинг айтишларича, бундай муносабат биргаликда телевизор кўрганда асло пайдо бўлмайди. **17. Кўп китоб ўқийдиган болалар дарсларни яхши ўзлаштиришади.** Тадқиқотларда аниқланишича, китоб ўқишни хуш кўрадиган болалар мактабда ҳам яхши ўқишади. Улар грамматикани ҳам, математикани ҳам яхши ўзлаштиришади. **18. Мутолаа жиноятчиликнинг олдини олади.** Ўтказилган тадқиқотдан маълум бўлишича, панжара ортида саводхонлигини оширган жиноятчилар озодликка чиққанларидан сўнг бошқа жиноятчиларга нисбатан жиноятга 30 фоиз камроқ қўл урадилар. **19. Мутолаа тинглаш қобилиятини ривожлантиради.** Қанчалик ғалати туюлмасин, китоб ўқиш тинглаш қобилиятини оширади, бошқаларни осон тушунишга ёрдам беради. Бу айниқса, китобни овоз чиқариб

ўқиганда янада самарали бўлади. **20. Мутолаа яхши ҳикоягўйга айлантиради.** Инсон китобни қанча кўп ўқиса, ҳикоя қилиш қобилияти шунчалик ошади. Кераксиз гапларни камроқ гапириб, кераклиларини яхшироқ етказадиган бўлади. **21. Мутолаа яхшилик қилишга ундайди.** Фаол китобхонлар хайрия ишлари билан бошқаларга нисбатан уч марта кўпроқ шуғулланишади. Мутолаа муҳтож инсонларга ёрдам қўлини чўзишга ундайди.[4]

Кутилаётган ижтимоий самара(натижа): Энг муҳими, неча минг йиллардан буён сайқалланиб, не-не авлодларга йўлчи юлдуздек тўғри йўлни кўрсатиб келаётган ана шу халқона ҳикматлар негизидаги асл ҳақиқат шуки, инсоннинг билимли, тарбияли, касб-ҳунарли ва албатта бахтли ва давлатли бўлишининг муҳим омили – бу китобга дўст бўлиш, ҳамиша китоб ўқиш ва китоб мутолаасини умр бўйи канда қилмасликдир. Айниқса, ёшларнинг бахту камоли, осойишта ва фаровон ҳаётида китобнинг алоҳида ўрни бор. Чунки яхши китоб инсондаги Ватанга муҳаббат, миллий ва умуминсоний қадриятларга ҳурмат туйғуларини юксалтириб, уни яхшилик ҳамда эзгуликка ундайди.

Китоб, аввало, ёш авлод онгу шуурида она тилига ҳурмат ва эҳтиром, ўзликни англаш, Ватанга муҳаббат, унинг тақдири учун дахлдорлик, фидойилик туйғуларини мустаҳкам қарор топтиришнинг асосий омилларидан биридир. Бу фарзандларимизда гўзал сўз сезгисини тарбиялашдан бошланади. Гўзал ва ибратли сўз сезгисини ҳис қилган қалб ёмонлик қилишга қодир бўлмайди. Зотан, китоб мутолааси эндиgina катта ҳаёт бўсағасига қадам қўяётган ёшлар учун ҳам, ёши улуғлар учун ҳам қалби чироғи, тафаккур қанотидир.

Президентимиз Шавкат Мирзиёев таъкидлаганидек, “ҳар қайси давлат, ҳар қайси халқ интеллектуал салоҳияти, юксак маънавияти билан қудратлидир. Бундай енгилмас куч манбаи эса аввало инсоният тафаккурининг буюк кашфиёти – китоб ва кутубхоналарда. ... Имом Бухорий,

Беруний, Хоразмий, Ибн Сино, Жалолоддин Румий, Алишер Навоий мероси халқимизнинг миллий юксалишига катта ҳисса қўшган”. [5]

Китоб – инсон маънавияти ва дунёқарабини юксалтирувчи муҳим манбаа ҳисобланади. Китоб ўқиган инсон мулоҳазали, билимли бўлиб, юксак тафаккури ила бошқалардан ўзининг дунёқараши ва фикрлаши билан ажралиб туради. Китоб билан ошно бола яхши инсон бўлиб улғаяди. Шунинг учун ҳам оилада, боғча ва мактабларда болаларнинг китобга меҳрини, адабиётга қизиқишини ошириш ота-оналарнинг, ўқитувчиларнинг вазифаси.

Кўп китоб ўқиган кишининг билим савияси юқори, муомала маданияти юксак, етук инсон сифатида ҳаётда ўз ўрнини топа олади.

Қадимда буюк шоир ва ёзувчиларимиз, олимларимиз китобга шу қадар меҳр қўйган эдиларки, ҳатто тунлари шам ёруғида китоб мутолаа қилганлар. Сўз мулкининг султони Навоий ҳазратлари 7 ёшида Фаридиддин Атторнинг “Мантиқут-тайр” асарини ёд олган, буюк муҳаддисимиз Имом ал-Бухорий ҳазратлари эса олти мингдан зиёд ҳадисни ёд билган. Аммо у даврларда бизга яратиб берилаётган имкониятларнинг бир қисми ҳам бўлмаган. Лекин улар ўз мақсадлари сари интилиб, юксак маънавият соҳибига айланишган. Демак, биз учун берилаётган имкониятдан унумли фойдаланиш ҳар биримизнинг ўзимизга боғлиқ. Тўқликка шўхлик эса ўзбек миллатининг ёшларига хос фазилат эмас. Аслини олганда, айрим ёшларимиз бундай лоқайдликдан йироқ. Улар ўзларининг ҳур фикрлиги ва юксак маънавияти билан ажралиб туради. Бироқ, гуруч курмаксиз бўлмагани каби инсонлар орасида ҳам маънавий қашшоқ кишилар йўқ эмас. Бундайларнинг лоқайдликлари натижасида “енгил ҳаёт” ихлосмандлари сафи ортиб бормоқда. Оқибатда китоб ўқиш унутилмоқда. Маънавияти саёз, китоб ўқимайдиган инсонлар оиласида тарбия топаётган фарзандлар келажакда баркамол шахс бўлиб улғаймайди. Бугунги кунда мамлакатимизда ёш авлод маънавий тарбиясида китобхонликнинг ўрни ҳамда ёшлар ўртасида мутолаа маданиятини янада ошириш мақсадида бир қатор ибратли ишлар амалга оширилмоқда. Жумладан: Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 18 июлдаги “Ўзбекистон ёшлар

иттифоқи фаолиятини такомиллаштиришга доир чора-тадбирлар тўғрисида”ги [6] ПҚ-3138-сонли қарори”га мувофиқ болалар ва ёшлар ўртасида китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини ошириш, уларнинг интеллектуал салоҳияти ва маънавий савиясини юксалтириш мақсадида мамлакатимизда “Ёш китобхон” танлови ташкил этилган. Ушбу танлов ёшлар ўртасида китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини ривожлантиришга қаратилган бўлиб, у республикадаги энг йирик танлов ҳисобланади. Бундан ташқари 2018 йил 12 майда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Буюк алломалар, адиб ва мутафаккирларимиз ижодий меросини кенг ўрганиш ва тарғиб қилиш мақсадида ёшлар ўртасида китобхонлик танловларини ташкил этиш тўғрисида”ги [7] ПҚ-3721сон қарори имзоланди.

Келажақда китобхонликнинг мавқеини янада ошириш учун бу каби саййу ҳаракатлар кўламини янада кенгайтириш зарур. Зеро, инсон ҳавосиз, сувсиз, нонсиз яшай олмаганидек, китобсиз ҳам умр кечиролмайди. Адабиётга ошно инсоннинг дили меҳр-муҳаббатга тўлиқ бўлади. Адабиёт инсонни курашга, юксак мақсадлар билан яшашга, халқпарвар, ватанпарвар бўлишга ундайди, бунёдкорлик, яратувчиликка даъват этади. Бугунги кунда жамиятда китобнинг маънавий ҳамда ахлоқий озуқа, маданият ва тил равнақи учун асосий манба, авлодлардан-авлодларга ўтиб келаётган интеллектуал мерос сифатида мавқеи ҳамда аҳамиятини сақлаш ва ҳатто тиклашга эҳтиёж сезиляпти. Аввало, бадий, маърифий, илмий-оммабоп, тарбиявий, ёшларнинг интеллектуал салоҳиятини оширишга қаратилган адабиётларни чоп этиш, улар билан таълим муассасаларини таъминлаш, миллий ҳамда жаҳон адабиёти намоёндаларининг асарларини саралаш, таржима қилиш ишларини пухта ўйланган тизим асосида ташкил этиш лозим. Бундан ташқари, ёш авлоднинг китобга бўлган қизиқишини рағбатлантириш керак.

Китоб ўқиш ўқувчи ёшлар учун муваффақият ва саодат эшикларини очувчи калитдир. Китоб мутолаа қилиш инсоннинг дунёқарашини кенгайтиради, ўзига хос завқ бағишлайди. Ўзгалар олдида соҳибининг илмий, маданий ва ахлоқий савиясини юқорига кўтариб қўяди. Зеро, кўп ўқиган,

билимдон инсоннинг умуман ўқимаган ёки кам ўқийдиганлардан ҳар соҳада имконият доираси кенгроқ бўлади. Мисол учун, иккита тилни билган одам битта тилни билган одамдан икки барабар кўпроқ имкониятга эга. Учта тилни биладиган одамнинг эса иккита тилни билувчи одамдан имконият доираси каттароқ бўлади ва ҳоказо. Бугунги ёки кечаги олимлар, ёзувчию шоирлар ва зиёли кишилар ўз вақтида кўп ва хўп китоб мутолаа қилганликлари туфайли шу даражага эришганлар.

Машҳур инглиз ёзувчиси ва жамоат арбоби. Жонатан Свифт “Китоблар ақл фарзандларидир”, дея таъкидлаган бўлса, “Буюк дидактика” асарининг муаллифи, чех гуманист-педагоги, замонавий ўқитиш жараёни асосчиси, ёзувчи Ян Анос Коменский бу борадаги фикрини ўзига хос тарзда намоён этган эди: “Китоблар донишмандликни ёйиш қуролидир”. Инглиз файласуфи Френсис Бекон эса “Китоблар замон тўлқинларида сузувчи ва ўзининг қимматбаҳо юкини авлодлардан-авлодларга авайлаб элтувчи тафаккур кемаларидир”, деб ёзади. Кўриб турганингиздек, буюк алломалар, донишмандлар ва ёзувчию олимлар китобни мўжизага, нурга, тафаккур қуввати ва устунига, мангулик ва маънавият тимсолига, билим манбаига, содиқ дўстга, давр кўзгусига ўхшатганлар. Зеро китобга муҳаббат, уни қадрлаш, ўқишга иштиёқ халқимизнинг қон-қонига сингиб кетган. Халқимиз ўзининг ўлмас бебаҳо қадриятлари, илм-фан, адабиёт ва санъатга оид нодир қўлланмалари, бой адабий мероси билан ҳақли равишда фахрланади. Дунёнинг қайси бир машҳур кутубхонасида бўлманг, халқимизнинг улўф алломалари, тафаккур хазинасини яратган донишмандларимизнинг қўлёзмаларини кўриш мумкин.

Бугунги кунда китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини оширишнинг давлат сиёсати даражасига кўтарилишида чуқур маъно, эзгу мақсад мужассам. Чунки китоб инсоннинг маънавий қувватини оширувчи буюк куч, инсониятнинг тарихий хотираси, келажак йўлларини ёрқин кўрсатиб беришга қодир машъаладир. Мустақиллик йилларида мамлакатимизда аҳоли, айниқса, ёш авлоднинг маънавиятини юксалтириш, миллий адабиётимиз ва

санъатимизни янада ривожлантириш, ёшларни миллий қадриятларимизга ҳурмат руҳида тарбиялаш, ижодкорларнинг меҳнатини муносиб рағбатлантиришга алоҳида эътибор бериб келинмоқда.

Ўтган даврда матбуот, ноширлик ва ахборот соҳасининг мустақкам ҳуқуқий асоси яратилди. Хусусан, бу борада 10 дан ортиқ қонун ва 30 дан ортиқ қонуности ҳужжатлари қабул қилинди. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2017 йил 12 январдаги “Китоб маҳсулотларини чоп этиш ва тарқатиш тизимини ривожлантириш, китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини ошириш ҳамда тарғибот қилиш бўйича комиссия тузиш тўғрисида”ги [8] ПФ-4789-сон фармойиши ҳамда 2017 йил 13 сентабрдаги “Китоб маҳсулотларини нашр этиш ва тарқатиш тизимини ривожлантириш, китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини ошириш ҳамда тарғиб қилиш бўйича комплекс чора-тадбирлар дастури тўғрисида” [1] ПҚ-3271-сон Қарори ана шу эзгу ишларни янги, янада юксак босқичга кўтаришга қаратилганлиги билан ғоятда аҳамиятлидир. Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан илгари сурилган 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясининг тўртинчи йўналиши аҳоли, айниқса, ёшлар маънавиятини юксалтириш, улар ўртасида китобхонликни кенг тарғиб қилиш билан боғлиқки, айнан мана шу ташаббусни “болангизга китоб ўқишни ўргатинг, қолган ҳаммасини китобнинг ўзи ўргатади” деган фикрларига амалий жавоб деб баҳолаш мумкин.

Дарҳақиқат, китоб бизнинг дўстимиз ҳисобланади. Лекин афсуски, бугунги кунда орамизда бу бебаҳо-маънавий бойликдан баҳраманд бўлиш ўрнига “Интернет кафе”ларда вақтини беҳуда ўтказаяётган ёшлар ҳам учраб туради. Авваллари на компьютер, на интернет бўлган. Ота- боболаримиз “Бобурнома”, “Ўткан кунлар”, “Меҳробдан чаён” сингари бебаҳо асарларни ўқиб, улғайишган. Хўш бугунчи? Кўпчилик, айниқса, ёшлар интернетни китобдан афзал билишади. Шу ўринда бу замонавий ахборот воситасининг салбий оқибатлари ҳам йўқ эмас. У туфайли бугун китобга бўлган меҳр тобора камайиб

боряпти. Унутмайликки, китоб бизнинг энг яхши дўстимиздир. Биз қанча кўп китоб ўқиганимиз сари, шунча тушунчамиз кенгаяди. Афсуски, кўп ёшлар интернетни китобдан устун қўймоқда. Бу эса уларни дангасаликка гирифтор қилмоқда. Китоб – бу офтоб, у билимлар сарчашмасидир. Китобни инсон тафаккурининг қанотларига ўхшатишган. Зеро, тафаккури, фикр доираси кенг маърифатли кишилар жамиятнинг чинакам бойлигидир. Аксинча, ҳаётда рўй бериб турадиган айрим нохушликлар илдизи эса маърифатсизлик, китоб ўқимасликнинг аччиқ меваси. Темирни занг кемирганидек, одамни ҳам маънавиятсизлик мўрт қилади. Маънавият эса инсонга китоб ўқиш орқали юқади. Ҳар қандай янгилик ҳам бир кун эскиради, бироқ инсониятнинг минг-минг йиллар давомида қўлга киритган ақлий ҳамда фикрий дурдоналарини ўзида жамлаган китоблар асло эскирмайди. Бинобарин, китоб-ҳамиша илм-маърифат, адаб ва ахлоқ манбаи бўлиб келган.

Хулоса қилиб шуни айтишимиз мумкинки, Бугунги кунда ёш авлодни миллий қадриятлар руҳида тарбиялашда китобдан кўра қудратлироқ восита йўқ. Инсон ақлий салоҳиятининг юксалишида китобнинг ўрни беқиёс. Зеро, китоб туфайли дунёқарашимиз бойиб, тафаккуримиз янада ўсиб бораверади.

Дарҳақиқат, кимки китобга кўп боқса, китоб унинг зеҳнини очади, завқини оширади, сўзга чечан қилади. Китоб ёлғизликдаги энг мунис ҳамдамдир. Китоб инсондан ҳеч нарса талаб қилмайди, аммо уни камолга етказди. Китоб одоб-ахлоқнинг кони, билимнинг эса булоғидир.

Адабиётлар рўйхати

1. Ш.М.Мирзиёев 2017 йил 13 сентябрь “Китоб маҳсулотларини нашр этиш ва тарқатиш тизимини ривожлантириш, китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини ошириш ҳамда тарғиб қилиш бўйича комплекс чора-тадбирлар дастури тўғрисида” ПҚ-3271-сон Қарори
2. Ш.М.Мирзиёев 2019 йил 7 июнь “Ўзбекистон Республикаси аҳолисига ахборот-кутубхона хизмати кўрсатишни янада такомиллаштириш тўғрисида”ги ПҚ-4354-сон қарори

3. Ш.М.Мирзиёев 2020йил 30-июнь “Ўзбекистон Республикасида ёшларга оид давлат сиёсатини тубдан ислоҳ қилиш ва янги босқичга олиб чиқиш чора-тадбирлари тўғрисида” ПФ-6017-сон Фармони
4. Манба: АдМе.ру “Ижод олами” журнали, 2018 йил, 5-сон
5. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 20 февраль куни Анқара шаҳрида Туркия Республикаси Президенти ҳузуридаги Халқ кутубхонасининг очилиш маросимида сўзлаган нутқи.
6. Ш.М.Мирзиёев 2017 йил 18 июль “Ўзбекистон ёшлар иттифоқи фаолиятини такомиллаштиришга доир чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-3138-сонли қарори
7. Ш.М.Мирзиёев 2018 йил 12 май Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Буюк алломалар, адиб ва мутафаккирларимиз ижодий меросини кенг ўрганиш ва тарғиб қилиш мақсадида ёшлар ўртасида китобхонлик танловларини ташкил этиш тўғрисида”ги [7] ПҚ-3721сон қарори
8. Ш.М.Мирзиёев 2017 йил 12 январ “Китоб маҳсулотларини чоп этиш ва тарқатиш тизимини ривожлантириш, китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини ошириш ҳамда тарғибот қилиш бўйича комиссия тузиш тўғрисида”ги ПФ-4789-сон фармойиши

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA INNOVATSION TA’LIM MUHITINI YARATISHDA PEDAGOGIK FAOLIYATNING TA’SIRI

Egamberdiyeva Durdona Ibrohim qizi

Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (Maktabgacha ta’lim)

mutaxassisligi 1-kurs magistranti

Annotatsiya: *Maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotlarida innovatsion ta’lim muhitini yaratishda pedagogik faoliyatning ta’siri va ulardan foydalanishda e’tibor berilishi zarur bo’lgan jihatlar haqida so’z yuritilgan.*

Annotation: *The article talks about the influence of pedagogical activities in creating an innovative educational environment in preschool educational organizations and the aspects that need to be paid attention to in their use.*

Аннотация: *В статье говорится о влиянии педагогической деятельности на мониторинг инновационной образовательной среды в дошкольных образовательных организациях и контроле, на который следует обращать внимание при их загрузке.*

Kalit soʻzlar: *Innovatsion ta'lim texnologiyasi, innovatsion o'qitish, Interfaol metodlar, mantiqiy o'yinlar, “Davlat talablari”, “Ilk qadam”.*

Maktabgacha yoshdagi bolalarga ta’lim-tarbiya berishning asosini o’yinli texnologiyalar tashkil qiladi. Bu yoshdagi bolalarning yetakchi faoliyati o’yin bo’lganligi bois – u ta’lim texnologiyasi sifatida tatbiq etilgan. O’yinli texnologiyalardan foydalanishning asosini bolalarning faolligi va tasavvuri tashkil etadi. O’yin olimlar tadqiqotlariga ko’ra mehnat va o’qish bilan birgalikda faoliyatning asosiy turlaridan biri hisoblanadi. O’yin ijtimoiy tajribalarni o’zlashtirish va qayta yaratishga yo’nalgan vaziyatlarda, faoliyat turi sifatida belgilanadi va unda shaxsning o’z xulqini boshqarishi shakllanadi va takomillashadi.

Innovatsion ta'lim texnologiyasi - bu o'quv jarayonining samaradorligini oshirish va ta'lim va ta'lim faoliyati uchun eng yaxshi shart-sharoitlarni yaratish uchun mavjud usullar va vositalarni yangi yoki sifat jihatidan yaxshilashni o'z ichiga olgan o'quv va ta'lim faoliyatini tashkil etish metodologiyasi. jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining hozirgi tendentsiyalari. Ta'limdagi innovatsiyalar ta'lim sohasidagi innovatsiyalarning paydo bo'lishiga qaratilgan kompleks tadbirlarni o'z ichiga oladi. Bu innovatsiyalar ta'lim jarayonini tashkil etishning usul va uslublari, ta'lim va tarbiya jarayonida foydalaniladigan resurslar, ilmiy nazariyalar va tushunchalar bo'lishi mumkin. Innovatsiya yangi ilmiy bilimlarni, qandaydir kashfiyotlarni, ixtirolarni olishga qaratilgan tadqiqot faoliyatidan foydalanish orqali rivojlanadi. Bundan tashqari, innovatsiyalarning paydo bo'lishi

loyihalash ishlarining natijasi bo'lishi mumkin, bunda mavjud ilmiy nazariyalar va tushunchalar asosida amaliy harakatlarni amalga oshirish imkoniyatini aks ettiruvchi instrumental va texnologik bilimlar rivojlanadi. Shunday qilib, innovatsion loyihalar yaratiladi, bu esa keyinchalik yangi texnologiyalarning paydo bo'lishiga olib keladi. Innovatsiyalar ta'lim faoliyati jarayonida ham rivojlanadi. O'quv jarayonida talabalarning nazariy va amaliy bilimlari rivojlanadi, keyinchalik ular amaliy hayotning innovatsiyalar yaratish bilan bog'liq turli sohalarida qo'llanilishi mumkin.

Innovatsion ta'lim texnologiyalari uchta asosiy komponentga asoslanadi:

Zamonaviy, yaxshi tuzilgan tarkib, uning asosi tadbirkorlik faoliyatining hozirgi voqeliklariga javob beradigan kasbiy faoliyatdagi kompetentsiyadir. mazmuni zamonaviy aloqa vositalari orqali uzatiladigan turli multimedia materiallarini o'z ichiga oladi.

Zamonaviy, innovatsion o'qitish usullarini qo'llash. Bunday usullar bolajak mutaxassisning kompetensiyalarini rivojlantirishga, oquvchilarni faol bilim va amaliy faoliyatga jalb etishga, bilish jarayonida tashabbuskorlikni namoyon etishga yonaltirilgan bolishi kerak. Ta'lim dasturlarini passiv assimilyatsiya qilish istisno qilinadi.

Ta'lim jarayonida zamonaviy infratuzilmaning mavjudligi. U o'qitishning yangi shakl va usullarini, xususan, masofaviy ta'limni qo'llashga yordam beradigan axborot, texnologik, tashkiliy va kommunikatsiya komponentlariga asoslanishi kerak.

Ta'limda innovatsion texnologiyalar o'qitishda muayyan yondashuvlarni qo'llash asosida qo'llaniladi, ya'ni. yangi texnologiyalarni rivojlantirish uchun asos bo'lgan talablar va maqsadlarni o'z ichiga olgan tamoyillar. Pedagogik sohadagi barcha innovatsiyalar jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining hozirgi bosqichiga qat'iy mos kelishiga asoslanadi. Hozirgi vaqtda ular o'quvchilarning mustaqilligini rivojlantirishga, o'z-o'zini o'rganish va o'z-o'zini rivojlantirish qobiliyatlarini shakllantirishga, o'quv dasturlarini mexanik ravishda emas, balki ongli ravishda o'zlashtirishga qaratilishi kerak. Mamlakatimizdagi deyarli barcha maktabgacha

ta’lim tashkilotlari zamonaviy kompyuter va telekommunikatsiya texnologiyalari bilan jihozlangan. Bu esa, o’z navbatida, tarbiyachilarning o’z mehnat faoliyatlariga yangicha yondashuvlarini talab etadi. Ta’lim jarayoniga yangi texnologiyalarni joriy etilishi, tarbiyachini texnik vositalar tomonidan siqib chiqishiga emas, balki yangicha yondashuv orqali uning vazifasi va rolini o’zgartirib, tarbiyachilik faoliyatini yana-da serqirra, ijodiy va kreativ yondashuvga asoslangan kasbga aylantiradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar ko’rgazmali tasavvur orqali anglash davrida bo’lganligi bois, barcha yangi bilimlar ko’rgazmalilikka asoslanadi. Bu yoshdagi bolalar bilan innovatsion pedagogik texnologiyalar sifatida interfaol metodlardan tarbiyachilar unumli foydalanadilar. Chunki mazkur metodlardan foydalanish orqali har bir bola o’zining individual qobiliyatlarini namoyon eta oladi; mantiqiy o’yinlar o’ynash bolaning aqliy rivojlanishiga katta ijobiy ta’sir ko’rsatadi; atrof-muhit hodisalari haqida aniq tasavvurlar shakllanishiga yordam beradi; bolani ham ruhan, ham jismonan rivojlantirishda xizmat qiladi; bolalarni o’z oldiga maqsad qo’yib, uni amalga oshirishga o’rgatadi; qiyin vaziyatlar tu’g’ilganda mustaqil ravishda muammoga yechim topishga o’rgatadi. Shu bilan birgalikda bolalarning nutqini ravon bo’lishida, o’z fikrini erkin bayon eta olish ko’nikmasini shakllantirish imkoni yaratiladi.

Interfaol metodlar mazmuniga ko’ra bolalar faol o’zaro ta’sir qilish sharoitida o’zlashtirish imkoniyatiga ega bo’ladilar. Birgalikdagi faoliyatdan zavq oluvchi bolalar uchun bunday usullar yangi bilimlarni egallashda qiziqarli va tassurotga boy bo’lishini ta’minlaydi.

Faqatgina tarbiyachi ushbu usullarni bolalarning o’ziga xos xususiyatlari va yosh jihatlariga moslashtirgan holda foydalanishi lozim. Bolalarning rivojlanishiga qo’yilgan “Davlat talablari” va “Ilk qadam” davlat dasturida bolaning umumiy va rivojlanish sohasi kompetensiyalarining muhim yo’nalishlari belgilab berilgan. Unga ko’ra maktabgacha 6-7 yoshdagi bolaning umumiy kompetensiyalari sifatida quyidagilar ajratib ko’rsatildi:

- **Kommunikativ kompetensiya** – muloqot vositalaridan turli vaziyatlarda foydalana bilish ko‘nikmasi.

- **O‘yin kompetensiyasi** – bolaning o‘yin jarayoni va uni tashkil qilishda tajriba, bilim va ko‘nikmalardan ijodiy foydalanishi o‘quv-tarbiyaviy faoliyat uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

- **Ijtimoiy kompetensiya** – hayotiy vaziyatlarda kattalar va tengdoshlar bilan axloq-odob normalari va me‘yorlariga rioya qilgan holda o‘zini tutish mahorati.

- **Bilish kompetensiyasi** – atrof-muhitni ongli ravishda idrok qila olish va bilim, ko‘nikma, malaka va qadriyatlardan o‘quv va amaliy vazifalarni hal qilishda foydalanish.

Innovatsion pedagogik texnologiyalarni bolalar ta’limiy jarayonida qo‘llashda avvalo yuqoridagi bola kompetensiyalarini shakllantirishning qay birida maqbulligini aniqlash hamda ustuvor jihatlarini hisobga olish kerak. Masalan, mantiqiy o‘yinlar va tajribalar ustida ishlash bolaning bilish jarayonida xizmat qilsa, so‘z o‘yinlari kommunikativlikni oshiradi. Shu bois usullarni saralash va muvofiqlashtirish asosida olib borish zarur. Hozirgi davrdagi inqilobiy hodisalarga nazar tashlaydigan bo‘lsak, ijtimoiy munosabatlardagi nomutanosibliklar global muammolardek jamiyat ravnaqiga aks ta’sir etmoqda. Agarda erta yosh davridan bolalarda ijtimoiy hayot qadriyatlari shakllantirib borilsa, kelajakda sog‘lom hayot tarzini yaratishda zamin bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishiga qo'yilgan Davlat talablar(2018yil 4iyul)
2. G.R Toxtasinova, T.I. Ormonova (2005). Bolalarbogchasida intellektual psixologik oyinlar T.:(4-5)
3. Bolalar iqtidorini erta aniqlashning psixologik-pedagogik metodikalari majmuasi (2010).
4. M. Atayev (2017). Islomda bolalar huquqlari.

5. V.Grosheva, L.G.Evstafyeva, D.T.Mahmudova, Sh.B.Nabixanova, S.B.Pak, G.E.Djanpeisova “Ilk qadam” Maktabgacha ta’lim muassasasining davlat o’quv dasturi Toshkent 2018 9-10 betlar
6. <https://baxtiyor.uz> Ta’limda innovatsion texnologiyalar va ulardan foydalanish
7. Abduqodirov A., Begmatova N., Maktabgacha ta’lim muassasalarida multimedia texnologiyasidan foydalanish uslubiyoti. -Qarshi, “Nasaf”. 2011 y. 57 b.
8. Boltayeva F. A. Esonaliyeva O. Yoshlar hayotida virtuallashuv sabablari va omillari. “Fan, ta’lim va amaliyot integratsiyasi” FTAI, Jild: 03, Nashr: 06, June 2022. 232 b <https://bilig.academiascience.org/index.php/isepsmj/article/view/588>

TASVIRIY SAN’AT FANINI O’QITISHDA ZAMONAVIY METODLARNING QO’LLANISHI VA ULARNING O’QITISHDAGI SAMARASI

Aliyeva Matluba Jakbaraliyevna

Namangan davlat pedagogika instituti Pedagogika fakulteti Tasviriy san’at va muhandislik grafikasi yo’nalishi 1-bosqich talabasi, Tel: +998941521147

***Annotatsiya:** Mazkur maqolada tasviriy san’at fanini o’qitishda zamonaviy metodlarning qo’llanishi, darslarni samarali tashkil etishda, o’quvchilarni dars mashg’ulotlariga qiziqishlarini yanada orttiradi va zamonaviy metodlar bugungi kunning dolzarb muammolaridan biri ekanligini bilib olish mumkin.*

***Аннотация:** В данной статье можно узнать о применении современных методов в преподавании изобразительного искусства, эффективной организации уроков, повышении интереса учащихся к занятиям на уроках и о том, что современные методы являются одной из актуальных проблем современности.*

***Abstract:** In this article, it is possible to find out that the use of modern methods in teaching the subject of Fine Arts, in the effective organization of classes, makes students more interested in classes, and modern methods are one of the pressing problems of today.*

Kalit soʻzlar: *metod, topshiriq, taassurot, oʻzlashtirish, texnologiya, tavsif, ranglar, shakllar.*

Ключевые слова: *метод, задание, впечатление, освоение, технология, описание, цвета, формы.*

Key words: *method, assignment, impression, appropriation, technology, description, colors, shapes.*

“Yuqori sinflarda bolalar shaxs boʻlib, jamoa boʻlib shakllanadi. Ayni oʻsha paytda ularni oʻzlari oʻrgangan muhitdan ajratib qoʻymaslik kerak. Bu yoshlarning ruhiyatiga, davomatiga, oxir-oqibatda taʼlim-tarbiyasiga salbiy taʼsir qilishi mumkin. Shu bois taʼlim jarayonining usluksizligini taʼminlash, oʻquv dasturlarini takomillashtirish zarur.”

Shavkat Mirziyoyev

Oʻqitishdan koʻzlanadigan maqsad bu davlat taʼlim standartlarida belgilangan bilim va koʻnikmalarini oʻquvchiga yetkazishdan iborat. Qachonki oʻquvchi tomonidan bilim qabul qilinsa va tushunib yetilsa yoki oʻquvchi malaka oshirish uchun moʻljallangan topshiriqlarni amalda namoyish etib bera olsagina oʻqitish muvaffaqiyatli kechdi deb hisoblasa boʻladi.

Shiddat bilan rivojlanib borayotgan davrda bilim berish jarayoniga jiddiy eʼtibor qaratilmasa, oqibatda taʼlimning sustlashishiga olib keladi.

Bugungi kunda har bir fanni oʻqitishda zamonaviy metodlardan foydalanish oʻqitishda yangicha yondashuv ekanligidan dalolat beradi. Avvallari oʻqitishda metodlardan toʻlaqonli foydalanmaganligi va dars mashgʻulotlari jarayonida qoʻllanmaganligi natijasida darslar qiziqarli tashkil etilmagan.

Maʼlumki, taʼlim olish (maʼlumot olish) jarayoni – bu maʼnaviy va aqliy qobiliyatlarni tizimli rivojlantirib borish, bilim va tushunchalarni shakllantirish va olingan bilimdan foydalana olish qobiliyatini tarkib toptirishdan iborat jarayondir. Bu jarayon taʼlim oluvchining oʻzi orqali yoki boshqa birov- taʼlim beruvchining koʻmagida amalga oshirilishi mumkin. Taʼlim olish jarayoni esa turli xil metodlarga(usullarga) tayangan holda kechadi.

«Tasviriy san’at o’qitish metodikasi» kitobi ketma-ketlik bosqichlari asosida tasvirlar chizish, mustaqil ravishda tasviriy va amaliy mavzularga kompozitsiyalar ishlash, loy va plastilindan har xil narsalar haykalchalarini yasash, rang xususiyatlari bilan yaqindan tanishtirish, tasviriy san’at tarixi asoslarini o’rganish hamda umumta’lim maktablarining boshlang’ich sinflarida tasviriy san’at o’qitish metodikasiga oid materiallarni o’z ichiga oladi.

Rasm chiza bilish va hamma masalalarga ijodiy yondashish barcha sohalarda zarurdir. Ijodiy yondashish butunlay yangi g’oyalar va iasawurlarni vujudga keltiradi, shaxsni badiiy rivojlantirishda muhim o’rinni egallaydi. Metodika ta’lim-tarbiya jarayonida o’qituvchining o’quvchilar bilan ishlash usullarining mazmunining xususiyatlariga qarab chiqadi. Ma’lumki, maktabda o’qitishning xilma-xil metodlari qo‘llaniladi. Bu yerda ta’lim usuli, o’quv materiallarining joylashishi (o’quv, reja, dastur), ta’lim prinsiplari va yana (so‘ngida), o’quv tarbiyaviy ishlarning umumiy maqsad va vazifalari eng muhim ahamiyatga egadir. «Metod» so‘zi grekcha bo‘lib, «Tadqiqot yo‘li» «bilish usuli» ra‘nosini anglatadi. Pedagogik o’qitish metodlari deganda, maktab o’quvchilarning bilim, mahorat va malakalarini egallashida, ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda va dunyoqarashini tarkib toptirishda o’qituvchilarning qo‘llagan ish usullari tushuniladi.

Metod – grekcha Metodos so‘zidan olingan bo‘lib, izlanish yoki bilish yo‘li, nazariya, ta’limot ma’nosini anglatadi.

Tasviriy san’at fanini o’qitishda zamonaviy metodlardan biri **“Namoyish qilish (demonstratsiya) metodining tavsifi”** metodidan foydalanish o’quvchilarning qo‘l mehnatidan ko‘proq foydalanishlari sababli ularning berilgan topshiriqlarni bajarishda maqsadga muvofiq.

Avval ushbu metod haqida ma’lumot berib o’taman. Metodning umumiy tavsifi quyidagicha:

Namoyish qilish (demonstratsiya) metodining tavsifi.

Har qanday ish o’quvchilar turlariga mos holda va tez o’zlashtirish mumkin bo‘lgan topshiriq sifatida berilishi maqsadga muvofiq. Agar topshiriq sifatida

berilayotgan ish ko'proq qo'l mehnatini talab etsa, uni o'rgatish va egallash mumkin bo'lgan kichik elementlarga ajratish lozim. Ayrim o'quvchilar ishni ehtiyotkorlik va mufassal ko'rsatib berishni talab qilishlari mumkin.

O'quvchi duch kelayotgan qiyinchiliklarini topa olish va bu qiyinchiliklarni yengishning turlicha yo'llarini topish orqali o'quvchining topshiriqni muvaffaqiyatli bajarishiga erishish bu o'qituvchining san'ati hisoblanadi. O'z navbatida bu san'at o'quvchining duch kelayotgan qiyinchiliklari orqali o'rganishni ham o'z ichiga oladi, qaysiki, o'qituvchi tomonidan namoyish etish jarayonida tushunishga qiyin bo'lgan nuqtalar o'quvchi tomonidan topshiriqni bajara ololmaslik ehtimolini keltirib chiqaradi.

Boshqa so'z bilan aytganda, o'qituvchi o'quvchilarda to'g'ri taassurotni keltirib chiqarish uchun topshiriqqa mos bo'lgan so'zlarni va tayanch nuqtalarni topa olishi kerak. Odatda asosiy nuqtalar sezish, ko'rish yoki eshitish qobiliyatlariga aloqador bo'lsa ularni so'z bilan ifodalash qiyin bo'ladi. Shu sababdan namoyish etish jarayonida ta'riflar keltirilganda ehtiyotkor bo'lish zarur.

Namoyish etish usulini qo'llashga doir ko'rsatmalar:

Ma'lum bir topshiriqni qanday bajarish kerakligini namoyish etish san'atiga quyidagi bosqichlarni amalga oshirmasdan turib erishish ehtimoldan yiroq.

Namoyish etish uchun o'z materiallaringizni tayyorlang.

Siz uchun kerak bo'lgan barcha jihozlar, asbob-uskunalar va boshqa narsalar avvaldan tayyor holga keltirilishi lozim.

O'quvchilarni namoyish etish jarayoni bilan tanishtiring.

O'quvchilarga topshiriq nimadan iborat ekanini ayting va ularning qiziqishlarini e'tiborga olishga harakat qiling. Ularni mashg'ulot boshlashga va tinglashga tayyor ekanliklariga amin bo'lish maqsadida ularning onglariga kirib borishga harakat qiling. O'qituvchi uchun sodda bo'lgan narsa o'quvchi uchun o'ta murakkab bo'lishi mumkin.

O'quvchilarni sizning namoyishingizni oson ko'ra olishlari uchun ularni to'g'ri joylashtiring.

Umuman olganda, o'quvchilar murabbiyning orqasidan kuzatishlari maqsadga muvofiq, bu o'z navbatida ular topshiriqni o'zlari bajarayotgan vaqtlarida qanday holatda bo'lishlarini kuzatishga sharoit yaratadi.

Toshiriqni bajarishni muvofiq tezlikda namoyish eting.

O'quvchilarga topshiriq nimalardan iborat ekanini ko'rsatish maqsadida uni normal tezlikda o'rgatishga harakat qiling. Bu kabi namoyish etish jarayoni bir daqiqadan oshmasligi lozim, agar topshiriq uzoqroq cho'ziladigan bo'lsa, uni to'xtatib va bosqichma-bosqich namoyish etish kerak.

Topshiriqni sekinlik bilan takroran ko'rsating va har bir bosqichda nimalar sodir bo'lishi haqida aniq qilib ehtiyotkorlik bilan tasvirlab bering. Tayanch nuqtalarga alohida e'tibor qarating.

Sekin bajarish imkoni bo'lmagan topshiriqlar normal tezlikda lekin alohida-alohida bajarilishi lozim. Bu bilan asosiy nuqtalarga e'tibor berib o'tish imkoni yaratiladi.

Har bir o'quvchini o'qituvchi bilan birgalikda o'sha topshiriqni bajarishga majbur qiling.

Har bir o'quvchini topshiriqni bajarayotganda o'qituvchi yordami bilan o'zini «ish» jarayonidagidek his qilishlariga erishing. Har qanday savolga javob bering va har qanday xatoni o'sha zaxotiyoy to'g'irlang. O'quvchi egallashi qiyin bo'lgan har qanday nuqtalarni qaytadan ko'rsatib bering, bu jarayon qachonki o'quvchi uni to'g'ri bajarmaguncha davom etadi.

Har bir o'quvchini topshiriqni amalda bajarishiga erishing.

Har bir o'quvchini topshiriqni amalda normal tezlikda bajara olgunlariga qadar davom ettirishlariga erishing. Shu bilan bir qatorda, amaliy faoliyat davomida o'quvchilarni to'g'ri usuldan foydalanayotganlariga amin bo'lishingiz muhimdir. Noto'g'ri uslubdan foydalanish oqibatida to'g'ri uslubdan foydalanish orqali o'rganish qiyinchiliklar bilan kechadi.

Har bir o'quvchining topshiriqni bajarish qobiliyatini tekshiring.

Har bir o'quvchi topshiriqni, uning asosiy nuqtalarini to'la tushunganiga va bajara olish qobiliyati borligiga amin bo'ling.

Metodning umumiy tavsifidan ko'rinib turibdiki tasviriy san'at fanini o'qitishda qo'llash juda samarali hisoblanadi. Ma'lumki tasviriy san'at fani boshqa fanlardan farqli jihatida o'quvchilardan ko'proq qo'l mehnati va ijodiy fikrlashni talab etadi. Asar yaratish jarayonida o'quvchining asardagi voqea-hodisalarning harakterli jihatlari, asar qahramonlarining hissiy holati, tabiatning jonli tasviri va boshqalarni aks ettirish ularning ijodiy fikrlashi va tasvirni yaratishdagi qo'l mehnati hamda ranglarni uyg'unlashini tashkil etishda ushbu metodni qo'llash mumkin.

Bu metodni tasviriy san'at fanida qo'llashning yana bir jihatida shundaki tasvir yaratish bosqichma-bosqich amalga oshirilishidadir. Oddiydan-murakkabga tomon tasvirlash ishlari olib borilishi fanda yaratiladigan asarning mazmun –mohiyatini ochib berishning asosi hisoblanadi.

Yana bir zamonaviy metodlardan biri **«Skarabey» texnologiyasi** metodi bo'lib, uning afzalliklari tasviriy san'at fanida yaratilayotgan asarning o'quvchilar tomonidan idrok qilgan tasvirini chizmalar asosida ham shakllantirish mumkin.

Mazkur metoddan foydalanishda asar yaratishda narsa buyumlarni aks ettirish jarayonida shakllardan foydalanish mumkin. Tasviriy san'at fanida janrlar bo'lib, ayrim janrlarda geometrik shakllardan foydalaniladi.

Metodning umumiy tavsifi quyidagicha bo'li;

«Skarabey» texnologiyasi

«Skarabey» interaktiv texnologiya bo'lib, u o'quvchilarda fikriy bog'liqlik, mantiq, xotiraning rivojlanishiga imkoniyat yaratadi, qandaydir muammoni hal qilishda o'z fikrini ochiq va erkin ifodalash mahoratini shakllantiradi. Mazkur texnologiya o'quvchilarga mustaqil ravishda bilimning sifati va saviyasini xolis baholash, o'rganilayotgan mavzu haqidagi tushuncha va tasavvurlarni aniqlash imkonini beradi. U, ayni paytda, turli g'oyalarni ifodalash hamda ular orasidagi bog'liqliklarni aniqlashga imkon yaratadi.

«Skarabey» texnologiyasi har tomonlama bo'lib, undan o'quv materialining turli bosqichlarini o'rganishda foydalaniladi:

-boshida – o'quv faoliyatini rag'batlantirish sifatida («Aqliy hujum»);

-mavzuni o'rganish jarayonida – uning mohiyati, tuzilishi va mazmunini belgilash; ular orasidagi asosiy qismlar, tushunchalar, aloqalar xarakterini aniqlash; mavzuni yanada chuqurroq o'rganish, yangi jihatlarini ko'rsatish;

-oxirida – olingan bilimlarni mustahkamlash va yakunlash maqsadida.

«Skarabey» texnologiyasi o'quvchilar tomonidan oson qabul qilinadi, chunki u faoliyatning fikrlash, bilish xususiyatlari inobatga olingan holda ishlab chiqilgan. U o'quvchilar tajribasidan foydalanishni ko'zda tutadi, reflektiv kuzatishlarni amalga oshiradi, faol ijodiy izlash va fikriy tajriba o'tkazish imkoniyatlariga ega.

Mazkur texnologiyaning ayrim afzalliklari sifatida idrok qilishni yengillashtiruvchi chizma shakllardan foydalanishni ko'rsatish mumkin.

«Skarabey» alohida ishlarda, kichik guruhlarda hamda o'quv jamoalarida qo'llanishi mumkin.

Ta'limdan tashqari mazkur metod tarbiyaviy xarakterdagi qator vazifalarni amalga oshirish imkonini beradi:

o'zgalar fikriga hurmat;

jamoalar bilan ishlash mahorati;

faollik;

xushmuomalalik;

ishga ijodiy yondashish;

imkoniyatlarini ko'rsatish ehtiyoji;

o'z qobiliyati va imkoniyatlarini tekshirishga yordam beradi;

«men»ligini ifodalashga imkon beradi;

o'z faoliyati natijalariga mas'ullik va qiziqish uyg'otadi.

Asosiy tushunchalari quyidagilar:

Assotsiatsiya – mantiqiy bog'liqlik bo'lib, sezgilar, tasavvurlar, idrok qilish, g'oyalar va boshqalar orasida hosil qilinuvchi mantiqiy aloqadir.

Ranjirlash (muayyan tartib) – ahamiyati, muhimligi, mazmuni darajasiga qarab tartiblash.

Shunday ekan, tasviriy san'at ta'limiga innovatsion (inglizcha innovation — yangilik kiritish) yondashuv g'oyasi ta'lim mazmuni va natijalarining shaxsga

yo`nalganligi, ta'lim mazmuni, shakl, metod va vositalarini fan va texnikaning so`nggi yutuqlari, ilg`or tajribalar, zamonaviy metodikalar bilan uyg`unlashtirishga qaratilganligi bilan an'anaviy yondashuvdan farq qiladi. Ta'lim tizimiga kiritilayotgan har qanday innovatsiya axborot va metodik ta'minotning mavjudligini ko`zda tutadi. Shu sababli, tasviriy san'at o`quv jarayoniga innovatsiya kiritishda ilg`or pedagogik tajribalarni o`rganish, tahlil qilish va umumlashtirish hamda amaliyotga tatbiq etish, zamonaviy pedagogik va axborot kommunikatsiya texnologiyalari imkoniyatlaridan foydalanish orqali o`quv jarayonlari mazmuni va metodlarini takomillashtirish muhim yo`nalishlardan sanaladi.

Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda tasviriy san'at fanini o`qitishda zamonaviy metodlardan foydalanish dars mashg`ulotlarini an'anaviy yondashuvdan noan'anaviy yangicha yondashuvga o'tishidir. O`qitishning bu uslubi o`quvchilarni dars mashg`ulotlariga bo`lgan qiziqishlarini yanda orttiradi.

Tasviriy san'at inson ongiga tezda ta'sir etib, unda ezgu hislar uyg`otadigan, kishini ruhlantirib, ma'naviy olamini boyitadigan san'at turiaridan biridir. Shu bilan birga, tasviriy san'at inson shaxsining shakllanishiga va kamolatiga yordam beradigan tarbiyachi hamdir.

Tasviriy san'at o`qitish metodikasi bo'yicha toia bilimlarga ega boiish, ayniqsa, O'zbekistonda va chet ellarda fanning o`qitish tarixi, o`quv fanning maqsad va vazifalari, ta'limning mazmuni, shakllar, usullari haqida chuqur bilimlarga ega bo'lish tasviriy san'at o`qituvchi faoliyatida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Demak, tasviriy san'at fanini o`qitishda zamonaviy metodlarning qo'llanishi dolzarbdir.

Foydalanilgan adabiyotlar/Список литературы/References

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 23-sentyabrdagi O'RQ-637-sonli Ta'lim to'g'risidagi qonuni
2. S.F.Abdirasilov. Tasviriy san'at o`qitish metodikasi. - T.: «Fan va texnologiya», 2012
3. Хонбобоев, X. O. Tasviriy san'atni o`qitishda interfaol metodlardan foydalanish

4. Oripov B. Tasviriy san'at va uni o'qitish metodikasi. -T.: «IlmZiyo», 2006.
5. Hasanov R.X. Maktabda tasviriy san'at o'qitish metodikasi. «FAN», 2004.

TALABALARDA KASBIY KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHAROITLAR

Azizbek Boltaboyev

Namangan davlat pedagogika instituti o'qituvchisi.

E-mail: azizbekboltaboyev1994@gmail.com Tel- 943082603

Annotatsiya. Maqolada pedagogik shart-sharoitlarni asoslashdan iborat muammoning holati tahlil qilinadi talabalarda kasbiy kompetentsiyani shakllantirish (Pedagogika va psixologiya mutaxassisligi misolida) ularning kasbiy tayyorgarligi kursi amalga oshiriladi. Tuzilishi, mazmuni, mezonlari va darajalari ishlab chiqilgan talabalarining kasbiy kompetentsiyalari (Pedagogika va psixologiya ixtisosligi misolida) aniqlanadi. Kasb-hunar ta'limining aniqlangan pedagogik shartlarining samaradorligini ta'minlovchi kasbiy malakani shakllantirish talabalarining malakasi (Pedagogika va psixologiya mutaxassisligi misolida) tekshiriladi. Pedagogika va psixologiya talabalarining kasbiy kompetentsiyasini shakllantirish modelining samaradorligi kasb-hunar ta'limi jarayonida mutaxassislik eksperimental tarzda tekshiriladi.

Kalit so'zlar: Kasbiy kompetentsiyalarni shakllantirishning pedagogik shartlari, talabalarining kasbiy kompetensiyasi (Pedagogika va psixologiya ixtisosligiga misolida).

Kirish

O'qituvchi-psixologning kasbiy faoliyatining yetarli darajada tayyorlanmaganligi bilan tavsiflanadi maqomi va kasbiy vazifalari. Ko'rinmas tadqiqotchi-o'qituvchilar va metodistlar bor edi targ'ib qiluvchi pedagogik shart-

sharoitlar muammosida professional kompetentsiyani samarali shakllantirish talabalar bo'lajak o'qituvchi-psixologlar sifatida.

Nazariy bunday turdagi tayyorgarlik asoslari ishlab chiqilmagan, samaradorligini ta'minlaydigan pedagogik sharoitlar talabalarda kasbiy malakani shakllantirish chunki bo'lajak o'qituvchi-psixologlar oshkor etilmaydi.

Bundan tashqari, Nikolayning ilmiy tadqiqotlari tahlili shuni ko'rsatadiki, oliy o'quv yurtlarida institutlarning ilmiy darajasi yetarli emas o'quv jarayonini oqilona tashkil etish va shakllanishiga yordam beruvchi pedagogik shart-sharoitlar talabalarining kasbiy malakasi Pedagogika va psixologiya mutaxassisligi kelajak sifatida o'qituvchilar-psixologlar bu yo'nalishda bo'lsa-da ishlab chiqish mavjud, ammo ularning natijalari yo'q umumlashtirilgan va tizimlashtirilmagan.

Shunday qilib, tayyorlashda zamonaviy vaziyat o'qituvchi-psixolog quyidagilarni ajratishga imkon beradida shakllanish ehtiyoji o'rtasidagi ziddiyat bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi kursipsixologlarning kasbiy kompetentsiyalari va anning pedagogik sharoitlariga yetarli darajada tayyor emasligi kasbiy kompetentsiya va ta'limni shakllantirish va bu jarayonni uslubiy ta'minlash. Ajratilgan qarama-qarshilik shoshilinchlikni belgilaydi asoslashdan iborat muammoni tadqiq etish shakllantirishning pedagogik shartlari talabalarda kasbiy malakaga (an Pedagogika va psixologiya ixtisosligiga misol) kasbiy ta'lim jarayonida.

Belgilangan qarama-qarshiliklar, a.ning dolzarbligi tanlangan muammo, uning nazariy jihatdan yetarli emasligi va amaliy tayyorgarlik tadqiqot uchun asos bo'ldi ob'ektiv ta'rif: nazariy asoslash va pedagogik shartlarni amaliy amalga oshirish bo'yicha malakali mutaxassislarni shakllantirishni ta'minlaydi Pedagogika va psixologiya ixtisosligi talabalari bo'lajak o'qituvchi-psixologlar sifatida. Shakllanish zarurati talabalarining kasbiy kompetensiyasi Pedagogika va psixologiya mutaxassisligi kelajak sifatida ularning tarkibiy qismi bo'lgan o'qituvchilar-psixologlar professional tayyorgarlik, hozir juda aniq, lekin uning pedagogik shartlarining asossizligi pedagogikaning o'quv jarayonida shakllanishi oliy ta'lim muassasasi spetsifikatsiyasini talab qiladi kontseptsianing mazmuni va

tuzilishi. Talabalarning kasbiy malaka Pedagogika va psixologiya ixtisosligi asosiy, shaxsiy fazilatlarining yaxlit xarakteristikasi talaba, kelajakda o'qituvchi-psixolog, shu jumladan professional kompetentsiyalari, samarali ta'minlash va o'qituvchi-psixolog tomonidan turli sohalarida kasbiy faoliyatni amalga oshirish maqsadga muvofiqdir ta'lim sohalar va segmentlarini tavsiflovchi tashkilotchilik qobiliyatlari, malakalarining mavjudligi natijalarini psixologik tahlil qilish va prognozlash kasbiy faoliyat, eng samarali bilim uni amalga oshirish usullari. Professional kompetentsiya Pedagogika va psixologiya fakulteti talabalarida shaxsiy, kognitiv va birligi bo'yicha mutaxassislik Bo'lajak o'qituvchining deyatelnostlik partiyalari psixolog ko'rsatiladi.

Materiallar va usullar

Belgilangan maqsadlarni hal qilish uchun va dastlabki taxminlarni tekshirish: tadqiqot usullaridan foydalanilgan: nazariy – tahlil ilmiy adabiyotlarda o'rganilayotgan muammo, empirik - kuzatish, suhbatlar, so'rovlar; muhokamalar, intervyu, eng yaxshilarni tahlil qilish pedagogik amaliyotlar, ijodiy ishlarini tahlil qilish talabalar, o'rta maktab hujjatlarini o'rganish (davlat ta'lim standartlari, o'quv dasturlari, standart dasturlari, o'quv-uslubiy majmualari tanlov fanlari) tajribalar, modellashtirish.

Asosiy qism

Kasbiy kompetentsiyani saqlash Pedagogika va psixologiya ixtisosligi talabalarining asosiy, yaxlit belgisi bilan belgilanadio'quvchining shaxsiy fazilatlar, kelajak sifatida o'qituvchi-psixolog, shu jumladan professional samarali va maqsadga muvofiqligini ta'minlovchi vakolatlar o'qituvchi-psixolog tomonidan amalga oshirish turli sohalaridagi kasbiy faoliyat va mavjudligini tavsiflovchi ta'lim segmentlari tashkiliy qobiliyatlari, psixologik ko'nikmalari kasbiy faoliyat natijalarini tahlil qilish va prognozlash faoliyati, uning eng samarali usullarini bilish amalga oshirish. Talabalarda kasbiy kompetentsiya orqali Pedagogika va psixologiya ixtisosligi asos qilib olgan kasbiy vazifalarni hal etish ularning kasbiy faoliyati, masalan: psixologik diagnostika, tuzatish tadbirlari; faollikni rivojlantirish, psixologik maslahat, ijtimoiy rehabilitatsiya, psixologik jihozlar.

Talabalarda kasbiy kompetentsiya Pedagogika va psixologiya ixtisosligi murakkab, kasbiy va ularning shaxsiy xususiyatlari kabi kelajakda shakllanayotgan o'qituvchi-psixologlar kasbiy tayyorgarlik kursi, tayyorlikni ko'rsatish Pedagogika va psixologiya fakulteti talabalar kasbiy muammolarni samarali hal qilish uchun mutaxassislik va shu jumladan: muhim modul (bilim pedagogika mutaxassisining kasbiy faoliyati va psixologiya), motivatsion modul (mavjudligi kasbiy faoliyatni amalga oshirishga qiziqish va talab pedagogika va psixologiya mutaxassisi faoliyati), faoliyat moduli (kasbiy ko'nikmalar kasbiy faoliyatini malakali bajarish pedagogika va psixologiya mutaxassisi).

Shakllanishning pedagogik shartlari talabalarining kasbiy kompetensiyasi Pedagogika va psixologiya ixtisosligi quyidagilardir:

- fan kursida o'zlashtirish va bo'lajak o'qituvchilarni amaliy tayyorlash barcha kasbiy fanlar tsikllari bo'yicha psixologlar tomonidan fanlarni tayyorlash fanlari tegishli nazariy bilimlar, amaliy kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar faoliyat;

- imkoniyatlaridan maksimal darajada foydalanishni ta'minlash kasbiy ta'limning nazariy va amaliy yo'nalishlari ta'lim harakati mantiqiga ko'ra o'qitish kasbiy faoliyatning asosiy shakllarida talabalar, fanlari bo'yicha innovatsion pedagogik texnologiyalar Psixologik-pedagogik amaliy ishni o'tishda, kompleks kursida mavzuni tayyorlash talabalarining psixologik-pedagogik amaliyoti kasb-hunarni shakllantirish jarayonida o'qitish kelajagi o'qituvchi-psixologlarning malakasi;

- faol, innovatsionning optimal ulanishi shakllantirish jarayonida o'qitish texnologiyalari talabalarining kasbiy kompetensiyalari Pedagogika va psixologiya mutaxassisligi;

- Pedagogika talabalarida shakllantirish va bilan qimmatli munosabatda bo'lgan psixologiya mutaxassisligi kelajakdagi kasbni egallash.

Shakllanish mezonlari va ko'rsatkichlari talabalarining kasbiy kompetensiyalari Pedagogika va psixologiya mutaxassisligi: informatsion (bilimlarni o'zlashtirish, kasbiy daraja savodxonlik, tushunchalar majmuasini

o'zlashtirish, toifalar, qonunlar); motivatsion (sifatlar va shaxsning xususiyatlari, bag'rikenglik, psixologik tayyorlik); amaliy (bo'lgan harakatlar orqali o'zlashtirish kasbiy yo'nalish, qobiliyatlarning mavjudligi ishni oqilona tashkil etish, bilimlardan foydalanish nostandart vaziyatlar, dizayn ko'nikmalari, kasbiy faoliyatni tashkil etish va amalga oshirish faoliyat.

Kasbiy shaxsni shakllantirish darajalari Pedagogika fakulteti talabalarida kompetensiyalar va psixologiya ixtisosligi: yuqori, o'rtacha, past.

Shunday qilib, shakllanish modelini loyihalashda talabalarining kasbiy malakasi Pedagogika va psixologiya ixtisosligi talablari quyidagi tarkibiy qismlarni taqsimlash:

1. Tashkiliy: maqsadlarni belgilash va kasbiy harakatlarni taqsimlash usullari talab qilinadigan professional malaka, vazifalarni ishlab chiqish, mezonlarini ishlab chiqish topshiriqning bajarilishini baholash, tayyorlash o'quv qo'llanmalari, ishchi guruhlarini tashkil etish talabalar va vazifalarni taqsimlash.

2. Motivatsion: vazifalarni taqdim etish.

3. Faoliyat: talabalar tomonidan yechim loyihasi psixologiya va pedagogik vazifaning va natijalarni taqdim etish, taqdim etish, baholash, qarorlarni tekshirish.

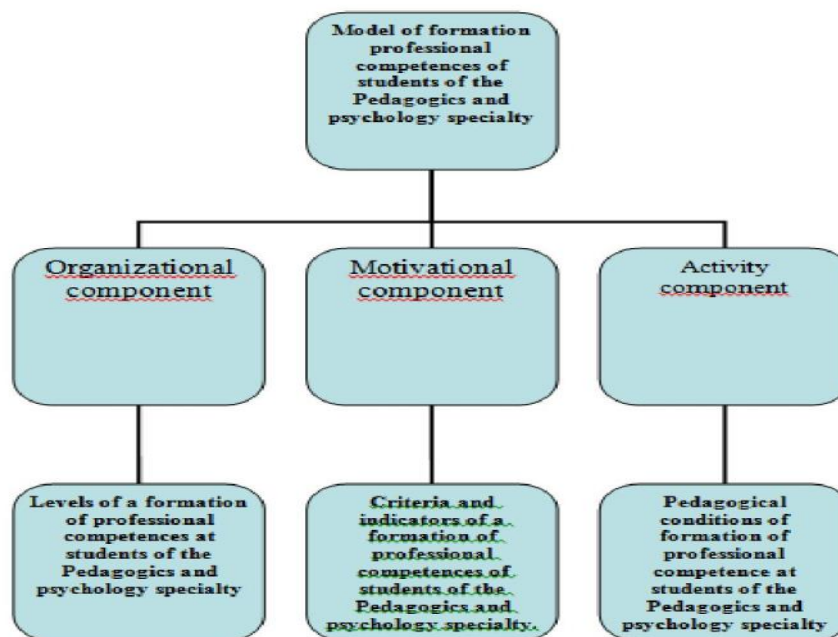
4. Shakllanish mezonlari va ko'rsatkichlari Talabalarning kasbiy kompetentsiyalari Pedagogika va psixologiya ixtisosligi.

5. Kasbiy shakllanish darajalari Pedagogika fakulteti talabalarining malakalari va psixologiya mutaxassisligi.

6. Shakllanishning pedagogik shartlari talabalarining kasbiy malakasi Pedagogika va psixologiya ixtisosligi.

Shunday qilib, shakllanish jarayonini tashkil etish talabalarining kasbiy kompetensiyasi Pedagogika va psixologiya ixtisosligini nazarda tutadi Kasbiy shakllanish modelini ishlab chiqish Pedagogika talabalarining kompetentsiyalari va psixologiya mutaxassisligi, zarur shaxsiyatni aks ettiradi va talabaning kasbiy fazilatlari. Modeli talabalarining kasbiy kompetentsiyalarini shakllantirish Pedagogika va psixologiya ixtisosligidagi to'liq, o'zaro bog'langan jarayonni

ifodalaydi qaysi barcha komponentlar va komponentlar yo'naltirilgan yakuniy maqsadga erishish – shakllantirish talabalarida professionaldan kompetentsiyaga Pedagogika va psixologiya ixtisosligi (1-chizma).

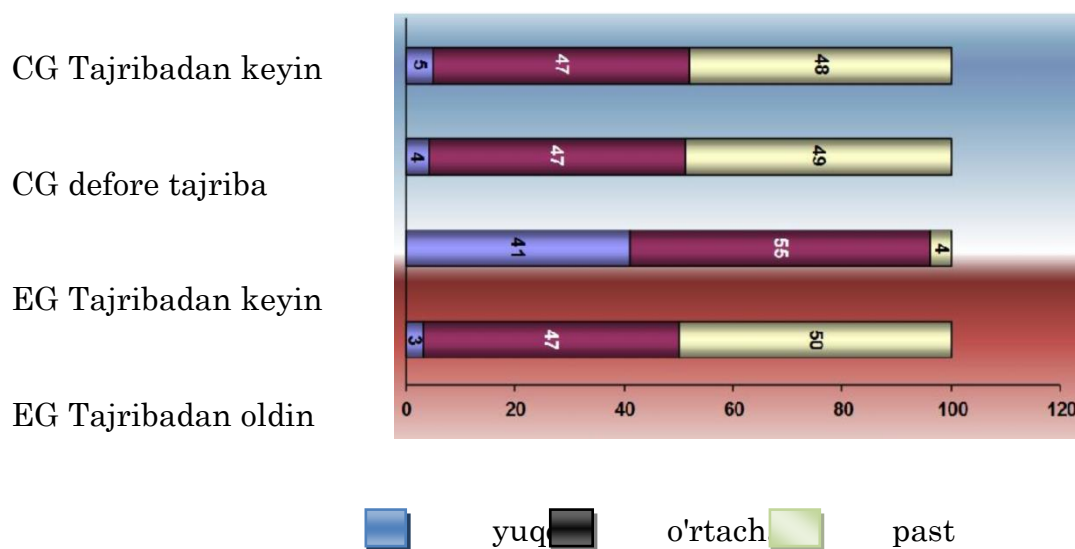
Chizma 1. Kasbiy shakllanish modeli Pedagogika talabalarining kompetentsiyalari va psixologiya ixtisosligi

Pedagogik eksperiment amalga oshirishdan iborat edi shakllantirishning rivojlangan pedagogik shartlaridan talabalarining kasbiy kompetensiyasi Pedagogika va psixologiya ixtisosligi Modelga kiritilgan talabalarining kasbiy kompetentsiyalarini shakllantirish Pedagogika va psixologiya ixtisosligi kasbiy tayyorgarlik kursi va ularni tekshirish samaradorlik. Kasbiy rivojlanish dinamikasi

Pedagogika fakulteti talabalarining malakasi va nazorat va eksperimental psixologiya ixtisosligi mashg'ulotlarning butun davri uchun guruhlar kuzatildi. Tadqiqotlar Psixologiya fakulteti va PSPIda o'tkazildi pedagogika. Pedagogika ixtisosligi talabalari unda ishtirok etdi va psixologiya (91 kishi).

Aniqlash natijalarining eksperimental diagnostikasida kasbiy kompetentsiyani shakllantirish darajasi Pedagogika va psixologiya ixtisosligi talabalari, to'p va reyting monitoringi yordamida amalga oshiriladining o'sish

tendentsiyasini aniqlashga imkon berdida kasbiy kompetentsiyani shakllantirish darajasi Pedagogika va psixologiya ixtisosligi talabalari qanday tadqiqot natijalariga eksperimental va 2-chizmadagi tajribadan oldin nazorat guruhlari guvohlik berish. Shakllanish darajalarining diagnostikasi talabalarining kasbiy kompetensiyasi Pedagogika va psixologiya ixtisosligi.

Chizma 2. Shakllanish darajalarining diagnostikasi talabalarining kasbiy kompetensiyasi

Shunday qilib, eksperimental guruhlarda soni shakllanish darajasi yuqori bo'lgan talabalar tajribadan so'ng professional kompetentsiya oshdi 38% ga, yetib kelgan talabalar soni o'rta bosqich - 8% uchun, talabalar soni past darajaga ega - 46% ga kamaydi.

Nazorat guruhlaridagi natijalar ortib borayotganidan dalolat beradi shakllanish darajasi yuqori bo'lgan talabalar soni kasbiy kompetentsiya 1%, o'rtacha daraja – uchun 0 %, qatlamning past darajasini 1 % ga kamaytirish.

Qabul qilingan ko'rsatkichlar qo'shimchadan dalolat beradi taklif etilayotgan professional shakllantirish modelining samaradorligi Pedagogika talabalarining kompetensiyalari va psixologiya mutaxassisligi.

Shunday qilib, o'tkazilgan tadqiqotlar nimani isbotladi ajratilgan pedagogikaning aniq amalga oshirilishining ishlab chiqilgan modeli shartlari va qo'llanilishi talabalarining kasbiy kompetentsiyalarini shakllantirish Pedagogika va psixologiya ixtisosligi ta'sir qiladi kasbiy shakllanish darajalarining o'zgarishi Pedagogika talabalarining kompetentsiyalari va psixologiya ixtisosligi.

Xulosa

Pedagogikani shakllantirishning ishlab chiqilgan modeli talabalarining kasbiy kompetensiyasi oliy ta'lim muassasasiga tavsiya etiladi oliy ta'lim muassasalarida amaliy qo'llash.

Shakllarning o'rnatilgan o'zaro aloqasi va bo'yicha bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash usullari standart tomonidan taqdim etilgan fanlar, bir vaqtning o'zida professionalning alohida tarkibiy qismlarini shakllantirish malakasi vositasi sifatida tavsiya etilishi mumkin pedagogik jarayon samaradorligini oshirish oliy ta'lim muassasasi.

Mutaxassisni shakllantirishning oqilona vositalari pedagogika oliy o'quv yurtlari talabalarida kompetentsiya ta'lim muassasasi uzoq muddatda o'zgarishi mumkin va qo'shiladi.

A ning asosli mezonlari, ko'rsatkichlari va darajalari talabalarda kasbiy kompetensiyani shakllantirish pedagogika oliy ta'lim muassasasi belgilashi mumkin oliy maktabning innovatsion rivojlanishi.

Tadqiqot davomida pedagogik shart-sharoitlar talabalarda kasbiy kompetentsiyalarni shakllantirish (o'n Pedagogika va psixologiyaga misol mutaxassisligi) kasbiy tayyorgarlik jarayonida isbotlangan.

Tuzilishi, mazmuni, mezonlari ishlab chiqilgan va talabalarda kasbiy kompetentsiyalarni (o'n Pedagogika va psixologiyaga misol mutaxassisligi) aniqlanadi. Shakllanishning ishlab chiqilgan modelining samaradorligi talabalarining kasbiy kompetensiyasi Pedagogika va psixologiya ixtisosligi va kasb-hunar ta'limining pedagogik shartlari bo'yicha malakali mutaxassislarni shakllantirishni ta'minlaydi talabalar unga qo'yadilar (Pedagogika misolida va psixologiya mutaxassisligi) tekshiriladi va isbotlanadi.

Keyingi nazariyaning ustuvor yo'nalishi sifatida va amaliy ilmiy ishlarni ko'rib chiqamiz kasbiy shaxsni shakllantirish tushunchalarini ishlab chiqish Pedagogika fakulteti talabalarining malakasi va psixologiya mutaxassisligi va boshqa mutaxassisliklar va bakalavrlar va magistrLAR tayyorlash yo'nalishlari.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Boltaboyev Azizbek Xasanboy o'g'li, & Ahmedov Davlatbek Saloxiddin o'g'li. (2022). Psychological Features of Adolescence. Eurasian Research Bulletin, 25 27. Retrieved .25-27 pp.
2. Boltaboev Azizbek Hasanboy ugli, HEORETICAL BASIS OF THE DEVELOPMENT OF THE SPATIAL PERSPECTIVE IMAGERY IN THE PERFORMANCE OF PENCIL AND DRAFT IN THE PROCESS OF STUDENT EDUCATIONAL PROCESS. SOLUTION OF SOCIAL PROBLEMS IN MANAGEMENT AND ECONOMY: 2 pp. 12-17 (2).
3. Boltabayev Azizbek Khasanboy. (2021). In Painting Natyurmort It'sWorking Methods And Peculiarities. The American Journal of Applied Sciences, 3(01), 123-127.
4. Boltaboyev Azizbek Xasanboy O'g'li "Экономика и социум" METHODOLOGICAL BASIS OF DEVELOPMENT OF PROFESSIONALPEDAGOGICAL COMPETENCE IN STUDENTS BY MAKING PENCIL DRAWINGS AND DRAFTS.

TA'LIM-TARBIYA NAZARIYASI VA METODIKASI

TASVIRIY SAN'ATDA QALAMTASVIRNING O'RNI

Ibrohimova Iqboloy Tohirjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti Pedagogika fakulteti

“Amaliy, jismoniy tarbiya va sport fanlarini o'qitish metodikasi” kafedrası

stajyor o'qituvchisi

Mamadjanova Munisa Madaminjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti Pedagogika fakulteti
Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi yo'nalishi 2-kurs talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada qalamtasvir fanini o'rganishdan maqsad kelajakda tasviriy san'at o'qituvchisini qalamtasvir fanining nazariyasi va amaliy ko'nikmalarini chuqur egallash, ularning ijodiy qobiliyatini shakllantirish, qalamtasvir fani bo'yicha olgan bilim va malakalariga asoslangan holda o'zining kuzatishlari, badiiy tasvir yaratish oldidan qilinadigan izlanishlarida, ayniqsa eskizlar, ular asosida katta ko'lamdagi san'at asarlarini yaratishda qalamtasvirning o'rne beqiyosligi haqida ma'lumotlar keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *tasviriy san'at, qalamtasvir, rassom, ta'lim, san'at.*

Аннотация: *В данной статье цель изучения науки рисования карандашом - помочь будущему учителю изобразительного искусства овладеть теорией и практическими навыками науки рисунка карандашом, сформировать свои творческие способности на основе полученных знаний и умений. в науке о карандашном рисунке, свои наблюдения, художественные образы, сведения о несравненной роли карандашного рисунка в создании масштабных произведений искусства на основе их предварительных исследований, особенно эскизов.*

Ключевые слова: *изобразительное искусство, рисунок карандашом, художник, образование, искусство.*

Annotation *In this article, the purpose of studying the science of pencil drawing is to help the future fine art teacher to master the theory and practical skills of the science of pencil drawing, to form their creative abilities, based on the knowledge and skills they have acquired in the science of pencil drawing, their observations, artistic images information about the incomparable role of pencil drawing in the creation of large-scale works of art based on their preliminary research, especially sketches.*

Key words: *visual arts, pencil drawing, artist, education, art.*

Insoniyatning mehnat faoliyati, e’tiqodlari, diniy qarashlari zaminida Tasviriy san’at paydo bo’lgan va rivojlangan. Qadimgi tosh asrining ilk bosqichidayoq inson o’z ehtiyoji uchun zarur bo’lgan buyumlarni yaratish, libos, turar joylar tayyorlash jarayonida qulaylik, maqsadga muvofiqlik tushunchalari rivojlanib, ritm, simmetriya hissi ortdi. Marhumlar bilan vidolashuv, dafn marosimlarida marxumlar qabriga turli buyumlar qo’yish odatlarida Tasviriy san’atning fazoviy fikr yuritish, fazoviylik, kenglik, olam tushuncha va tasavvurlari shakllanib bordi. Tosh, suyak, keyinchalik sopoldan ishlangan turli shakl va haykallarda, qoyatoshlarga, g’or devorlariga chizilgan, rangda ishlangan rasmlarda ibtidoiy insonning mehnat faoliyati, dunyo, borliq haqidagi o’y-xayollari, o’zga dunyo to’g’risidagi tasavvurlari mujassamlashgan.

Yoshlarni tasviriy san’at sohasida barkamol etib tarbiyalashda tasviriy san’atga oid fanlar, xususan “Qalamtasvir” fani alohida ahamiyatga ega. Bu esa, o’z navbatida, oliy o’quv yurtlarida o’qitilayotgan maxsus fanlarning chuqur va asosli bo’lishini taqozo etadi. Jamiyat va davlat o’zligini anglagan, vatanparvarlik tuyg’usi bilan millat, xalq manfaatlari, ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy ravnaqi uchun ma’suliyatli, ilmiy bilim, mehnat va kasb-kor ko’nikmalari, ishbilarmonlik asoslarini egallagan, ruhiy sog’lom, jismonan yetuk, umuminsoniy va milliy xulq-atvor normalarini o’z ongi va faoliyatida mujassam etgan ma’naviy madaniyatli shaxsni tarbiyalab yetishtirishdan manfaatdordir.

San’at insoniyat ma’naviy madaniyatining tarkibiy qismi bo’lib xizmat qiladi. U musiqa, teatr, kino, badiiy adabiyot, xoreografiya, tasviriy va amaliy bezak san’ati kabi ko’plab san’at turlarini o’z ichiga oladi. San’atning har bir turi o’z oldiga qo’yilgan vazifaiarga ko’ra turli vositalardan foydalanadi, masalan, adabiyot — so’zdan, musiqa — tovushlardan, tasviriy san’at — rang va chiziqlardan va hokazo. Shu bilan birga, har bir san’at turi vana bir necha xil va janrlarga bo’linadi.

Tasviriy san’atning barcha turlarining asosi qalamtasvir hisoblanadi. «Qalamtasvir» XVI asrdan boshlab chiziqlar yordamida obraz yaratish sifatida tasvirni belgilovchi atama bo’lib kelgan. U buvumning barcha san’at turlaridagi shakli, o’lchami, tuzilishi va xarakterini belgilab beruvchi muhim xususiyatlari

bilan tanishtiradi. Tasviriy san'at turlarining asosi — qalamtasvirni chizmachilik bilan taqqoslasak, uning xususiyatlari yanada yaqqol ayon bo'ladi. Birinchidan, rassom tasvirni ko'z bilan chamalab, o'z qo'li bilan qisqa vaqtda tasvirlab ko'rsata oladi. Ikkinchidan, rassom tasvirda buyumning tashqi asosiy belgilari, uning materialligi, hajmi, yorug'ligi, fazoviy joylashuvi va hokazolarni ko'rsatadi. Uchinchidan, qalamtasvirda nafaqat buyumning tashqi turli belgilari tasvirlanadi, balki buyumning ichki mazmuni ham ifodalanib, kuzatuvchida muayyan fikr va hissiyot uyg'otadi.

Qalamtasvir xususiyatlarini chuqurroq o'rganish uchun tasvirlash shartli ravishda bir necha turga bo'linadi. Qalamtasvirning tasvirlash vositalari ishlatilishi bo'yicha tasvir chiziqli va tusli bo'ladi. Chiziqli rasm qoidaga ko'ra och rangli va umumlashtirilgan bo'ladi. Chiziqlar orqali badiiy obraz yaratiladi. Jadvallar, shartli chizmalar, doskadagi tasvirlar shular jumlasidandir. Tusli tasvirlar muhitdagi buyumning hajmliligi, yorug'ligi, fakturasi va fazoviy munosabatlarining to'liq ta'rifini beradi. Bunday rasmlar yorug'-soyali va tusli rasmlar deb ataladi. Ayrim buyumlar sharpasi va tashqi ko'rinishi orqali xarakterlidir. Shuning uchun bunday ko'rinishlarni tasvirlashda ayrim hollarda tusli tasvirning oddiy turi tanlanadi, bu esa siluet deb nom lanadi, ya'ni bir xil tekis tus bilan qoplanib, tashqi ko'rinish chizig'i orqali bajariladigan tasvir

«Qalamtasvir» dastlab XVIII asr boshlarida chiziqlar yordamida obraz yaratishda tasvirni belgilovchi atama hisoblanib, barcha san'at turlaridagi buyumning shakli, o'lchami, tuzilishi va xarakterini belgilab beruvchi muhim xususiyatlari bilan tanishtiruvchi soha sifatida kirib kelgan. Suningdek, qalamtasvir fikrni, har qanday kompozitsiya va loyihalashda his-tuyg'u hamda tasavvurni aks ettirish vositasidir. Uyg'onish davrining buyuk rassom va haykaltaroshi B. Mikelandjelo «Qalamtasvir bu rangtasvir, haykaltaroshlik, me'morchilikning eng yuqori nuqtasi, barcha fanlarning ildizi va manbayidir» – deb bejizga aytmagan. Qalamtasvir – barcha tasviriy san'at turlarining asosi hisoblanadi. Rassom yoki dizayner eskiz, loyiha va shu kabi ishlarni rejalashtirar ekan o'z ijodi jarayonida qalamtasvirga murojaat qiladi va asoslanadi. U o'zining

kuzatishlari, katta asar kompozitsiyalari ustidagi izlanishlarini avval qalamda dastlabki chizgilari bilan tasvirlaydi va ifodalaydi. San'at asarlarini yaratishda esa, ushbu bajarilgan chizgilar rassomga yordamchi manba bo'lib xizmat qiladi. Qog'oz yoki sathida jismlarning asl shaklini yuksak mahorat bilan to'g'ri tasvirlash uchun tasviriy malakani mukammal egallash va uni amaliyotda qo'llash naturaga, shuningdek, xotira va tasavvurga asoslanib, rasm chizishni o'rganish zarur. Albatta, bunday ijodiy topshiriqlarni bajarish uchun inson rassomchilik qobiliyatiga ega bo'lishi va o'z ustida uzluksiz, betinim ishlashi hamda ushbu iqtidorni rivojlantirib borish talab etiladi. Qalamtasvirning asosiy vazifalaridan biri bu yoshlarda tasvirlash mahoratini, o'z iqtidor va qobiliyatlarini rivojlantirib borishi natijasida yuzaga kelgan bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirishni o'z ichiga oladi. U talabadan tasvirlash qonun-qoidalarini bilishni va ulardan to'g'ri foydalana olishni ko'zda tutadi.

Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarini tayyorlashda qalamtasvir mashg'ulotlarning amaliy jihatlarini o'rgatish bilan bir qatorda, uning nazariy asoslari ham puxta o'qitilishi katta ahamiyatga ega. Shuning uchun qalamtasvir mashg'ulotlari qator aniq predmetlar asosida olib boriladi. Ulardan asosiysi - perspektiva va plastik anatomiyadir. Bularsiz talaba eng oddiy vazifani ham to'g'ri bajarishi mushkul. Perspektiva qonuniyatlarini bilmay turib, u buyumning fazoviy holatini aniq topa olmaydi yoki odam plastik anatomiyasi borasida aniq bilimga ega bo'lmasdan, inson qomati va portretini chiza olmaydi. Yorug' va soya qonuniyatini yaxshi tushunib yetmagan talaba tasvirlanayotgan buyum tusi, hajmi va materiallik xususiyatlarini aniq tasvirlashning uddasidan chiqa olmaydi. Rassom ijodiy asar yaratishni qalamdan boshlaydi. Keyingi bosqichlarda ushbu san'at asari ranglar jilosi orqali tomoshabinga estetik huzur baxsh etadi yoki qalamning o'zida tugallaydi. Boshqacha aytganda, qalamtasvirsiz hech bir rassom o'z asarini yetuk holga keltira olmaydi.

Qalamtasvirda yetuk malakaga erishish ko'p jihatdan narsani o'ziga qarab tasvirlashga bog'liq. Narsani o'ziga qarab tasvirlash mahorat maktabini o'tmasdan badiiy rivojlanish pillapoyalaridan yuqoriga chiqish mumkin emas. Bir necha yetuk

shogirdlar tarbiyalagan rassom va murabbiy P.P.Chistyakov aytganidek, talaba, avvalo, chizilayotgan buyumni sinchiklab kuzatishi zarur, so’ngra naturani o’ziga “bo’ysundirishi ” kerak Rassom qanday yetuklikka erishmasin, narsani o’ziga qarab tasvirlashdan voz kechmasligi lozim. Boshqacha qilib aytganda, rassomning xayoli uni o’rab turgan borliq bilan har doim bog’liq bo’lishi lozim. Ijodkor-rassom bironbir san’at asari ustida ijod qilishidan oldin, eng avvalo, kuzatib, eslab qolgan borliq obrazlarini xayolan tiklab, tahlil qiladi, so’ngra ularni juda ko’p marta amaliy mashqlar bajarish orqali olgan bilim va tajribalari asosida tasvirlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. “Qalamtasvir” M. B. Ahmedov, M. Z. Xasanova TOSHKENT “IJOD-PRINT” 2021
2. “Tasviriy san’at” S.Abdirasilov , B.Boymetov, N.Tolipov *Cho’lpon nomidagi nashriyot-matbaa iiodiv uyi Toshkent – 2006.*
3. “Qalamtasvir” Botir Boymetov “MUSIQA’ nashriyoti TOSHKENT j; 2006
4. “Qalamtasvir” X.X. Muratov TOSHKENT IJOD-PRINT 2020
5. tdpu.library.uz
6. www.ziyonet.uz

TA’LIM JARAYONIDA KOGNITIV USLUB RIVOJLANISHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Badritdinova Madina Baxromovna

*Namangan davlat pedagogika instituti katta o’qituvchisi, psixologiya fanlari
bo’yicha falsafa doktori (PhD) Tel: + 998911865453*

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta’lim jarayonida kognitiv uslub rivojlanishining o’ziga xos xususiyatlari, o’smirlarda kognitiv uslublarning o’zaro aloqadorligi va ularga ta’sir etuvchi omillar, uni diagnostika qilish usullari,

kognitiv qobiliyatlarni rivojlantiruvchi dastur va uning samaradorligi haqida fikr yuritilgan. Maqola talabalar, pedagoglar, kognitiv uslub muammosi bilan shug’ullanuvchi mutaxassislar uchun mo’ljallangan.

***Tayanch so’z va tushunchalar:** kognitiv uslub, kognitiv nazorat, kognitiv temp.*

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОГО СТИЛЯ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Бадритдинова Мадина Бахромовна

Старший преподаватель Наманганского государственного педагогического института, доктор философских наук в области психологии (PhD)

***Аннотация.** В данной статье рассматриваются особенности развития когнитивного стиля в образовательном процессе, взаимообусловленность когнитивных стилей у подростков и факторов, влияющих на них, методы его диагностики, программа, развивающая познавательные способности, и ее эффективность. Статья предназначена для студентов, преподавателей, специалистов, занимающихся проблемой когнитивного стиля.*

***Ключевые слова и понятия:** когнитивный стиль, когнитивный контроль, когнитивный скорость.*

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF COGNITIVE STYLE DEVELOPMENT IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Badritdinova Madina Bakhromovna

Senior teacher of Namangan State Pedagogical Institute, Doctor of Philosophy in Psychology (PhD)

Abstract: This article discusses the specific features of the development of cognitive style in the educational process, the interrelationship of cognitive styles in adolescents and the factors affecting them, the methods of its diagnosis, the program that develops cognitive abilities and its effectiveness. The article is intended for students, pedagogues, specialists dealing with the problem of cognitive style.

Key words and concepts: *kognitiv style, kognitiv control, kognitiv temp.*

KIRISH

Respublikamizda ta'lim tizimi oldida turgan asosiy vazifalardan biri mustaqil qaror qabul qila oladigan va ijodiy fikrlaydigan yuksak malakali kadrlar tayyorlashdir. Istiqlool sharofati bilan Respublika xalq ta'limi, oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirliklarida o'qitish hamda tarbiyalash tizimini yanada takomillashtirishga oid bir qancha qarorlar, nizomlar, qonunlar, konseptsiyalar ishlab chiqildi. Bu hujjatlar barcha o'quv yurtlarida uzluksiz ta'lim – tarbiya berishda uyg'unlikni ta'minlashda ham nazariy, ham amaliy dastur vazifasini o'taydi. Bugungi islohotlar davri o'qitishning samarali metodlarini yaratishni, o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi hamkorlikni yanada kengaytirishni, inson shaxsini shakllantirishda ta'lim – tarbiyaning yetakchiligini ta'minlashni, o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlari, milliy his – tuyg'ulari, kognitiv uslubga xos xususiyatlarini e'tiborga olgan holda ta'limiy – tarbiyaviy tadbirlarni amalga oshirishni taqazo qilmoqda.

Ta'lim jarayonida o'quvchilarga o'qituvchi tomonidan bir xil ta'lim – tarbiya beriladi. Lekin o'quvchilarning o'zlashtirishlari va o'quv faoliyatini qabul qilishlari har xil. O'quvchining ta'lim jarayoniga munosabati o'quv faoliyatida diqqatini to'g'ri yo'naltira olishi, qiziqishi va qiyinchiliklarni bartaraf etish uchun iroda kuchini sarflashga tayyor ekanligida namoyon bo'ladi. O'quvchilar tomonidan bilimlarni muvaffaqiyatli o'zlashtirilishi ular diqqatining barqarorligi, tez va oson zarur ob'ektlar ustida to'planishi, to'g'ri taqsimlanishi, idrok qilishning aniqligi, tafakkur qilishning tezligi, izchilligi, mazmundorligi, mustaqilligi, chuqurligi, esda saqlashning mustahkamligi, qayta esga tushirishning aniqligi, axborotlarni qabul

qilish, ularni qayta ishlash jarayonining o'ziga xosligi va boshqa xususiyatlarga bog'liq. Shuning uchun ham ta'lim jarayonida o'quvchilar kognitiv uslubini o'rganish va diagnostika qilish dolzarb vazifalardan biridir [1].

ADABIYOTLAR TAHLILI

“Kognitiv uslub” tushunchasi psixologik adabiyotlarga ingliz tilidan kirib kelgan bo'lib, “*cognitive style*” so'zi tarjima qilinganda “bilish uslubi” degan ma'noni anglatadi. Biroq, “bilish” va “kognitiv” tushunchalari sinonim emas. “Bilish” – ob'yektiv voqealikni individual ongda aks ettirish jarayoniga tegishli bo'lib, u sensor, pertseptiv, mnemik, fikrlash shaklidagi bilish obrazlaridir. “Kognitiv” – tushunchasi turli darajadagi bilish obrazlarining shakllanishida ishtirok etadigan axborotlarni qayta ishlashning psixologik mexanizmiga taalluqlidir. Oddiy qilib aytganda, borliqni o'rganishning o'ziga xos individual uslubidir [2].

Kognitiv uslub – kishining o'zini o'rab turgan olamdagi axborotlarni qayta ishlashining o'ziga xos individual uslubi bo'lib, u idrok, analiz, qayta tuzish, toifalash va baholashdagi individual farqlarda o'z aksini topadi. O'z navbatida mazkur kognitiv munosabatlar ayrim tipik shakllarni tashkil etadi, shunga ko'ra kishilar bir –biriga o'xshashi yoki farq qilishi mumkin bo'ladi(Gaiss,1978) [3].

Kognitiv uslub tushunchasi shaxs psixologiyasi va bilish psixologiyasining chegarasida shakllangan. Uslub so'zining qo'shilishi bilan u o'ziga xos tusga ega bo'lgan. Shaxs psixologiyasida uslubni individuallik namoyon bo'lishining eng yuqori darajasi sifatida ta'riflansa, bilish psixologiyasida esa intellektual faoliyatning rasmiy tabiatga ega ekanligini ta'kidlagan holda, uning psixik taraqqiyotning past yoki yuqori darajasiga aloqador emasligi e'tirof etiladi.

Uslubli yondashuvning shakllanishi bilish psixologiyasining predmetini transformatsiya qilinishiga olib keldi. Agar dastlab bilish psixologiyasi bilish faoliyatining umumiy qonuniyatlari haqidagi fan bo'lsa, hozirda kishilarning borliqni bilish uslubidagi individual farqlarning mexanizmlari haqidagi fanga aylandi.

Bugungi kunda zamonaviy psixologiyada kognitiv uslublarning bir necha turlarini ajratib ko'rsatish mumkin. Jumladan, Genri Uitkin tomonidan kognitiv

uslublarning ikki turi maydonga tobelik va maydondan mustaqillik tipi aniqlandi. G.Uitkinni kishining maydondagi xulq – atvor xususiyatlari, ayniqsa “figura – fon”, “qism – butun” effekti ko’proq qiziqtiradi. Bu uslub dastlab G.Uitkin tomonidan fazoviy orientatsiyalarga xos individual uslubni o’rganish natijasida tavsiflangan edi. Ma’lum muddat o’tgach, murakkab geometrik tasvirlardagi oddiy detallarni topish bilan bog’lik vazifani hal qilishdagi pertseptiv faoliyatga xos individual uslub o’rganilgan [4]. G.Uitkin ishlarida kognitiv uslub tushunchasi geshtalt psixologiyadagi maydon va maydondagi xulq – atvor haqidagi geshtalt psixologik tasavvurlar doirasida shakllandi. Har bir kishiga predmetli va ijtimoiy borliq (maydon) turlicha darajada ta’sir etadi.

1. Maydondan mustaqil tip G. Uitkin bo’yicha kognitiv uslub turlaridan biri bo’lib, xulq-atvor ichki faollikka yo’naltirilgan bo’ladi. Shuning uchun bu tipga kiruvchi shaxslar murakkab kontekstni osonlik bilan yenga oladilar, ya’ni murakkab yaxlit detalni tarkibiy qismlarga ajrata oladilar, tavsiya etilgan vaziyatni qayta hosil qila oladilar, muammoning qarama–qarshi tomonlarini tezda aniqlay oladilar, maydonga demonstrativ yondashuvni namoyon etadilar.

2. Maydonga tobe tip kognitiv uslub turlaridan biri bo’lib, xulq-atvor tashqi faollikka yo’naltirilgan bo’ladi. Shuning uchun bu tipga kiruvchi shaxslar murakkab kontekstni yenga olmaydilar, ya’ni ularga murakkab detaldagi qismlarni aniqlash uchun ularga ko’p vaqt kerak bo’ladi, vaziyatni tayyor holda qabul qilishadi, muammolarni har doim ham o’z vaqtida aniqlay olmaydilar, maydonga nisbatan global yondashuvni namoyon etadilar.

G.Uitkin bolada maydonga tobelik yoki maydondan mustaqillik uslubining rivojlanishi undagi tashqi muhitga moslashish jarayonida to’plangan tajribaga va psixologik xususiyatlarini ixtisoslashuviga bog’liq ekanini aniqladi. Rivojlanish jarayonida bolada maxsus tajribani shakllanishi va to’planishi tizimlashtirilmagan holatga nisbatan muayyan tuzilishga ega bo’lib boradi [10].

Psixologik differentsiatsiyaning yuqori darajasiga erishishi artikulyatsiyalangan tajribaning mavjudligini bildiradi. Uitkinning fikricha, bolada tajriba ortishi jarayonida artikulyatsiyaning ikkita jihati: tajribani tahlil qilish

darajasi va uni qayta tuzish qobiliyati rivojlanib boradi. Artikulyatsiyalangan tajribaga ega bolalar yaxlit murakkab detalni juda oson idrok qiladi, uni o'z tajribasiga, qoidalariga asoslanib qayta tuza oladi.

Rivojlanish jarayonida psixologik differentsiatsiyaning quyidagi to'rtta sohasi farqlanadi [9]:

1. Artikulyatsiyalashgan intellektual faoliyat ko'rsatish. Dastlab maydonga tobelik – maydondan mustaqillik hodisasi pertseptiv faoliyat materiallari asosida tavsiflangan bo'lib, u murakkab pertseptiv obrazdagi oddiy qismlarni ajratib olishda namoyon bo'ladi. Shunday qilib, maydonga tobelik – maydondan mustaqillik kognitiv uslubi individual pertseptiv tajribaning artikulyatsiya qilish me'yorini ifodalaydi. Natijada idrokdagi analitik qobiliyat boshqa intellektual faoliyat sohasidagi analiz qilish va ma'lum tartibda tuza olish qobiliyati bilan bir qatorda qaraladigan bo'ldi. Mazkur bilish faoliyati usullariga xos tafovutning umumiy o'lchovi “kognitiv uslub” tushunchasi bilan ifodalangan, maydonga tobelik – maydondan mustaqillik esa uning tarkibiy qismidir.

2. O'zining jismoniy tanasi haqidagi artikulyatsiyalangan tasavvurlar. Psixologik differentsiatsiya o'z tanasi haqidagi nisbiy global sub'yektiv qarashdan uning tarkibiy qismlari, o'zaro munosabati hamda chegaralarini aniq anglashgacha rivojlanib boradi.

3. Shaxsiy mansublik hissi (ijtimoiy muhitdan o'zining “Men” obrazini ajratib olish mezon). Uitkinning fikricha, “Men” obrazining differentsiatsiya darajasi shaxslararo o'zaro ta'sir vaziyatida mustaqil va o'zini qanoatlantira oladigan darajada harakat qilishda ifodalanadi.

4. Shikast yetkazuvchi tajribadan maxsus himoyalash va affektiv reaksiyalarni nazorat qilish. Psixologik mexanizmlar ixtisoslashmagan (global tarzda tajribadan foydalanish) yoki ixtisoslashgan (tajriba dastlabki differentsiatsiya asosida jalb qilinadi) bo'lishi mumkin [5].

Psixologik differentsiatsiya jarayonida bolada kognitiv nazorat shakllanib boradi. Kognitiv nazorat tushunchasi psixoanalitik yo'nalishdagi olimlar – J.Kleyn, P.Xolzman, R.Gardner, G.Shlezinger va boshqalarning ishlarida rivojlantirilgan[6].

Fenomenologiyasiga ko’ra kognitiv nazorat sodir bo’layotgan voqea – hodisalarni individual o’ziga xos tarzda analiz qilish, tushunish va baholashdan iborat. Kognitiv nazorat – bu, birinchidan, affektiv qo’zg’atuvchilarga nisbatan “tuzilmali to’xtatish” (insonlar bir – birlaridan idrok qilinayotgan vaziyatni turlicha munosabatda bo’ladilar, unga nisbatan turli ehtiyoj va affektiv ta’sirlarni namoyon etadilar); ikkinchidan, individning psixik omillarni koordinatsiya qilish imkoniyati, vaziyat talablari ta’sirida adaptiv (moslashuvchanlik) tabiatiga ega xulq – atvor shakllanadi. R.Gardnerning fikricha, biror kognitiv nazorat tipiga ko’ra shaxs xususiyatlari haqida xulosa chiqarib bo’lmaydi. Asosiy e’tiborni “kognitiv uslub” deb nomlangan kognitiv nazorat kompleksiga qaratish lozim. Kognitiv uslub, birinchidan, mazkur shaxsning kognitiv uslubi kognitiv nazorat qiluvchi tamoyillarning o’ziga xos birikuvi (kombinatsiyasi)dan iborat bo’lganligi sababli, u turli maxsus vaziyat talablaridan xolidir; ikkinchidan, kognitiv uslubni tashkil etuvchi nazorat tamoyillari bir – biriga bog’liq bo’lmagan holda turli – tuman individual – ixtisoslashgan birikmalar shaklida namoyon bo’ladi. Shuning uchun ham kognitiv uslubga asoslangan holda insonlarning muayyan vaziyatdagi xulq – atvorini oldindan bashorat qilish mumkin.

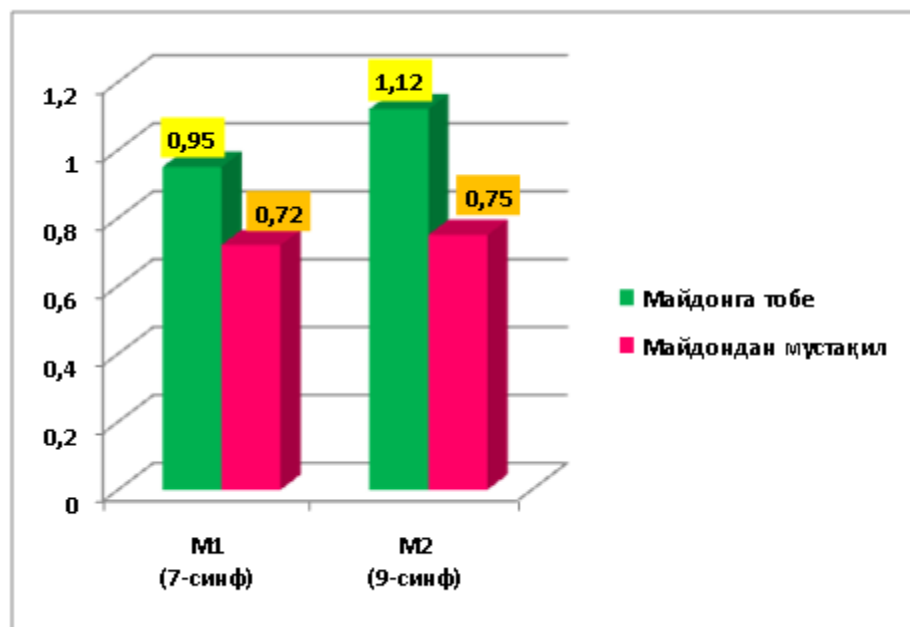
TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu maqolada ta’lim jarayonida kognitiv uslub rivojlanishining o’ziga xos xususiyatlari, o’smirlarda kognitiv uslublarning o’zaro aloqadorligi va ularga ta’sir etuvchi omillar, uni diagnostika qilish usullari, kognitiv qobiliyatlarni rivojlantiruvchi dastur va uning samaradorligi haqida fikr yuritilgan. Maqola talabalar, pedagoglar, kognitiv uslub muammosi bilan shug’ullanuvchi mutaxassislar uchun mo’ljallangan.

TAHLILLAR VA NATIJALAR

O'smirlar kognitiv sohasining geterexronligini o'rganishda kognitiv uslublarni tadqiq etish zaruriy sharoitdir. Bu har bir insonning o'z maqsadiga erishishi o'ziga xos hayot yo'lini bosib o'tishi bilan bog'liqdir. Kognitiv uslublarni o'rganishda turlicha yondashuvlarning mavjudligiga qaramay, uning tabiati oxirigacha o'rganilmagan, bu intellekt rivojlanish darajasi bilan bog'liq bo'lishi ehtimol. Turli maktablar tomonidan kognitiv uslublarning tadqiq etilishini tizimli tahlil etish natijasida kognitiv uslublar turli ijtimoiy omillar ta'sirida hayot davomida shakllanadi deb taxmin qilish mumkin. O'smirning kognitiv uslubini rivojlanayotgan shaxsning integral tizimi, o'z maqsadiga erishish uchun vosita va usullardan foydalanish tartibi sifatida qarab chiqish zarur. Bunda ma'lumotlarni olish, ijtimoiy pertseptsiya, axborotni qayta ishlash jarayonini idora qilishga javob beradigan psixik mexanizmlarni differentsiyallash, nazorat qilishning o'ziga xosligi, shuningdek intellektual faoliyat xususiyatlari, intellektual faollik shakllari nazarda tutiladi [7].

Biz katta va kichik yoshdagi o'smirlarda kognitiv uslublar qanday namoyon bo'lishini aniqlash uchun Gotshal'd shakllari metodikasini o'smir yoshidagi o'quvchilarda o'tkazdik, diagnostik tadqiqot natijalarini quyidagi 1-rasmda keltiramiz. Quyidagi 1-rasmda ko'rinib turganidek, 7-sinf o'quvchilarida maydonga tobe kognitiv uslub o'rta arifmetik qiymati 0,95 ga teng, 9-sinf o'quvchilarida esa bu ko'rsatkich 1,12 ga teng.

1-rasm. 7-sinf va 9-sinf o’quvchilarida maydonga tobe va maydondan mustaqil kognitiv uslub ko’rsatkichlari.

Bundan shunday xulosaga kelish mumkinki, 9-sinf o’quvchilari 7-sinf o’quvchilariga qaraganda ko’proq maydonga tobe, ya’ni ular ko’proq borliqni, tevarak-atrofni idrok qilishda nafaqat asosiy ob’ektga, balki fonga ham e’tibor berishadi. Buni katta o’smirlarning kichik o’smirlarga nisbatan ulg’ayganligi, borliqni idrok qilishda ko’p predmetlarga e’tibor qaratish, diqqatliroq bo’lishlari bilan tushuntirish mumkin. Maydondan mustaqil kognitiv uslub o’rta arifmetik qiymati 7-sinf o’quvchilarida 0,72 ga teng, 9-sinf o’quvchilarida esa bu ko’rsatkich 0,75 ga teng.

O’tkazilgan tadqiqotlarimizda o’smirlarda axborotni qayta ishlash jarayonini boshqarishning psixik mexanizmlarini differentsiyallashuvi ijtimoiy pertsepsiya, noaniqlikka nisbatan tolerantlik, tafakkur va faoliyat mahsulдорligini semantik tuzilmalardagi individual farqlar orqali kuchaytirilishi natijasida kognitiv uslubni konstruktiv rivojlanishiga ta’sir etish mumkinligi isbotlandi.

O’smir yoshdagi o’quvchilarning aksariyati ko’rinib turgan ochiq maydonga asoslanishadi, ular tashqi muhit ta’sirini qiyinchilik bilan yengishadi, kichik detalni ko’rish uchun ko’p vaqt sarflashadi. Ayrim ospirin yoshdagi o’quvchilar esa

ichki mezonlar asosida tashqi ko’ruv taassurotlarining ta’sirini yengib, murakkab geometrik tasvirdagi detallarni osongina topa olishadi.

O’tkazilgan tajriba natijalariga ko’ra, o’smir yoshdagi o’quvchilarga voqea – hodisalarni maydonga tobe tarzda idrok qilish xos bo’lib, asta – sekin ulg’aygani sayin ularning idroki mustaqil shaklga ega bo’lib boradi. Maydonga tobelik yoki mustaqillik yoshga bog’liq hodisa ekan, maydondan mustaqil idrok qilish psixologik taraqqiyotning yuqori bosqichidir. Psixik taraqqiyotning eng muhim jihati sifatida tajribaning turli shakllarini psixologik differentsiatsiya qilish darajasi namoyon bo’ladi.

XULOSALAR

Yuqoridagilardan kelib chiqib, quyidagicha xulosa shakllantirish mumkin;

Shunday qilib kognitiv uslubning asosiy vazifasi tashqi olamdan kelayotgan axborotlarni shunchaki qabul qilish va qayta ishlashdan iborat emas, balki tayanch bilish jarayonlarini koordinatsiya qilish va boshqarishdan iboratdir. Kognitiv uslub borliq va sub’yekt o’rtasidagi vositachi bo’lib, u bevosita individual moslashuvchan jarayonlarning kechishiga o’z ta’sirini ko’rsatadi. Kognitiv uslublar bevosita intellektual faoliyatning mahsuldorligiga javob bermaydi, topshiriqlarni to’g’ri va tez bajarilishiga aloqador emasligi tufayli ham u qobiliyat emas. Biroq, kognitiv uslublar axborotlarni qayta ishlash jarayonini tashkil etish uchun mas’ul bo’lganligi sababli, ularni metakognitiv qobiliyat deb atash mumkin. Metakognitiv qobiliyat intellektual o’zini – o’zi boshqarish va intellektual faoliyat samaradorligiga aloqadordir.

O’quvchilarning kognitiv uslubiga xos bo’lgan xususiyatlarini samarali diagnostika qilishni ta’minlash va ularni rivojlantirish maqsadida pedagoglar, amaliy psixologlar uchun quyidagi tavsiyalarni berish mumkin;

1. Har bir ta’lim muassasasi amaliy psixologlari tomonidan o’quvchilarning bilish jarayonlari, xulq – atvori va o’zaro munosabatlaridagi individual xususiyatlarni diagnostika qilishning psixodiagnostik metodlari bazasini yaratish;

2. O’quvchilar bilan olib boriladigan mashg’ulotlarning rivojlantiruvchilik rolini yanada kuchaytirishga erishish;

3. O’quv faoliyatiga pedagogik rahbarlik qilish orqali ularning sezgi, idrok, xotira, tafakkur, xayol kabi bilish jarayonlariga xos individual xususiyatlar va kognitiv uslubni rivojlantirishga imkoniyat beruvchi vaziyatlarni yaratish;

4. Individual munosabatlarni tashkil etish orqali o’quvchilar faoliyatidagi yutuqlarini vaqtida aniqlash va rag’batlantirib borish;

5. O’quvchilarni mustaqil fikrlashga, kuzatuvchanlikka, atrof – muhitdagi har qanday yangiliklarga qiziqish bilan munosabatda bo’lishga, ijodkorlik va muloqotchanlikka o’rgatib borish;

6. Ta’lim muassasalaridagi o’quv mashg’ulotlari sifatini yaxshilash orqali kognitiv uslubni rivojlantirishga erishish lozim.

Bu tavsiyalarga amal qilish jismoniy va aqliy jihatdan yetuk, mustaqil fikrlovchi, barcha xususiyatlariga ko’ra boshqalardan ajralib turuvchi shaxsni tarbiyalash imkonini beradi. Taqdim etilgan ilmiy – uslubiy tavsiyalar ijtimoiy faol, yuqori intellektual salohiyatga ega mutaxassislarni tayyorlash dasturlarini yaratish uchun zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Бадритдинова, М. (2019). КОГНИТИВ УСЛУБ БИЛАН БОҒЛИҚ МЕТАУСЛУБЛАРНИНГ РИВОЖЛАНИШИ. Ilmiy axborotnoma.
2. Бадритдинова, М. Б. (2020). Различия между базовой, дидактической и когнитивными структурами личности. Oriental Art and Culture, (II), 158-161.
3. Бадритдинова, М. (2015). ТАЛАБАЛАР ИНТЕЛЛЕКТУАЛ ФАОЛИЯТИНИ ЎРГАНИШГА НИСБАТАН СИСТЕМАЛИ ЁНДАШУВ. Илмий ахборотнома.
4. Turg’unboyeva, A., Badritdinova, M., G’aniyeva, N., & Qayumov, B. (2021, May). DESCRIPTION OF THE METHODS OF DIAGNOSING THE COGNITIVE STYLE OF PUPILS IN THE EDUCATIONAL PROCESS. In E-Conference Globe (pp. 306-308).

5. Badritdinova, M. B. (2019). HE DEVELOPMENT OF METAMETHODS ASSOCIATED WITH COGNITIVE METHODS. Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology, 1(6), 483-489.
6. Badritdinova, M., Mo'Minova, D., & G'Aniyeva, N. (2021). KICHIK MAKTAB YOSHDAGI BOLALARDA TAFAKKUR RIVOJLANISHING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS), 1(Special issue), 433-436.
7. Badriddinova, M. (2023). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR DIQQATINI BARQARORLASHTIRISH USUL VA VOSITALARI. TA'LIM TIZIMIDA PSIXOLOGIK XIZMATNING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI: NAZARIYA VA AMALIYOT mavzusidagi Respublika II-ilmiy-amaliy konfensiya maqolalari to'plami.
8. Badritdinova, M. (2023). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA TAFAKKUR USLUBINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI. TA'LIM TIZIMIDA PSIXOLOGIK XIZMATNING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI: NAZARIYA VA AMALIYOT mavzusidagi Respublika II-ilmiy-amaliy konfensiya maqolalari to'plami.
9. Badritdinova, M. B., & Rustamova, T. N. (2021). PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF DEVELOPMENT OF THINKING IN STUDENTS IN THE EDUCATIONAL PROCESS. Science and Education, 2(2), 331-337.
10. Badritdinova, M. (2015). TA'LIM JARAYONIDA IDROKGA XOS KOGNITIV USLUB SHAKLLANISHINING PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI. Ilmiy axborotnoma.
11. Asranbaeva, M. X. (2020). IMPROVING MECHANISMS OF PREPARING CHILDREN FOR SOCIAL LIFE IN DISABLED FAMILIES. Theoretical & Applied Science, (12), 125-129.
12. Asranbaeva, M. H. (2020). CHARACTERISTICS OF FORMING MOTIVES OF LABOUR ACTIVITIES IN AN INCOMPLETE FAMILY. Theoretical & Applied Science, (1), 121-123.

TA'LIM MUASSASALARIDA TEXNOLOGIK XAVFSIZLIK QOIDALARI

Mamadjanov Muhammadali

Namangan davlat pedagogika instituti Pedagogika fakulteti

Texnologik ta'lim yonalishi talabasi

Annotatsiya: *Mavzuda asosan talabaga kerak boladigan havfsizlik qoidalari mavjud bolib, aynan talaba lar uchun zarur chunki, ular foydalanayot gan metal va yog'och jismlar otkir tig'li uchlarga ega bolib, bu foydalanayotgan vaqtda kesish yoki sanchilish ehtimoli mavjud, bu yerda talaba ehtiyot boladigan va shu vaqtda foydalanadigan asbob anjomlar jamlanmasi haqda so'z boradi.*

Аннотация: *Тема в основном содержит правила техники безопасности, которые необходимы школьнику, а ученикам она необходима потому, что металлические и деревянные предметы, которыми они пользуются, имеют острые края, и при их использовании существует вероятность порезаться или поскользнуться. инструменты, использовавшиеся в то время*

Annotation: *The subject mainly contains safety rules that the student needs, especially for students, because the metal and wooden objects they use have sharp edges, and there is a possibility of cutting or stabbing when using them, so the student should be careful and here It talks about the total number of tools used at the time*

Kalit so'zlar: *Me'yoriy hujjat, standartlar, ishlab chiqarish, korhona, ustaxona, ish o'rne, xavfsiz ish o'rne, yorug'lik, versta, ishchi asboblari, texnika xavfsizligi.*

Ключевые слова: *Нормативный документ, стандарты, производство, предприятие, цех, рабочее место, безопасное рабочее место, освещение, верстак, рабочие инструменты, безопасность оборудования.*

Key words: *Normative document, standards, production, enterprise, workshop, workplace, safe workplace, light, workbench, working tools, equipment safety.*

Mubolag'a emaski bugungi kunda dunyo turli hil sir-sinoatlarga boydir, Insoniyat esa uni har javhada organishga intilayotgan davrda hayot kechirmoqdamiz. Bu esa o'z navbatida har bir ishni qilishdan oldin bizni hushyorlikka chorlaydi chunki bizga tarkibi zararlilik darajasi nomalum bolgan elementlar va hom-ashyolar turi ko'paumoqda bu bizga ozimiznizarar dan himoyalash uchun ma'lum bir qoidalarga amal qilishga chorlaydi.

Fan va texnika rivojlangan sari mexatronika va robototexnikalarga talab tobora yuqorilashib borayotgani hechkimga sir emas. Shu borada ushbu texnikalarni sinovda sinash va nuqsonlarsiz aholi qatlamiga yetkazib berish bugungi kunni dolzarb muammosiga aylanib bormoqda. Shu o'rinda takidlab otish joizki texnika hech qachon benuqson ishlamaydi. Shuning uchun, biz avvalo texnologik havfsizlik qoidalarini joriy etishni yanada takomillash tirishimmiz va ularni osib borayotgan yosh qatlamga esa benuqson yetkazib berish bizni oldimizdagi mukammal vazifammizdir.

Hozirgi kunda maktab yoshigacha, maktabda taxsil olayotgan o'quvchilar yoki oliy ta'lim muassasa talabalari uchun qoidalarni bekami ko'st yetkazib berish harakatlari amalga oshirilmoqda. Maktab gacha bolgan MTT tashkilotlarida deyarli bu qoidalar oz aksini topib ulgurgan chunki tarbiyachi opa singillarimiz bu ishni deyarli mukammal bajarish yapti desak mubolag'a bolmaydi. Bu borada maktabda endigina qadam tashlayotgan yosh sinflar uchun ham qoidalar borligi, hafsizlikka yanada yaxshiroq etibor berish va orgatishni talab etadi. Yosh tadqiqotchilarni ham o'z ichiga qamrab oladi va quyidagicha qoidalr mavjud.

Texnologiya fani o'quv ustaxonasida xatti-harakatlarga qo'yiladigan umumiy talablar quyidagilar.

Ish jarayoni ruxsatnoma bilan boshlanishi kerak.

iz qo'lingizda asboblarning va asboblarning bilan aylanmay olasiz.

Armatura va asboblarning ishlatishidan oldin siz ular bilan ishlash jarayonining mezonlarini o'rganishingiz kerak.

Qurilmalar va asboblarning faqat o'z maqsadlari uchun ishlatilishi mumkin.

Qaychi yoki qalam bilan teshik ochmang. Nosoz qurilmalar bilan ishlash taqiqlanadi:

Jarayon uchun barcha qurilmalar va materiallar maxsus joyda saqlanishi kerak.

Joyingizni tartib va tozalikni saqlashga ishonch hosil qiling, bu sifatli jarayonning kalitidir.

Qurilmalar va vositalarning o'qituvchi tomonidan qat'iy belgilangan tartibda tanlash va joylashtirish talab qilinadi.

Jarayon davomida siz gaplashmay olasiz va chalg'itishingiz mumkin.

Ishga diqqatni jamlash va barcha harakatlarning ko'rsatmalarga qat'iy rioya qilingan holda ehtiyotkorlik bilan bajarish talab etiladi.

Asboblarning va asboblarning zerikarli bo'lsa, jarayonni davom ettirish taqiqlanadi.

Tozalangan ish joyi sinfda xavfsiz ishlashning kalitidir, shuning uchun ish joyiga bir qator talablar ham qo'yiladi. Barcha qizlar birinchi navbatda sochlarini shikastlamaslik va ularni buzmaslik uchun ro'molda bo'lishi kerak. Barcha bolalar formasiga dog' va shikastlanishdan himoya qilish uchun fartuk kiyishlari kerak. O'qituvchi qurilmalar va vositalarning xizmatga yaroqliligini tekshiradi. Ehtiyotkorlik bilan olib kelingan barcha materiallarning olib tashlang, qurilmani olib tashlash va stolga himoya moyli yoki taxta ustiga qo'yish bo'yicha ishlarga qarab qoidalar va xususiyatlar mavjud. Jarayon oldidan ish uchun zarur bo'lgan barcha materiallarning tayyorlash va o'qituvchining ular bilan qanday qilib to'g'ri va xavfsiz munosabatda bo'lish bo'yicha ko'rsatmalarini tinglash kerak. O'quvchilarning bilan doimo mato va salfetkalar to'plami bo'lishi kerak. Ishchi asboblarning va ishchi materiallarning bilan

ishlash qoidalari. Bundan tashqari, ish asboblari va materiallariniboshqarish qobiliyatiga ega bo'lishingiz kerak. Garchi bolalarning aksariyati yelim turli sirtlarni yopishtirish uchun mo'ljallanganligini va o'quvchilarni igna bilan tikishi kerakligini bilishsa ham, biz har xilasoblar va materiallar bilan ishlash algoritmlarini beramiz. tikuv ignasibilan: Igna igna to'shagida qat'iy ravishda saqlanishi kerak, aks holdaxavfli asboblari va asboblarni yo'qotish xavfi yuqori. Stolda ignani uzun ipsiz qoldirish taqiqlanadi, bu faqat maxsus igna to'shagida alohida mumkin. O'quvchilar ignani sinfdoshlariga faqat bunday qurilmada va qat'iy ravishda ip bilan topshirishingiz mumkin. Igna bilan o'ynash, uni og'ziga olish, yalash, jang qilish, o'rtoqlariga tahdid qilish taqiqlanadi. Sinfdoshlar shaklida igna yopishtirilmaysiz va uni tahdid qila olmaysiz. Jarayon tugagach, ignalar sonini bilish va har safar qayta hisoblash talab qilinadi. Agar igna yo'qolsa, barcha bolalarni sinfdan olib tashlash va sinchkovlik bilan qidirish kerak. Shkafdagi maxsus mo'ljallangan javonda igna novdasini yopiq qutida saqlash talab qilinadi. Igna bilan ishlaganda burilish, chalg'itish, gapirish taqiqlanadi. Texnologiya xonasida ko'rsatmalar asosida xavfsizlik choralari rioya qilinadi.

Unda texnologiya darslarida o'quvchilarga shikast yetkazmaslik qoidalari mavjud. Texnologiya xonasida xavfsizlik bo'yicha yo'riqnoma odatda quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- umumiy qoidalar - yo'riqnomaning maqsadini ochib beruvchima'lumotlar;
- ishdan oldin, ish vaqtida va keyin talablar va qoidalar;
- favqulodda vaziyatlarda o'zini tutish qoidalari.

Xulosa qilib aytganda texnologiya darslarida texnika xavfsizligi qoidalari maktab o'quvchilarining shikastlanish xavfini oldini olish uchun boshlang'ich sinf o'quvchilariga tushuntiriladi. Shuning uchun ham o'qituvchi o'z tarbiyalanuvchilarining xatti-harakatlarini doimiy nazoratda ushlab turishi, nomaqbul va xavfli xatti-harakatlarning oldini olishi, maktab jihozlarining ishlashi va xavfsizligini nazorat qilishi nihoyatda muhimdir. Har bir talaba o'quv topshiriqlarini bajarishga kirishishdan oldin asboblari bilan xavfsiz ishlash texnikasi bilan tanishishi kerak.

O'quv ustaxonalarda barcha mehnat topshiriqlarini bajarishda xavfsizlik texnikasi qoidalarini yaxshi bilib olish va ularga to'liq rioya etish lozim. Bu qoidalar quyidagilardan iborat:

-Ish kiyimi to'g'ri kiyilganini tekshirish (xalatning qo'l va old tugmalari qadalgan bo'lishi kerak), bo'yinbog' uchlarini qistirish.

-Ish o'rnini, asboblarni ko'zdan kechirish va ishlatishga tayyorligini tekshirish.

-Kesuvchi asboblarning tig'i o'tkir yoki o'tmasligini tekshirish. Ular bilan ishlaganda gaplashmasdan, hushyorlik bilan ishlash.

-Elektr asboblaridan ehtiyotkorlik bilan foydalanish. 5. Asboblarning va xomashyolarning ehtiyotkorlik bilan ishlatish.

-Faqat ishga yaroqli asboblardan foydalanish, ularni o'z o'rnida ishlatish, asboblarni ish o'rniga ulardan foydalanish uchun qulay holatda joylashtirish.

-O'qituvchining ruxsatisiz ish o'rtidan uzoqlashmaslik.

-Har bir ish turi uchun belgilangan xavfsizlik texnikasi qoidalariga qat'iy rioya qilish.

-Ish joylarini almashtirib ko'chib yurmaslik, boshqa ish o'rinlaridagi asbob-uskunalaridan ruxsatsiz foydalanmaslik.

-Ish o'rnini payraha va qipiqlardan maxsus cho'tka bilan tozalash.

-Ishdan keyin qolgan materiallar va tugatilmagan ishlarni navbatchiga topshirish.

-Ish yakunlangandan keyin ish qurollarini ko'zdan kechirish, belgilangan joylarga qo'yish, nosoz asboblarning to'g'risida o'qituvchini ogohlantirish.

-Ish oxirida kiyimni almashtirish, qo'lni yuvish.

-Mashg'ulot jarayonida xavfsizlik texnikasi qoidalari buzilgan va jarohatlanish yuz bergan hollarda yoki o'zingizni yomon his qilsangiz darrov o'qituvchiga xabar qilish.

Talabalar auditoriya mashg'ulotlarida professor-o'qituvchilarning ma'ruzasini tinglaydilar, savol-javob tarzida muhokama qiladilar, berilgan

topshiriqlarni bajaradilar. Auditoriyadan tashqarida talaba darslarga tayyorlanadi, adabiyotlarni konspekt qiladi, uy vazifasi sifatida berilgan topshiriqlarni bajaradi. Bundan tashqari ayrim mavzularni kengroq o'rganish maqsadida qo'shimcha adabiyotlarni o'qib referatlar tayyorlaydi. Hamda mavzu bo'yicha testlar yechadi. Mustaqil ta'lim natijalari reyting tizimi asosida baholanadi. Uyga vazifalarni bajarish, qo'shimcha darslik va adabiyotlardan yangi bilimlarni mustaqil o'rganish, kerakli ma'lumotlarni izlash va ularni topish yo'llarini aniqlash, internet tarmoqlaridan foydalanib ma'lumotlar to'plash va ilmiy izlanishlar olib borish, ilmiy tugarak doirasida yoki mustaqil ravishda ilmiy manbalardan foydalanib ilmiy maqola va maruzalar tayyorlash kabilar talabaning darsda olgan bilimlarini chuqurlashtiradi ularning mustaqil fikrlash va ijodiy qobiliyatini rivojlantiradi. Shuning uchun ham mustaqil ta'limsiz o'quv faoliyati samarali bo'lishi mumkin emas. Uy vazifalarini tekshirish va baholash amaliy mashg'ulot olib boruvchi o'qituvchi tomonidan konspektlarni va mavzuni o'zlashtirish darajasini tekshirish va baholash esa ma'ruza darslarini olib boruvchi o'qituvchi tomonidan har darsda amalga oshiriladi.

Talaba mustaqil ishni tayyorlashda muayyan fanning xususiyatlarini xisobga olgan xolda quyidagi shakllardan foydalanish tavsiya etiladi: darslik va o'quv qo'llanmalar bo'yicha fan boblari va mavzularini o'rganish. tarqatma materiallar bo'yicha ma'ruzalar qismlarini o'zlashtirish. avtomatlashtirilgan o'rgatuvchi va nazorat qiluvchi tizimlar bilan ishlash. maxsus adabiyotlar bo'yicha fanlar bo'limlari yoki mavzulari ustida ishlash. yangi texnikalarni, apparaturalarni, jarayonlar va texnologiyalarni o'rganish. talabaning o'quv-ilmiy-tadqiqot ishlarini bajarish bilan bog'liq bo'lgan fanlar bo'limlari va mavzularini chuqur o'rganish. faol va muammoli o'qitish uslubidan foydalaniladigan o'quv mashg'ulotlari. masofaviy (distantion) ta'lim.

Inson hayotining xavfsizligini ta'minlash muammosi har bir jamiyat uchun dolzarb masala bo'lib, u davlatning iqtisodiy rivojlanganligi va barqarorligiga bog'liq. Bu hozirgi vaqtda ilmiy–texnik taraqqiyot keltirib chiqargan murakkab muammolarni har tomonlama yechishni, katta miqdorda mablag' va ishlab

chiqarishning yuqori madaniyatini talab qiladigan muammodir. Bu esa faqat iqtisodiy qudratli, kuchli ilmiy–texnik va intellektual imkoniyatlarga ega boʻlgan davlatning qoʻlidan keladi. Boshqa tomondan xavfsizlik muammolarining yechimi jamiyatning barcha aʼzolarining faol ishtirokini, yuqori fuqarolik ongini, ayrim hollarda jamiyat, kelajak avlod manfaati uchun, shaxsiy manfaatlardan kechishini talab qiladi. Bu esa jamiyat aʼzolaridan yuksak madaniyatli va kuchli maʼnaviyatlikni talab qiladi. Bu tamoyillarning yechimi chuqur tahlil qilingan va tashkil qilingan uzluksiz, yaʼni taʼlimning barcha oʻtimlarini qamrab olgan taʼlim va tarbiya tizimlaridagina mumkin. Xavfsizlikni taʼminlash ruhida oʻqitish va tarbiyalash ayniqsa texnik oʻquv yurtlarida alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki yangi texnika va texnologiyalarni boʻlgʻusi yaratuvchilarini va ishlab chiqarish rahbarlarini shu ruhda tarbiyalash ushbu muammoni samarali boʻlishida katta rol oʻynaydi. Boʻlgʻusi mutaxassislarni shakllantirishdan asosiy maqsad har qanday muhandislik masalasini hal qilishda, bu ilmiy izlanish boʻladimi, loyiha–konstruktorlik ishi boʻladimi, ishlab chiqarishning tashkiliy va boshqaruv masalasi boʻladimi asosiy tamoyil–inson salomatligi va hayotini muhofaza qilish ekanligini unutmaslikdir. Inson xavfsizligini taʼminlash ayniqsa uni ish jarayonida bevosita ishlab chiqarishda oʻz dolzarbligini koʻrsatadi. Chunki zamonaviy korxonalarning xarakterli tomoni shundaki, unda bir korxonaning oʻzida turli–tuman va tez oʻzgaruvchan texnologik jarayonlarda materiallar, yuqori darajali mexanizasiyalashgan va avtomatlashtirilgan elektr hisoblash texnikasi bilan jihozlangan zamonaviy potok tizimlar qoʻllanilmoqda. Bular albatta bir tomondan jarayonlarni qisqartirishga maxsulot sifatini yaxshilashga va mehnat sharoitini xavfsizlantirishga qaratilgan, lekin ikkinchi tomonidan ularda ishlovchi ishchilardan katta diqqat, sezuvchanlik va butun ish kuni davomida aqliy zoʻriqish talab qiladi. Bu esa asablarning taranglashuviga va pirovard natijada kasbiy kasallik va jarohatlarga sabab boʻlishi mumkin. Texnologik jarayonning murakkabligi, texnologik rejimlarga boʻlgan talablarning yuqoriligi mehnat muhofazasi tadbirlariga boʻlgan talablarining ortib borishini talab qilmoqda. Ishlab chiqarish xavfsizligi muammolarini oʻrganish uslubiy jihatdan murakkablashib,

aktuallashib boryapti. —Mehnat muhofazasi kursi ijtimoiy–huquqiy–maqsadlarni o‘z ichiga olgan muxandislik fani bo‘lib, klassik fanlar bo‘lmish fizika, kimyo va matematika bilan birga amaliy–mehnat gigiyenasi, ishlab chiqarish sanitariyasi, mehnat psixologiyasi, ergonomika, muhandislik, sanoat estetikasi va boshqa fanlardan tashkil topgandir. Bu fanning metodologik asosi–mehnat sharoitini, texnologik jarayonni, ajralib chiqadigan zararli moddalarni va foydalanish vaqtida paydo bo‘ladigan xavfli vaziyatlarni ilmiy tahlil qilishdir. Bu tahlil asosida ishlab chiqarishdagi xavfli joylar, sodir bo‘lishi mumkin bo‘lgan xavfli vaziyatlar aniqlanadi, 14 ularni oldini olish va yo‘qotish choralari ishlab chiqiladi. Bu masalalarni hammasi o‘zaro bog‘langan holda, kelajak rejalarni hisobga olgan holda ko‘riladi.

Xavfsizlik tushunchasi. Xavf mehnat muhofazasi fanining markaziy tushunchasidir. Bunda bevosita va bilvosita kishi sog‘lig‘iga salbiy tasir qiladigan yoki ko‘ngilsiz oqibatlarga olib keladigan voqyea, hodisa, jarayon va obyektlar tushuniladi. Analiz maqsadiga qarab xavfni xarakterlovchi belgilar miqdorini oshirish yoki kamaytirish mumkin. Energiyasi mavjud kimyoviy yoki biologik aktiv moddalarda xavf har doim yashirishgandir. Xavflar taksonomiyasi. Taksonomiya - bu murakkab xodisalarni, tushunchalarni kishi faoliyatiga qaratilgan narsalarni, turkumlash va sistemalash haqidagi fandir. U faoliyat xavfsizligi sohasida nazariy bilimlarni uyushtirishda, xavflarni tartibini yanada chuqurroq o‘rganishda katta ahamiyatga ega. Taksonomiya bu yangi fan bo‘lib, xali to‘la ishlab chiqilmagan, shuning uchun hozirgi ishlab chiqilgan qismlarni ko‘rib chiqamiz.

Xavflar ro‘yxati /nomenklaturasi Bu xavflarning malum xususiyatlari bo‘yicha tartibga solingan sistemalashtirilgan ro‘yxatidir. Masalan, spirtli ichimlik, havoning nomaqbul namligi, harakat tezligi, bosimi, xarorati, ion tarkibi, nomaqbul yoritilganlik, shovqin, titrash, vakuum, portlash, mashinalarning aylanuvchi qismlari, yuqorida ishlash, gazlar, gerbisidlar, chuqurlik, yaxmalak, qizigan gazlar, o‘yuvchi moddalar, kasalliklar, zo‘riqishlar, idishlardagi ortiqcha bosim, infratovush, ultratovush, infraqizil nurlar, uchqun, kinetik energiya, zanglash, lazer nurlari, xazonrezgilik, magnit maydonlari, dori-darmonlar, mikroorganizmlar,

yashin, ishning monotonligi, havoning tarkibiy buzilishi, toshqin, yetarli bo'lmagan mustaxkamlik, notekis yuzalar, ishchining noto'g'ri xarakati, yong'in jihatidan xavfli moddalar, alanga, 18 qurol, /miltiq, xanjar va h.k./ o'tkir narsalar/ kesuvchi, sanchiluvchi/, zaharlanish, sovuq yuzalar, yiqilib tushish, bug', mashina va mexanizmlarning zo'riqib ishlashi, pestisidlar, yong'in, psixologik nomutanosiblik, yorug'lik oqimining pulsasiyasi, chang, ish xolati, radiasiya, rezonans, sirpanchiq yuzalar, qor yog'ishi, quyosh aktivligi, oftob urishi, uyquchanlik, statik zo'riqishlar, statik elektr zaryadlari, tayfunlar, yuqori chastotali tok, tuman, zarbali to'lqin, aqliy zo'riqish, tezlanish, charchash, elektr yoyi, elektr toki, elektr maydoni, elektromagnit maydoni, ruhiy zo'riqish, zaharli moddalar va boshqalar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Metrologiya, Standardlashtirish va sertifikatlashtirish: Oliy o'quv yurtlari talabalari uchun o'quv qo'llanma A.A Qurbonov. O'zbekiston Respublikasi oliy va o'rta maxsus Ta'lim vazirligi.-T.: Yangiyol poligraphservice, 2007:253-254 bet ,
2. https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%B0%D0%B3%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B0%D1%8F_%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%86%D0%B0
3. Umarov E. Materialshunoslik/E. umarov . . O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. –T.: Cho'lpon nomidagi NMIU,-2014: 98-99 .b
4. SamDU —Boshlanq'ich va maktabgacha ta'lim fakulteti —Boshlanq'ich va texnologik ta'lim kafedrasi kafedrasi dotsenti: T.Q.Ostonov
5. <https://library.samdu.uz/download/1947>

KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV ASOSIDA BO'LAJAK TARBIYACHILARNI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASH TEXNOLOGIYASI

Yusupjonova Surayyo Olimjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Ta'lim tarbiya nazariyasi va metodikasi (Maktabgacha ta'lim)

mutaxassisligi magistranti

E-mail: surayyoyusupjonova3@gmail.com Tel: +998 99 787 91 92

Annotatsiya: *Ushbu maqolada pedagogik madaniyat, kompetensiyaviy yondashuv, borilgan tadqiqot ishi natijalari tahlil qilingan. Pedagogik madaniyat mazmuni, uni bo’lajak tarbiyachilarida rivojlantirish zaruriyati asoslangan. Shuningdek, maqolada bo’lajak tarbiyachilar vazifalari to’g’risida yoritilgan.*

Kalit so’zlar: *Bo’lajak tarbiyachi, pedagogik madaniyat, kompetensiya, o’yin kompetensiyasi, malaka talablari.*

Аннотация: *В данной статье анализируются педагогическая культура, компетентностный подход, а также результаты научно-исследовательской работы. Содержание педагогической культуры основано на необходимости ее развития у будущих педагогов. Также в статье описаны обязанности будущих педагогов.*

Ключевые слова: *Будущий педагог, педагогическая культура, компетентность, игровая компетентность, квалификационные требования.*

Abstract: *In this article, pedagogical culture, competence approach, and the results of research work are analyzed. The content of pedagogical culture is based on the need to develop it in future educators. The article also describes the duties of future educators.*

Key words: *Future educator, pedagogical culture, competence, game competence, qualification requirements.*

Maktabgacha yoshdagi bolalarga ta’lim berishda kompetensiyaviy yondashuv o’sib borayotgan bola shaxsini hayotga tayyorlash, unda hayotiy muhim masalalarni hal qilish uchun zarur bo’lgan, ahloqiy me’yor va qadriyatlarni o’zlashtirish, boshqa insonlar bilan muloqot qilish, unda “men” obrazini qurish bilan bog’liq bo’lgan faoliyat usullarini shakllantirishga tayyorgarlikni ko’zda tutadi.

Boshlang’ich muhim kompetensiyalar bolaning faoliyat va ahloq subyekti sifatida yaxlit rivojlanishini talab etadi. Ijtimoiy-tarixiy tajribani o’zlashtirish faol

ish jarayonida yuz beradi. Faollik bolaga hos xususiyatdir. Tarbiya jarayonidagi faollik asosida faoliyatning har xir turlari shakllanadi. Ulardan asosiylari: munosabatda bo'lish faoliyati, bilish, buyumlar bilan bo'ladigan faoliyat, o'yin, oddiy mehnat va o'quv faoliyatlaridir. Ta'lim-tarbiya orqali amalga oshiriladigan faoliyatlarni maktabgacha yoshdagi bolalar birdaniga o'zlashtirib olmaydilar, aksincha ularni tarbiyachi rahbarligida sekin-asta egallab boradilar.

Bugungi kunda maktabgacha ta'lim mazmunini takomillashtirishda o'ziga xos metodik, pedagogik, psixologik tayyorgarlik bilan ishlash davr taqazosiga aylandi. Chunki maktabgacha ta'lim mazmunini takomillashtirish keng ma'noli tushuncha bo'lib, uni samarali amalga oshirish maktabgacha ta'lim tashkiloti binosining holati, tarbiyachi-pedagoglar, tarbiyachi yordamchilari, ota-onalar hamda bolalarning ta'lim jarayonidagi ishtiroki innavatsion bo'lishi lozimligini talab etadi. “Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan Davlat talablari” hamda “Ilk qadam” Davlat o'quv dasturi asosida kompetensiyaviy yondashuv jarayonida pedagogik-psixologik, metodik, badiiy adabiyotlar soni va sifati, har bir yosh guruhiga mos va xos adabiyotlar bilan boyitib borish ham muhim masaladir. Bolalarni o'ynab turib o'ylashga undovchi muammoli vaziyatlarni o'yinlarda aks ettiruvchi ta'limiy rivojlantiruvchi o'yin markazlari tashkil etish va ular faoliyatini muvofiqlashtirishda ota-onalar va jamoatchilikning jalb qilinishi va boshqa shu kabi omillar maktabgacha ta'lim mazmunini oshiradi

Maktabgacha yoshdagi (6-7 yosh) bolaning umumiy muhim kompetensiyalari

Kommunikativ kompetensiya – muloqot vositalaridan turli vaziyatlarda foydalana bilish ko'nikmasi.

O'yin kompetensiyasi – bolaning o'yin jarayoni va uni tashkil qilishda tajriba, bilim va ko'nikmalardan ijodiy foydalanishi. O'quv-tarbiyaviy jarayon uchun asos hisoblanadi.

Ijtimoiy kompetensiya – hayotiy vaziyatlarda kattalar va tengdoshlar bilan muloqotda axloq qoidalari va me'yorlariga rioya qilgan holda o'zini tuta olish mahorati.

Bilish kompetensiyasi – atrofdagi olamni ongli ravishda idrok qilish va olingan bilim, ko‘nikma, malaka va qadriyatlardan o‘quv va amaliy vazifalarni hal qilish uchun foydalanish. **Bolaning rivojlanish sohalar kompetensiyalari**

Bolaning kompetensiyalari bola rivojining quyidagi sohalarida belgilanadi:

- jismoniy rivojlanish va sog‘lom turmush tarzining shakllanishi;
- ijtimoiy-hissiy rivojlanish;
- nutq, muloqot, o‘qish va yozish malakalari;
- bilish jarayonining rivojlanishi;
- ijodiy rivojlanish

Maktabgacha ta’lim tashkilotining oila bilan ishlash tizimida aniq maqsad mazmun bo‘lishi kerak. Ota-onalar bilan hamkorlik borasida avvalo erishilgan yutuq va tajribalarning natijalarini tahlil qilib, bolaning ijobiy tomonlarini ko‘rsatib, keyin asta-sekinlik bilan ularning xulq-atvoridagi salbiy holatlarni bartaraf etishga, tevarak-atrofga qiziqishlarini oshirib borishga astoydil harakat qilish lozimligini uqtirish lozim. Xo‘sh, maktabgacha ta’lim yoshidagi bolaning tayyorgarligi qanday bo‘lishi kerak? degan muhim savol yuzaga keladi.

Bolalarni maktabga muvoffaqiyatli o‘qishi uchun ularni fanlar bo‘yicha mazmunli tayyorgarligi muhim emas. Chunki uni haddan ziyod yuklatish o‘qishga bo‘lgan xohishni susayishiga olib keladi. Asosiysi, uni psixologik jihatdan maktabga tayyorgarligi, bilishga qiziqishi, o‘zini nazorat qila olish malakalarini, kommunikativ va ijodiy qobiliyatlarini, nutqini, xotirasini, diqqatini, tafakkurini rivojlanishining ma’lum darajasini shakllantirishdir.

Maktabgacha ta’limning sifat va samaradorligiga erishishda bolalarning kundalik faoliyatini mazmunli va qiziqarli tashkil etish, bo‘sh vaqtlardan unumli foydalanish, qobiliyatlarini aniqlash va shunga qarab jarayonga ijodiy yondashish, bolalar uchun o‘tkazilgan mashg‘ulotlar va manbalarni bolalar va jamiyat ehtiyojlariga javob beradigan holatga keltirish maqsadida ratsional va tizimli tahlil qilishni ko‘zda tutadi. Buning uchun innovatsion usullardan biri bo‘lgan “Keys-stadi” texnologiyasidan maktabgacha ta’lim tashkilotida ham

foydalanish bolalarni faol ta’lim olishga undaydi. Bu usulni qo’llash orqali tarbiyachi bolani berilgan savolga to’g’ri javob berishga o’rgatadi. Bolalarga ko’proq kitob o’qib berish yoki kitob sovg’a qilish ularni so’z boyligini oshirish bilan bir qatorda xotirasi va tafakkurini o’stiradi. Bu o’rinda O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan 2019-yil 20-martdagi “Yoshlar ma’naviyatini yuksaltirish va ularni bo’sh vaqtini mazmunli tashkil etish borasidagi 5 muhim tashabbusning 4-chisi “Kitobxonlikni keng targ’ib qilish”ni MTTdan boshlash zarurligini ta’kidlash lozim. Tarbiyachilar vazifasi bolalar uchun qiziqarli bo’lgan va ularning ijodiga keng erkinlik beradigan ta’lim imkoniyatlarini ta’minlashdan iborat bo’lib qoladi.

Bolaning har tomonlama rivojlanishini ta’minlash uchun maktabgacha ta’lim tashkilotining ota-onalar bilan o’zaro hamkorlikdagi ishlari ham muhim sanaladi.

Bunda:

- ota-onalarning maktabgacha ta’lim tashkiloti borasidagi fikrlarini hisobga olish;
- ilk rivojlanish masalalarida ota-onalarga bilim berish;
- ota-onalarni o’quv-tarbiyaviy jarayonda faol qatnashishga jalb etish;
- ota-onalarning tashkilot hayotida ishtirok etish borasidagi tashabbuslarini qo’llab-quvvatlashdan iborat

Ko’rib turibmizki, bolalarni maktabga tayyorlash katta yoki tayyorlov guruhlarida emas, balki bolaning maktabgacha ta’lim tashkilotiga kelgan kunidanoq boshlanishi lozim. Agar aniqroq aytadigan bo’lsak, uni oldinroq ham boshlash mumkin. Chunki bolaning diqqati, qiziquvchan va ba’zi bir topshiriqlarni mustaqil qilishi qiyin bo’lganidek, uni qisqa muddat ichida birgalikda qandaydir vazifalarni yechishga kelishishga o’rgatish ham mushkul bir vazifadir. Bu borada, maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyachisining savodxonligi muhim sanaladi.

Shuni ta’kidlash lozimki tarbiyachi rivojlanmasa, maktabgacha ta’lim rivojlanmaydi. Tarbiyachining rivojlanishi esa, o’z ustida tinimsiz izlanishi, ta’lim-tarbiyani uyg’unlashtirgan holda yangiliklar yarata olish, xalq pedagogikasini

chuqur bilishi bilan xorij tajribasi yangiliklarini o'zlashtirib, o'z faoliyatini boyitib borishi va ularni amaliyotda qo'llay olishi bilan ahamiyatlidir. Maktabgacha ta'lim boshlang'ich ta'limning poydevori sanaladi. Poydevor mustahkam bo'lsa imorat uzoq yillar qad ko'tarib turadi. Shunday ekan kelajagimiz davomchisi bo'lgan yosh avlodga har tomonlama komil inson qilib, ta'lim- tarbiya berish bugungi kun pedagogining oldida turgan dolzarb vazifalardan biri ekanligini anglamog'imiz zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligining 2018-yil 7-iyuldagi 4-sonli hay'at yig'ilishi qarori bilan tasdiqlangan va nashr etilgan.
2. Мактабгача ёшдаги болалар илк ривожланишига қўйиладиган Давлат талаблари
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M Mirziyoyev tomonidan 2019-yil 20-martda "Yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish va ularning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish bo'yicha 5 ta muhim tashabbus
4. Maktabgacha ta'lim muassasalarida qisqa muddatli guruhlar faoliyatini tashkil etishda tarbiyachilarni tayyorlash bo'yicha trening moduli. T.: 2017-y.
5. "Bolangiz maktabga tayyormi?" O'z. Res. Xalq ta'limi vazirligi Respublika ta'lim markazi, Ma'rifat-Madadkor nashriyoti.

PEDAGOGIKA PREDMETI, MAQSADI VA VAZIFALARI

Azizova Shaxnoza Fahriddin qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Maktabgacha va boshlang'ich (xorijiy til) ingliz tili yo'nalishi talabasi

Anatatsiya: Ushbu maqolada Pedagogika inson tarbiyasi, fan sifatida shakillanishi, tarbiya ijtimoiy hodisa ekanligi va boshqa fanlar bilan aloqasi, mazmuni to’g’risidagi fikr va mulohazalar.

SUBJECT, PURPOSE OF PEDAGOGY AND DUTIES

Azizova Shakhnoza is the daughter of Fakhriddin

Namangan state pedagogical institute

Preschool and elementary school (foreign language)

English language student

Annotation: In this article, Pedagogy is human education, its formation as a science, the fact that education is a social phenomenon, and its connection with other sciences.

ПРЕДМЕТ, ЦЕЛЬ ПЕДАГОГИКИ И ОБЯЗАННОСТИ

Азизова – Шахноза дочи Фахриддина.

Наманганский государственный педагогический институт

Дошкольная и начальная школа (иностраный язык)

студент английского языка

Аннотация: В данной статье Педагогика - это образование человека, его становление как науки, тот факт, что образование является социальным явлением, и его связь с другими науками.

Malumki pedagogika fani insonlarni yetakchi omiliga shug’ullantiradigan ilmiy va amaliy faoliyatlar tizimidir. Pedagogika darsliklarida bir qancha kitoblarda pedagogikaning baxsi (predmeti) turli darajalarda ta’rif berib tushuntirilgan. Pedagogika –inson tarbiyasi kattalar va yoshlarni ta’lim tarbiyasi to’g’risidagi fan. Ta’lim va tarbiyaning maqsad va vazifalari,

mazmuni, turli xil usullar, darslarni tashkil etish shakllari haqida ma’lumotlar beruvchi fanga aylangan. Pedagogika so’zi grek tilidan olingan bo’lib (paydagogik) ya’ni (bola yetaklovchi) degan ma’no anglatadi. 18-asr oxiri 19-asr boshlarida vujudga kelgan. Pedagogika tarbiya xaqidagi fan sifatida tarbiyaning mohiyatini, qonunlarini ochishni inson manfaatlari uchun tarbiya jarayoniga ta’sir etishni nazarda tutadi. Demak pedagogika fani o’sib kelayotgan yosh avlodning aqliy salohiyatini oshirish, barkamol etib tarbiyalashda va o’z huquqlarini qonuniyatlarini amalga oshirish yo’llarini o’rgatuvchi fandir. Pedagogika fanini puxta, amaliy ham nazariy o’rganish lozimdir bu fanni rivojlantirish g’oyatda mashaqqatli kechadi. Ta’lim tarbiyadan ko’zlangan maqsadni bilish, yangi bilimlar berish bolalarni to’g’ri tarbiyalashdir. Bolalarni tarbiyalash g’oyatda nozik ishlardan biridir ya’ni o’quvchi va o’qituvchi bir biriga chambarchas bog’langan bolishi, bilimga to’g’ri yo’naltira olishi, har bir o’quvchi bilan ochiq muloqotda bo’lishi lozimdir. O’qituvchining eng asosiy vazifalaridan biri o’quvchining psixologiyasini bilishi zarur. O’qituvchining beg’araz mehnati bolalarni sevish va ularga jon fido etish tarbiya samaradorligini oshiradi. Tarbiyalash g’oyatda nozik san’at bo’lib yosh pedagoglarimiz ushbu fanni chuqur va puxta o’rganishlari lozimdir.

Hozirgi kunda pedagogikani (mutaxassislikdan qat’iy nazar) o’rganishi lozim bo’lgan fandir, chunki insonlar hayoti davomida ta’lim tarbiya ishlari bilan ma’lum darajada shug’ullanishlari lozimdir. Pedagogikaning nazariy kurtaklari falsafa negizida paydo bo’lgan. Qadimda ham inson tarbiyasiga oid bo’lgan fikrlar, qarashlar, xalq maqollari va afsonalar o’z aksini topgan. Markaziy Osiyo allomalari (Ahmad Yassaviy, Abu Rayxon Beruniy, Ibn-sino, Al-Xorazmiy, Abu Nasr Farobiy, Alisher Navoiy kabi ma’rifatparvar ajdodlarimizning ta’lim-tarbiya, inson kamoloti haqidagi g’oyalar, fikr va qarashlar yozilgan asarlarida batafsil bayonet berilgan. Chex pedagog olimi (Yan Amos Komenskiy) Pedagogikani fan sifatida shakillanishiga katta hissa qo’shgan. “Buyuk Didaktika” asari pedagogika sohasida yaratilgan birinchi ilmiy asar hisoblanadi. 18-asdan boshlab O’rta Osiyoda ham Pedagogik fikrlar rivojlana

boshlagan. Asrimizning boshlarida vatandoshlarimizdan (M. Bexbudiy, H.H.Niyoziy, A.Avloniy, A.Fitrat, S.Siddiqiy, kabi ma’rifatparvar insonlar yetishib chiqdi. Bu olimlar yangi maktablar tuzishda yangi darsliklar yaratishda, xalq o’rtasida ma’rifatni targ’ib etishda jonkuyarlik qilishdi. Hozirgi kunda pedagogikaning vazifasi (Milliy istiqlol g’oyalaridan) kelib chiqadigan ta’lim-tarbiya mazmuni, metodlar ishlab chiqarish milliy ta’lim tizimini yaratish va yosh avlodni bilmi, ma’naviy madaniyatini jahon andozalari darajasiga yetkazishdir. Pedagogika tabiat jamiyat inson tafakkuri umumiy qonuniyatlarini o’rganadigan falsafa fan tarkibidan ajralib fan sifatida taniladi. Hazirgi kunda inson faoliyati bilan qollanadigan fanlar juda ko’p. Pedagogikaning o’rganadigan fani bu inson, odam, bola, ta’lim va tarbiya shakllanishi haqida tadqiq etadi, fan sifatida qabul qilindi va rivojlanib bormoqda. Qadimgi davrda inson zotini qo’llab quvvatlashda va saqlab qolish ehtiyojida kelib chiqqan holda tarbiyalash jarayoni avvalo ijtimoiy-tarixiy tajriba jarayonida va to’planayotgan ijtimoiy tajribani bir-birining o’rniga kelib turadigan avlodlarga yetkazib beradi. Yangi avlodlar o’zidan avvalgi yashab o’tgan ajdodning turmushidagi tajribasini (fan, san’at, axloq, xulq, atvor sohalarini o’zlashtirib boyita boradi. Bu haqda buyuk alloma (Abu Rayxon Beruniy “Jamlangan tajribani har bir avlod o’zidan keying kelayotgan, o’zidan keyin taraqqiy etib rivojlantiradigan, boyitadigan bilim va yo’nalishlarni keying avlodga yetkazib beradi, deb o’rinli ta’kidlagan. Ma’lumki mustaqillik davrida vujudga kelgan ma’naviy-ma’rifiy va ta’lim sohasidagi yangilanish markazida milliy go’ya, milliy mafkura, kadrlar tayorlash milliy modeli va milliy tarbiya asosiy o’rinni egallaydi. O’zbekistan Respublikasining birinchi Prezidenti o’zining “jamiyatimiz mafkurasi xalqni-xalq, millatni-millat qilishga xizmat etsin” asarida g’oya, mafkura, milliy g’oya, milliy mafkura, har kungi hayot sharoitlaridan kelib chiqishlari bilan birga har bir fuqoroning, davlatning, millatning, istiqbolidan, kelib chiqishidan ko’rsatdi. Ma’lumki goya – insonlarga kuchli ruxiy ta’sir ko’rsatuvchi, ularni harakatga keltiruvchi fikrdir. Fikr inson miyasining mahsuli. U yoki bu pedagogik kansepsiyalar

ta’limotlarini tavsiflaganda pedagogik fikr rivojlanishini kishilik jamiyatining taraqqiyoti tarixi bilan uzviy aloqada davom etish lozim. Shuning uchun pedagogik fikrlar g’oyalar rivojining tarixi xamda ta’lim tarbiyani hozirgi zamon ta’lim tarbiya jarayonida barkamol insonni shakllantirishning natijasi, mahsuli orqali mustaqil fikrlovchi, ijodiy izlanuvchan, kuchli, irodali, ishchan, g’oyaviy e’tiqodli, ma’naviyati yuksak pok vijdonli shaxsni kamol ta’limotlashdan iboratdir. Birinchi Prezidentimiz Islom Karimovning “aql zakovatli, yuksak ma’naviyatli kishilarni tarbiyalay olsakkina, oldimizga qo’ygan maqsadlarga erisha olamiz, yurtimizda farovonlik va taraqqiyot qaror topadi” -degan fikri zamonaviy ta’lim kansepsiyalarini asosida ta’lim tarbiya jarayonini yuksaltirish, milliy g’oyani ro’yobga chiqaradigan barkamol avlodni voyaga yetkazish davlatimizning eng muhim vazifalaridan ekanligini ko’rsatadi. Hozirgi zamon pedagogik fikrlar va ta’lim-tarbiya kansepsiyasi haqida so’z yuritadigan bo’lsak, u yuksak umuminsoniy qadriyatlar asosida taraqqiy topib bormoqda, bu “Ta’lim to’g’risida” gi qonun va “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”da (1997-yil 29-avgust) ko’rsatib berilgan.

O‘zbekiston Respublikasida “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunning qabul bo‘lishiga qator omillar sabab bo‘ldi; birinchidan biz yashayotgan muhitda, ya’ni mamlakatimiz mustaqillikka erishgandan so‘ng ijtimoiy tuzumda o‘zgarish bo‘lsa, ikkinchidan, ijtimoiy ishlab chiqarish va mulkka bo‘lgan munosabat o‘zgardi, uchinchidan, eski mafkuraviy qarashlar yangi sharoitga javob bermay qoydi, to‘rtinchidan, ta’lim muassasalarida olib borilayotgan tadbirlar jahon andozalariga mos ravishda tashkil qilishni, talabalarga milliy va umuminsoniy qadriyatlarga his-tuyg‘ularini singdirib, ularni har tomonlama barkamol, c huqur bilimga ega mutaxassis etib tayyorlashni taqozo etdi. Ma’lumki ta’lim to‘g‘risidagi qonun 5ta bo‘lim, 34 moddadan iborat. Ta’lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy tamoyillarida; ta’lim O‘zbekiston Respublikasi ijtimoiy taraqqiyoti sohasida ustuvor deb e’lon qilinadi, demak, ta’lim-tarbiya ishlari davlat siyosatining asosiy prinsiplaridan biridir.

Xulosa o‘rnida shuni aytib o‘tish joizki, bo‘lajak o‘qituvchilarning faoliyatida kreativlik, innavatsion yondashuv, kasbiy va umumiy kompetentlik muhim o‘rin tutadi. Har bir pedagog qanday qobiliyatlarga ega bo‘lishi, kamunikativligi, tashkilotchilik malakalarini egallashda pedagog faoliyati muhim kasb etadi. Albatta shuni ham aytish zarurki o‘qituvchilarning o‘quv davri mobaynida egallagan kasbiy ko‘nikma va malakalarni qo‘llash uchun qulay fursat pedagogik faoliyat hisoblanadi. O‘qituvchining dars o‘tish texnikasi, va aqliy darajasi yetarli bo‘lishi lozim. Har darsda foydalanishi va muvoffaqiyatli yekunlanishi, bolalarni to‘g‘ri tarbiyalamog‘i lozimdir.

MUSIQA PEDAGOGIKASI FANINING TALABANING MUSTAQIL TA’LIM OLISH JARAYONIDAGI O’RNI

Toshmatov G‘ulomjon Olimjonovich

Namangan davlat pedagogika instituti,

*Amaliy, jismoniy tarbiya va sport fanlarini o’qitish
metodikasi kafedrası o’qituvchisi*

Annotatsiya: Maqolada mamlakatimizda musiqa ta’limi va tarbiyasi sohasini rivojlanishida musiqa pedagogikasi fanining asosiy maqsad va vazifalari hamda talabalarning mustaqil ta’lim olish jarayonidagi fanning o’rni, va ahamiyati, haqida ma’lumotlar berilgan.

Kalit so’zlar: Pedagogika, Musiqa pedagogikasi, tarbiya, ta’lim, ma’lumot, rivojlanish, ruhiy tayyorgarlik, mustaqil tarbiya, mustaqil ta’lim, bilim, ko’nikma, malaka, pedagogik mahorat, didaktika.

Аннотация: В статье представлены сведения об основных целях и задачах науки музыкальной педагогики в развитии сферы музыкального образования и обучения в нашей стране, а также о роли и значении науки в процессе самостоятельного образования детей. студенты.

Ключевые слова: Педагогика, Музыкальная педагогика, воспитание, образование, информация, развитие, психическая подготовка, самостоятельное образование, самостоятельное образование, знания, умения, компетентность, педагогическое мастерство, дидактика.

Abstract: The article provides information about the main goals and tasks of the science of music pedagogy in the development of the field of music education and training in our country, as well as the role and importance of the science in the process of independent education of students.

Key words: Pedagogy, Music pedagogy, upbringing, education, information, development, mental preparation, independent education, independent education, knowledge, skills, competence, pedagogical skills, didactics.

XXI asrda mamlakatimizda ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, madaniy, ma’rifiy sohalarda bo’lgani kabi musiqa ta’limi sohasida ham islohotlar tobora keng quloq yoydi. Hayotimizning barcha jabhalarida, jumladan yosh avlod ta’lim-tarbiyasida ham hukumat tomonidan har qachongidek e’tibor yanada kuchaytirildi. Xalqimizning tarixi, o’tmish madaniyatimiz va ma’naviyatimizni qayta tiklash,

merosimizni yanada boyitish borasidagi harakatlar, yoshlarimizning ta'lim va tarbiyasiga berilayotgan katta e'tibor, ayniqsa, kadrlar tayyorlash borasidagi tub o'zgarishlar shular jumlasidandir. Bu kabi ishlarni amalga oshirishdan maqsad mamlakatimizning dunyo jamiyati orasida o'z o'rne va mavqeini tarkib toptirish, O'zbekistonning o'z qadr-qimmatini va uning dunyo madaniyati va sivilizatsiyasida qilgan xizmatini, o'z o'rnini belgilashdan iboratdir. Albatta, har qanday mamlakatning unda yashayotgan halqlarning o'qimishlilik, bilimdonlik saviyasi uning ma'naviy-mafkuraviy darajasiga bog'liq. Bu borada mamlakatimiz O'zbekiston Respublikasining birinchi prezidenti Islom Karimovning "Kelajigi buyuk davlat eng birinchi navbatda bo'lajak fuqarolarining madaniyati, ma'lumoti va ma'naviyati haqida g'amxo'rlik qilmog'i zarur" degan fikrlari aynan yuqoridagi fikrimizning tasdig'idir.

Mamlakatimizda musiqa ta'limi va tarbiyasi sohasini rivojlantirish va bu borada amalga oshirilayotgan ishlar diqqatga sazavvordir. Ko'rinib turibdiki musiqa sohasida malakali mutaxassis kadrlar tayyorlash masalasi har qachongidan ham ahamiyat kasb etmoqda. Bunda albatta Musiqa pedagogikasi fanining ahamiyati katta. Shu bois ham mazkur sohada tayyorlanayotgan kadrlarning oldiga qo'yiladigan talablar ham oshib bormoqda. Bugungi musiqa pedagogi faqat ma'lum bir sohada chegaralangan bilimlar egasi bo'lmasdan, balki chuqur intellektual qobiliyatga ega bo'lgan, keng dunyoqarashli, yuksak madaniyatli va ma'naviyatli inson, o'z bilimi, namunali xulqi va odobi bilan ta'lim va tarbiya bera oladigan pedagog bo'lishi zarur.

Kishilik jamiyatining ibtidoiy davrida odamlar tabiat inom etgan tayyor mahsulotlardan juda unumli foydalanishgan. Dastlab, turli meva va sabzavotlarni iste'mol qilib kun ko'rishgan bo'lsada, keyinchalik go'sht mahsulotlariga bo'lgan talab va ehtiyoji ortib bordi. Bu yashash uchun kurash odamlarga ovchilik, keyinchalik esa dehqonchilik, chorvachilik, undan keyin esa hunarmandchilikning turli-tuman ko'rinishlarini rivojlanishiga olib keldi. Mazkur rivojlanishlar odamlarning mehnat tajribasini shakllantirdi, rivojlantirdi. Oxir-oqibat ularning kundalik hayotiga aylanib qoldi. Odamlar mehnat tufayli o'zlarining orzu va

istaklariga erishdi. Mehnat faoliyati borgan sari murakkablasha borib, odamlarning aqlan rivojlanishiga olib keldi. Endi ular asta-sekin shaxs sifatida shakllana bordi. Bora-bora kishilik jamiyatining rivojlantirishni yangi-yangi qirralarini zabt etib, ularning hayotiga muhim rol o'ynay boshladi. Insoniyat o'ziga yangi-yangi an'ana va amal qilishi lozim bo'lgan kundalik odatiy faoliyatni – tarbiyani tarkib toptirdi. Bu o'z o'rnida mehnat tufayli yuzaga keldi. Mehnat esa odamlarning tarbiyasiga ta'sir ko'rsatib, tarbiyani hayotiy zaruriyat qilib qo'ydi. Odamlarning bu mehnat ko'nikmalari uning yosh avlodiga meros qoldi. Endi tarbiya mehnat faoliyatining, mehnat tajribasining mahsuliga bevosita bog'liq bo'lib qoldi. Odamlarning hayotiy tajriba ortirishida yana bir faoliyat ta'lim muhim rol o'ynay boshladi. U turli bilim va ko'nikmalarni ta'lim jarayonida amalga oshirib, shu tariqa ijtimoiy hayotda orttirilgan tajribalarni quyi avlodga o'rgatish ehtiyojini sezdi va o'zini faravon hayoti uchun amalga oshirib keldi. Tajribalarning to'planishi natijasida ta'lim-tarbiyaning dastlabki omillari vujudga keldi. Tabiat, ijtimoiy hayot haqidagi tajribalar asosida ma'lum bilimlar majmui paydo bo'ldi va u kun sayin to'planib boyib bordi.

Oldiniga bola tarbiyasi kattalar tomonidan bevosita mehnat faoliyatida amalga oshirilgan bo'lsa, jamiyat rivojlana borgan sari bunday yo'l talabga javob bermay qo'ydi. Endi tarbiya bilan bilimdon, tajribasi yetarli zamonasining donishmand odamlari shug'ullana boshladi. Ta'lim-tarbiya ishlari bilan shug'ullanuvchi tarbiyachilar kasb-hunar homiylari sifatida ajralib chiqib boshladilar. Ularning ta'lim-tarbiya borasidagi faoliyatlari va to'plagan tajribalaridan o'rinli foydalanishlari pedagogika fanining vujudga kelishiga olib keldi. Mashg'ulotlar tobora tashkiliy shakllarga, ko'rinishlarga ega bo'lib bordi. Shu asnoda dastlabki maktab ko'rinishidagi muassasalar vujudga keldi, taraqqiy etdi. Shunday qilib, pedagogika ta'lim-tarbiyaning maqsad va vazifalari, ularning mazmuni, usullari hamda tashkil etish shakllari haqidagi ma'lumot beruvchi fanga aylandi.

"Pedagogika" atamasi haqida ko'pgina manbalarda ma'lumot berilgan. Pedagogika - qadimgi yunon tilidan kirib kelgan bo'lib, bola yetaklovchi mazmunini

bildiradi. Eramizdan olding III-I asrlarda qadimgi Yunonistonda quldorlarning bolasini ovqatlantiradigan, sayr qildiradigan, maktabga olib boradigan va qaytarib eson-omon olib keladigan tarbiyachi - qullar "pedagog"lar deb atalgan.

Kishilik jamiyatida ta'lim va tarbiyaning roli va o'rne tobora oshib borgani sari odamlar ongida bu tushunchaga bo'lgan ehtiyoj va talab kun sayin oshib bordi. Natijada bu atama xususida odamlarning qarashlari ijobiy tomonga o'zgardi. Maxsus tayyorgarlik ko'rgan va ta'lim-tarbiya bilan shug'ullanadigan shaxslar "pedagog" deb atala boshladi. Ko'p vaqtlar mobaynida pedagogika fan sifatida faqat o'sib kelayotgan yosh avlodning tarbiyasini o'rganadi, deb qarab kelindi. Ammo hayot amaliyoti tarbiyaning umumiy prinsiplari faqat bolalar tarbiyasiga emas, balki katta yoshdagilar tarbiyasiga ham taalluqli ekanligini ko'rsatdi. Shuning uchun ham keyingi paytlarda pedagogikaga yosh avlod va katta yoshdagi odamlarga ta'lim-tarbiya berish qonuniyatlarini o'rganuvchi fan sifatida qaraldi. Bu ayni haqiqat.

Bugungi kunda kelib, pedagogika alohida fan sifatida taraqqiy etgan bo'lib, o'zining bir necha mustaqil tarmoqlariga ega bo'ladi. Jumladan, maktabgacha tarbiya pedagogikasi, umumiy ta'lim pedagogikasi, oliy ta'lim pedagogikasi, pedagogika tarixi, kasb pedagogikasi, maxsus pedagogika - defektologiya (surdopedagogika - kar va soqov bolalarni o'qitish va tarbiyalash, tiflopedagogika - ko'zi ojiz bolalarni o'qitish, oligofrenopedagogika - aqliy rivojlanishdan orqada qolgan bolalarni o'qitish va tarbiyalash, logopediya - nutqi yaxshi rivojlanmagan bolalarni o'qitish), Musiqa pedagogikasi - musiqa sohasi pedagoglarini o'qitish va kasbiy qayta tayyorlash tayyorlash va boshqalar.

Hozirgi kunda "Musiqa pedagogikasi" fanning alohida tarmog'i sifatida boshqa fanlar bilan hamkorlikda taraqqiy etib kelmoqda. Musiqa pedagogikasi o'sib kelayotgan yoshlarga va musiqa ta'limi sohasi mutaxassislariga, katta va kichik guruhli ansamblarga yuksak ma'naviy, axloqiy va estetik xislatlarni, musiqa ijrochilik mahoratini shakllantirish, aqliy va ijodkorlik iqtidor kuchlarini rivojlantirish, m'naviy-ruhiy tayyorgarligini amalga oshirishning pedagogik qonuniyatlarini o'rganuvchi fan sifatida taraqqiy etib kelmoqda.

Musiqqa pedagogikasining ob'ekti - musiqqa sohasida malakali mutaxassis kadrlarni tayyorlash jarayonidan iborat. Uning predmeti (mazmuni) sifatida yosh avlodni jismonan sog'lom va baqquvat, ma'naviy-ma'rifiy va ijtimoiy-siyosiy tayyorgarligi jarayonining pedagogik qonuniyatlarini o'rganishdan iborat.

Boshqa fanlari qat'ori musiqqa pedagogikasi fanining ham o'ziga xos asosiy tushunchalari mavjud bo'lib, ular musiqqa pedagogikasi tili nuqtai nazaridan quyidagilar hisoblanadi;

Ta'lim - maxsus tayyorlangan kishilar rahbarligida o'quvchi yoshlarni musiqiy qobiliyatini shakllantirish, o'stirish, rivojlantirish va ruhan, ma'naviy va ma'rifiy xislatlarini tarbiyalash uchun, kelajakda malakali mutaxassis kadr sifatida zarur bilim, ko'nikma va malakalar bilan maqsadli va belgilangan tizim asosida qurollantirish jarayonidir.

Tarbiya - ilmiy dunyoqarash, ma'naviy-ma'rifiy tushunchalar, ahloqiy munosabatlar, jismoniy va kasbiy xislatlar, borliqqa estetik munosabat, musiqiy qobiliyatni rivojlantirish, musiqqa tinglash, musiqqa savodi, biror bir cholg'u asbobda ijrochilik mahoratini oshirish maqsadida o'quvchi yoshlarning ongi, ruhiyati, irodasiga maqsadli, belgilangan tizim asosida to'g'ri pedagogik ta'sir ko'rsatishdir.

Ma'lumot - ta'lim-tarbiya natijasida egallangan va tizimga solingan bilim, hosil qilingan ko'nikma va malakalar hamda yuksak saviyada shakllangan dunyoqarashlar majmui bo'lib, musiqqa ta'limi asosida yuksak ijrochilik (kuylash, cholg'u asbobida chalish) mahoratini egallashdir.

Rivojlanish - o'quvchi yoshlarning aqliy va musiqiy ijodkorlik imkoniyatlarining bajarilishi lozim bo'lgan vazifalar xususiyatlari va musiqqa xizmat sharoitlariga muvofiq maqsadli takomillashuvi jarayonidir.

Ruhiy tayyorgarlik – musiqqa ijrochisi o'z oldiga qo'yg'an maqsadga erishish yo'lida o'z kuchini, irodasini, jasoratini, tafakurini tayyorlashi. O'z oldiga qo'yg'an maqsadga erishish yo'lida turli sharoitlarda belgilangan vazifalarni ado etish uchun o'zining doimiy ichki tayyorligi va yuksak hissiy-irodaviy turg'unligini ta'minlash bo'yicha maqsadli ravishda unda ruhiy xislatlarni shakllantirish jarayonidir.

Mustaqil tarbiya – o'quvchi yoshlarning musiqiy ijrochilik tayyorgarligi bo'yicha bilim va ko'nikmalarini muvaffaqiyatli ado etishi uchun zarur bo'lgan xislatlarni o'zida shakllantirish va rivojlantirish yuzasidan maqsadli, ongli mustaqil faoliyatidir. Yoki boshqacha qilib aytganda mustaqil ta'lim bo'lajak mutaxassis kadrlarning bilim, ko'nikma va malakalarni egallashlari, chuqurlashtirishlari va takomillashtirishlari yuzasidan maqsadli mustaqil ishi yoki ta'lim olishidir.

Bilim - borliq, voqea va hodisalar, musiqiy ijodkorlik va ijrochilik qobiliyatlari, ularning o'zaro aloqa va munosabatlarining inson ongida namoyon bo'lishidir.

Ko'nikma - ish-harakatlarning puxta egallaganligi, avtomatlashgan tarzda bajarilishidir.

Malaka - ko'p yillik tajribaga ega bo'lgan mutaxassislarning o'z vazifalarini yuksak tarzda bajarishi hamda ularning egallagan bilim va ko'nikmalaridan, ish tajribalaridan samarali foydalanishda, shuningdek, yangi va turli sharoitlarda to'g'ri va oqilona qo'llay olishidir.

Bugungi kunda musiqa ta'limi va tarbiyasi sohasida malakali mutaxassis kadrlar tayyorlash va o'quvchi yoshlar va tarbiyachilarnuvchilarning musiqiy-pedagogik bilimlari darajasiga qo'yilayotgan talablar tobora oshib bormoqda. Bu esa o'z navbatida Musiqa pedagogikasi fanining vazifalar doirasini kengayishiga olib kelmoqda.

Shunday qilib, Musiqa pedagogikasi fani o'z oldiga quyidagi vazifalarni qo'yadi:

- musiqa pedagogikasi jarayonining mohiyati, xususiyatlari va qonuniyatlarini, uning tarkibiy qismlari bo'lmish ta'lim, tarbiya, ruhiy ijodkorlik, ijrochilik mahorati, mustaqil ijrochilik mahoratini oshirish, mustaqil ta'lim olish jarayonlarini o'rganish;
- jamiyatda va ijtimoiy hayotda ro'y berayotgan o'zgarishlar asosida musiqa faoliyatini rivojlanishi va takomillashuvi, shuningdek, ularning ijtimoiy bo'g'inning barcha jabhalariga kirib borish ta'lim va tarbiya prinsiplarini aniqlash;

- musiqa pedagogikasining shakllarini tarkib toptirish, metodlarini rivojlantirib, zamon talablari asosida takomillashtirish;
 - turli toifadagi musiqa ijrochilari bilan har xil sharoitlarda ta’lim-tarbiya jarayonini amalga oshirishda ta’lim va tarbiya prinsiplari talablarini muvaffaqiyatli amalga oshirish;
 - musiqa janrlarining o’ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqib, ta’lim va tarbiya metodlari tizimini ishlab chiqish hamda takomillashtirib borish;
 - ta’lim-tarbiya ishlarini tashkil etish shakllarini takomillashtirish, rivolantirish, musiqa ijrochisi va uning musiqa jamoalari orasida ta’lim va tarbiya darajasini aniqlash, tekshirish hamda baholashning samarali yo’llarini tadqiq qilish;
 - musiqa pedagogik jarayonning rivojini ta’minlovchi uslubiy ta’minotni yaratish va uni davr talabidan kelib chiqqan holda takomillashtirib borish;
 - didaktik tadqiqotlarning markaziy muammosi sifatida o’quvchi yoshlarning bilish faoliyatini faollashtirish, alohida olingan musiqa ijrochi jamoalarning yuksak professional ijrochilik darajasiga ega bo’lish yo’llarini, usullarini, vositalarini izlash hamda amaliyotda qo’llash;
 - musiqa ijrochilarining o’ziga xos xususiyatlarini, mahoratini o’rganish va ta’lim-tarbiya jarayonida ularni hisobga olish;
 - musiqa ijrochilarning musiqiy mahorat intizomini va ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish, ma’naviy-axloqiy kamolotga erishish yo’llarini o’rgatishni izlab topish;
 - mohir musiqa ijrochilari va musiqa jamoalar o’rtasida musobaqa tashkil etishning pedagogik shartlarini aniqlash;
 - musiqa ijrochilarini jamoaviy birlikda jipslashtirish, unda intizom talablariga xos o’zaro munosabatlarni, sog’lom ruhiy muhit va ijtimoiy fikrni shakllantirish metodlarini o’rganish va uni amaliyotda qo’llay olish;
- Musiqa ijodiyotida ijrochilarni tarbiyalashda ularga rahbarlik, o’qituvchilik va ustozlik qilish faoliyatidan kelib chiqib, musiqa pedagogikasi fani uchun quyidagi asosiy vazifalar ham muhim o’rin egallaydi:

- musiqa-pedagogik jarayonda tarbiyalanuvchilarning o'rnini aniqlash;
- o'quvchi-yoshlarda pedagogik madaniyat va pedagogik mahoratni shakllantirish yo'llarini izlab topish hamda ularga ta'lim va tarbiya berish mazmuni va uslublarini tushuntirish;
- ilg'or pedagogik tajribani o'rganish va umumlashtirish, musiqa-pedagogiksi bo'yicha tadqiqotlar olib borish uslublarini ishlab chiqish.

Musiqa pedagogi oldida turgan vazifalardan eng muhimlaridan biri bu mamlakatimiz mustaqilligini mustahkamalashda, uning bunyodkorlik mehnati va tinch hayotini ta'minlashda, o'sib kelayotgan yosh avlodni tarbiyalash, ularni sog'lom va baquvvat, ma'naviy va axloqiy pok bo'lishi, yuqori malakali mutaxassis sifatida yuksak intellektual, ma'naviy-axloqiy salohiyatga ega bo'lgan musiqa kadrlarini tayyorlashdan iboratdir. Bu ishni amalga oshirishda boshqa fanlar qatori Musiqa pedagogikasining ham xizmati beqiyosdir. Chunki, yosh avlodga ta'lim va tarbiya berishda zamon talablariga javob beradigan musiqa ta'limi mutaxassislarini tayyorlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, ta'lim olish jarayonida mustaqil ishlashni oz-ozdan boshlab, muntazam ravishda ko'paytirib borish lozim. Ma'lum bir me'yorda ish bajarish odamni charchatmaydi va faoliyatning turg'unligini ta'minlaydi. Rejalashtirilgan va amalga oshirish yo'llarining belgilab olinishi tashkilotchilik qobiliyatini uyg'otadi, iroda, sabot-matonat, ijodiy fikrlash, mustaqillik kabi fazilatlarni rivojlantiradi. Kundalik hayotda vaqtni to'g'ri taqsimlash va mustaqil ishlashni oqilona tashkil etish, mustaqil ishlashning forma va metodlarini aniqlab olish muhim ahamiyat kasb etadi. Musiqa pedagogikasida fani mustaqil ta'lim olish va mustaqil ishlashni namunali tashkil qilish uchun ko'p ilmiy-nazariy materiallarni o'zlashtirish, bilimdon bo'lish va yetuk mutaxassis bo'lib yetishish uchun zamin hozirlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 21.06.2022 y. PQ-289-son "Pedagogik ta'lim sifatini oshirish va pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta'lim muassasalari faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori.

2. L. Zaripov, N. Xayitov, Z. Tohirov. “Talabalar mustaqil ta’limini tashkil etish” Metodik qo’llanma. Toshkent 2023.
3. O’zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tashkilotlarida ECTS kredit modul tizimi Asosiy tushunchalar va qoidalar V. O’rinov, M. Sultonov, A.Umarov Toshkent: “Ma’naviyat”, 2020. 96 bet.
4. Sh.I.Yo’ldashev. Talabalarning mustaqil ta’limining zamonaviy o’quv jarayonida ahamiyati va o’rni. Uslubiy qo’llanma. T.: O’zMU, 2022. — 41 b.
5. D.R.Karimova. Kredit-modul tizimida mustaqil ta’lim. Uslubiy qo’llanma. Toshkent: OOO “Complex Print”, 2021. 126 bet.
6. N.O.Jo’raeva. Ta’lim jarayonida mustaqil o’quv faoliyatini tashkil etish bo’yicha ayrim ko’rsatmalar Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar. 2021. 172 b.
7. International Journal of Formal Education Volume: 2 Issue: 6 | June – 2023 ISSN: 2720-6874 <http://journals.academiczone.net/index.php/ijfe> Musiqiy ta’lim jarayonida talabalar mustaqil ishlarining o’rni va ahamiyati.
8. Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR) <https://www.tarj.in> 1 ISSN: 2278-4853 Vol 10, Issue 9, September, 2021 Impact Factor: SJIF 2021 = 7.699 Oliy ta’lim jarayonida ECTS kredit-modul tizimi va uning joriy etish faoliyati - Acts credit module system and its implementation activities in higher educational process.

MAXSUS PEDAGOGIKA:

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARI TARBIYACHILARINING INKLYUZIV KOMPETENTSIYASINI TAKOMILLASHTIRISH

Kuchkarova Nilufar Tajimatovna

*Namangan davlat pedagogika instituti Ta’lim tarbiya nazariyasi metodikasi
(maktabgacha ta’lim) yo’nalishi 1-bosqich magistranti*

Annotatsiya: Maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarbiyachilarning inklyuziv kompetentsiyasini takomillashtirish haqida yoritilgan.

Kalit soʻzlar: Inklyuziv ta’lim, tarbiyalanuvchilar, MTT tarbiyachisi.

Annotation: preschool educational organizations are covered about improving the inclusive competence of educators.

Keywords: inclusive education, educators, MTT educator.

Аннотация: дошкольные образовательные организации освещают вопросы совершенствования инклюзивной компетентности воспитателей.

Ключевые слова: инклюзивное образование, педагоги, MTT educator.

Inklyuziv ta’lim. Bolalarning qobiliyatlari va holatidan qat’iy nazar, ularning barchasiga sifatli ta’lim taqdim etilishi kerak.

UNICEF inklyuziv ta’limni O‘zbekiston ta’lim tizimiga kiritish masalalari bilan shug‘ullanadi. Inklyuziv ta’lim vazifasi bolalarning qobiliyatlari va holatidan qat’i nazar, ularning barchasiga sifatli ta’lim taqdim etishdan iborat. Shu bilan birga, inklyuzivlik tamoyili imkoniyatlari cheklangan bolalar ijobiy ruhiy va ijtimoiy rivojlanishga ega bo‘lishlari uchun oilada yashashlari va o‘z tengdoshlari bilan birga oddiy maktabda bilim olishlari lozimligini nazarda tutadi. Inklyuziv ta’lim tizimi nogironlar aravachasidagi bola yaqin atrofda joylashgan har qanday maktabda ta’lim olishi, o‘zlashtirishda qiynalayotgan bo‘lsa, o‘qish va yozishga

o'rganish uchun maxsus yordamga ega bo'lishi, darslarga qatnamay qo'ygan bolaga esa maktabga qaytish uchun tegishli yordam ko'rsatilishini kafolatlaydi.

Mamlakatimizda ta'lim tizimiga davlat siyosati darajasida e'tibor qaratilmoqda. O'tgan davr mobaynida mamlakatimizda o'sib borayotgan avlodni sog'lom va har tomonlama yetuk voyaga yetkazish, ta'lim-tarbiya jarayoniga samarali ta'lim va tarbiya shakllari hamda usullarini joriy etishga qaratilgan maktabgacha ta'limning samarali tizimini tashkil etish bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirildi. Shu bilan birga, olib borilgan tahlil, bolalarning maktabgacha ta'lim bilan qamrovini ta'minlash, maktabgacha ta'lim muassasalarini zamonaviy o'quv-metodik materiallar va badiiy adabiyotlar bilan to'ldirish, sohaga malakali pedagog va boshqaruv kadrlarini jalb qilish masalalarini hal etish zarurligini ko'rsatmoqda.

Inklyuziv ta'lim vazifasi bolalarning qobiliyatlari va holatidan qat'i nazar, ularning barchasiga sifatli ta'lim taqdim etishdan iborat. Shu bilan birga, inklyuzivlik tamoyili imkoniyatlari cheklangan bolalar ijobiy ruhiy va ijtimoiy rivojlanishga ega bo'lishlari uchun oilada yashashlari va o'z tengdoshlari bilan birga oddiy maktabda bilim olishlari lozimligini nazarda tutadi. Inklyuziv ta'lim tizimi nogironlar aravachasidagi bola yaqin atrofda joylashgan har qanday maktabda ta'lim olishi, o'zlashtirishda qiynalayotgan bo'lsa, o'qish va yozishga o'rganish uchun maxsus yordamga ega bo'lishi, darslarga qatnamay qo'ygan bolaga esa maktabga qaytish uchun tegishli yordam ko'rsatilishini kafolatlaydi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi “
O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida” gi farmoniga muvofiq O'zbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirish, alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini takomillashtirish hamda ularga ko'rsatiladigan ta'lim sifatini yaxshilash maqsadida 2020-2025-yillarda xalq ta'lim tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi ishlab chiqildi. Inklyuziv ta'lim vazifasi bolalarning qobiliyatlari va holatidan qat'iy nazar, ularning barchasiga sifatli ta'lim taqdim etishdan iborat.

Har qanday yangilik kabi, inklyuziv ta’limda ham yuqori sifatli natijalarga erishish uchun ta’lim munosabatlari ishtirokchilari tomonidan maxsus malaka va shu bilan birga ijodiy yondashuv talab qilinadi. Avvalo, maktabgacha ta’lim tizimida inklyuziv ta’limning muvaffaqiyati pedagog tarbiyachilarning inklyuziv ta’lim muammolarini hal qilishga tayyorgarlik darajasiga, psixolog, pedagog-tarbiyachi defektologlarning mavjudligiga, shuningdek, ota-onalar va MTT pedagoglari o’rtasidagi hamkorlikning to’g’ri yo’lga qo’yilganligiga bog’liq bo’ladi. Shularni inobatga oladigan bo’lsak, mamlakatimizdagi MTT pedagog-tarbiyachilarining inklyuziv kompetensiyasini takomillashtirish dalzarb muammo hisoblanadi.

Maktabgacha ta’lim tizimida inklyuziv ta’limning ahamiyati shundan iboratki, imkoniyati cheklangan bolalarni ilk yoshlardan oq sog’lom bolalar qatoriga qo’shib sifatli ta’lim olishini ta’minlagan holda bolada ruhiy va jismoniy hissiyotlarini va harakatlarini rivojlantirish hisoblanadi.

Inklyuziv ta’limni shakllantirish tamoyilining mazmuni shundaki, o’quv reja, dastur va darsliklar maxsus ehtiyojli bolalarning imkoniyatlariga moslashuvchan bo’lishi kerak. Bolaning maxsus ta’limga bo’lgan ehtiyojlari har qanday integratsiya faoliyatining asosini tashkil etishi kerak hisoblanadi. Ma’lumki inklyuziv ta’limda maxsus ta’lim ehtiyojidagi bolalar barcha bolalar bilan birga ma’lum maqsadda turli qobiliyatlarga muvofiq guruhlashtiradi. Maxsus ta’lim o’qitishning maxsus va alternativ dasturlari orqali o’qitilsa, inklyuziv ta’lim bolaga yo’naltirilgan va moslashtirilgan, yo’riqnomali, barchaga mo’ljallangan o’quv dasturi asosida o’qitiladi. Inklyuziv ta’lim jarayonida ota-onalar bilan ishlash ham muhim hisoblanadi. Ta’kidlash joizki, alohida ehtiyojli ota-onalarga ularning farzandlari jamiyatning bir bo’lagi bo’lish huquqiga ega ekanligini tushuntirish, bu ishonchni ularning ongiga yetkazish kerak. 2020-yil oktabr oyida qabul qilingan Prezidentimizning “alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora tadbirlari to’g’risida” gi qarori bunga yaqqol misol buladi.unga ko’ra tajriba-sinov tariqasida shaharlarda va

Toshkent shahrining tumanlarida joylashgan bittadan maktab va maktabgacha ta’lim tashkilotlarida inklyuziv ta’lim joriy qilinadi.

MTT tarbiyachisining inklyuziv kompetensiyasi borasida dunyoning ko’plab olimlari tadqiqot ishlarini amalga oshirganlar. Xorijlik olimlardan N.S. Demakova, A.A. Dmitriev, N.M. Nazarovalar inklyuziv ta’lim tarixi borasidagi tadqiqotlarida ushbu ta’lim dastlab Germaniyada qo’llanilganligi va undagi muvaffaqiyatlar asoslab berilgan bo’lsa, X. Daniels, S. Zemelman, A. Xidlarning tadqiqotlarida ommaviy inklyuziv ta’limni rivojlantirish an’analari va qonuniyatlari haqidagi ilmiy qarashlar bayon etilgan.

Ushbu yo’nalishning amaliyotga tatbiqi va inklyuziv ta’limni amalga oshirish metod va usullari yuzasidan N.N.Malofeev, N.M.Nazarova, N.D. Shmatkovalarning ilmiymetodik izlanishlari diqqatga sazovordir. A.D. Barbitova, B.V. Belyavskiy, E.N. Jukovaqalarning ilmiy asarlarida integratsiyaga asoslangan inklyuziv ta’limning asosiy yo’nalishlari va nogiron bolalar bilan pedagogik munosabatlarni farqlashda individual xususiyatlarni hisobga olgan holda sog’liqni saqlash masalalari hamda inklyuziv ta’lim jarayoni qonun-qoidalarini ishlab chiqilgan⁶. Pastorova, E.E. Petrova, A.S. Suntsovalar inklyuziv ta’limni tashkil etishning umumiy modellari va nogiron bolalarning rivojlanish jarayonini tahlil qilganlar. Tahlil qilayotganda ilmiy ta’limot mazmuniga doir turli modellari L.I.Aksenova, A.V. Butenko, B.V.Puzanovlar tomonidan ham ishlab chiqilgan bo’lib, bu modellarda nogiron bolalarning integratsiyalashuviga yordam berish masalalari tahlil qilingan. M.V.Boguslavskiy, G.B. Kornetova, I.D. Lelchitskiy, Z.I. Ravkinlarning pedagogika tarixiga oid asarlarida hamda S.F. Egorovanning monografiyasida inklyuziv ta’lim tarmoqlari va ularni shakllantirish, rivojlantirish jarayonlari ko’rsatib o’tilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risidagi qarori PQ-4312 13.10.2019

- 2.D.S.Qaxarova “Inklyuziv ta’lim texnologiyasi” o’quv va metodik qo’llanma 2014-yil
3. Буторина, О. Г. Об опыте воспитания и обучения детей с ограниченными возможностями здоровья / О. Г. Буторина // Воспитание школьников, 2010
4. Инклюзивная практика в дошкольном образовании. Современный образовательный стандарт / Т. В. Волосовец, А. М. Казьмин, В. Н. Ярыгин. – М.: Мозаика-Синтез, 2011. – 144 с.

BOLALARGA PSIXOLOGIK YORDAM KO‘RSATISH VA UNING TURLARI

Usmonova Laylo Zafar qizi

*Namangan davlat pedagogika instituti Geografiya va iqtisodiy bilim asoslari
yo‘nalishi 2-bosqich talabasi*

E-mail: zafar.zafarturayev1979@gmail.com Tel: +998-97-699-30-35

Annotatsiya: Mazkur maqolada boalarga psixologik yordam ko‘rsatish va ularni ruxiy xolatdan qanday qilib olib chiqish yo‘llari haqida, psixologik yordam turlari haqida ma’lumot berilgan.

Kalit so‘z: psixolog, makataba, psixologik yordam, psixayerapiya, psixologik maslahat.

Аннотация: В данной статье представлена информация о способах оказания психологической помощи удавам и о том, как вывести их из психического состояния, о видах психологической помощи.

Ключевое слово: психолог, макатаба, психологическая помощь, психотерапия, психологическое консультирование.

Annotation: this article provides information about ways to provide psychological assistance to boas and how to get them out of the state of Roxy, about the types of psychological assistance.

Keyword: psychologist, macataba, psychological help, psychotherapy, psychological counseling.

Bugungi kunda har bir sohada psixologning yordami va ko'nikmasi juda ham zarur bo'lmoqda.

Psixologiya — inson faoliyati va hayvonlar xatti-harakati jarayonida voqelikning psixik aks etishi, ruhiy jarayonlar, holatlar, hodisalar, hislatlar to'g'risidagi fan.

Ayniqsa maktabgacha ta'lim muassasalar, maktab, universitetlar va institutlarida hattoki ofislar do'konlarga ham psixologlar ishga olinmoqda.[1]

Psixologik yordam — bu psixologiyaning amaliy qo'llanilishi sohasi bo'lib, u odamlarning ijtimoiy psixologik kompetentsiyasini oshirishga va shaxsga ham, guruhga yoki tashkilotga psixologik yordam ko'rsatishga qaratilgan. Bu shaxslararo munosabatlardagi qiyinchiliklar bilan bog'liq turli xil psixologik muammolarni, shuningdek, chuqur shaxsiy muammolarni hal qilishga qaratilgan odamlar bilan bevosita ishlash.

PSIXOLOGIK YORDAM TURLARI

- Psixoprofilaktika (ogohlantirish).
- Psixologik ta'lim (maslahatda, psixoprofilaktikada — ma'ruzalar, seminarlar).
- Psixodiagnostika (muammolarni aniqlash va boshqalar) psixologik ko'rsatkichlar).
- Psixologik maslahat (moslashuv, rivojlanish va shaxsiy potentsialni kengaytirishda psixologik norma doirasida bo'lgan odamlarga psixologik yordam).
- Psixoterapiya (chuqur shaxsiy muammolarni hal qilishga va shaxsni chuqur o'zgartirishga qaratilgan) klinik va klinik bo'lmagan bo'lishi mumkin.
- Psixiatriya (yordamning tibbiy shakli, dori vositalaridan foydalanish yoki insonni bemor sifatida emas, balki boshqa dunyoqarashga ega bo'lgan shaxs deb hisoblaydigan, dori vositalaridan cheklangan darajada foydalanadi, shuning uchun psixoterapevtik yo'ldan boradi).
- Psixokorreksiya (emotsional holat nuqtai nazaridan ham, shaxsiy xususiyatlar nuqtai nazaridan ham normani tiklash).
- Psixologik yordam — bu mijozga psixologik muammolarni mustaqil ravishda hal qilish imkonini beradigan va yordam beradigan o'ziga xos o'zaro ta'sir.

Shuningdek, psixologik yordam turlarini quyidagilarga bo‘lish mumkin: psixologik maslahat; psixologik tuzatish; inqirozga aralashuv; psixologik reabilitatsiya; psixologik trening, psixoterapiya; Psixologik yordam turlarini qat’iy ravishda suv istemol qilish mumkin emas. Kesishadigan joylar mavjud. [2]

Mezon — kim yordam beradi (ta’limdagi farq), mutaxassis mijoz yoki bemor bilan kim ishlaydi (moslashish – bu me’yor mezon), nima yordam beradi (dorilar, psixoterapevtik, maslahat usullari).[3]

Psixolog yordami bog‘cha yoshidagi bolalarga, o‘quvchi va talabalarga ham juda zarur bo‘lgan yordamdir. Maktabgacha ta’lim muassasalarida bolani qanday holatda ekaniga qarab unga muamla qilishi tushgun kayfiyatda bo‘lsa uni shu holatdan olib chiqish yo‘llari bilan shug‘ullanilmoqda, maktabga kelayotganda o‘quvchini psixolog ishik oldida turib o‘quvchi qay holatda ekanini bilib u bilan shug‘ullanadilar, chunki bolani uyida yoki boshqa o‘zini shaxsiy qanaqadir muammosi bo‘lsa u shu muammo kunini bilan o‘ralashib qoladi, psixolog esa uni shu holatdan olib chiqishga harakat qiladi. Oliy ta’lim muassasida ham albatta talaba bilan psixologning uchrashuvi ro‘y beradi. Talabada har xil holat bo‘ldi, bu holat esa albatta o‘qish jarayoniga ta’sir ko‘rsatadi. Shuning uchun o‘qish vaqtida psixolog va talabani o‘zaro suxbat jarayonlari ko‘zatiladi. Bu jarayonda psixolog talabaga o‘zing psixologik yordamini ko‘rsatadi, bolani tushkun xolatdan chiqarib ketishga xarakat qiladi, bunga bitta psixolog emas o’sha talabani o‘zi ham albatta kurashishi kerak bo‘ladi.

Masalan, Oliy ta’lim muassasalarida birida psixologning talabani o‘zgartirgani misol bo‘la oladi. Bizni institutimizda bitta qiz bor edi. Lekin u qizni o‘zini juda ham muammolari ko‘p edi oilaviy va shaxsiy muammo edi. Bu qizaloq odamlarga qo‘ldan kelgancha yaxshilik qilishga intilar edi, lekin har doim qilgan yaxshiligi uni qalbini juda ham parchalar odamlar unga ba’zan shunaqangi azob berib qo‘yar ediki u qiz bunga o‘rganib qolgan edi. Odamlarga kulib turgani bilan qalban yig‘ar edi, insonlariga soxta kulishdan charchamas edi. Ichidagi dardlarini hech kimga aytsam o‘zi qobigiga o‘zi o‘ralgan edi. O’sha muammolarni o‘ylagan sayin u muammoni uni tark etmas edi. O‘zi ham bilar edi bir kunmas bir kun

kingadir aytishini. O'qishga kirib ham bu muammo u qizni tar etmadi. O'z muammolariga o'zi o'ralgan qizini oxiri hamma narsani kimgadir aytishga u muammoni echimini topish uchun psixolog yordamiga juda muxtoj bo'lib psixologga o'chradi. U qizaloq psixologga hayotida nima bo'lgan bo'lsa hammasini aytishga juda ham majbur edi, chunki uni xotiralar kun sayin ezib borar va o'z qobig'iga o'zi o'ralashib borardi. U qizaloqni psixolog hammasini ishirdi va unga yordam berishni boshladi. U qizga avvalo shu muammolarni o'ylamaslik aga qancha ushalarni o'ylasa ular u tomonga kelishini aytdi va o'zini psixologik yordamini ayamadi u qizdan. U qizaloqni psixolog eng yaqin insoniday yordam berar qizaloq esa muammolarni unutishga qiynalar edi, har doim u qiz bilan psixolog shug'ullanib boraverdi, qizaloq ham hayotga bo'lgan qarashi sekin asta o'zgarib bordi va hamma narsani yaxshi taraflarini o'ylaydigan bo'ldi. Psixologning tinimsiz izlanishlari va u qizga psixologik trening va seminarlarni, har xil psixologik mashqlarni bajarar edi. Shu tariqa sekin asta qizaloqda o'zgarish ro'y bera boshladi shu tariqa ikki oylik psixolog yordami bilan qizaloq yaxshi tarafga o'zgaridi, o'z o'stida o'zi ishlay boshladi shu ikki oy ichida qizaloq shunaqangi o'zgardiki hamma hayron va ba'zilar ishonmadilar ham lekin u qizaloq rostdan ham o'zgardi. Qizaloqni hozirgi kunda maqola va ilmiy ishlari ham institutda keng tarqalgan desa ham bo'ladi. Bugungi kunda 2-kurs talabasi usha qiz ham o'qib ham ishlab o'zini o'stida bilim, malaka, ko'nikmasini oshirib bormoqda. Albatta shu qizaloqni shu darajaga etib kelishiga psixologni xizmati juda ham katta agar shu paytda psixolog unga yordam qo'lini chuzmaganda u qiz o'zini qobig'iga o'zi o'ralab bu hayotda faqat tushkunlik bilan yashar ekan. Shu qiz shunday tariflaydiki „ Agar manga Namagan davlat pedagogika instituti psixologi Nazira Dadaboyeva psixologik yordam bermaganda man shu darajada bo'lmas edim va hayotni go'zalligini bilmagan bo'lar ekanman" deya javob berdi. Ustoziga shunday dedi har bir qilgan mehnatizni oqlayman va bundanda ulug' inson bo'lishga harakat qilaman deya aytadi. Mana bir insonni hayotga qarashini o'zgartirishga psixolog juda ham katta ta'sir ko'rsatdi. Har bir shunday holatdagi insonga psixolog yordam albatta zarur bo'ladi. Insonni o'zgaroshiga man bitta inson

sababchi bo‘ladi. Har bir insonni qo‘lidan kelar ekan insonlarni hayotdan zavqli yaxshi uchun yordam qo‘lini cho‘zaylik. Man har joyda psixolik yordami kerka bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. N. Egamberdiyeva. Ijtimoiy pedagogika. Toshkent-2009
2. Л.М. Мардахаев. Сотсиональная педагогика Москва, “Просвещение”,2006
3. Ф.А.Мустафаева, Сотсиональная педагогика Москва, “Просвещение”,2003
4. https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Psixologik_yordam
5. <https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Psixologiya>

MAXSUS PEDAGOGIKA FANINING MAQSAD VA VAZIFALARI IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALARNI O‘QITISH VA TARBIYALASHDA MAXSUS PEDAGOGLARNING O‘RNI

Karimova Muxtasar Alisher qizi

Pedagogika Fakulteti maxsus pedagogika (logopediya) yo‘nalishi 1-bosqich talabasi.

Ilmiy Rahbar: Siddiqov Azamat Muhammadjon o‘g‘li

Namangan Davlat Pedagogika Instituti o‘qituvchisi.

Annotatsiya:*Ushbu maqolada maxsus pedagogika (Defektalogiya) fanining tarixi, maqsadi, fanning predmeti, vazifalari, ularning kelib chiqish sabablari va tarmoqlari haqida ma’lumotlar keltirilgan.*

Kalit so‘zlar:*Korreksiya, nuqsoni bo‘lgan bolalar ijtimoiylashuvi, ijtimoiy adaptatsiya, kompentatsiya, integratsiyalashgan inklyuziv ta’lim tushunchasi, integratsiya, jismoniy integratsiya, ijtimoiy integratsiya, ulgurmuvchi o‘quvchilar.*

Davlatimiz kelajagi bugungi kun yoshlaridir. Yurtimiz mustaqilligini mustahkamlash borasida olib borilayotgan ishlar, amalga oshirilayotgan dasturlarning barchasida yosh avlodning ta’lim-tarbiyasi bilan bog‘liq masalalarga

qaratilmoqda. Kelajagimiz egalari har tomonlama sog'lom va barkamol bo'lib rivojlanishida hukumatimiz tomonidan “Ta’lim to’g’risidagi qonun” qabul qilinishi, “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”, “Maxsus ta’lim konsepsiyasi”, ular asosida vujudga kelgan “Bolajon” tayanch dasturi fikrimiz dalilidir.

Sog'lom avlodni barkamol shaxs qilib shakllantirish g'oyatda ma'suliyatli vazifa, shuning bilan birga, insonparvar siyosat natijasidir. Ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy, madaniy hayotga oid chuqur o'zgarishlar kundalik turmushimizga shiddat bilan kirib kelmoqda. Shu bilan birga, jamiyatimizda yuz berayotgan ijtimoiy, iqtisodiy o'zgarish jismoniy va ruhiy nuqsonga ega bo'lgan bolalarning ko'payishiga ham sabab bo'ladi. Bu sayyoramiz aholisining birdan o'n qismini tashkil etadi. Umumjahon sog'liqni saqlash tashkilotlari ma'lumotlari dunyoda bunday kishilar soni 13%ga yaqinligidan dalolat beradi. Shundan 3% intellektida kamchiligi bo'lgan bolalar, 10% turli ruhiy va jismoniy nuqsonga ega bolalardir. Mustaqil O'zbekistonimizda nogironlar bolalikdan ijtimoiy himoya qilib kelinmoqda. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”, unga muvofiq ravishda qurilayotgan yuzlab bolalar bog'chalari, akademik litseylar, kasb-hunar kollejlari, yoshlar muassasalari aynan sog'lom avlod va barkamol avlodni tarbiyalashga qaratilgandir. Jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida ta'lim samaradorligiga erishish ustuvor vazifa qilib qo'yilmoqda. Uzluksiz ta'limni amalga oshiishga qaratilgan davlat hujjatlari qabul qilindi va ular hayotga tadbiq etilmoqda. Xalq ta'limining barkamol shaxs tarbiyasini, malakali mutaxassislar tayyorlashni yuqori va jahon talablari darajasiga mos ravishda amalga oshirish maqsad va vazifalari belgilandi. Bu jarayon “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”ni ro'yobga chiqarishdagi zamonaviy bosqichda Oliy ta'lim muassasalari mukammal ta'lim standartlari, o'quv metodik qo'llanmalar va darsliklarni yaratish kabi muammolarni hal etishni talab etilmoqda. Xususan, “Maxsus pedagogika” (surdopedagogika, oligofrenopedagogika, tiflopedagogika, logopediya) fanni o'qitishdan maqsad-maxsus pedagogika yo'nalishi talabalarida ruhiy va jismoniy rivojlanishida nuqsoni mavjud bolalar uchun maxsus muassasalarda korreksion ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish shakllari hamda

usullari bo'yicha bilim ko'nikma va malakalarini shakllantirishdir. “Maxsus pedagogika” fani darsligi ruhiy va jismoniy rivojlanishida nuqsoni mavjud bolalarni maxsus ta'lim tarbiya jarayoni nazariyasi va amaliyoti, rivojlanishida nuqsoni mavjud bolalarning xususiyatlari, ularni rivojlantirish, korreksiya vositalarini yaratish, qo'llash, o'rganish masalalarini qamrab oladi.

Pedagogika Oliy o'quv yurtlari Defektologiya yo'nalishi talabalari maxsus pedagogikaning metodologik asoslari, xalq ta'limi hamda pedagogika fanining hozirgi zamon holati bilan tanishib borishadi. Bunda “Maxsus pedagogika” fani yetakchi o'rin egallaydi.

Tarixda, rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar ta'lim-tarbiyasi bilan shug'ullanadigan muassasalar tarmoqlari sobiq sho'ro hududida, ayniqsa, 1920-yillardan keyin jadal sur'atlar bilan rivojlandi. Ko'rlar, karlar, aqli zaiflar, nutqi buzilganlar uchun maxsus, alohida maktablar ochila boshlandi. Maxsus o'quv rejalari, dasturlar, darsliklar uslubiy adabiyotlar yaratildi. Aqliy va jismoniy rivojlanishda kamchiliklari bo'lgan bolalarni o'qitish, tarbiyalash va ishga joylashtirish haqidagi qarordan keyin nuqsonli bolalarga bo'lgan munosabat birmuncha kuchaydi. Lekin 1920-yillarga qadar bizning o'lkalarda defektologiya sohasida aytarli ishlar qilinmagan. Shu bois bu sohada ma'lum yutuqlarga erishgan rus va chet el defektologlarining maxsus ta'lim-tarbiya sohasidagi ishlaridan foydalanardik va foydalanishga o'zimizda ehtiyoj sezdik. Markaziy Osiyoda 1920-yillarda birorta turdagi maxsus muassasalar yo'q edi. Chor Rossiyasi davrida esa nuqsonli bolalar ta'lim-tarbiyasi bilan shug'ullanadigan xususiy sinflar, xayriya jamiyatlari mavjud bo'lib 5-6 foizgina nuqsonli bolalar davlat tomonidan tashkil etilgan maxsus ta'lim tarbiyaga jalb etilgan. Mamlakatda avj olib ketgan yuqumli kasalliklar, ochlik, tozalikka rioya qilmaslik, har xil shikastlanishlar va boshqa bir qancha sabablar keltirib chiqargan bolalardagi nuqsonlilik yuqori darajada edi.

1929-yilda O'zbekiston Respublikasi markaziy ijroiya qo'mitasi raisi Yo'ldosh Oxunboboyev tashabbusi bilan nuqsonli bolalar uchun Toshkentda alohida maktab ochildi. Ko'r bolalar uchun mo'ljallangan bu binoda dastlab maktab yoshidan o'tgan 20 bola ta'lim oldi. Undan so'ng bu maktabda maktabgacha yoshdagi bolalar qabul

qilindi. 1931-yildan e’tiboran Y.Oxunboboyev nomli maktabda maktabgacha tarbiya guruhi ishlay boshladiki, bu bolalar orasida uchraydigan nuqsonlilikka qarshi olib borilgan kurash samarasi edi. 1930-31 o’quv yilida ta’lim o’zbek tilida olib boriladigan ko’r bolalar 1-sinfining ochilishi muhim siyosiy ahamiyat kasb etgan voqea bo’ldi. 30-yillarning oxirlariga kelib Qo’qon va Buxoroda ham xuddi shunday maktablar ochildi. 1931-yilda nuqsonli bolalarni majburiy ta’limga jalb etish haqida qaror qabul qilindi. Moskva va Leningrad pedagogika Oliy o’quv yurtlarida hamda Toshkentdagi 3-pedagogika bilim yurtida o’zbek tilida maxsus mutaxassislar tayyorlana boshlandi. Maxsus maktablar uchun oily ma’lumotli defektologlar tayyorlash ishi Markaziy Osiyoda birinchi bo’lin 1967-yilda boshlangan edi. Dastlab, Toshkentdagi Nizomiy nomli pedagogika institutining pedagogika psixologiya fakulteti qoshida, 2005-yilda boshlang’ich ta’lim va defektologiya fakulteti sifatida faoliyat ko’rsatgan.

O’zbekiston aholisining aksariyatini 14 yoshgacha bo’lgan yoshlar tashkil qiladi. Shular ichidagi nogiron va alohida yordamga muhtoj bolalarning hammasi hisobda. Nogiron va kasalmand bolalar uchun maxsus maktablar tashkil qilingan. Yosh avlodni har tomonlama sog’lom kamol toptirish ishi davlatimiz g’amxo’rligi va nazoratida bo’lib kelmoqda. Bu vazifaga “maxsus pedagoglarimiz ham o’z hissalarini qo’shishmoqda.

Maxsus pedagogika- jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida kamchiliklari bor bolalarning rivojlanishidagi xususiyatlarini o’rganadigan, ularning ta’lim-tarbiyasi bilan shug’ullanadigan fandır. Har qanday fanning o’z predmeti, maqsadi, vazifalari mavjud. Maxsus pedagogika fanining predmeti jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida nuqsoni bo’lgan bolalardir. Maxsus pedagogika fanining vazifasi- nuqsonlarning kelib chiqish sabablari, turlarini, rivojlanishida nuqsoni bo’lgan bolalarning psixofiziologik rivojlanishidagi xususiyatlarini o’rganish, shular asosida inklyuziv sharoitda ta’limni tashkil etish, ularning ta’lim-tarbiyasi, ijtimoiy adaptatsiya(moslashuvi) realibitatsiyasi, ijtimoiylashuvi bilan shug’ullanishdir. Maxsus pedagogika fanining rivojlanishi natijasida undan quyidagi tarmoqlar mustaqil fan sifatida ajralib chiqdi:

- surdopedagogika-(lotincha surdus-kar, gung) eshitishida nuqsoni bo’lgan bolalarning ta’lim tarbiyasi bilan shug’ullanadigan fan;
- tiflopedagogika-(yunoncha tiflos-ko’r, so’qir) ko’zi ojiz bolalarning ta’lim tarbiyasi bilan shug’ullanadigan fan;
- oligofrenopedagogika-(yunoncha oligos-kam, fren-aql) aqliy tomondan zaif bolalarning ta’lim tarbiyasi bilan shug’ullanadigan fan;
- logopediya-(yunoncha logos-so’z, padeo-tarbiya) og’ir nutqiy nuqsonlarni o’rganish, oldini olish, bartaraf etish yo’llari, usullarini o’rganadigan fan;

Respublikamizning barcha viloyatlarida zamon talablariga muvofiq alohida yordamga muhtoj bolalarning differensial va integratsiyalashgan, inklyuziv ta’lim barcha yo’nalishlar bo’yicha jadal sur’atlar bilan rivojlanmoqda. Butun jahon bolalariga xos bo’lgan bolalar huquqi haqidagi Konvensiya, O’zbekiston Respublikasi “Ta’lim to’g’risida”gi qonuni, “O’zbekistonda kadrlarni tayyorlash milliy dasturi” kabi va boshqa me’yoriy hujjatlarda keltirilishicha, barcha bolalar, shu jumladan, jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida nuqsoni bor alohida yordamga muhtoj bolalar ham mehnat qilish, ta’lim olish, hayotda o’z o’rnini topib ketish huquqlariga egadirlar. “Bola huquqlarining kafolatlari to’g’risida”gi qonunga rioya etilishini ta’minlash uchun uzluksiz ta’lim tizimida faoliyat yurituvchi barcha mutaxassislar alohida yordamga muxtoj kishilar haqida tushunchaga ega bo’lib, ularga ta’lim-tarbiya jarayonida qulay shart-sharoitlar yaratib, kerak bo’lsa, individuallashtirilgan dasturlar asosida integratsiyalashgan inklyuziv sharoitda me’yorda rivojlangan tengdoshlari orasida hamma qatori ta’lim olish imkoniyatlarini yoki maxsus muassasalarda ta’lim olishiga yordam berishi zarur.

Inklyuziv ta’lim bu davlat siyosati bo’lib nogiron va sog’lom bolalar o’rtasidagi to’siqlarni bartaraf etish, maxsus ta’limga muhtoj bolalar integratsiyalanadi. “Integratsiya” tushunchasi o’zi ingliz tilidan olingan bo’lib, integrative-qo’shiluvchi, birlashuvchi, integration- qo’shilish, birlashish degan ma’noni bildiradi. Volferen Bergerning yozishicha:”Integratsion ta’lim bu- segregos ta’limning aksi bo’lib, bunda maxsus ehtiyojga ega bolalar umumta’lim muassasalari tizimiga kiritiladi”. Integratsiya keng ma’noda ijtimoiy integratsiya,

jamiyatga integratsiya, pedagogik integratsiya va ta'limga integratsiyani o'z ichiga oladi.

Bola rivojlanishidagi turli xil kamchiliklar noqulay muhit, noto'g'ri tarbiya va ta'lim natijasida ham paydo bo'lishi mumkin. Masalan, noqulay oilaviy sharoit, pedagogik qarovsizlik, o'qituvchining bolaga noto'g'ri munosabati va boshqa ko'pgina sabablar bola rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatib, uning dastur materiallarini yaxshi o'zlashtira olmasligiga, ulgurmovchi o'quvchilar orasiga qo'shilib qolishiga sabab bo'ladi. Shunday bo'lsada biz bunday bolani alohida yordamga muhtoj bolalar toifasiga kiritmaymiz, chunki uning rivojlanishidagi kamchiliklar organizmdagi qanday bo'lmasin biror organik yoki funksional patologik o'zgarishlarga bog'liq bo'lmay, balki boshqa sabablardan kelib chiqqan. Ota, ona, tarbiyachi va pedagoglar bunday bolalarni alohida yordamga muhtoj bolalardan farqlay oladigan bo'lishlari kerak.

Kelib chiqish sabablariga ko'ra har qanday nuqsonli rivojlanish tug'ma yoki turmushda orttirilgan bo'lishi mumkin. Tug'ma nuqsonlar ko'p jihatdan homilador onaning sog'lig'i va yashash sharoitiga bog'liq. Onq qornidagi homilaning rivojlanishiga infeksiya, intoksatsiya, shikastlanish va boshqa omillar ta'sir etishi mumkin. Onaning homiladorlik davrida turli xil kasalliklar bilan og'rishi, o'zboshimchalik bilan turli dori darmonlarni bilar-bilmas iste'mol qilishi, bolaning nuqsonli bo'lib tug'ilishiga sabab bo'lishi mumkin. Ota-onalarning alkogolizmi, narkomoniya ham bolaning nuqsonli bo'lib tug'ilishiga olib kelishi mumkin. Bolaning ilk yoshligida turli kasalliklar bilan og'rishi markaziy nerv sistemasining shikastlanishi ham nuqson rivojlanishiga sabab bo'lishi mumkin. Mamlakatimizda bolalarning jismoniy yoki ruhiy rivojlanishidagi nuqsonlarning oldini olish yuzasidan ko'pgina choralar ko'rilmogda, bu sohada anchagina yutuqlarga ham erishildi. Xulosa qilib shuni aytish kerakki, bola rivojlanishidagi nuqsonlar har doim ham har bir xil bo'lavermaydi, ularni iloji boricha tezroq bartaraf etish yoki bilinmaydigan holga keltirish, masalan, bola nutqida og'ir nuqson bo'lsa, ilk yoshligida to'g'ri tashkil etilgan logopedik chora-tadbirlar ta'sirida uni to'liq bartaraf etish mumkin. Boladagi nuqson markaziy sistemasidagi organik

kamchiliklar natijasida paydo bo’lgan bo’sa, ya’ni aqli zaiflik va boshqa nuqsonlar, uni to’liq bartaraf etib bo’lmaydi, biroq uni kamaytirish, ko’zga ko’rinmaydigan, sezilmaydigan darajagacha tuzatish mumkin. Maxsus pedagogika amaliyotida yana shunday toifadagi alohida yordamga muhtoj bolalar kuzatiladiki, ulardagi nuqsonni kuzatib ham, korreksilar ham bo’lmaydi, masalan to’g’gma ko’rlik yoki karlikning ayrim turlari shub jumlasiga kiradi. Bunda ko’rish analizatorining vazifasini sezgi organlariga, eshitish analizatorining vazifasini esa ko’rish analizatoriga yuklash, ya’ni kompensatsiyalash, o’rnini bosish mumkin. Ko’rish qobiliyati zaif bolalar sezgi organlariga tayangan holda barmoqlari bilan Brayl shriftidan foydalanadilar. Alohida yordamga muhtoj bolalar bilan ishlovchi pedagoglar asosan ta’lim va tarbiya shakllarini mohiyatini, maqsad va mazmunini, usul hamda vositalarini, tamoyillarini yaxshi egallab, ularni amalda qo’llay olishlari kerak. Ta’lim tarbiya jarayonida bolalarni o’z kuchiga ishontirish, mashg’ulotlarga havasini uyg’ota bilish, material bayoni vaqtida ularning diqqatini to’la jalb qila olish, materilni esda saqlab qolish yo’llarini, masalan mashq, ko’rgazmali qurollardan foydalanish, mustaqil ish, suhbat, didaktik o’yin kabi vositalarni qo’llanishi, o’qitish samaradorligini yanada oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.M.U.Xamidova “Maxsus pedagogika” T:”Fan va texnologiyalar” nashriyoti 2018
- 2.Po’latova P.M “Maxsus pedagogika: Oligofrenopedagogika” T:”G’.G’ulom nomidagi nashriyot – matbaa ijodiy uyi” nashriyoti 2005
- 3.Shamuratova Zarofat “Logopediya :meyoriy talaffuzga o’rgatish” T:”Niso Poligraf” nashriyoti 2012
4. www.lex.uz

IJTIMOIIY PEDAGOGIKA:

SOG'LOM BOLA MA'NAVIYATINI SHAKLLANISHIGA OILA MUHITINING TA'SIRI

Asranboyeva Munajat Halimjanovna

NamDPI dotsenti, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada sog'lom bola ma'naviyatini shakllanishiga oila muhitining ta'siri haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, oilaviy vaziyatni, bola shaxsiga nisbatan ota-ona munosabatini o'rganish maqsadida tajriba-sinov ishlari tashkil etilib, tadqiqot natijalari bayon etilgan. Maqola pedagoglar, psixologlar, ota-onalarga mo'ljallangan.

Kalit so'zlar: adekvatlik, mikroijtimoiy, kompleks, ustanovka, taraqqiyot

ВЛИЯНИЕ СЕМЕЙНОГО ОКРУЖЕНИЯ НА ФОРМИРОВАНИЕ ДУХОВНОСТИ ЗДОРОВОГО РЕБЕНКА

Асранбоева Муножат Халимжоновна

доцент НамДПИ, доктор философских педагогических наук (PhD)

Аннотация: В данной статье рассматривается влияние семейной среды на формирование духовности здорового ребенка. Также с целью изучения семейной ситуации, отношения родителей к личности ребенка была организована экспериментальная работа и представлены результаты исследования. Статья предназначена педагогам, психологам и родителям.

Ключевые слова: адекватность, микросоциальный, комплекс, становление, развитие

INFLUENCE OF THE FAMILY ENVIRONMENT ON THE FORMATION OF A HEALTHY CHILD'S SPIRITUALITY

Asranbayeva Munajat Halimzhanovna.

Associate Professor of NamDPI, Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences (PhD)

Abstract: This article discusses the influence of the family environment on the formation of a healthy child's spirituality. Also, in order to study the family situation, parents' attitude towards the personality of the child, experimental work was organized and the results of the research were presented. The article is intended for pedagogues, psychologists, and parents.

Keywords: adequacy, microsocial, complex, establishment, development

KIRISH

Barkamol inson tarbiyasini tashkil etish azal-azaldan xalqimizning ezgu orzusi, ijtimoiy jamiyatning muhim talabi va asosiy maqsadi, millat ma'naviyatining uzviy bir qismi bo'lib kelgan. Bu g'oya nafaqat alohida shaxslarni, balki butun-butun xalqlarni yuksak taraqqiyot sari boshlagan, ularni ma'naviyat va ma'rifat sohasida ulkan yutuqlarga erishishga undagan. Komillikni orzu qilmagan, barkamol avlodni tarbiyalab voyaga yetkazish haqida qayg'urmagan xalqning, millatning kelajagi yo'q. SHu bois, mamlakatimizda ma'naviy-axloqiy

qadriyatlarning ahamiyati tobora o’sib borayotganligi ma’naviy barkamol avlodni tarbiyalashni muhim masala sifatida kun tartibiga qo’ymoqda.

O’zbekistonning buyuk kelajagini bunyod etish asosan bugungi yosh avlodning zimmasida ekan, ularni bilimli, madaniyatli, mehnatsevar, tashabbuskor, izlanuvchan etib shakllantirish hayot tajribasiga ega, qiyinchiliklarda toblangan yoshi ulug’larimiz, faxriylarimizning, shu bilan birga mazkur ishga da’vat etilgan tarbiyachilar, muallimlar, olimlarning va umuman barchaning asosiy vazifasi bo’lib qoladi. Bu borada yoshlar tarbiyasi davlat siyosatining ustuvor yo’nalishlaridan biri hisoblanadi. Yoshlar muammolari instituti, iste’dodlarni tanlash markazlarining tashkil etilishi yoshlarni ma’naviy va jismoniy shakllantirish, iqtidorli yoshlarni tanlash, rag’batlantirish borasida davlatimiz olib borayotgan siyosatning namunasidir.

Yoshlar jamiyatda sodir bo’ladigan har qanday voqealarga o’zgacha, ruhiy his-kechinmalar doirasida munosabat bildiradilar, qiyinchiliklar vujudga kelganda esa ehtirolarga beriladilar. SHuning uchun bizning oldimizda turgan muhim masala – yoshlarni to’g’ri yo’lga boshlash, bunda oiladagi tarbiya bilan birgalikda jamoatchilikning uzviy hamkorligini ta’minlash taqozo etiladi.

Oilalardagi psixologik muhitni sog’lamlashtirish, ota-onalarning psixologik-pedagogik savodxonligini rivojlantirish ertangi kunimizning davomchilari bo’lgan sog’lom avlodni tarbiyalashdek muhim vazifani samarali amalga oshirishning eng asosiy omilidir.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Oilaviy qadriyatlarning bir-biriga mos kelishi, funktsional-rolli o’zaro muvofiqlik, ijtimoiy – rolli adekvatlik, mikroijtimoiy munosabatlarga moslashuvchanlik, emotsional to’yinganlik, oilaviy munosabatlarni uzoq muddat davom etishiga intilish va boshqalar oilaning psixologik salomatligini kompleks tarzda baholash mezonlari hisoblanadi [1].

Oiladagi muhim masalalardan biri bo’lmish emotsional qo’llab-quvvatlashning muvaffaqiyatli kechishi eng avvalo, oila a’zolarining yaqinlari bilan shaxslararo munosabatlari hamda ulardagi emotsional fonning qulayligini saqlab

qolishiga intilishlariga bog’liqdir. Oilaviy munosabatlarga moslashish oilaning kattalarni ish kunidan so’ng oilani ijtimoiy-psixologik muhitiga moslasha olishi bilan tavsiflanadi.

Har qanday sog’lom oilaning ajralmas qismi – bu oilaviy maqsadlarning yagonaligidir. Maqsadga erishish usullarini tanlash va uning shakllanishi hamda kutilayotgan natijalarda har bir oila a’zosining ehtiyojlari, qiziqishlari, intilishlari, istak-xoxishlari va ustanovkalari namoyon bo’ladi. Uzoq umr birga bo’lishga intilish doimo oilaviy maqsadlarga qiziqish, ularni aqlan rejalashtirish va maqsadga erishishi uchun butun oila a’zolari faolligining ta’minlashni o’zida mujassamlashtiradi.

Yakdillik shaxsning o’z-o’zini anglashi bilan bog’liq va “Biz”ga qarshi “Men”ni namoyon qilishi mumkin. Oilaning barqarorligi “o’zgarishlardagi o’zini saqlab qolish” bilan bir xil bo’lib, keyinchalik taraqqiy etish uchun oilaviy nizolarni nazorat qilish va hayotiy o’zgarishlarga moslasha olishi, oilaviy yakdillikni saqlay olishi bilan tavsiflanadi [2].

Zardushtiylikning qadimgi kitobi–“Avesto”da oila muqaddas dargoh ekanligi, oila barqarorligida er-xotinning farzand tarbiyasi to’g’risidagi bir qator fikrlar bayon etilgan [3].

XI asr buyuk mutafakkiri Yusuf Xos Hojib o’zining “Qutadg’u bilig”– “Saodatga boshlovchi bilim” kitobida farzand ko’rish va unga tarbiya berish har bir inson uchun buyuk baxtdir. Lekin, bu narsa ota–onaga juda katta mas’uliyat yuklaydi, uning uddasidan chiqmoq har bir ota–ona uchun ham farz, ham qarzdir – deydi [4]. Olim oilaviy tarbiya bola axloqiy taraqqiyotining asosi deb hisoblagan.

Rus psixologi V.I.Silevanov oilada shaxsni shakllantirish jarayonini o’rganib, baxtli bolalik-bu oiladagi quvonchli hamjihatlikning hamda ota-onaning o’z bolalariga g’amxo’rligining samarisidir degan xulosaga keladi [5].

A.Y.Varga va V.V.Stolinning fikriga ko’ra, “ota-ona munosabati”-bu bolaga bo’lgan rang-barang tuyg’ular tizimi, xulq-atvor streotiplari, ular bilan muloqot ular bilan muloqot qilish amaliyoti bola shaxsi uning xulqi xarakterini tushunish va qabul qilish xususiyatidir[6].

Hozirgi kunda psixologlar sotsiologlar va keng jamoatchilik tomonidan oila va oilaviy tarbiya muammosi dolzarb masala sifatida e’tirof etib kelinmoqda. Jumladan E.G’oziev, V.M.Karimova, B.K.Qodirov, N.Sog’inov G’.Shoumarov singari psixologlar tomonidan o’zbek oilalarining ijtimoiy-psixologik masalalariga doir tadqiqotlar olib borilgan [7].

Psixolog M.M.Raximova va L.S.Luchanskaya oilaviy munosabatlarning bolalar soni va ota-ona bilan bolalar muloqotiga bog’liqligini tahlil qiladilar [8].

V.M.Karimovanning “Yoshlarda o’zbek oilasi haqidagi ijtimoiy tasavvurlar” deb nomlangan ilmiy ishida o’zbek oilasidagi ijtimoiy tasavvurlarning turli guruhlarda namoyon bo’lishini empirik jihatlariga asoslanib tadqiq etiladi va oila to’g’risidagi ijtimoiy tasavvurlar shaxsning oilaviy munosabatlar doirasidagi xulq-atvorni boshqaruvchi va aniq sharoitlarga moslashtiruvchi vazifalarni bajarishini ilmiy asoslab berishga harakat qiladi [8]. Shuningdek, empirik tadqiqot jarayonida oilaviy ijtimoiy tasavvurlarning turli yosh va jins guruhlarida o’ziga xos tarzda namoyon bo’lishi, hamda ularning shaxs va guruhlarining hayot tarzi, ma’lumot darajasi, kasb-kori va hayotiy tajribasiga bog’liqligi isbot qilinadi. Unda birinchi marta o’zbek ayoli va erkakning oiladagi psixologik mavqei, er-xotin munosabatlarining bolalar tarbiyasi va oilada tutgan o’rinlari taqsimotiga ta’siri, yoshlarda to’g’ri maqbul oilaviy ijtimoiy tasavvurlarning shakllanish shart-sharoitlari va psixologik omillari yoritildi.

Professor E.G’oziev boshchiligidagi Toshkent Davlat Universitetida o’tkazilgan qator ilmiy tadqiqot ishlari oilada bola tarbiyasining etnopsixologik muammolariga bag’ishlangan [9]. O’zbek oilasida tarbiya mohiyati mazmuni tarbiyaning kundalik va istiqbol rejalarga bolalarga ta’sir o’tkazish vositalarini tanlash va undan unumli foydalanish o’ziga xos xususiyatga ega. Chunki uning asosida xalq an’analari yotadi-deb yozadi muallif o’zbek xalqining etnopsixologiyasidan unumli foydalanishdan iborat. Har tomonlama taraqqiy etgan inson shaxsini tarkib toptirishda muhim rol o’ynaydi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Maqolada o sog’lom bola ma’naviyatini shakllanishiga oila muhitining ta’siri haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, oilaviy vaziyatni, bola shaxsiga nisbatan ota-onaga munosabatini o’rganish maqsadida tajriba-sinov ishlari tashkil etilib, tadqiqot natijalari bayon etilgan. Oilada bola shaxsida o’z-o’zini anglashni rivojlantirish maqsadida ota-onalar va o’qituvchilarga tavsiyalar ishlab chiqildi.

TAHLILLAR VA NATIJALAR

Biz yoshlarimizning ma’naviy tarbiyasida oilaning ta’sirini ular ongida aks etganlik darajasini o’rganish maqsadida “Qanday oilalarda ma’naviy sog’lom farzandlar tarbiyalanadilar?” degan savolnoma bilan oliygohda tahsil olayotgan talabalarga murojaat qildik. O’tkazilgan tadqiqot natijalari quyidagi jadvalda ko’rsatilgan.

Qanday oilalarda ma’naviy sog’lom farzandlar tarbiyalanadilar?

(% da)

Javoblar:	%
Mehnatkash va halol oilalarda	50,7
Inoq va tinch oilalarda	38,9
Ma’naviy sog’lom oilalarda	37,8
Ziyoli oilalarda	21,3
Ko’p bolali oilalarda	3,9
Dindor oilalarda	3,3
Boshqa javob	1,0

Jadvalda kuzatiladigandek, aksariyat yoshlarimiz mehnatkash, halol, inoq, tinch, ma’naviy sog’lom oilalarda ma’naviy yetuk farzandlarning voyaga yetishi va tarbiyalanishini ma’qul deb olganlar. Biz yoshlarning yaxshi oilaga nisbatan psixologik ustanovkalari yuqori ekanligini bilib oldik. SHuningdek qaysi ijtimoiy ta’sir shaxsning ma’naviyatiga ta’siri qanday bo’lishini ham qay darajada o’rganilganligi bilan qiziqqanimizda shunday tadqiqotlarga duch keldik. Talabaiyoshlarga psixolog olimlarimiz tomonidan “Sizning fikringizcha, bizning jamiyatda

inson ma’naviyatiga nima eng ko’p darajada ta’sir ko’rsatadi?” savolini berilgan. Unga ko’ra olingan javoblarda oila barcha ijtimoiy maskanlar orasida eng yuqori darajada shaxs ma’naviyatiga ta’sir etishi tan olingan. SHuning uchun oila maskani, uning ma’naviy muhiti, unda voyaga yetayotgan farzandning jismoniy sog’lom bo’lishi, ma’nan yuksak bo’lishi, aqlan kamolga yetishi masalalari doimo jamiyat miqyosida eng muhim masalalardan biri ekanligini ham angladik. O’tkazilgan tadqiqot natijalari quyidagi jadvalda ko’rsatilgan.

“Sizning fikringizcha, bizning jamiyatda inson ma’naviyatiga nima eng ko’p darajada ta’sir ko’rsatadi?” (% da)

Javoblar:	%	Televidenie	28,1
Oila	77,1	Matbuot	7,2
Mahalla	43,2	Din	6,8
Ta’lim muassasasi	43,1	Adabiyot	3,4
Ijtimoiy muhit	36,9	Kino, teatr	2,2

Demak, shaxs ma’naviyatini shakllantiradigan omillar orasida oila va oilaviy tarbiya, mahalla, ta’lim-tarbiya tizimi maskanlari hamda ijtimoiy muhit ta’siri yuqori ekan-da.

O’zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh. Mirziyoyev barkamol shaxsni shakllantirish ishining hayotiy zarurati va dolzarbligi haqida gapirar ekan, “Inson shaxsini, uning yuksak ma’naviy fazilatlarini kamol toptirish, milliy istiqlol mafkurasini shakllantirish, yosh avlodni boy madaniy merosimiz hamda tarixiy qadriyatlarimizga hurmat-e’tibor, mustaqil Vatanimizga mehr-muhabbat ruhida tarbiyalash talablari oldimizga muhim vazifalarni qo’ymoqda”, deb alohida ta’kidlaydilar. Bu vazifalar, birinchi navbatda kelajakning bunyodkorlari bo’lmish yosh avlodning bilim olish, yuqori malakali kadrlar bo’lib o’z yurti va halqiga sitqidildan mehnat qilish, ozod yurt ravnaqi va baxt-saodati uchun halol mehnat qilishga o’rgatishni nazarda tutadi. Zero, mustaqillik aynan fidoiy, o’z Vatani

manfaatlariga g’oyat sadoqatli, yuqori malakali kadrlarning jamiyatni boshqarishini taqozo etadi-deydi [9].

XULOSALAR

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda quyidagi tamoyillarga asoslanish lozimligi tavsiya etiladi. Jumladan;

-Yoshlarda ijobiy xulq-atvor va xarakter xislatlarini shakllantirishga yo’naltirilgan tarbiyaviy jarayonni tashkil etish.

-Psixolog yoshlardagi eng yaxshi insoniy fazilatlarni ko’ra olishi va ularda o’ziga ishonish, o’z xulqini o’zi yaxshilash motivlarini shakllantirishi zarur.

-Yoshlarni o’zlaridagi ijobiy xarakter hislatlarini anglashini rag’batlantirish.

-Yoshlarni o’z xulq-atvorini o’zi baholashga o’rgatib borish.

-Yoshlar oldiga qo’yilgan vazifalarni bajarishda erishgan yutuqlarini rag’batlantirish.

-Yoshlarni kasbga bo’lgan qiziqishlarini oshirish.

-Yoshlarni bo’sh vaqtlarini to’g’ri tashkil etishlarini nazorat qilish.

-Yoshlarga tarbiya berishning optimal strategiyasini aniqlash.

-Yoshlarni oilaviy hayotga har tomonlama: psixologik, huquqiy, tibbiy, ijtimoiy-iqtisodiy, ma’naviy va ma’rifiy jihatdan tayyorlab borish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Акрамова Ф.А. “Оилада муомалани ташкил этиш психологияси” Т.: “Шамс АСА” 2006. 90-бет.
2. Каримова В.М. Оилавий ҳаёт психологияси Т.: 2006 172 бет
3. Салаева М.С. “Ўзбек оилаларида ота-она ўзаро муносабатларининг ижтимоий психологик хусусиятлари” Автореферат Т-2005
4. Файзиева М, Жабборов А “Оилавий муносабатлар психологияси” Т.: “Янги аср авлоди” 2007.
5. Xalimjanovna, A. M. (2022). MANIFESTATIONS OF STRESS IN PROFESSIONAL ACTIVITY AND WAYS TO ELIMINATE IT. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10(11), 841-844.

6. АСРАНБАЕВА, М. ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ И ФАКТОРЫ ПОДГОТОВКИ ДЕТЕЙ К СОЦИАЛЬНОЙ ЖИЗНИ В НЕПОЛНЫХ СЕМЬЯХ. УЧЕНЫЙ XXI ВЕКА Учредители: Общество с ограниченной ответственностью Коллоквиум, 43-45.
7. Asranbaeva, M. X. (2020). IMPROVING MECHANISMS OF PREPARING CHILDREN FOR SOCIAL LIFE IN DISABLED FAMILIES. Theoretical & Applied Science, (12), 125-129.
8. Асранбаева, М. Х. (2015). МЕТОДЫ И ПРИЁМЫ КОРРЕКЦИОННОЙ РАБОТЫ С ТРЕВОЖНЫМИ ДЕТЬМИ. In СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ТРАНСФОРМАЦИИ КОНЦЕПЦИЙ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ И УПРАВЛЕНИЯ В СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ СИСТЕМАХ (pp. 43-47).
9. Asranbaeva, M. H. (2020). CHARACTERISTICS OF FORMING MOTIVES OF LABOUR ACTIVITIES IN AN INCOMPLETE FAMILY. Theoretical & Applied Science, (1), 121-123.
10. Badritdinova, M. B. (2019). HE DEVELOPMENT OF METAMETHODS ASSOCIATED WITH COGNITIVE METHODS. Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology, 1(6), 483-489.
11. Badritdinova, M. B. (2019). COGNITIVE METHODS AND PERSON NATIONAL PECULIARITY. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 1(10), 380-386.

O'ZBEK ALLALARIDA QO'LLANILGAN BADIY TASVIR OSITALARINING LISONIY TAHLILI

Shamsiya Egamberdiyeva Mamajonovna

NamDPI "Tillarni o'qitish

metodikasi" kafedrasi o'qituvchisi

[*shamsiyaegamberdiyeva@gmail.com*](mailto:shamsiyaegamberdiyeva@gmail.com)

Annotatsiya: O'zbek xalq og'zaki ijodining salmoqli qismini bolalar bolklori tashkil etadi. Bolalar tomonidan yaratilgan namunalar bilan birgalikda, kattalar tomonidan bolalar uchun atalgan ijod mahsullari ham bolalar folklori tarkibiga kiradi. Allalar ana shunday namunalardir. Biz alla matnlarining qiymatini oshiruvchi badiiy tasvir vositalari haqida to'xtalishga harakat qildik.

Kalit so'zlar: latoyif, did, saviya, "Poetik vosita", tajohuli orifona, alliteratsiya, tashbeh, tazod

Аннотация: Детский фольклор составляет значительную часть узбекского фольклора. Детский фольклор включает в себя детский фольклор наряду с образцами, созданными детьми. Аллах является таким примером. Мы постарались остановиться на средствах художественного изображения, повышающих ценность текстов Аллаха.

Ключевые слова: латойф, дид, савия, «Поэтический инструмент», таджхули орифона, аллитерация, аллюзия, тазад.

Annotation: Children's folklore is a significant part of Uzbek folklore. Children's folklore includes children's folklore along with examples created by children. Allah is such an example. We tried to dwell on the means of artistic representation that increase the value of Allah's texts.

Key words: latoyif, did, saviya, "Poetic tool", Tajhouli orifona, alliteration, allusion, tazad

KIRISH

Millatning millat sifatidagi o'tmishi, an'analari, urf-odatlar u yaratgan xalq og'zaki ijodi namunalarida uzoq vaqt yashab qoladi. Bolalar ulg'ayish jarayonida o'zlari uchun sodda, ta'sirchan ijod namunalari o'ylab topadilar. Bu ularning tafakkur va tasavvur olamiga ilk qadam qo'yanlaridan dalolat beradi. Ona allasi esa bolaning bu olamni anglashi uchun ochilgan ilk eshikdir. Alla va erkalamalarni onalar ijodi mahsuli deb bilsak-da, ularning bolalarga bag'ishlangani "Bolalar folklori" deb atashimizga asos bo'ladi. Bolalar folklori bolalarga atalgan sodda tushunchalar, dil izhorlaridan tashkil topilgan bo'lsa ham, allalar onalarning buyuk

ijodkorlik qobiliyatlarini, soʻzga, latoyifga munosabatlari namunasi oʻlaroq badiiy did va saviya mahsulidir. Badiiy asarda tasvirlanayotgan narsani jonli tasvirlash, his –uygʻu va kechinmalarni yorqin ifodalashga xizmat qilivchi vositalar umumlashtirib *“badiiy tasvir va ifoda vositalari”* deb yuritiladi. Bu tushuncha adabiyotshunoslikda *“poetic vositalar”*, *“stilistik figuralar”* kaʼbi nomlar bilan ham ishlatiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI:

Onalar ijodkorligi shundaki, onalar hech qanday badiiy uquvga ega boʻlmay turib, soʻzdan mohirona foydalana olganlar. Ular qoʻllagan badiiy tasvir vositalari allaning badiiy jozibadorligi va kuyning monoton ohangini taʼminlab turgan. Ona farzandiga alla aytar ekan, oʻz soʻzlarini bolasi tushunishiga umid qiladi. *“Tajohuli orifona”* ning mohiyati shundaki, Ayol bolaga oʻz dardlarini soʻylaydi. Savollar beradi, bu savollariga ham oʻzi javob beradi.

Qoshginangning qiygʻochi,

Qalammidi, alla.

Koʻzginangning qorasi

Gavharmidi, alla.

Xalqimizning chorvadorlik bilan bogʻliq hayoti inʼikosi sifatida allalardagi tasvirlangan toldan tayoq, el podasini boqish va shu orqali elatga xizmat qilish bolaga singdirilgan. Oʻz navbatida soʻroq mazmuni parchadagi gʻoyani yorqinroq ochib berishga xizmat qilgan.

Alla aytsam boqarmisan, alla

Tol tayogʻin taqarmisan, alla

Elning qoʻyin boqarmisan, alla

Elatingga yoqarmisan, alla.

Badiiy adabiyotda tashbehning ikki turi farqlanadi.

1. Haqiqiy tashbeh.

2. Majoziy tashbeh.

Odatda , tashbehdan o‘z g‘oyalari, fikr va istaklarini badiiy ta’sirchan ifodalashda foydalanadilar. Tashbehning o‘z qismlari bo‘lib, allalarda ham bu poetik vositalardan unumli foydalanadilar.

Chopinganing bo‘riday,
Bo‘rilarning zo‘riday,
Yigit bo‘lar chirog‘im,
O‘zi urning eriday.

Chorvador xalqlar orasida bo‘ri obrazi chopqir, keskir, o‘z prinsipiga ega jonivor sifatida gavdalantiriladi. Shu jumladan turkiy xalqlarning kelib chiqishini ona bo‘riga taqalishini tasvirlovchi afsonalar ham mavjud. Turkiy xalqlarda “bo‘ri” totemi kuch –qudrat va iroda ramzi hisoblangan. Ona bolasini aynan bo‘riga, bo‘ri bo‘lganda ham eng kuchli, bo‘rilar sardoriga mengzashni xohlaydi. Bola – *mushabbih* bo‘lsa, bo‘ri – *mushabbihu bihi*, chopqirlik esa – *vajhi shabih*, -day qo‘shimchasi *vositayi tashbihdir*. Bunday tashbih “*tashbihi mufassal*” hisoblanadi. Ba’zan esa “*Vajhi shabih*” tushib qolib, “*Tashbihi mujmal*” ni hosil qiladi. Quyidagi allada Bolaning ko‘zlari, so‘zlari xuddi otasiniki ka’biligi ta’kidlansa-da, aynan qaysi xususiyati bilan otasinikiga o‘xshashi aytilmaydi.

Ko‘zlari xuddi otajoni ko‘zi, alla-yo alla,
Yuzlari xuddi otajoni yuzi, alla-yo alla.
Tillaring chiqsa aziz erkatoiy, alla-yo alla,
So‘zlagan so‘zing bo‘larmi tuzi, alla-yo alla.

Bolaning tug‘ilishi uyga nur, yorug‘lik olib kiradi. Buvijonlar nabirasining ko‘zlarini shamchiroqqa tashbehlab, har bir so‘zidan hayot suvi tomishini ta’kidlaydilar.

O‘rgilayin o‘zingdan, alla,
Shamchiroqday ko‘zingdan, alla.
Obi navvot tomchilar, alla,
Buvi degan so‘zingdan, alla.

Yuqoridagi allada *vajhi shabih* keltirilmagan bo‘lsa-da, ko‘zlarning porloqligini munosabat sifatida qabul qilishimiz mumkin. Bu “*Tashbihi mujmal*”

ekanligini ko’rsatadi. Ba’zan esa matnda “*Vajhi shabih*” ham “*Vositayi tashbih*” ham berilmasligi mumkin.

Oqro’mol beozorim, alla

Oq shoyidan ro’molim, alla

Oq yuzingni artayin, alla

Cho’lpon ko’zingni yum qo’zim, alla

Bu alla matnida bolaning ko’zlari tong yulduzi cho’lponga mengzaladi. Takrorlanayotgan oq so’zi poklik, tiniqlik, musaffolik ramzi bo’lsa, tong yulduzi umid timsolini yaratadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI.

Allalarda bolaning bulbulga o’xshatish, bulbuldek xushovoz bo’lishiga umid bog’lash yetakchi o’rin tutadi. Ona arzandasini bulbul bola qiyofasida ko’rib hayolan uning taqdirini o’ylab qoladi, nogohoniy seldan havotirlanib, o’z holatini tasavvur qila boshlaydi. Shu zahoti bolasini bulbul qiyofasida ko’ra boshlaydi. Bulbul xushxon, mitti qush, ovozi bilan hammani maftun etgan, barchaga zavq ulashganidan e’zozda; u sayragan chaman mudom obod, uni cho’chitmaslik lozim. O’limdan qo’rqmaydigan kishi yo’q, lekin “bulbul sayrasa, o’lim ham yo’lidan qochadi”. Demak men bulbul farzandimda davom etaman. Ana shu hayotbaxsh ruh ona qalbining tasallisiga aylanadi va ona armonlarining nafis ifodasi bo’lib kuy bo’lib taraladi.”

Bulbul uchar qo’limdan, alla-yo alla

Har kim qo’rqar olimdan, alla-yo alla

Shu bulbulim sayrasa, alla-yo alla

O’lim qochar yo’limdan, alla-yo alla.

Erkalayman yayratib, alla,

Vatanimning bog’ida, alla.

Bulbul qushdek sayratib, alla,

Ko’chalarda o’ynab yursin, alla.

Bulbul obrazi ko’pgina allalarda hayotsevarlik, yashashga tashnalik talqini sifatida keng uchraydi. Bulbul faqat tinch, osoyishta, baxt ufurib turgan

chamandagina sayraydi. G'am, alamli vayronalarda boyo'g'li ovozini eshitish mumkin. Shuning uchun ona farzandini doimo tinch va baxtli go'shada yashashini istab, bulbul qushdek sayrab yurishini niyat qiladi.

TAHLILLAR VA NATIJALAR.

Gul, chechak obrazi ham allardagi yetakchi obrazlardan bo'lib onalar farzandini to'gridan to'g'ri gulga, ba'zan esa rayhonga, nargizga, lolaga qiyoslaydilar. Bolani gulga, g'unchaga o'xshatilishida ham bir ramziylik bordek. Chunki gul hayot davomiyligi timsoli. Folklorshunos M. Yoqubbekova ta'kidlaganidek, "gulning semantic jihatdan farzand tushunchasini anglatishida undagi go'zallik, noziklik, xushbo'ylik mutanosiblik xususiyatlari muhim rol o'ynaydi. Muhim moslik shundaki, go'dak ham gul ham o'sish, o'zgarish, taraqqiyot va yetilish jarayonining boshlang'ich nuqtasidir".

U yonimga qo'yayin alla

Bu yonimga qo'yayin alla

Guldek shirin isingni, alla

Hidlab – hidlab to'yayin, alla

Allalarda nur bilan bog'liq istioralardan ham unumli foydalanilgan. Bolani yulduzim, oyim, shamim, shamchirog'im deb erkalash keng tarqalgan.

Allasi kelsin, uxlasin, alla

Jonginam shunga mixlansin, alla

Batta toyim, alla,

Yulduz, oyim, alla.

Yulduz ham orzu, ham umid timsoli hisoblanadi. Uning uzoqda nur sochishi yetib bo'lmas orzuni ifodalasa, osmonlarda uchib yurishi erkinlikni, hur fikrlilikni ifodalaydi. Bu allada ona farzandini zulmatni o'z nuri bilan munavvar etgan yulduz, oyga mengzamoqda. Bola ham onaning qorong'u hayotini mana shu oy, yulduz singari munavvar etadi.

Tazod – fikr ta'sirchanligini oshiruvchi vositalardan biri. O'zaro zid ma'noli so'zlarni keltirish orqali onalar badiiy maqsadini chuqurroq tasvirlaganlar.

Alla aytay tong otguncha

Uyqu kelmas kun botguncha,

Nuri diydam, alla

Qo’zichog’im, alla

Alla-yo alla

Ona farzandini uyg’aytirar ekan, kelakakda o’ziga suyanchiq, tirkak bo’lishini juda xohlaydi. Uni yomon ko’zlardan asrar ekan, o’zi uchun bir qo’rg’on qurayotganini his qiladi.

Yaxshi –yomon kunimda

Menga juda keraklim

Alla , bolam, alla-yo

Ko’pincha mumtoz adabiyot namunalarida ham Tong va tunni o’zaro zidlash holatlari ko’plab uchraydi. Xalq og’zaki ijodida esa shom va sahar zidligi orqali tazodning go’zal namunasi yaratiladi.

Farzand degan bir gul bo’lar,

Shom-u sahar bulbul bo’lar,

Ota –onaga qul bo’lar,

Shunda bolam ko’nglim to’lar, alla.

Onalar allalarning ta’sir doirasini oshirish uchun o’zaro bir–biriga yaqin so’zlardan unumli foydalanganlar. Bu tanosub san’atini yuzaga keltirgan.

Alamlarimning ko’pligi –yo, alla

Peshonamning sho’rligi-yo, alla

Hasratimning ko’pligi-yo, alla

Dadajoningning yo’qligi -yo, alla

Alam, hasrat, peshonasining sho’rligi barchasiga sabab turmush o’rtog’ining yonida emasligi etib ko’rsatiladi. Bolaga ona xuddi o’z darddoshi, dardkashiday qalb kechinmalarini bayon qiladi. Dardini aytib yengillaydi.

Oyni olib beraymi, alla?

Kunni olib beraymi, alla?

Baliq bo’lib sho’ng’isang, alla

Daryo bo’lib oqaman, alla.

Ona farzandi uchun har nega tayyor. Dunyoning butun boyliklarinigina emas, oy kun, jamiki yaratilarni unga hadya etadi. Bolaga yaxshi sharoit, qulay muhit yaratish uchun baliq farzandiga daryoday oqishga hozir.

Badiiy takrorlar she'ning ohang jihatdan musiqiyiligini ta'minlab, nutqqa intonatsion butunlik bag'ishlaydi. She'riyatda so'zlarning takroriga asoslangan bir nechta badiiy tasvir vositalari mavjud. *Mukarrar* san'ati aynan so'zni takror so'z holatida bir joyda takrorlashdir.

1) Qalam- qalam qoshingdan, alla

Qalandarlar aylansin, alla

Xumor – xumor ko'zingdan

Xumoralar aylansin, alla

2) Qizil gul tizim –tizim , alla

Ikkiga kirsin qizim alla

3) Alla aytsam, yayraysan, alla

Kulib- kulib qaraysan, alla

4) Qizil gul xona –xona, alla-ya alla

Tishlari dona-dona, alla-ya alla

Istasang topilar yor, alla-ya alla

Topilmas ota –ona, alla-ya alla

Misra boshida bir xil so'zlarning keltirilishi Anaforani yuzaga keltiradi. Oq so'ziga urg'u berilishi va har misra boshida bu so'zning takrori onaning oppoq ko'ngli hamda oq niyatini ham ifodalaydi.

Oq ro'mol beozorim, alla

Oq shoyidan ro'molim, alla

Oq yuzingni artayin, alla

Cho'lpon ko'zingni yum qo'zim, alla

So'z takroriga asoslangan vositalardan biri tasbe'dir. Birinchi misra ohiridagi so'zning ikkinchi misra boshida qaytarilib kelishiga *tasbe'* deyiladi. Bunda diqqat mana shu takrorlanayotgan so'zning qanday ma'no tashishiga qaratiladi.

Allaning oti Haqdir

Haqdan tilaklar ko’pdir.

Ishtiyoq san’ati- so’zdan so’zni ajratmoq ma’nosini beradi. Nutqda o’zakdosh so’zlarning keltirilishi ishtiyoq hisoblanadi. Bu ham ohang jihatdan barqarorlikni ta’minlab, ham asosiy diqqatni shu mazmun tashigan pafosga qaratiladi.

Farzandlik uyga yog’ar rahmat, alla

Farzandsizlar chekar zahmat, alla

Farzandsizning uyin ko’rsang guliston, alla

Befarzandning uyin ko’rsang go’riston, alla

She’riy nutqda musiqiylikni ta’minlovchi, ohangdorlikni oshiruvchi vositalardan biri alliteratsiyadir.” Tovushlar zamiridagi bu musiqiylikka asoslangan bu usul qadimdan Sharq she’riyatida keng qo’llanib kelingan. Ko’hna badiyatshunoslikda (ilmi bade’)da alliteratsiya “Tavzi’ san’ati” deb yuritilgan Xalq og’zaki ijodida esa bu unsur keng tarqalgan vositalardan biridir.

1. Tut yog’ochdan beshiging, alla

Termulib o’tsin onang, alla

2. Jiydalardan beshigi, alla,

Jirkanmasin opasi, alla.

3. Babalaki bo’ppisi bor, alla,

Boshchasida do’ppisi bor, alla

“Assonans- badiiy nutqqa intonatsion butunlik, ohangdorlik va emotsional-ekspressivlik bag’ishlash maqsadida qo’llaniladigan fonetik usullardan biri. Adabiyotlarda assonans aynan yoki yaqin unlilarning takrorlanib kelishidan hosil bo’ladigan ohangdoshlik ekanligi bayon qilingan”

1) O’riklardan beshigi, alla, O’ynatadi akasi, alla.

2) O’rik yog’och beshiging, alla, O’rgilib ketsin onang, alla

3) Angishvonadek og’zingdan, alla, Aravonliklar aylansin, alla

4) Olmalardan beshigi, alla, Olib qo’ysin otasi, alla

Tashxis–shaxslantirish san’ati bo’lib, jonsiz narsa-buyumlarga insonlargadi qobiliyatlar va xususiyatlar ko’chirib o’tkaziladi. Quyidagi allada ko’kdagi oyning xuddi insondek derazadan mo’ralab qarashi jonlantirilgan. Shu bilan birgalikda

bolaning “qo’zim” deb erkalanishi chorvadorlik bilan bog’liq istiorani yuzaga keltirgan.

Ko’kda oy yarqiraydi, alla
Derazadan qaraydi, alla
Ko’zlaringni yum qo’zim ,alla
Yot quvonchim, qunduzim, alla

XULOSALAR

Allalar janr xususiyatlari, radif, qofiya, turoq, vazn jihatdan mukammal san’at asarlaridir. Ularning yaratuvchisi xalqning onalar qatlami. Onalarning farzandlari uchun yaratgan eng buyuk ixtirolaridir. Bu ixtiro mehrdan, muhabbatdan, samimiyatdan va sadoqatdan yaratilganligi uchun ham asrlar osha avlodlarga yetib keldi. Yana ming yillar davomida mangu “hayot qo’shig’i” bo’lib kuylanishda davom etaveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yhati:

1. Safarov O. O’zbek bolalar folklori . – Toshkent – 2007. 17 – bet
2. O’zbek folklori 1- kitob . Toshkent , 1939
3. Gulyor . Farg’ona xalq qo’shiqlari. Toshkent, 1967
4. Jahongirov G’. O’zbek bolalar folklori. Toshkent, 1975
5. M. Jo’rayev. “Oy oldida bir yulduz”
6. Â m il Çelebioğlu, T ü rk Ninnileri Hazînesi, İstanbul 1982
7. Eng sara allalar. Toshkent , Adabiyot uchqunlari, 2017
8. M. Yo’ldoshev . Badiiy matnning lisoniy tahlili. Toshkent-2008, 49-50 betlar

O’ZBEK XALQ FOLKLORIDA MAYNA OBRAZI

Mehmonjonova Madina

Namangan davlat pedagogika instituti

Ijtimoiy-gumanitar fanlarni o’qitish metodikasi fakulteti

o’zbek tili yo’nalishi 1- bosqich talabasi

Annotatsiya: *Xalq ogʻzaki ijodida insonlarga xos xususiyatlar hayvonlar, qushlar obrazi orqali ochib berilgan. Oʻzbek xalq ertaklarida ham turli qushlar obrazlari orqali ochkoʻzlik, yolgʻonchilik, riyokorlik yoxud mehribonlik, rostgoʻylik fazilatlari tasvirlanadi. Mayna obrazi ham murakkab obrazlar sirasiga kirib, har bir namunada oʻziga xos tasvirlanadi.*

Kalit soʻzlar: *Yozma adabiyot, xalq oʻgʻzaki ijodi, obrazlar, doston, ertak*

Аннотация: *В фольклоре черты человека раскрываются через образы животных и птиц. В узбекских народных сказках качества жадности, лживости, лицемерия, доброты и честности изображены через образы различных птиц.*

Ключевые слова: *Письменная литература, фольклор, образы, эпос, сказка.*

Annotation: *In folklore, human characteristics are revealed through the image of animals and birds. In Uzbek folk tales, the qualities of greed, deceit, hypocrisy, kindness, and honesty are depicted through the images of various birds.*

Key words: *Written literature, folklore, images, epic, fairy tale*

Dunyoda qaysiki millatning tarixiga boqsangiz, unda xalq xayoti bilan uning ogʻzaki ijod namunalari tengma-teng taraqqiyot etgani, rivojlanib borganligining guvohi boʻlamiz. Yozma adabiyot xalq ogʻzaki ijodining sarchashmasi sifatida yuzaga kelgan. Xalq oʻz epik janrlarida hayvonlar, qushlar obrazi orqali ramziy maʼno ifodalab insonlardagi xususiyatlar, kamchilik va qusurlarni koʻrsatib berishga harakat qilganlar. Biz yoshlik chogʻlarimizda onalarimiz, buvilarimizdan eshitgan ertaklar orqali hayotning oʻzimizcha maʼnosini anglab borganmiz. Ertak atamasi ilk bor Mahmud Koshgʻariyning “Devoni lugʻotit-turk” asarida “etuk” sifatida keltiriladi. “Etuk- hikoya,ertak; biror maqsadni shohga bildirish, hikoya qilish uchun ham bu soʻz qoʻllanadi.Asli bir narsani hikoya qilishdan olingan”

Ertaklar qalbimizni ezgu hislar bilan boyitishga, bizni olam haqidagi tasavvurlarimizni kengayishiga sababchi boʻlgan. Biz barchamiz ertaklardagi

majoziy qahramonlarni turli insonlar qiyofasiga o'xshatganmiz. Hayvonlar haqidagi ertaklarda, asosan, ijtimoiy-maishiy munosabatlar majoziy usulda o'z ifodasini topgan va tarbiyaviy maqsadni ko'zlab yaratilgan. Masalan, tulki orqali yolg'onchi, ayyor kishilarni, sher orqali esa qo'rqmas kimsalarni, bo'ri orqali johil kimsalarni qiyofasini gavdalantirishga o'rganib qolganmiz. Shuningdek, qushlar obrazi ham ba'zan donolik, ba'zan poklik, ba'zida esa vaysaqi insonlar harakterini ochib berishga ham hizmat qilgan. Bulbul- ezgulik kuychisi, qarg'a ba'zan donolik, ba'zan esa laqmalik timsoli. Mayna qushi esa- aslida "Mayina" deb atalgan ekan. Uning "Mayna" deb atalishi bilan bog'liq bir nechta ertaklar bor. Shulardan birida bu chiroyli qushning yoqimli ovozi barcha qushlarni o'ziga maftun etgani, shuning uchun, qushlar bir kuni yig'ilishib bu chiroyli qushning ovozini eshitgani borgani haqida hikoya qilinadi. To'satdan borib qolgan qushlar o'zlari sevgan qushlarini uyini iflos bo'lib yotganini ko'rishgach, shunday yoqimli ovozga ega bo'lgan qushlari uyining shunchalar iflos ekaniga hayratlanishadi va ular bu qushni masxaralashga tushib ketishadi. Shundan buyon bu qushlar Mayina emas, "mayna" qushlariga aylanib qolishgan ekan.

Boshqa bir ertakda tasvirlanishicha, polapon ochib chiqqan maynaga tulki hamla qilmoqchi bo'libdi. Maynaga do'q urib, bolalaridan yo birini yokida barini berishini so'rabdi. Mayna shunda xafa bo'lib nima qilishini bilmay qolibdi. Shu orada qarg'a paydo bo'libdi-da, tulkiga qarshi chiqib mayna bolalarini bermasligini, mayna bolalari o'rniga qarg'a o'zini yeyishini so'rabdi. Bu so'zlarga ishongan tulki maynalar oldidan ketibdi, ammo qarg'a unga hiyla ishlatib qochib qolgan ekan. Shunday qilib mayna va bolalari baxtli hayot kechirishibdi.

"Ravshan" dostonida chorasiz qolgan Zulxumoroyim xatni mahkam qilib, mayna qushining bo'yniga bog'lab, tushib qolmasday qilib, maynaga necha bir so'zlarni tayin qilib uni Ravshannning otasi Hasanxon tomon yo'llaydi.

Biror yerda mayna damin olmadi.

Borib qo'ndi bir hovlining ustiga,

Har paridan chakillab ter tomadi.

Bu kabi dostonlarda mayna qushining sadoqati, aqli-zakovati tarannum etiladi. Maynaning Xon Dallini ko'rib Ravshanjonning onasi shu ekanligini bilib, hovli boshida sayrab turadi. Xon Dalliga o'z muddatida xatni yetkazadi va Hasanson Ravshanni qutqarish uchun o'z vaqtida yetib keladi. Demak, dostonda mayna Ravshanjonning jonini qutqarishda yordamlashuvchi obraz sifatida ham namoyon bo'ladi.

"Qaldirg'och va mayna" o'zbek xalq ertagida bayon qilinishicha, Qaldirg'och va maynalar bir-biri bilan janjallashib turishar ekan. Qaldirg'ochlar o'zlarining ahilliklari bilan va halol mehnatlari orqali kun kechirar ekan. Ammo urishqoq maynalar esa doimo birovning moliga ko'z olaytirar va bir-birlari bilan doimo janjallashar ekan. Bir kuni qaldirg'ochning ukasini o'zlari tarafga og'dirmoqchi bo'lishibdi. Lekin, qaldirg'ochlar ahilliklari tufayli maynalar ustidan doimgidek g'alaba qozonishibdi. Maynalar esa ular oldidan g'oyib bo'lib qolishgan ekan.

O'zbek xalq folklorida maynalarning turli obrazlarda namoyon bo'lganini ko'rishimiz mumkin. Birida xat tashuvchi sifatida, birida esa farzandlariga mehribon ona sifatida, boshqasida esa birovlar bilan janjallashib yuradigan qo'nimsiz qushlar sifatida namoyon bo'ladi.

Ammo, ahamiyat bergan bo'lsangiz bir voqeaning ko'p guvohi bo'lgan bo'lishingiz kerak. Ularni ko'p kuzatganimda ular yemaklarini talashib yeyishayotgan, bir-birlari bilan ko'p urishayotgan, hovlidagi uzumlarni yeyaverganidan bezor bo'lib, ko'p bora haydagan bo'lishingiz ham mumkin. Bu qushlarni insonlar qiyofasida ramziy o'ylab qaraydigan bo'lsak, mehnatni xushlamaydigan, dangasalikni kasb qilib olgan, birovlar molini tekidan yeyishni yoqtiradigan va xalq maqollaridan birida aytilganidek: "O'roqda yo'q, boshqada yo'q, xirmonda paydo bo'ladigan" kimsalar sifatida baho berish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Махмуд Кошғарий. Туркий сўзлар яугати (Девону луғотит турк). III томлик. I -том. -Т.: Фан, 1960. - Б. 98.

2. Омонулла МАДАЕВ.ЎЗБЕК ХАЛҚ ОҒЗАКИ ИЖОДИ Университетларнинг Ўзбек филологияси ва Журналистика ҳамда педагогика институтларининг Тил ва адабиёт факультетлари учун ўқув қўлланма
3. Афзалов М. Ўзбек халқ эртаклари ҳақда. - Т.: Фан, 1964.
4. Жалолов Ғ. Ўзбек халқ эртаклари поэтикаси. - Т.: Фан, 1976.
5. Юсупов Ж. Хоразм эртаги ва ҳаёт ҳақиқати. - Т.: Фан, 1997.
6. Имомов К. Ўзбек халқ эртаклари / Ўзбек фольклорининг эпик жанрлари. - Т.: Фан, 1981. - Б. 62-96.

O‘ZBEK MADANIYATI VA SAN’ATINING TARIXIY BOSQICHLARI

Zokirjonov Abbosbek Zokirjon o‘g‘li

Namangan davlat universiteti talabasi

abbosbekzokirjonov99@gmail.com

Ma’lumki, ma’naviy komillikning sarchashmasi hisoblangan o‘zbek xalqi madaniyati va san’atining noyob durdonalari xamda an’analarda ajdodlarimizning yaratuvchilik, bunyodkorlik, shuningdek, insonni ulug‘lash bilan bog‘liq ezgu g‘oyalar o‘z ifodasini topgan. Shuning uchun ham Sharq xalqlari tafakkuri rivojida muhim rol o‘ynagan ma’naviy qadriyatlar tizimining yaratilishida jahondagi eng qadimgi sug‘orma dexqonchilik madaniyati va shaxarsozlik an’alarini yaratgan zukko xalqimizning xissasi kata bo‘lgan.

Mustaqillik tufayli o‘z taraqqiyoti yo‘lidan dadil odim tashlab borayotgan davlatimizda yoshlarni erkin fuqarolik jamiyati uchun munosib voris qilib tayyorlash, yangi davr ruxida tarbiyalash – shu kunning eng dolzarb va ustuvor vazifalaridan biridir. Mamlakatimizda san’at va madaniyat rivojiga kata e’tibor qaratib kelinmoqda.

Asrlar mobaynida rivojlanib kelgan va jamiyat xayoti xamda inson kamolotining ajralmas qismiga aylangan san’atining noyob durdonalarisiz biz bugungi ma’naviy yuksalish jarayonini tasavvur eta olmaysiz.

San'at va madaniyat yashasa, millat va xalq, butun insoniyat bezavol yashaydi.[1]

Ota-bobolarimiz asrlar mobaynida yaratgan buyuk asarlari, ijod namunalari, san'at va madaniyat borasida qoldirgan bebaho meroslari hozirgi kunga qadar asrab-avaylab yosh avlodga yetkazib kelinmoqda. Har bir jamiyat madaniyatsiz, san'atsiz, musiqasiz, qadriyatlarsiz yashamagan va yashay olmaydi ham.

O'zbek xalqi madaniyatining hayotiy ko'rinishi va rivojlanishining badiiy mazmuni xalqimiz merosida juda katta muhim o'rin tutadi. Shuning uchun ham uning muammolari san'atshunos va sharqshunos olimlarimizning diqqat-e'tiborini ko'pdan beri o'ziga jalb etib keladi va bu masala musiqiy san'atimizda juda katta tarixiy- ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi. O'zbek xalq musiqa madaniyati haqida fikr yuritilganda, albatta, mustamlakachilik davridagi muammolarga to'xtalish zarur.

XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlangan Rossiya mustamlakachilik va uning madaniy merosimizga salbiy ta'siri ham ijod namunalarining bir qismini yo'qolib ketishiga sabab bo'ldi. Ammo, shunga qaramay, milliy san'atimiz izchil rivojlanaverdi. Xususan, ijrochilikning Buxoro, Xorazm, Qo'qon yo'nalishlari saqlanib qoldi. Shuningdek, O'zbekistonning barcha hududlarida o'ziga xoslik mavjud bo'lishiga qaramasdan, o'zbek xalq musiqa madaniyati saqlanib qolindi. Barchamizga ma'lumki, toki shu kunga qadar qancha bosqinchilik, talon-taroj ishlari bo'lmasin, o'zbek xalq musiqa madaniyati davr uchun, kishilar tarbiyasi uchun kerakligicha qoldi. Mana mustaqilligimiz tufayli tarixiy madaniyatimiz adabiyot va san'atimiz tilimiz dinmizga ega bo'ldik. Milliy qadriyatlarimiz qayta tiklandi. O'zbek xalqi milliy o'zligini anglashda faollikni egalladi. Demak, bizning oldimizda o'zbek xalq musiqa madaniyatini yosh avlod tarbiyalashda muhimligini anglagan holda, Vatanga bo'lgan muhabbat ruhida tarbiyalash vazifasi turibdi.

O'zbek xalq milliy san'ati xususan, musiqa o'zining serqirra va qadimiyligi bilan kishini o'ziga tortadi. Tarixiy taraqqiyot davomida xalq mumtoz musiqasi, an'anaviy kasbiy musiqa, xalq bastakorlik yo'llari, shuningdek, folklor-havaskorlik yo'nalishi shaklan va usluban bir-biriga yaqin bo'lib, to'ldirib keldi.

Hali badiiy soʻz ifodasining shakli topilmagan davrlardayoq odamlar turli harakatlarda, bir-biriga ovoz bilan, qarsak bilan munosabatda boʻlishni bilganlar. Keyinchalik qadimgi odamlar gapirishni, yozishni oʻrganganlarida oʻsha soʻzlarni ohanga solib avval soʻz xalqlarini, soʻngra kichik-kichik otishmalarni oʻrgana boshlaganlar.

Qadimiy Xorazm, Baqtriya va Soʻgʻd ellarida eramizdan bir necha asr oldin madaniyat va sanʼatning eng dastlabki koʻrinishlari mavjud boʻlgan Ayritom, Tuproq qalʼa, Afrosiyob kabi koʻhna shaharlardan topilgan tasviriy sanʼat obidalari, noyob toshga oʻyilgan turli xil tasvirlar, afsonaviy shaharlarning chiroyli koʻrinishlari, musiqa sanʼatiga molik toshdan va suyakdan yasalgan bir necha qadimiy cholgʻu sozlarining topilishi ham asosiy omil sifatida muhim ijtimoiy ahamiyat kasb etganligidan darak beradi. Mohir ijrochilarning qoʻllaridagi chang (arfa), udsimon, naysimon cholgʻu asboblari esa uzoq taraqqiyot yoʻlini bosib oʻtgan mukammal sozlardir.

Qadimda, arab istilosidan oldingi davrlarda yozilgan, bevosita musiqaga oid risolalar bizgacha yetib kelmagan boʻlsa ham, soʻnggi vaqtlarda yaratilgan kitoblarda oʻtmish sanʼat tafakkuri haqida birmuncha maʼlumotlar berilgan. Ayniqsa, musiqa sanʼatiga oid Forobiyning “Katta musiqa kitobi”, Xorazmiyning “Ilmlar kaliti” nomli qomusi, Firdavsiyning “Shohnoma”, Nizomiyning “Husrav va Shirin” dostonlari va boshqa manbalarda qadimgi zamon musiqasiga oid maʼlumotlar keltirilib, Barbod, Sarkash, Ozodvor, Nakisaga oʻxshagan zabardast cholgʻuchi, bastakor va musiqashunoslarning ijodi taʼriflanadi. Ular ijro etgan musiqa asarlarining nomlari, mazmuni hamda ichki tuzilishiga oid tushuncha va iboralar, shuningdek, ijrochilik anʼanalari tilga olinadi.

Musiqa, oʻrta asr ilmlar klassifikatsiyasiga koʻra, arifmetika, geometriya va astronomiya bilan bir qatorda matematik fanlar tarkibiga kiritilgan. Shu tufayli musiqaviy hodisalar hamda uning nazariy asoslari matematik uslublar yordamida ochib beriladi. “Musiqa- matematika ilmi boʻlib, unda kuy yaratishni bilish maqsadida nagʻmalarning oʻzaro moslashishi va moshlasmasligi jihati hamda ana shu nagʻmalar orasida oʻtadigan vaqt oʻrganiladi” –deb yozadi Ibn Sino.

Ammo musiqa ilmini mutlaqo sof matematik abstraktsiya deb tushunish ham o’rinli emas. Forobiy musiqa ilmini asoslashda: “Avvalo musiqa amaliyoti paydo bo’lib, keyin u haqidagi fikri vujudga keladi” –deb ta’kidlaydi...

XIX asrlarda Samarqand, Buxoro, Qo’qon va Xorazm kabi ilm va ma’rifat maskanlarida musiqa san’ati keng rivojlandi. Xususan, Mavlono Kavkabiy Buxoroiy va Darvesh Ali Changiylarning musiqiy-nazariy risolalari shu paytda yozilgan bo’lib, musiqa san’atida katta ahamiyat kasb etgan.[2]

Bu davrda eng katta salobatli maqomlarimizdan “Shashmaqom” turkumi mukammal shaklga kirdi. Shuningdek, dostonchilik san’ati ham yuksak rivojlandi. Binobarin, o’zbek musiqasi ikki asosiy tarmoqda – xalq ommaviy janrlari (bolalar qo’shiqlari, alla, yalla, terma, lapar, qo’shiq, lirik va raqs kuylari)ga va og’zaki an’anadagi ustozona (professional) musiqa (ashula, katta ashula, doston, maqomlar) yo’nalishlarida rivoj topib keldi.

XIX asrlarning II-yarmida Turkiston xonliklari rus chorizmi tomonidan bosib olinib boshlandi, natijada musiqa madaniyatimizga Rossiya orqali Yevropa musiqasi ta’siri jarayoni boshlandi. Sho’ro davrida musiqa madaniyatimizda turli o’zgarishlar ro’y berdi, chunonchi maktab ta’limi va musiqa o’quv yurtlarida musiqani yevropacha (fan sifatida) o’rganish joriy etildi. Shuningdek teatr, konsert muassasalari tashkil etildi. Kompozitorlik musiqa ijodiyoti uslubi vujudga keldi, natijada o’zbek kompozitorlari yetishib chiqdi.

Bizning maqsad va vazifalarimiz: bola maktabga borganda ma’lum ma’naviy xususiyatlarga ega bo’ladi, lekin haqiqiy ma’naviy fazilatlar maktabda ta’lim – tarbiya olish jarayonida paydo bo’ladi. Maktabda o’qitiladigan har bir fan, har bir mavzu o’quvchi ma’naviy – axloqiy qiyofasining boyishiga hissa qo’shib boradi.

Ayniqsa, xalq og’zaki ijodiy namunalari, shu bilan bir qatorda musiqa bolalarga kuchli ma’naviy ta’sir ko’rsatish imkoniyatiga ega. Musiqa tajribada sinalgan, minglab yillar davomida jamiyat a’zolarini eng yaxshi fazilatlar sohibiga aylantirgan tarbiya vositalari hisoblanadi. O’quvchilarni axloqiy sifatlarini shakllantirishda, ularni go’zal xulq egasi, komil inson sifatida tarbiyalashda musiqaning o’rni va ahamiyatini o’rganish ishimizning asosiy maqsadidir.

Xulosa qilib aytganda ulug' ajdodlarimiz yaratgan bebaho merosdan xalqimizni, ayniqsa, yoshlarimizni bahramand etish milliy ma'naviyatimizni yuksaltirishda, jamiyatimizda ezgu insoniy fazilatlarni, yuksak tuyg'ularni kamol topdirishda qudratli ma'rifiy qurol vazifasini o'taydi. Shu ma'noda ijodkorlar tomonidan yaratilgan badiiy asarlar markazidagi tarixiy siymolar obrazlarini o'rganish, ularning insoniy qiyofasini anglash, amalga oshirgan ezgu ishlarining ahamiyatini idrok etish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shavkat Miromonovich Mirziyoyev. "San'at va madaniyat hodimlari" kuni munosabati bilan bayram tabrigidan.
2. Karimov I.A. "Vatanimiz va xalqimizga sadoqat bilan xizmat qilish oliy saodatdir"
Тошкент: Ўзбекистон, 2007-Б. 85.

BADIIY ADABIYOT VOSITASIDA BOLA RUHIYATINI RIVOJLANTIRISH

Abdullayeva Durdona Lutfillo qizi

Namangan davlat pedagogika instituti 1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar ruhiyatiga, fikrlash qobiliyatiga va estetik rivojlanishiga badiiy adabiyotning tasiri, shuningdek, bu jarayonda tabiiyachining mahorati va tutgan o'рни haqida so'z boradi bundan tashqari Maktabgacha talim muasasalarida bolalarni badiiy adabiyot bilan tanishtirish jarayonidagi muammolar ham yoritilgan.

Аннотация: В данной статье говорится о влиянии художественной литературы на психику, мыслительные способности и эстетическое развитие детей дошкольного возраста, а также о мастерстве и роли натуралиста в этом процессе. Кроме того, проблемы в процессе приобщения детей к художественной литературе в дошкольных образовательных учреждениях также охвачены.

Annotation: *This article talks about the influence of fiction on the psyche, thinking ability and aesthetic development of children of preschool age, as well as the skill and role of the naturalist in this process. In addition, the problems in the process of introducing children to fiction in preschool educational institutions are also covered.*

Kalit soʻzlar: *Badiiy obraz ,maktabgacha yoshdagi bolalar, tarbiyachi mahorati, Interperitatsiya, Inssenirovka, bola psixologiyasi, jargon soʻzlar .*

Malumki shaxsning fikrlash qobilyati va nutqi tashqi tasirlar natijasida shakllanadi. Badiiy adabiyot esa maktabgacha yoshdagi bolaning nutqini rivojlantirish va boyitishga ulkan ta'sir ko'rsatadigan bolaning aqliy, axloqiy va estetik tarbiyasini rivojlantiruvchi vositadir.

Maktabgacha yoshdagi bolaning ongida adabiy asar mazmuni hamda badiiy shakl birgalikta paydo bo'ladi. Badiiy adabiyot orqali bola ruhiyatini istalgan tomonga yo'naltirish mumkin. Bu albatta u bilan shug'ullanuvchi shaxs ota- ona yoki tarbiyachaning mahoratiga bogliq.

Bola psixologiyasi shakllanishiga 3 ta omil tasir ko'rsatadi.

1. Kattalar nasihati
2. Badiiy asar (ertak,topishmoq,maqol, latifa,tez aytish,she'r,rivoyat)
3. Hayot voqeligi (turli xil o'yinlar, suhbatlar,bilimdonlar suhbatlari va hakozi)

Yuqorida ko'rsatilganidek bola psixologiyasida badiiy asarni o'rni katta. Badiiy adabiyot deganda faqatgina ertak hikoyalar bilan cheklanib qolmaslik kerak shariyat orqali ham ko'p voqeliklarni bolaga tushintirish mumkin.

Misol uchun Obid Rasulning Mehmon ulug' she'rida quyidagi satrlar keltirib o'tilgan :

Mehmon kelsa hurmat qilib ,
Assalomu alaykum ,de.
Dasturhon yoz,non ushatib,
Ol-olishib o'zing ham ye.

Shoir ushbu she'ri orqali bolaga mehmonni hurmat qilish joizligi, o'zbek xalqi azaldan mehmondo'st xalq ekanligini uqtirmoqchi bo'lgan.

Badiiy asarning tasir doirasi tarbiyachi mahorati bilan uzviy bog'liq. Tarbiyachi o'z nutqida turli xil shevaga oid so'zlar, jargon so'zlardan foydalanmasligi kerak. Tarbiyachida o'z navbatida aktyorlik mahorati, ovoz tembri, interpretasiya va insenirovka kuchli rivojlangan bo'lishi zarur. Shu bilan birga asarni bola yoshiga nisbatan to'g'ri tanlash, bolani asarga nisbatan to'g'ri xulosa chiqarishiga yordam berishi ham muhim o'rin tutadi. Hozirgi vaqtda ayrim tarbiyachilarda bu qobilyatlar yaxshi rivojlanmaganligi hamda o'z ustida yaxshi ishlamaganligi sababli bolalarda asarga nisbatan notog'ri xulosa chiqarish yoki badiiy adabiyotga nisbatan qiziqishning yo'qolish holatlari kelib chiqmoqda. Tarbiyachilar nafaqat asarni bolaga to'g'ri va qiziqarli yetkazib berish balki holat yuzasidan vaziyatga muvofiq o'z tasavvurlaridan foydalangan holda hikoya yoxud ertak tuzishlari ham mumkin.

Bolalarning e'tiborini nafaqat mazmuniga balki undagi so'zlarga ham jalb qilish zarur buning natijasida ularning nutq boyligini oshadi. Badiiy adabiyotning tarbiyaviy kognetiv va estetik ahamiyati yuqoridir. Bu orqali bolalarda milliyligimiz urf-odatlarimizga nisbatan mehr muhabbat shakllantirish mumkin. Asar bilan tanishtirish jarayonida bolalarga mos sodda tushinish oson bo'lgan so'zlardan foydalanish kerak.

A.A.Makarenko bolalar uchun yozayotganda nima haqida yozish emas, balki qanday qilib yozishning muhimligi haqida deb takidlagan edi yani badiiy asar bola ruhiyatida kutilgan natija ko'rsatishi uchun bazi talablarga ega bo'lishi lozim.

3. Badiiy obrazning ham, voqelikning ham aniq-tiniqligi ko'rimliligi. Bu xususiyat bolalar tafakkurining predmetliligi, aniqliligi va ko'rimlilikka asoslanishi natijasidir.

4. Hikoya qilishda lirik yoki komik maylning kuchliligi. V.G.Belinskiy bolalar adabiyotining asosiy xususiyati-uning emotsionalligi, deb ko'rsatib, bolalar kitobi "samimiy hislarga to'lib toshmog'i" lozimligini qayta-qayta ta'kidlagan edi.

5. Xarakter va hodisalar ifodasida, dinamikaning yorqinligi.

6. Tilning aniqligi, ravonligi, tushunarligi va emotsionalligi.

Bolalar adabiyoti ularning iymon-e'tiqodli kishilar sifatida va vatanga muhabbat ruhida tarbiyalashda mustaqil mamlakatimizning qudratli qurolidir. Faqat chinakam barcha talablarga javob bera oladigan badiiy asarlarlarga bolalarga kuchli ta'sir ko'rsatib psixologiyasida yorqin iz qoldira oladi.

Bolalar ulg'ayganlari sayin ularning nutq boyliklari ham oshib boradi. Ularga yangi so'zlarni o'z manosida izohlash va tushuntirish, fikrni to'g'ri yetkazish hamda badiiy did saviyalarini oshirishga ko'makchi bo'ladi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar guruhlariga qarab badiiy asar bilan tanishtirish murakkablashib boraveradi. Badiiy qahromonlar orqali ularga yaxshilik va yomonlik, ezgulik va yovuzlik, odob axloq qoidalari, milliy tariximiz haqida tushunchalar berish mumkin.

Bolalarda badiiy adabiyotga muhabbat faqatgina Maktabgacha talim tashkilotlarida rivojlanmaydi balki oila muhitida ham bu muhim o'rin egallashi lozim. Ularning psixologiyasidagi badiiy adabiyot o'rni kattalar mehnatiga bog'liq chunki maktab yoshidagi va undan yuqori yoshdagi bolalar mustaqil ravishda bu ishni amalga oshirishsa maktabgacha yoshidagi bolalar faqatgina oila azolari yoxud tarbiyachi yordamida badiiy adabiyot bilan tanishishadi.

Xar bir badiiy adabiyot turi bola ruhyatiga turlicha tasir o'tkazadi. Masalan xalq og'zaki ijodi namunalarida milliyligimiz xalqning turmush tarzi ananalari aks etgan bo'lsa jahon adabiyotida boshqa davlatlarning o'ziga xosliklari ko'rsatib berilgan. Bundan tashqari maqollar tez aytish va topishmoqlar orqali ham bolaning fikrlash doirasi nutqi va xotirasi rivojlanadi. Mashg'ulot jarayonida ham badiiy adabiyoting istalgan turidan foydalanish va uning qiziqarli o'tishini taminlash mumkin. Bolalarda bu davrda atrof muhitga nisbatan qiziqish va savollar bisyor bo'ladi badiiy adabiyotda bu haqida mufassal javob berilgan. Tarbiyachi mashg'ulot boshlashdan avval bolalar bilan qiziqishlariga doir qisqa savol javob o'tkazishishi va bu orqali ularning qiziqishlariga mos badiiy asar tanlashi mumkin.

Turli asarlarni saxnalashtrish orqali ham bolalarni aynan u muhitga tushirish hamda vaziyat yuzasidan o'z xulosalarini chiqarishga yordam berishi

mumkin. Badiiy asar ruhiyatida tarbiyalangan avlodning fikrlash doirasi hamda dunyo qarashi jamiyatni yangi bir davrga olib chiqadi. Bolalar adabiyoti soʻz sanʼati va tarbiya vositasidir. Undan toʻgʻri foydalanish va bolaga singdirish xar bir bola tarbiyalayotgan shaxsning vazifasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati

1. M.Jumaboyev. Bolalar adabiyoti. – T.; Oʻqtuvchi nashriyoti, 2008
2. Jamilova Bashorat Sattorovna Oʻzbek bolalar adabiyoti /oʻquv qoʻllanma / Toshkent; [Innavatsiya Ziya], 2020
3. D.R. Babayeva "Nutq oʻstirish nazriyasi va metodikasi" -T.: "Barkamol avlod fayz", 2018.
4. Z.Mashrapova T.Matyokubova oʻzbek yozma adabiyotida folklore anʼanalari Toshkent- 2011

OʻZBEK XALQ MAQOLLARIDA DEHQON OBRAZI

Abdullajonova Mahliyo

Namangan davlat pedagogika instituti
Oʻzbek tili va adabiyoti yoʻnalishi talabasi

Annotatsiya: *Oʻzbek folklorida xalq maqollari oʻzining taʼsir kuchining yuqoriligi, tarbiyaviy ahamiyati va qisqa, ixcham fikr ifodalashi bilan koʻzga tashlanadi. Maqollarda turli kasb egalarining sifati, xalqqa foydasi ham shunday tasvirlanadiki, bu yosh avlodda mehnatsevarlik, kasbiga sadoqat tuygʻularini shakllantirishga xizmat qiladi.*

Kalit soʻzlar: *maqol. Obraz, taʼsirchanlik, zargar, choʻpon, ovchi, qofiya*

Аннотация: *В узбекском фольклоре народные пословицы отличаются высоким влиянием, воспитательной ценностью, кратким, лаконичным выражением мысли. В пословицах качества различных профессий и их польза для народа описываются так, что это служит формированию у молодого поколения чувства трудолюбия и верности профессии.*

Ключевые слова: пословица. Образ, впечатление, ювелир, пастух, охотник, стишок

Annotation: *In Uzbek folklore, folk proverbs are notable for their high influence, educational value, and short, concise expression of thought. In the proverbs, the qualities of various professions and their benefits to the people are described in such a way that it serves to form feelings of hard work and loyalty to the profession in the young generation.*

Key words: *proverb. Image, impression, jeweler, shepherd, hunter, rhyme*

O'zbek xalqining jahon xalqlari o'rtasida tutgan o'rni, insoniyat tamaddunlariga qo'shgan munosib hissasi, avvalo xalq og'zaki ijodi namunalari misolida yaqqol ko'rinadi. O'zbek folklori yozib olish, nashr qilish, tadqiq etish ishlari o'tgan asr avvallaridan boshlangan bo'lsada, xalq og'zaki ijodini chinakam, Har tomonlama o'rganish, bugungi kunimizdagi ahamiyatini ko'rsatish bevosita mustaqillik sharofati bilan ro'y berdi. Folklor turli davrlarda turlicha o'rganilgan, turlicha yondashuvlar bo'lgan, biroq mustaqillikdan keyin u tom ma'noda yangicha mazmun va mohiyat kasb etdi. Folklor atamasi keng ma'noni qamrab oladi. Chunki unga xalq tomonidan kashf qilingan qaysi san'at turi bo'lmasin, barcha-barchasini kirita olamiz. Folklor asarlarning o'ziga xos an'analaridam biri bu uning og'izdan-og'izga ko'chib kelishidir. Shundan kelib chiqqan holda uning mavzu qamrovi ham xalqning turmush tarzi bilan bevosita bog'liq. U xalqning maishiy hayotidagi voqea-hodisalarni ifodalab keladi. Chunki xalqimizda yaralgan oddiygina kichik bir topishmoq ham uning kundalik faoliyatidagi harakatini ko'rsatib beradi. Xalq maqollarining mazmun ko'lami inson hayotining turli sohalarini qamraydi. Inson hayotidagi voqea-hodisalarning cheki yo'q ekan, maqollar mazmuni chegarsini ham o'lchab bo'lmaydi. Maishiy hayotdagi kichik bir e'tiborga arzimaydigandek ko'rinuvchi lavhadan tortib chuqur falsafiy mushohada ifodasigacha maqollar mazmunida o'z aksini topgan. O'zbek xalq maqollarida dehqon-xalqni to'ydiruvchi, rizqlantiruvchi, butun mavjudotga foydasi tegadigan shaxs sifatida namoyon bo'ladi. Shuningdek u bog'bon, zargar,

ovchi, cho'pon kabi kasblar bilan qiyosan tasvirlanadiki, bu dehqon obrazining ahamiyatini yanada oshiradi.

Bog'bon bog'ini tuzar,

Dehqon dalasin suzar.

Bog'bon o'z bog'ini paydo qilar ekan o'z rejasi bo'yicha o'z nihollarini ekadi, ya'ni ko'chatlar tartibini tuzadi. Dehqon kishi esa dalasidagi hosilini yil oxirida yig'ib olishi xuddi qozondan taom pishgandan so'ng uni suzib olinishiga taqqoslanadi. Xalq maqollarida qofiyadoshlik janriy belgilardan biri hisonlansa-da, bu maqolda bog'bon va dehqon so'zlarining ohangdoshligi tuzar va suzar so'zlarining qofiyadoshligi bilan mukammal kompozitsiyani hosil qilmoqda.

Bog'bon bo'lsang, sarxar qil

Dehqon bo'lsang, shudgor qil.

Bu maqoldan ko'rinib turibdiki, bog'bon insonga bog'ini eng sara ko'chatlar bilan boyitishi talabi qo'yilsa, dehqonga esa yerini shudgor qilish talabi qo'yilmoqda. Chunki yovvoyi daraxtlar o'sgan yoki sifatsiz navli mevazor bog'ning foydasi kam bo'lganidek, shudgorsiz yerdan ham kutilgan hosil olib bo'lmaydi. Maqolda sarxar va shudgor so'zlari qofiyadosh bo'lsa, qil so'zi radif vazifasini bajargan.

Ovchining zo'ri sher otar,

Dehqonning zo'ri yer ochar.

Bu jumlada ovchi va dehqon obrazlari ba'zi belgilar orqali solishtirilmoqda. Ovchining zo'ri sherni ya'ni hayvonlarning shohini ovlay olishi bu uning mohirligidan dalolat bersa, dehqonning hali o'zlashtirilmagan yerlarni gullab-yashnatishi bu uning mehnatsevarligini ko'rsatib beradi.

Zar bo'lmasa, zargar-xarob,

Yer bo'lmasa, dehqon-xarob.

Bu maqol orqali biz har bir kasb-faoliyat egasining masalan, zargarining eng asosiy quroli zar ya'ni rangli metallar ekanligi, u bu mahsulotlarsiz zargarlik bilan shug'ullana olmasligini anglasak, dehqonning mehnati obyekt-yer, usiz haqiqatan dehqon foyda ololmasligiga iqror bo'lamiz.

Dehqon odam don sochar

El-yurtiga non sochar.

Bu fikrlar orqali biz dehqon insonni rizq-u nasiba ramzi sifatida qabul qilamiz. U halol mehnati va to'kkan teri evaziga butun el-yurt to'q, shod-xurram yashaydi. Dehqon eksa, el to'yadi. Bu maqol ham yuqoridagi fikrimizning yaqqol na'munasidir.

Dehqon qorda tinar,

Cho'pon go'rda.

Dehqon faqat qishdagina o'z ona yeri bilan dam oladi va uzoq qish kechalarida faqatgina tezroq bahor kelishini kutadi. Cho'ponni bu yerda solishtirilishining sababi u hattoki qishda ham tinmasligi, ya'ni dam olmasligi kinoya orqali ifodalanadi. Dehqon va cho'pon hamda qorda va go'rda so'zlari ichki qofiyalikni hosil qilmoqda.

Dehqon obrazi barcha kasblar kabi o'zbek xalq folklorida ulug'langan va hech qaysi kasbni kamsitmagan holda boshqa kasblar bilan solishtirilganining guvohi bo'lamiz. Xalq maqollaridagi dehqon obraziga e'tibor bu kasb egalariga xalq orasida juda katta ehtiyoj borligini anglatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Imomov K.. O'zbek xalq og'zaki prozasi. – T.: Fan, 1981.
2. Imomov K. O'zbek xalq nasri poetikasi. – Toshkent: Fan, 2008.
3. Madayev O. O'zbek xalq og'zaki ijodi. – T.: «Mumtoz so'z», 2010.
4. Madayev O., Sobitova T. O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi. T., 2005.
5. Mallayev N.M. O'zbek adabiyoti tarixi. Birinchi kitob. – T.: O'qituvchi, 1971. – B. 41-55.
6. Musaqulov A. O'zbek xalq lirikasi. – Toshkent: Fan, 1995. –168 b.
7. Sarimsoqov B. O'zbek folklorining tarixiy taraqqiyoti (qadimgi davr folklori) / O'zbek folklori ocherklari. 1-tom. – T.: Fan, – B. 25-35.
8. Sarimsoqov B., O'zbek folklorining janrlar sostavi / O'zbek folklori ocherklari. 1-tom. – T.: Fan, 1988. – B. 63-85.

9. Safarov O. O'zbek xalq og'zaki ijodi. – T.: «Musiq», 2010. – 368 b. 20. Umarov S. Rivoyat va hayot. – T.: Fan, 1988.

O'ZBEK VA INGLIZ ALLALARIDA OBRAZLAR SILSILASI

Ahmadaliyeva Mo'mina

Namangan davlat pedagogika instituti

O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o'zbek va ingliz xalq og'zaki ijodida yetakchi o'rin egallaydigan, qo'shiqlaridan biri alla haqida so'z yuritiladi. Alla xalq og'zaki ijodining bir ko'rinishi va madaniy merosimiz, ma'naviy boyligimiz hisoblanadi. Alla so'zining ingliz va o'zbeklarda qo'llanishi va bolaning tarbiyasi allaning o'rnini haqida so'z yuritiladi.*

Kalit so'zlar: *Alla, bola, xalq og'zaki ijodi, kuy*

Annotation: *This article talks about one of the songs, Ona Alla, which occupies a leading position in Uzbek and English folk music. Alla is a manifestation of folk creativity and our cultural heritage, spiritual wealth. The use of the word Alla in English and Uzbeks and the role of Alla in child education are discussed.*

Key words: *Lullaby, children, creative, tune*

Insoniyat tafakkurining tamal toshi bo'lmish alla qo'shiqlari Odam ato va Momo Havo davrida paydo bo'lgan degan qarashlar mavjud. Barcha xalq og'zaki ijodi janrlari kabi onalar qo'shig'i bo'lmish alla ham har davrning o'ziga xos jihatlari bilan uyg'unlashgan holda o'zgarib borgan.

"Alla"-bu beshik qo'shig'i bo'lib, ona suti bilan birga bolaning ruhiyatiga singib boradi. Onaning chin yurak to'ridan aytilgan allasida chuqur mazmunli so'zlar yordamida uning o'z bolasiga bo'lgan mehri, uning kelajagiga, umr yo'lga yaxshi niyatlar bilan ijobiy istaklarda ko'rinadi. Alla bolani uxlatish paytida kuylab aytiladigan misralardan iborat bo'lib, inson uchun eng bebaho kuydir.

Sh.Rahmutullayev "alla"so'zini qadimgi turkiy tilida tinchlanish ma'nosini bildirib va kuylanadigan misralar oxirida kelganida bu so'z undovlik xususiyatini saqlaydigan.Shimday misralarning nomi sifatida esa otga teng bo'ladi,-deb aytib o'tadi.

Jon bolam, erkatoyim,

Bulbulginam, alla.

Mehribonginam, alla.

Uxlasin oppoqqinam,

Shunqorginam, alla.

O'zbek allalarida bolani " Bulbul"ga, "qo'zichoq"qa, "Shunqor"ga istioralash holatlari ko'plab uchraydi.Erkalash pozitsiyasidagi bunday troplar "erkatoy", "mehribon", "oppoqqina" kabi sifatlashlarga ulanib ketadi.

Alla" so'zi chig'atoycha "allala" shaklida bo'lib "boshning orqasi" degan ma'noni anglatadi deb ta'rif bergan L.Z. Budakov. Bu esa bizga kelib "alla" shakliga o'zgargan bo'lib, bolani allalab, ovutib uxlatishni anglatib kelmoqda. Ingliz tilida esa "lullaby" deyilib, uni ikki qismga bo'lish mumkin: etimologik jihatdan aytilsa "lull" so'zi tinchlanib uxlamog, degan ma'noni, "aby" esa yaqin, oldida degan ma'nolarni anglatadi.

Ingliz allalarida deyarli ko'pida farishta detalini ko'ramiz va bu inglizlarda farishta xudoning yordamchilari, insonlar va xudo o'rtasida vositachi, insonlarni yovuzlardan himoya qiluvchi degan e'tiqod mavjud. Yuqoridagi misralardan ko'rinib turibdiki, farishtalar kechasi go'dakning huzuriga kelib ularni yonlarida uxlashlari mumkin degan ma'noni tushunamiz. Shuningdek ingliz va o'zbek madaniyatida "Farishta" deb insonlarni atashadi va bu yaxshi fe'l-atvorli, xulqli insonni tasvirlash uchun ishlatiladi.

Angels shall come

And stand closely to keep

Watch over you, little baby

Bye-bye to sleep, little baby

Farishtalar keladi

Seni yaqinroq ushlab turish uchun

Siz ehtiyot qiling, kichkina bola

Xayr, uxla, xayr, go'dak

Professor To' ra Nafasovning fikriga ko'ra allalarning bandi miqdori turlicha. Eng kichigi ikkiliklardan iborat. To'rtliklar allalarning asosini tashkil etadi. Beshlik, oltilik, sakkizlik va undan ko'p misrali allalar ham mavjud. Hatto 20 misralik allalar ham yozib olingan. Ko'rinadiki, allalarning misralarida cheklanish, deyarli, yo'q. Allalarning miqdori allachining holati, kayfiyati, bilag'onligi, zukkoligi, donoligi, she'riyatga munosabati kabi qator omillarga bog'liqdir. To'rtliklar shaklidagi allalar tuzilish jihatidan xalq qo'shiqlariga o'xshab ketadi. O'xshash deyish albatta shartlidir, ya'ni faqat misralarning miqdorida bir xillik bor. Mazmunan tubdan fardlanadi, aytuvchilari ham, yaratuvchilari ham o'zga-o'zga shaxslar, aytilish makoni va zamoni ham farqli. To'rtliklarning 1-2-misralarida onaning falsafiy va hayotiy mulohazalari, tabiat va jamiyat haqidagi kuzatuvlari natijasi, turli-tuman fikrlari aks etgan bo'ladi. To'rtlik allalarning ana shu boshlanish qismi qo'shiqlar misralaridagi fikrga, ohangga mos. Ammo so'nggi 3-4-misra bola haqidagi fikrlar: istak, orzu, umid, niyat, tilak, xohish, kelajak rejalari va shunga o'xshash mazmundagi misralar bilan ifodalanadi. Ingliz allalari ham ikkilik, to'rtlik shakllariga ega bo'lib, onaning his-yuyg'ulari tarjimoni sifatida yuzaga keladi.

Alla xalq madaniyatining muhim elementi bo'lib, o'ziga xos madaniy ma'no va ahamiyatga ega. Ushbu madaniy element uzoq vaqtlardan beri turli xalqlar va madaniyatlarda mavjud. Ona allasi orqali o'z madaniyatini farzandiga singdiradi, lekin hozirgi zamonga kelib ba'zi onalar yoki tarbiyachilar chaqaloqqa alla aytishdan ko'ra unga telefon orqali yozib olingan kuyni qo'yib beradilar. Chaqaloqlar uchun tanish ovozlar, tanish qo'shiqlar, mehrli ovoz ohangi va tabassumli chehralar muhim, bu chaqaloqlarni mamnun qiladigan narsalardir. Haqiqatdan ham, alla ota-onalar va go'dak o'rtasidagi aloqalarni kuchaytirish, his-tuyg'ularni almashish ham aloqadir

O'zbek allalarida bola beshigi oltindan, kumushdan tavsiflansa, ingliz allarida bolaning tòshagini atirgullar bilan bezatilgani tasvirlanadi.

Lullaby and goodnight, with roses bednight
With lilies out spread is babys wee bed
Lay thee down now and rest may thy slumber be bleased
Lay thee down now and rest may thy slumber be bleased

Tarjimasi:

Uxla va xayrli tun, tunda atirgullar
Va liliyalar Bilan yoyilgan yatog'ingda.
Endi yot va orom ol, uyqung tinchlansin

Endi yot va orom ol, uyqung tinchlansin. Ingliz onalari bolasining to'shagini go'zallik timsoli atirgullar va liliya gullari bilan bezar ekan, o'zbek onalari bolaning o'zini gulga mengzab qo'ya qolishadi.

Qizil gul tizim – tizim, alla,
Ikkiga kirsin qizim, alla
Qoshlari qunduzgina, alla
Muncha shirin bu qizgina, alla

Ona qizginasini gul-lolaga qiyoslab, qoshlarini qunduzga tashbehlaydi. Qizining yoshiga mos ravishda sifatlashlar topib uni erkalaydi.

Dunyoda alla aytmaydigan millatlar yo'q. Alla qaysi tilda jaranglamasin, onaning his-tuyg'ulari, kechinmalari namoyoni bo'lib qolaveradi. Bola ona allasi bilan o'z tiliga muhabbat va xalqiga sadoqat tuyg'ularini shakllantiradi. Shuning uchun biz allalarni abadiy hayot qo'shig'i deb ataymiz.

Qo'llangan adabiyotlar:

1. O.Safarov. O'zbek bolalar folklori . – Toshkent – 2007. 17 – bet
2. D.Harper " Lullaby" Online Etymology Dictionary. 2013
3. Sh Rahmatullayev. O'zbek tili etimologik lugati. 1- jild. Toshkent-2000, 599 bet

MILLIY MA'NAVIY MEROSIMIZDA AXLOQ-ODOB MASALALARI

Nomanov Kozim Komoliddinovich,
University of Business and Science,
Pedagogika-psixologi yo'nalish magistranti
Telegram manzil: @k84nk
Telefon raqam: 945904011

Annotatsiya: Talaba yoshlarni Vatanga sadoqat, elga muhabbat ruhida tarbiyalashning bosh mezon, albatta, ma'naviy merosimiz va milliy qadriyatlarimizdir. Kelajak avlodni ezgu taraqqiyot sari yetaklashda, yangi marralarni zabt etishga ishonch bag'ishlashda biz ajdodlarimiz qoldirgan boy adabiy va ma'naviy taraqqiyot mahsullariga suyanamiz. Universitet talabalarida go'zal xulq va tarbiyani shakllantirishda milliy ma'naviy merosimizning o'rnini salmoqlidir.

Kalit so'zlar: milliy tarbiya, ma'naviyat, qadriyatlar, pedagogik salohiyat, tafakkur

Аннотация: Главным критерием воспитания учащейся молодежи в духе верности Родине и любви к стране являются, конечно же, наше духовное наследие и национальные ценности. Чтобы повест будущее поколение к хорошему развитию, дать уверенность в победе новых вех, мы опираемся на богатые продукты литературного и духовного развития, оставленные нашими предками. Наше национальное духовное наследие должно сыграть свою роль в формировании хорошего поведения и образования у студентов вузов.

Ключевые слова: национальное образование, духовность, ценности, педагогический потенциал, мышление.

Annotation: The main criterion for educating young students in the spirit of loyalty to the Motherland and love for the country is, of course, our spiritual heritage and national values. In order to lead the future generation towards good development, to give confidence to conquer new milestones, we rely on the rich literary and spiritual development products left by our ancestors. we lean Our

national spiritual heritage should play a role in the formation of good behavior and education in university students.

Key words: *national education, spirituality, values, pedagogical potential, thinking*

KIRISH

O'zbek xalqining shunday o'ziga xos qadriyatlari, milliy madaniy-ma'naviy merosi borki, ular mamlakatda yashayotgan har bir oila, har bir jamoa va oliy o'quv yurtlari talabalarining ham turmushining barcha jabhalaridan chuqur o'rin egallagan. Milliy ma'naviyatimiz asoslari orqali xalqimizning o'zligini, borlig'ini, turmush tarzi va an'alarining tarixiy ildizlarini teranroq anglashimiz mumkin. Shu xususiyat saqlanib qolinsa, millat o'z tanlab olgan yo'lidan og'ishmay olg'a boradi. Milliy ma'naviyatimiz bugungi kunda jamiyatning har bir sohasi bilan o'zaro uyg'unlashlashib bormoqda. Ma'naviy meros – ma'naviy taraqqiyot mahsuli, inson aql-zakovati bilan yaratilgan, kelajak avlodni ezgu taraqqiyot sari yetaklash xususiyatiga ega bo'lgan, kishilarning ongi va dunyoqarashining o'sishi, olamni bilish va o'zlashtirish borasidagi sa'y-harakatlariga kuch-quvvat beradigan ajdodlardan avlodlarga o'tib kelayotgan azaliy qadriyatlar majmuyini ifodalaydigan tushuncha. Abu Nasr Forobiy “Fozil odamlar shahri” asarida “Har bir kishi o'z tabiatiga ko'ra turli darajali yetuklikka erishish uchun intiladi, bunday yetuklikka faqat ilm orqali erishish mumkin”.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Ma'naviy meros ajdodlar tajribasi, qoldirgan ma'naviy boyliklarining kelgusi avlodlarning amaliy faoliyati, tafakkur tarzida qanday ahamiyat kasb etishiga ko'ra, yakka shaxs, alohida guruh yoki muayyan millat vakillariga tegishli bo'lishi mumkin. Ular ma'lum milliy tilda yaratilgani, milliy urf-odatlar, an'alar, milliy taraqqiyot yo'lini aks ettirishiga ko'ra millatga, ma'lum bir hududda istiqomat qiluvchi turli millatlarni qamrab olishi xususiyatiga ko'ra jamiyatga, ma'lum bir davlat hokimiyati amal qilib turgan davrda yaratilganiga ko'ra davlatga, insoniyat tarixida tutgan yuksak o'rniga ko'ra sivilizasiyaga xos bo'lishi ham mumkin.

Shuningdek, ma'naviy meros bir vaqtning o'zida millat, davlat, mintaq va butun imkoniyatga tegishli bo'lishi ham mumkin. Muhaddis olimlarimiz Imom Buxoriy va Imom Termiziyning diniy-ma'rifiy merosi, Beruniyning Minereologiya, Abu Ali ibn Sinoning tibbiyotga yoki Mirzo Ulug'bekning astronomiyaga tegishli kashfiyotlari, nafaqat o'zbek millatining, mintaqamizda istiqomat qilayotgan xalqlar, balki jahon sivilizasiyasi, madaniyatiga oid o'rin bebaho ma'naviy meros hisoblanadi. Ma'naviy meros moddiy merosdan farq qilgan holda, olamda va insonning ichki ruhiyatida ro'y bergan, berayotgan yoki berishi mumkin bo'lgan intellektual va psixologik holatlar, xatti-harakatlar, amaliy faoliyat va uning natijalarini anglashga keng imkoniyatlar yaratishi bilan ahamiyatlidir. Shu bilan birgalikda, ma'naviy merosni moddiy merosga qarama-qarshi qo'yib bo'lmaydi. O'tmishda moddiy boyliklarni yaratishda foydalanilgan texnologiyalar, qo'l ishi mehnati, yaratilgan me'morchilik obidalari shaxsning tafakkuriga ta'siri natijasida ma'naviy merosga aylanishi ham mumkin. Xuddi shuningdek, moddiy ne'matlar ishlab chiqarish texnologiyalari va uskunalari moddiy merosga mansub bo'lsa-da, bu boradagi an'analarning ajdodlardan avlodlarga o'tishi ma'naviy meros tarzida amalga oshadi. Shu jihatdan olib qaraganda, insoniyatning yozma manbalarda aks etmagan ko'plab tabiiy ko'nikmalari ma'naviy meros tarzida ajdodlardan avlodlarga o'tib keladi. Yozuvning kashf etilishi insoniyatning o'z ma'naviy merosini saqlash va boyitish yo'lida juda kata yutuqlarga erishishiga sabab bo'ldi. Kishilar ongi, ichki dunyosi, tafakkur tarzi, his-tuyg'ulariga ta'sir etib, ularni boyitish, rivojlantirish, yangi g'oyaviy yo'nalishlarga boshqarish ma'naviy merosning asl mohiyatini ifodalaydi. Shuningdek, bugungi kunda ma'naviy merosning odamlar hayot tarziga chuqur ta'sir etadigan qadriyat sifatida ahamiyati tobora yaqqol namoyon bo'lmoqda. Jamiyat tafakkuridagi g'oyaviy, mafkuraviy, ma'rifiy, madaniy, diniy va axloqiy qadriyatlar, dunyoqarash, urf-odat, an'analar va munosabatlar kelajak avlodning ma'naviy merosini belgilaydi. Madaniy qadriyatlar va ma'naviy meros ming yillar mobaynida xalqimiz uchun qudratli ma'naviyat manbayi sifatida xizmat qilib kelgan. O'zbekistonni yangilash va rivojlantirishning o'z yo'li ma'naviy meros nuqtai nazaridan to'rtta asosiy negizga asoslanadi. Bu negizlar: umuminsoniy

qadriyatlarga sodiqlik; xalqimiz ma’naviy merosini qayta tiklash, mustahkamlash va rivojlantirish; insonning o’z imkoniyatlarini erkin namoyon qilishi; vatanparvarlik.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Bugungi kunda O’zbekiston zaminining nafaqat Sharq, balki umumjahon sivilizasiyasi beshiklaridan biri bo’lgani e’tirof etilmoqda. Bu qadimiy va tabarruk tuproqdan buyuk allomalar, fozil-u fuzalolar, olimu ulamolar, siyosatchilar, sarkardalar yetishib chiqqan. Diniy va dunyoviy ilmlarning asoslari mana shu zaminda yaratilgan, sayqal topgan. Milodgacha va undan keyin qurilgan murakkab suv inshootlari, shu kungacha ko’rk-u fayzini, mahobatini yo’qotmagan osori atiqalarimiz qadim-qadimdan yurtimizda dehqonchilik, hunarmandchilik madaniyati, me’morchilik va shaharsozlik san’ati yuksak bo’lganidan dalolat beradi. Beshafqat davr sinovlaridan omon qolgan, eng qadimgi toshyozuvlar, bitiklardan tortib, bugun kutubxonalarimiz xazinasida saqlanayotgan 20 mingdan ortiq qo’lyozma, ularda mujassamlashgan tarix, adabiyot, san’at, siyosat, axloq, falsafa, tibbiyot, matematika, fizika, kimyo, astronomiya, me’morchilik, dehqonchilikka oid o’n minglab asarlar bizning beqiyos ma’naviy boyligimiz, iftixorimizdir. Bu qadar katta merosga ega bo’lgan xalq dunyoda kam topiladi. Ma’naviy-axloqiy tarbiya uzoq muddatli, murakkab jarayon hisoblanadi va uni takomillashtirishga innovatsion yondashuv yangilik o’rin almashinuvchi, bekor qilinuvchi yoki ochib beruvchilarga qarab belgilanadi.

TAHLILLAR VA NATIJALAR

Xalqimizning haqiqiy ma’naviy merosi bo’lmish iymon, insof, mehr-oqibat, andisha, or-nomus, kattaga hurmat, kichikka izzat, mehmondo’stlik, yurtga va xalqqa sadoqat kabi fazilatlarini asrab-avaylab, kelajak avlodning qon-qoniga singdirish va talaba-yoshlar tafakkurida ularga cheksiz hurmat hissini uyg’otish uchun oliy ta’lim muassasalarida, kutubxonalarda, ma’naviyat maskanlarida keng targ’ibot ishlarini olib borish, turli milliy va folklor festivallarini o’tkazish bugunning dolzarb masalalaridan biriga aylanmoqda. Urf-odatlar, an’analar, xalq og’zaki ijodi, fan, adabiyot ma’naviy meros tarkibida muhim ahamiyat kasb etadi.

XULOSALAR

Xalqimizning milliy-madaniy an’analari, udumlari, ulug’ siymolarning pedagogik fikrlarini ijobiy o’rganish asosida bo’lajak mutaxassislar o’qishi, mehnat faoliyati, o’zaro munosabatlari, ichki “men”i va umumiy hayot faoliyatida tamal toshi sifatida qabul qilsak, jamiyatimizning davomchilari-yoshlar ongini turli yot g’oyalardan samarali himoya qilgan bo’lamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Маънавийят ва мустақиллик. Илмий мақолалар тўплами. Тошкент Давлат педагогика институти. Тошкент , 1993 . 14- бет.
2. Хайруллаев М. М. Форобий ўқитиш жараёнида ғоявий тарбия ҳақида . Т.: “ Ўқитувчи” 1967. Хайруллаев М.М . Форобий . Т.: “ Ўзбекистон” , 1991.
3. Хайруллаев М. М Форобий руҳий процесслар ва таълим – тарбия ҳақида. - Т.: Ўқитувчи, 1967. Хайруллаев М. , Шораҳмедов Д. Маданият ва мерос. – Т .: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1973.
4. Ачилов М. Нравственное формирование будущего учителя, Т.: “ Ўқитувчи “ , 1979.
5. Очилов М. Студентларнинг ахлоқий тарбия жараёни. – Т.: Ўқитувчи, 1978
6. Антология педагогической мысли УзССР. М .: “ Педагогика “ , 1986
7. Темурова С . Болаларни прогрессив традициялар намунасида тарбиялаш . – Т .: Ўқитувчи, 1975 . – 111 б.
8. Мусурмонова О. Адабиёт ва ахлоқий тарбия . Т .: “ Ўқитувчи” , 1988. Мусурмонова О. Ўқувчиларнинг маънавий маданиятини шакллантириш. Т: Фан , 1993. Мусурмонова О. Юқори синф ўқувчилари маънавий маданиятини шакллантиришнинг педагогик асослари. Педагогика фанлари доктори . . . диссертация . Тошкент, 1993 . – 364 б.
9. Г.В.ИЗБУЛЛАЕВА. ОЛИЙ ТАЪЛИМДА ЖАЛОЛИДДИН РУМИЙНИНГ МАЪНАВИЙ МЕРОСИДАН ФОЙДАЛАНИШ МЕТОДИКАСИ методик қўлланма Тошкент, “Наврўз” нашриёти, 2015

INSON HUQUQLARI UMUMJAHON DEKLARATSIYASI - YANGI TAHRIRDAGI O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI KONSTITUTSIYASINING XALQARO HUQUQIY ASOSI

J.A.Umarov

*Namangan davlat pedagogika instituti ijtimoiy gumanitar fanlarni o‘qitish
metodikasi kafedrasi katta o‘qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada “Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi”ning Yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida mustahkamlanishi va uning inson huquqlari va erkinliklarini ta’minlashdagi muhim ahamiyati va o‘rni yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar- deklaratsiya, konstitutsiya, inson, huquq, erkinlik, tenglik, jamiyat, davlat, xalqaro hujjatlar.

*Hamma odamlar o‘z qadr-qimmati hamda huquqlarida erkin va teng bo‘lib
tug‘iladilar.*

Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi, 1-modda

Jamiyatimizda so‘nggi yillarda amalga oshirilayotgan izchil islohotlarning, shu jumladan iqtisodiy-siyosiy, ma’naviy-ma’rifiy o‘zgarishlarning asosida oilalarni mustahkamlash, ularni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash hamda yanada farovonligini ta’minlash maqsadi yotadi. Shu o‘rinda yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi chinakam xalqchil demokratik konstitutsiya sifatida xalqning takliflari asosida ishlab chiqilgan bo‘lib, bir necha marta umumxalq muhokamasida o‘tgan va umumxalq ovoz berishi yo‘li bilan referendum o‘tkazish oqali qabul qilinganligi bilan jahon hamjamiyati tarixida ilk bor qabul qilingan konstitutsiya hisoblanadi hamda barcha huquqiy hujjatlarning, shu jumladan inson huquqlarining bevosita huquqiy poydevori sifatida namoyon bo‘ladi.

Zero, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining Muqaddimasida “Biz, O‘zbekistonning yagona xalqi, inson huquq va erkinliklariga, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga, davlat suvereniteti prinsiplariga sodiqligimizni tantanali ravishda e’lon qilib,...inson, uning hayoti, erkinligi, sha’ni va qadr-qimmatini oliy qadriyat hisoblanadigan insonparvar demokratik davlatni, ochiq va adolatli jamiyatni barpo etish borasida hozirgi va kelajak avlodlar oldidagi yuksak mas’uliyatimizni anglagan holda,...xalqaro huquqning umume’tirof etilgan prinsip va normalariga asoslangan holda, O‘zbekistonning jahon hamjamiyati, eng avvalo, qo’shni davlatlar bilan do’stona munosabatlarini hamkorlik, o‘zaro qo‘llab-quvvatlash, tinchlik va totuvlik asosida mustahkamlash hamda rivojlantirishga intilib,...fuqarolarning munosib hayot kechirishini, millatlararo va konfessiyalararo totuvlikni, ko‘p millatli jonajon O‘zbekistonimizning farovonligini va gullab-yashnashini ta’minlashni maqsad qilgan holda, fuqarolarning munosib hayot kechirishini, millatlararo va konfessiyalararo totuvlikni, ko‘p millatli jonajon O‘zbekistonimizning farovonligini va gullab-yashnashini ta’minlashni maqsad qilgan holda, ushbu Konstitutsiyani qabul qilamiz va e’lon qilamiz”-deb bejiz ta’kidlanmagan.

Bunga asos bo‘lib, “Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi” xizmat qilgan. Dunyo hamjamiyati ushbu xalqaro hujjatni qabul qilishi uchun insoniyat muayyan qirg‘inbarot urishlarni doshidan kechirishini taqozo etgan. Ma’lumki, dunyo tarixidagi eng qonli urush sanalgan ikkinchi jahon urushidan so‘ng Yevropa va Osiyoning eng yirik mamlakatlari xarobazorlarga aylanib, million-million insonlarning yostig‘i quridi, undan-da ko‘proqlari urush asoratlaridan, ocharchilikdan aziyat chekdi. Shunday murakkab siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatda aslida shu kabi jahon urushlariga yo‘l qo‘ymaslik uchun xalqaro tashkilotga ehtiyoj sezildi. 1945 yilning aprel oyida dunyoning 50 mamlakati delegatlari San-Frantsiskodagi konferentsiyada tinchlikni saqlash va urushlarning oldini olish bilan shug‘ullanuvchi xalqaro organni shakllantirish maqsadida yig‘ildilar. Mazkur tashkilot ideallari uning muhokamaga qo‘yilgan ustavi preambulasida yaqqol ifoda topdi: “Bizkim, Birlashgan millatlar xalqlari, kelgusi

avlodlarni umrimiz davomida ikki bor bashariyatga cheksiz musibat olib kelgan urush talofatlaridan asrashga qat’iy ahd qilganmiz”.

Bugungi kunda inson huquqlari, tinchlik va barqarorlikni saqlash borasidagi eng nufuzli tashkilotlardan biri – Birlashgan Millatlar Tashkiloti ana shu taqlid vujudga keldi. Tashkilotning Ustavi 1945 yilning 24 oktyabr sanasida tasdiqlandi va shu kundan e’tiboran ushbu sana BMT kuni sifatida nishonlanib kelinmoqda.

Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi tarkibidagi o’ttizta modda insoniyat oilasining hamma a’zolariga xos qadr-qimmat va ularning teng, ajralmas huquqlarini tan olish erkinlik, adolat va yalpi tinchlik asosi ekanligini ta’kidlaydi. Ularda mulk, yashash, oilaviy munosabatlarga kirishish, fuqarolik, shaxsiy daxlsizlik, mehnat qilish kabi huquqlarga egalik har bir inson uchun nafas olishdek tabiiy holat ekanligi ifoda topgan bo’lib, bugungi kunda dunyoning demokratik taraqqiyot yo’lidan borayotgan barcha davlatlar konstitutsiya va qonunchilik hujjatlari deklaratsiya moddalarida bayon etilgan g’oyalarga tayanib tuzilgandir.

Joriy yilda Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi qabul qilinganiga 75 yil to’ladi. Shu munosabat bilan butun dunyoda, jumladan, O’zbekistonda ham, qator tadbirlar o’tkazilmoqda. Xususan, joriy yilning may oyida respublikamizda Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi qabul qabul qilinganing 75 yilligiga bag’ishlangan tadbirlar dasturi tasdiqlandi. Davlat, jamiyat va fuqarolarning Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining tamoyillari va qadriyatlariga e’tiborini kuchaytirish, shuningdek, inson huquqlari va erkinliklarini ishonchli himoya qilishni ta’minlashga qaratilgan tashkiliy-huquqiy va boshqa choralar tizimini yanada takomillashtirish, shuningdek, qonunchilikka va davlat organlarining amaliy faoliyatiga inson huquqlari va erkinliklari sohasida xalqaro standartlarni implementatsiya qilish mexanizmlari va tartibi samaradorligini oshirishga qaratilgan ushbu dastur doirasida mamlakatdagi barcha oliy va o’rta ta’lim muassasalarida maxsus darslar, inson huquqlari himoyasi sohasida amalga oshirilayotgan o’zgarishlar, xalqaro tajriba almashinuvini ta’minlovchi ilmiy-amaliy anjumanlar tashkil etish nazarda tutilgan.

Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi XX asrning eng muhim hujjatlaridan biridir. U 350 dan ortiq tilgan tarjima qilingan. Deklaratsiya qabul qilinganiga 75 yil boʻlganiga qaramasdan, bugungi kungacha u davlatlar, shaxslar va nodavlat tashkilotlarning inson huquqlari sohasidagi faoliyatining asosi hisoblanadi. Soʻnggi yillarda mamlakatimizda BMTning boshqa hujjatlari qatori Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasida belgilangan normalarni hayotga tatbiq etishga alohida eʼtibor qaratilmoqda. Shu munosabat bilan joriy yilning 12 may kuni Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining “Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi qabul qilinganligining 75 yilligini keng nishonlash toʻgʻrisida” farmoni qabul qilindi. Farmon bilan Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi qabul qilinganligining 75 yilligiga bagʻishlangan tadbirlar dasturi tasdiqlandi.

Mazkur hujjat dunyoning deyarli barcha mamlakatlari tomonidan ratifikatsiya qilingan va boshqa hech qaysi xalqaro hujjat bunday sharafiga daʼvo qila olmaydi. Chunki unda sayyoramizda yashayotgan har bir insonning, u qaerda tugʻilgani, yashayotgani, qaysi millatga mansubligi, qanday tilda soʻzlashishi, diniy eʼtiqodidan qatʼi nazar, bir xil huquq va erkinliklarga ega ekani belgilangan.

Ushbu hujjat, oʻzining tavsiyaviy xarakterga ega ekanligiga hamda siyosiy xususiyatiga qaramasdan, butun xalqaro hamjamiyat tomonidan xalqaro-huquqiy majburiyatlarni keltirib chiqaradigan hujjat sifatida tan olingan. U inson huquqlarini himoya qilishning xalqaro tizimini rivojlantirishda yangi sahifa ochgan hujjatdir. Deklaratsiyaning asosiy tamoyil va qoidalari jahondagi aksariyat davlatlarning Konstitutsiyalaridan joy oldi hamda ularning inson huquqlari sohasidagi milliy qonunchiligi rivojlanishiga sezilarli taʼsir koʻrsatdi va milliy huquqning tarkibiy qismiga aylandi.

Hozirgi vaqtda 1948 yildan keyin qabul qilingan 100 dan ortiq davlatlarning milliy Konstitutsiyalarida Deklaratsiya qoidalariga uygʻun va hamohang koʻplab moddalar mavjud. Shu jumladan, 1992 yil 8-dekabrdagi Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi hamda yangi tahrirdagi Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi uchun ham inson huquqlari boʻyicha universal standartlar uchun aniq “yoʻlchi yulduz” vazifasini bajardi, desak, mubolaga boʻlmaydi.

Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishganidan keyin qo'shilgan birinchi xalqaro-huquqiy hujjat bo'ldi. Zero, demokratik, huquqiy davlat, kuchli fuqarolik jamiyati barpo etish yo'lini tanlagan O'zbekiston inson huquqlari va manfaatlarini jamiyatni rivojlantirish va davlat qurilishining, butun ichki va tashqi siyosatining eng ustuvor yo'nalishi etib belgiladi.

Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining qoidalari O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, insonning shaxsiy, siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquq va erkinliklarining ishonchli himoya qilinishini ta'minlaydigan milliy qonunchilik normalarida o'z ifodasini topgan.

Yangi tahrirdagi Konstitutsiya mamlakatimiz tarixida birinchi marta Deklaratsiyaning 1-moddasida mustahkamlangan inson huquqlarining tabiiy huquq ekanligini tan olib, Konstitutsiyaning 19-moddasida inson huquq va erkinliklari har kimga tug'ilganidan boshlab tegishli bo'lishini huquqiy mustahkamlab qo'ydi.

Yangi tahrirdagi Konstitutsiyaning 15-moddasida O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalari xalqaro huquqning umume'tirof etilgan prinsip va normalari bilan bir qatorda O'zbekiston Respublikasi huquqiy tizimining tarkibiy qismi ekanligi hamda milliy qonunchilikka nisbatan ustun ahamiyatga egaligi tan olinganligi, fikrimizcha, alohida e'tiborga molik.

Shuningdek, Konstitutsiyamizning 19-moddasida O'zbekistonda insonning huquq va erkinliklari xalqaro huquqning umume'tirof etilgan normalariga binoan e'tirof etilishi va kafolatlanishining belgilangan bo'lib, Deklaratsiyaning inson huquqlari bo'yicha umume'tirof etilgan hujjat sifatida davlatimizda bebosita amal qilishini nazarda tutadi.

Xulosa o'rnida shuni takidlash joizki, respublikamizda inson va fuqarolarning har tomonlama kamol topishi va istiqboli porloq bo'lishi uchun yangi tahrirdagi konstitutsiyamiz timsolida mustahkam huquqiy poydevor yaratilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi // Qonun hujjatlari milliy bazasi.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 22-iyundagi "Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasining milliy strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-6012-son farmoni // Qonun hujjatlari milliy bazasi. 22.06.2020-y.

3. "Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi" <https://constitution.uz/oz/pages/humanrights>.

4. A. Mo'minov, M. Tillabayev "Inson huquqlari" (217-220 betlar) darslik ikkinchi nashr // - Toshkent : Adolat 2013-y.

YURIDIK SHAXSLARNING VUJUDGA KELISH VA BEKOR BO'LISHIDA RAXBARNING O'RNI

Ne'matjanov Samandar Jaxongir o'g'li

*Namangan Davlat universiteti Yuridik fakulteti Milliy g'oya, ma'naviyat
asoslari va huquq ta'limi yo'nalishi MIG'-AU-21 guruh talabasi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada yuridik shaxsning paydo bo'lishi va tugatilishida rahbarlarning hal qiluvchi roli o'rganiladi. Unda yuridik shaxsni tashkil etishning turli bosqichlari, jumladan, shakllanish, tan olinishi va davom etishi ko'rib chiqiladi. Bundan tashqari, u rahbarning yuridik shaxsni tugatish vakolatini va bunday xatti-harakatlarning oqibatlarini o'rganadi. Tegishli amaliy tadqiqotlar va huquqiy asoslarni tahlil qilish orqali ushbu maqola yuridik shaxslarni shakllantirishda rahbarlarning muhim vazifalarini yoritishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Yuridik shaxs, rahbar, tarix, hokimyat, boshqaruv, huquq, xodim, litsenziyalash, ruxsatnomalar, soliq.

Аннотация: В данной статье рассматривается решающая роль руководителей в создании и ликвидации юридического лица. В нем рассматриваются различные этапы образования юридического лица, включая образование, признание и продолжение деятельности. Кроме того, рассматриваются полномочия исполнительной власти по прекращению

юридического лица и последствия таких действий. Посредством анализа соответствующих тематических исследований и законодательной базы данная статья призвана пролить свет на важные задачи менеджеров при создании юридических лиц.

Ключевые слова: Юридическое лицо, руководитель, история, полномочия, управление, закон, работник, лицензирование, разрешения, налог.

Abstract: *This article examines the decisive role of leaders in the creation and liquidation of a legal entity. It examines the various stages of legal entity formation, including formation, recognition and continuation. In addition, it examines the executive's authority to terminate a legal entity and the consequences of such actions. Through the analysis of relevant case studies and legal frameworks, this article aims to shed light on the important tasks of managers in the formation of legal entities.*

Key words: *Legal entity, leader, history, authority, management, law, employee, licensing, permits, tax.*

Yuridik shaxs deganda sub'ektning qonun hujjatlariga muvofiq muayyan huquq va majburiyatlarga ega ekanligini e'tirof etish tushuniladi. Tarix davomida turli sub'ektlar uchun yuridik shaxsning paydo bo'lishida ham, tugatilishida ham rahbarlar hal qiluvchi rol o'ynagan. Ushbu maqola rahbarlarning yuridik shaxsning shakllanishiga, uning tashkil etilishi, o'zgartirilishi va tugatilishidagi rolini o'rganishga muhim ta'sir ko'rsatganligini o'rganishga qaratilgan. Yuridik shaxsning tashkil etilishi va tugatilishi puxta rejalashtirish, qaror qabul qilish va ijro etishni talab qiluvchi hal qiluvchi jarayondir. Ushbu jarayonlarning markazida tashkilotni tashkil etish yoki tarqatib yuborish orqali rahbarlik qilishda hal qiluvchi rol o'ynaydigan rahbarning roli yotadi. Ushbu maqolada rahbarlar yuridik shaxslarning tashkil etilishi va tugatilishiga qanday hissa qo'shishi o'rganiladi va ularning mas'uliyati, qaror qabul qilish vakolati va ushbu muhim voqealarga umumiy ta'sirini ta'kidlaydi. Fuqarolik kodeksining 39-moddasida yuridik shaxslarga shunday ta'rif berilgan "O'z mulkida, xo'jalik yuritishida yoki operativ boshqaruvida alohida mol-mulkka ega bo'lgan hamda o'z majburiyatlari yuzasidan

ushbu mol-mulk bilan javob beradigan, o‘z nomidan mulkiy yoki shaxsiy nomulkiy huquqlarga ega bo‘la oladigan va ularni amalga oshira oladigan, majburiyatlarni bajara oladigan, sudda da’vogar va javobgar bo‘la oladigan tashkilot yuridik shaxs hisoblanadi. Yuridik shaxslar mustaqil balans yoki smetaga ega bo‘lishlari kerak”. Yuridik shaxsni tashkil etish yoki bekor qilishda rahbarning asosiy mas’uliyati tashkilot uchun aniq qarash va strategiyani belgilashdan iborat. Tashkil etish bosqichida rahbarlar korxonaning maqsadi, maqsadlari va vazifalarini belgilab, ularni bozor talablari va imkoniyatlariga moslashtiradi. Xuddi shunday, tashkilotni bekor qilganda, rahbarlar ushbu qarorning sabablarini bayon qilib, barcha manfaatdor tomonlar uning ta’sirini tushunishlarini ta’minlaydilar. Rahbarlar ob’ektni yaratish va bekor qilish jarayonida tegishli qonunlar va qoidalarga rioya qilishni ta’minlashda ajralmas rol o‘ynaydi. Ular ro‘yxatdan o‘tish, litsenziyalash, ruxsatnomalar, soliq majburiyatlari va hokazolar kabi qonuniy talablarga rioya qiladigan tashkilot tashkil etish uchun murakkab huquqiy bazani o‘rganishlari kerak. Aksincha, tashkilotni tugatishda rahbarlar xodimlarni ishdan bo‘shatish tartib-qoidalari, to‘lanmagan qarzlar bilan bog‘liq qonuniy majburiyatlarga rioya etilishini nazorat qilishi kerak. tartibga solish ko‘rsatmalariga muvofiq hisob-kitob, aktivlarni taqsimlash yoki tasarruf etish.

“Xo‘jalik shirkati qonun hujjatlarida belgilangan tartibda boshqa yuridik shaxslarning muassisi (ishtirokchisi) bo‘lishi, vakolatxonalar va filiallar tashkil etishi mumkin. Korporativ huquq bo‘yicha yetakchi mutaxassislardan biri T.Kashanina shirkatlarning kelib chiqishini oila boshlig‘i oilada yakka hukmronligiga asoslangan oilaviy tadbirkorlikdan kelib chiqqan deb hisoblaydi”. Rahbarlar yuridik shaxsning butun hayoti davomida - tashkil topgan kundan boshlab tugatilgunga qadar qarorlar qabul qilish vakolatiga ega. Ular tashkiliy tuzilma (sharikliklar va korporatsiyalar), munosabatlarni o‘rnatish (qo‘shma korxonalar yoki sho‘ba korxonalar), moliyalashtirish variantlari (qarz va kapital), operatsion siyosat (xodimlar bilan tuzilgan shartnomalar) va boshqalar bo'yicha muhim tanlovlarni amalga oshiradilar, bularning barchasi tashkil etish jarayonida samaradorlikni optimallashtirish yoki ta'minlashga qaratilgan. tartibli tarqatish.

Rahbarlar yaratish va bekor qilish bosqichlarida moliyaviy boshqaruv mas'uliyatini o'z zimmalariga oladilar. Tashkilotni tashkil etishda ular mablag'larni jalb qilish, investitsiyalar bo'yicha muzokaralar olib borish yoki kreditlarni ta'minlash orqali boshlang'ich kapital talablarini aniqlaydilar. Shuningdek, ular moliyaviy intizom va barqarorlikni ta'minlash uchun moliyaviy rejalashtirish, byudjetlashtirish va buxgalteriya jarayonlarini nazorat qiladilar. Bundan farqli o'laroq, tashkilotni bekor qilganda, rahbarlar aktivlarni tugatishni boshqaradilar, qarzlarini to'laydilar va qolgan mablag'lar yoki resurslarni qonuniy majburiyatlarga muvofiq taqsimlashni boshqaradilar. Yuridik shaxsni yaratish yoki bekor qilish yo'li davomida rahbarlar turli manfaatdor tomonlarning manfaatlarini samarali boshqarishi kerak. Ular aktsiyadorlar, investorlar, xodimlar, mijozlar, yetkazib beruvchilar, tartibga soluvchilar va boshqa tashqi tomonlar bilan ishonchni mustahkamlash va ochiq aloqa kanallarini saqlab qolish uchun hamkorlik qiladilar. YU.M.Kozlovning fikricha, boshqaruv nimaga yoki kimgadir rahbarlik qilishdir. Lekin bu boshqaruvning to'liq mazmunini ochib bera olmaydi. Birinchi navbatda *"rahbarlik qilish"* tushunchasini o'zining mazmunini, uning funksional ahamiyatini aniqlab olish lozim bo'ladi. Rahbarlar tashvishlarni hal qilishlari va strategik qarorlar haqida aniqlik kiritishlari kerak, bu esa tashkil etish va tugatish bosqichlarida minimal buzilishlarni ta'minlaydi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki yuridik shaxsni yaratish va tugatishda rahbarning roli ko'p qirrali va tashkilot muvaffaqiyati uchun juda muhimdir. Strategiyani belgilashdan tortib, qonuniy muvofiqlikni ta'minlash, tuzilma va moliya boshqaruvi bo'yicha muhim qarorlarni qabul qilish va manfaatdor tomonlar manfaatlarini sinchkovlik bilan boshqarish - bu muhim jarayonlarning boshida etakchilar turadi. Yo'l-yo'riq ko'rsatish bilan birga, ularning murakkab huquqiy landshaftlarda harakat qilish qobiliyati kuchli poydevor yaratish yoki tashkilot uchun muammosiz tarqatib yuborishda juda muhimdir. Tarixan yuridik shaxsning shakllanishida, uni turli sub'ektlar uchun o'zgartirish yoki bekor qilish orqali muhim rol o'ynagan. Ularning ta'sirini tushunish hokimiyat va boshqaruv

dinamikasi haqida tushuncha beradi, shu bilan birga huquqning rivojlanayotgan sohasidagi kelajakdagi imkoniyatlar va muammolarni yoritadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASINING FUQAROLIK KODEKSI
2. Topildiyev V.R., Jamalov N.K. “Fuqarolik huquqi” uslubiy qo‘llanma Toshkent “Mumtoz so‘z” 2014
3. R.Dj.Ruziyev, V.R.Topildiyev “FUQAROLIK HUQUQI” Umumiy Qism Cho‘lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi Toshkent — 2011
4. Akbarali O‘g‘li, Satvoldiyev Fakhridin. “PROSPECTS FOR IMPROVING THE TECHNOLOGIES OF DEVELOPING LEGAL THINKING FOR SCHOOLCHILDREN (ON THE EXAMPLE OF THE PROVINCE OF NAMANGAN).” CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS 4.01 (2023): 94-97.
5. Akbarali O‘g‘li, Satvoldiyev Fakhridin. “Maktab o‘quvchilarining huquqiy tafakkurini shakllantirish huquqiy madaniyatni yuksaltirishning yetakchi bo‘g‘ini sifatida.” Ta’lim fidoyilari 13 (2022): 225-228.
6. Javodbek Yoqubov Ergash Hayitboyev “Huquqshunoslik” Toshkent “Yangi asr avlodi” 2006
7. w.w.w.ziyouz.com kutubxonasi
8. w.w.w.wikipedia.uz

FUQARONI BEDARAK YO‘QOLGAN DEB TOPISHNING HUQUQIY ASOSLARI

Begaliyeva Dildora Baxtiyor qizi

*Namangan Davlat universiteti Yuridik fakulteti Milliy g’oya, ma’naviyat asoslari
va huquq ta’limi yo’nalishi MIG-AU-21 guruh talabasi.*

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada aksariyat mamlakatlarda huquq-tartibot idoralari va davlat tashkilotlari bedarak yo’qolganlarni qidirish va topish bo’yicha qonuniy vakolatlarga ega. Biror kishi g’oyib bo’lganda, bu uning yaqinlari uchun qayg’uli va qayg’uli tajriba bo’lishi mumkin. Bunday vaziyatlarda tegishli choralar ko’rish uchun fuqaroni bedarak yo’qolgan deb topishning qonuniy asoslarini tushunish muhimligi haqida ma’lumotlar.*

***Kalit so’zlar:** Fuqaro, huquq-tartibot, shaxs, bedarak, zarar, xavf, tergov, qonuniy, jinoyat, tintuvlar o’tkazish, ma’lumot olish.*

***Аннотация:** В большинстве стран, рассматриваемых в этой статье, правоохранительные органы и государственные учреждения имеют законные полномочия по поиску и местонахождению пропавших без вести лиц. Когда кто-то пропадает, это может стать печальным и огорчительным опытом для его близких. Информация о важности понимания правовых оснований объявления гражданина безвестно отсутствующим для принятия соответствующих мер в таких ситуациях.*

***Ключевые слова:** Гражданин, правоохранительные органы, лицо, пропавший без вести, ущерб, опасность, расследование, законность, преступление, проведение обысков, получение информации.*

***Abstract:** In most countries in this article, law enforcement agencies and government agencies have the legal authority to search and locate missing persons. When someone goes missing, it can be a sad and distressing experience for their loved ones. Information about the importance of understanding the legal basis for declaring a citizen missing in order to take appropriate measures in such situations.*

***Keywords:** Citizen, law enforcement, person, missing, damage, danger, investigation, legal, crime, conducting searches, obtaining information.*

Fuqaroni bedarak yo'qolgan deb topishning qonuniy asoslari yurisdiksiyaga va bedarak yo'qolgan holatlarga qarab farq qilishi mumkin. Umuman olganda, kimningdir bedarak yo'qolganligi to'g'risida xabar berilganda huquq-tartibot idoralari shaxsni bedarak yo'qolgan deb e'lon qilish uchun qonuniy asoslar mavjudligini aniqlash maqsadida tergov ishlarini boshlaydi. Shaxsning xavfsizligi va farovonligi haqida qayg'urish, Agar shaxs xavf ostida yoki zarar yetkazish xavfi bor deb hisoblash uchun asoslar mavjud bo'lsa, huquqni muhofaza qilish organlari shaxsni topish uchun qidiruv va tergov o'tkazish vakolatiga ega bo'lishi mumkin. Nopok o'yin yoki jinoiy faoliyatda gumon qilish, Agar bedarak yo'qolgan shaxs jinoyat qurboni bo'lishi mumkinligiga dalil yoki shubha mavjud bo'lsa, huquqni muhofaza qilish organlari shaxsni tergov qilish va qidirish uchun qonuniy asoslarga ega bo'lishi mumkin. Qonuniy vasiylik yoki mas'uliyat, ya'ni shaxs boshqa shaxs yoki tashkilotning qaramog'ida yoki homiyligida bo'lgan hollarda, ularning xavfsizligi va farovonligini ta'minlash bo'yicha qonuniy majburiyatlar bo'lishi mumkin, ular bedarak yo'qolgan taqdirda ularni topish choralarini ko'rishni o'z ichiga olishi mumkin. Jamoat manfaati, ba'zi hollarda bedarak yo'qolgan shaxsni topishga bo'lgan jamoatchilik manfaati huquqni muhofaza qilish organlari tomonidan qidiruv va tergov o'tkazish uchun qonuniy asoslar berishi mumkin. Shuni ta'kidlash kerakki, bedarak yo'qolgan fuqaroni topishning aniq qonuniy asoslari yurisdiksiya va mahalliy qonunlarga qarab farq qilishi mumkin. Bundan tashqari, oila a'zolari, xususiy tergovchilar va notijorat guruhlar kabi shaxslar va tashkilotlar ham muayyan sharoitlarda bedarak yo'qolgan shaxslarni qidirish uchun qonuniy vakolat yoki huquqlarga ega bo'lishi mumkin.

Fuqaroni bedarak yo'qolgan deb topishning asosiy huquqiy asoslaridan biri bu shaxsning g'oyib bo'lishining ixtiyoriy yoki shubhali ekanligini tasdiqlovchi dalillar mavjud bo'lsa. Bunga qo'pol o'yinning dalillari, masalan, kurash belgilari yoki tushunarsiz jarohatlar, shuningdek, shaxs o'z xohishi bilan tark etmaganligini ko'rsatadigan boshqa belgilar kiradi. Biror kishini bedarak yo'qolgan deb e'lon qilishning yana bir qonuniy asosi, agar u xavf ostida ekanligiga ishonish uchun asoslar mavjud bo'lsa. Bunga odamda zudlik bilan e'tibor qaratish lozim bo'lgan

tibbiy holat bo'lgan yoki ular baxtsiz hodisa yoki tabiiy ofatga duchor bo'lgan deb ishonilgan holatlar kiradi. Ba'zi hollarda, agar shaxs uzoq vaqt davomida ko'rinmasa yoki uni eshitmasa, bedarak yo'qolgan deb e'lon qilinishi mumkin. Buning uchun talab qilinadigan aniq muddat mahalliy qonunlar va qoidalarga qarab farq qilishi mumkin, lekin umuman olganda, agar biror kishi g'ayrioddiy uzoq vaqt davomida sababsiz kelmagan bo'lsa, uni bedarak yo'qolgan deb e'lon qilish uchun etarli asos bo'lishi mumkin.

Kimdir qonuniy asosda bedarak yo'qolgan deb e'lon qilingandan so'ng, huquqni muhofaza qilish idoralari odatda shaxsni xavfsiz tarzda topish va qaytarish bo'yicha harakatlarni amalga oshiradi. Bu tintuvlar o'tkazish, ma'lumot olish uchun ommaviy murojaatlar chiqarish va tegishli ma'lumotlarni to'plash uchun boshqa idoralar va tashkilotlar bilan hamkorlikni o'z ichiga olishi mumkin. Shuni ta'kidlash kerakki, huquq-tartibot idoralari shubhali holatda bedarak yo'qolgan yoki xavf ostida qolgan fuqarolarni topishda hal qiluvchi rol o'ynasa-da, ularni topishda alohida shaxslar ham muhim rol o'ynashi mumkin. Agar sizda bedarak yo'qolgan shaxs haqida ma'lumot bo'lsa yoki uni ko'rgan deb hisoblasangiz, bu ma'lumotni zudlik bilan tegishli organlarga xabar qilishingiz kerak.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, fuqaroni bedarak yo'qolgan deb topish uchun turli huquqiy asoslar mavjud, jumladan, beixtiyor g'oyib bo'lish, xavf-xatarda gumon qilish, hech qanday sababsiz uzoq vaqt yo'q bo'lish. Ushbu qonuniy asoslarga ko'ra shaxs bedarak yo'qolgan deb e'lon qilingan taqdirda, huquqni muhofaza qilish organlari tomonidan uning joylashgan joyini aniqlash va xavfsiz qaytishini ta'minlashga qaratilgan tergov jarayoni boshlanadi. Jismoniy shaxslar ushbu qonuniy asoslardan xabardor bo'lishlari va agar ularda bedarak yo'qolgan shaxs haqida tegishli ma'lumotlar bo'lsa, tezkor choralar ko'rishlari juda muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Javodbek Yoqubov Ergash Hayitboyev “Huquqshunoslik” Toshkent “Yangi asr avlodi” 2006

2. R.Dj.Ruziyev, V.R.Topildiyev “FUQAROLIK HUQUQI” Umumiy Qism Cho’lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi Toshkent — 2011
3. Akbarali O‘g‘li, Satvoldiyev Fakhridin. “PROSPECTS FOR IMPROVING THE TECHNOLOGIES OF DEVELOPING LEGAL THINKING FOR SCHOOLCHILDREN (ON THE EXAMPLE OF THE PROVINCE OF NAMANGAN).” CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS 4.01 (2023): 94-97.
4. Akbarali O‘g‘li, Satvoldiyev Fakhridin. “Maktab o‘quvchilarining huquqiy tafakkurini shakllantirish huquqiy madaniyatni yuksaltirishning yetakchi bo‘g‘ini sifatida.” Ta’lim fidoyilari 13 (2022): 225-228.
5. Topildiyev V.R., Jamalov N.K “Fuqarolik huquqi” uslubiy qo‘llanma Toshkent “Mumtoz so‘z” 2014
- 6.w.w.w.ziyouz.com kutubxonasi

YURIDIK SHAXSLARNING VUJUDGA KELISHI HUQUQIY ASOSLARI

Qosimov Xamidullo Abduqaxxor o‘g‘li

Namangan Davlat universiteti Yuridik fakulteti Milliy g‘oya, ma’naviyat asoslari va huquq ta’limi yo‘nalishi MIG-AU-21 guruh talabasi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada yuridik shaxslarning vujudga kelishining huquqiy asosi tadbirkorlik va korporativ huquqning asosiy jihati hisoblanadi. Korporatsiyalar, mas’uliyati cheklangan jamiyatlar va shirkatlar kabi yuridik shaxslar mulkdorlari yoki a’zolaridan alohida shaxs sifatida tan olinadi. Bunday e’tirof ushbu sub’ektlarga shartnomalar tuzish, mulkka egalik qilish va o‘z harakatlari uchun sudga javobgar bo‘lish imkonini berishi haqida ma’lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: Yuridik shaxs, MChJ, tashkilot, ta’sischi, huquq, murojaat qilish, ruxsat olish, muassasa, qonun, mutaxassis.

Аннотация: В данной статье правовая основа создания юридических лиц является основным аспектом предпринимательства и корпоративного права. Юридические лица, такие как корпорации, общества с ограниченной ответственностью и товарищества, признаются физическими лицами, отдельными от их владельцев или участников. Приводится информация, что такое признание позволяет этим субъектам заключать договоры, владеть имуществом и нести ответственность за свои действия в суде.

Ключевые слова: Юридическое лицо, ООО, организация, учредители, закон, заявление, разрешение, учреждение, закон, эксперт

Abstract: In this article, the legal basis for the creation of legal entities is the main aspect of entrepreneurship and corporate law. Legal entities such as corporations, limited liability companies, and partnerships are recognized as individuals separate from their owners or members. Information is provided that such recognition allows these subjects to enter into contracts, own property, and be held accountable for their actions in court.

Key words: Legal entity, LLC, organization, founders, law, application, permission, institution, law, expert.

Tadbirkorlik yoki tashkilot ochish haqida gap ketganda, yuridik shaxsni tashkil etishning huquqiy asoslarini tushunish juda muhimdir. Yuridik shaxs o'z egalaridan ajralib turadigan, o'z huquqlari, majburiyatlari va majburiyatlariga ega bo'lgan alohida va alohida shaxsdir. Bu mulkdorlarning shaxsiy aktivlarini himoya qilish imkonini beradi va biznes yuritish va shartnomalar tuzish uchun asos yaratadi. Yuridik shaxs murojaat qilish va ruxsat olish usullari orqali tashkil topganda, albatta, uni tashkil qiluvchilar tashabbuskor guruh bo'ladi. Bu guruh fuqarolar (jismoniy shaxslar) dan ham, yuridik shaxslardan ham iborat bo'lishi mumkin. Ular muassislar yoki ta'sischilar deb ataladi. Ta'sischilar orasida davlat ham uning organlari bo'lishi mumkin. Muassislar ko'p hollarda yuridik shaxsning mol-mulkini vujudga keltirishga o'z ulushini qo'shadi. Bu ulushlar asosida ustav fondi tashkil topadi. Fuqarolik qonun hujjatlari "ta'sischi" va "muassis"

atamalarining tushunchasi hamda ular o'rtasidagi farqli jihatlarni belgilamaydi. Ko'pchilik hollarda (ayniqsa, keyingi paytda “ta'sischi” atamasi huquq normalarida deyarli qo'llanilmayapti. Yuridik shaxsni tashkil etayotgan shaxs (yoki shaxslar) huquq normalarida muassis (yoki muassislar) atamasi bilan nomlanmoqda. Bu holat esa o'z o'zidan kundalik hayotda ishlatilayotgan “ta'sischi” va “muassis” atamalarining bir xildagi ma'noga egaligini ifodalaydi. Yuridik shaxslarni tashkil etishning huquqiy asoslari tashkil etilayotgan shaxs turiga qarab farqlanadi. Umuman olganda, yuridik shaxsni tashkil etishda tushunish uchun muhim bo'lgan bir nechta asosiy qadamlar va fikrlar mavjud.

Fuqarolik kodeksining 42-moddasida Yuridik shaxslarning vujudga kelishi haqida shunday ta'rif berilgan “Yuridik shaxslar mulkdor yoki u vakil qilgan shaxs tomonidan yoxud vakolatli organning farmoyishi asosida, shuningdek qonunchilikda nazarda tutilgan tartibda tashkil etiladi. Mulkdorlar, xo'jalik yuritish yoki operativ boshqarish huquqi subyektlari yoxud ular vakil qilgan shaxslar yuridik shaxslarning muassislari hisoblanadi”. Yuridik shaxslarning paydo bo'lishining huquqiy asoslari vaqt o'tishi bilan ishlab chiqilgan turli qonunlar va me'yoriy hujjatlar bilan bog'liq. Masalan, Qo'shma Shtatlarda yuridik shaxslar tushunchasi federal va shtat darajasidagi umumiy huquq tamoyillari va qonun hujjatlariga asoslanadi. Yuridik shaxsni tashkil etishning birinchi qadamlaridan biri tegishli huquqiy tuzilmani tanlashdir. Ko'pgina yurisdiksiyalarda yakka tartibdagi tadbirkorlar, shirkatlar, korporatsiyalar va mas'uliyati cheklangan jamiyatlar (MChJ) kabilarni tanlash uchun bir nechta variant mavjud. Har bir tuzilmaning mas'uliyatni himoya qilish, soliqqa tortish, boshqaruvning moslashuvchanligi va tartibga soluvchi talablar bo'yicha o'ziga xos afzalliklari va kamchiliklari mavjud. Tegishli tuzilma tanlanganidan so'ng, tashkilotni tashkil etish uchun bajarilishi kerak bo'lgan muayyan qonuniy talablar mavjud. Bu odatda sub'ektni tegishli davlat organida yoki nazorat qiluvchi organda ro'yxatdan o'tkazishni o'z ichiga oladi. Masalan, korporatsiyalar odatda o'zlari faoliyat yuritadigan davlatga ta'sis hujjatlarini topshirishlari kerak. MChJlar tashkilot maqolalarini topshirishlari kerak. Ro'yxatga olish talablaridan tashqari, ko'pincha

yuridik shaxsni tashkil etish uchun yaratilishi kerak bo'lgan qo'shimcha huquqiy hujjatlar mavjud. Bularga korporatsiyalar uchun nizomlar yoki MChJlar uchun operatsion shartnomalar kiradi. Ushbu hujjatlarda korxona qanday boshqarilishi va boshqarilishi, shuningdek, qarorlar qanday qabul qilinishi va nizolarni hal qilinishi ko'rsatilgan. Yuridik shaxsni yaratishda yana bir muhim e'tibor har bir tuzilmaning soliq oqibatlarini tushunishdir. Turli tashkilotlar turli xil soliq qoidalarini va qoidalariga bo'ysunadi, shuning uchun barcha amaldagi qonunlarga rioya qilishni ta'minlash uchun soliq mutaxassisi yoki advokat bilan maslahatlashish muhimdir. Va nihoyat, shuni tushunish kerakki, yuridik shaxs tashkil etilgandan so'ng u qonuniy talablarga rioya qilishni davom ettirishi kerak. Bu yillik hisobotlar yoki soliq deklaratsiyasini topshirish, tegishli korporativ yozuvlar va hujjatlarni yuritish va har qanday amaldagi tartibga solish talablariga rioya qilishni o'z ichiga olishi mumkin. “Yuridik shaxslar - qonun bo'yicha fuqarolik huquqlari va majburiyatlarining subyekti bo'lgan tashkilotlar (korxona, muassasalar). Yuridik shaxslar - o'z mulkida, xo'jalik yuritishda va operativ boshqaruvda alohida mol-mulkka ega bo'lgan hamda o'z majburiyatlari yuzasidan ushbu mol-mulk bilan javob beradigan, o'z nomidan mulkiy yoki shaxsiy nomulkiy huquqlarga ega bo'la oladigan va ularni amalga oshira oladigan, majburiyatlarni bajara oladigan, suda da'vogar va javobgar bo'la oladigan tashkilotlar (korxona, muassasa va boshqalar)”.

Davlat darajasida har bir shtat yuridik shaxslarning shakllanishi va faoliyatini tartibga soluvchi o'ziga xos qonunlarga ega. Masalan, shtatlarda mas'uliyati cheklangan jamiyatlar (MChJ) va shirkatlarni yaratish va boshqarishni tartibga soluvchi qonunlar mavjud. Ushbu qonunlar odatda ushbu sub'ektlarning shakllanishi, boshqaruv tuzilmasi, javobgarligini himoya qilish va tugatish talablarini belgilaydi. Yuridik shaxslarning paydo bo'lishining huquqiy asoslariga, shuningdek, ushbu sub'ektlarga qonun doirasida qanday munosabatda bo'lishini shakllantirgan sud amaliyoti qarorlari ham ta'sir qiladi. Sud qarorlari bilan korporativ pardani teshish (egalarini korporativ qarzlar uchun shaxsan javobgarlikka tortish) va ushbu sub'ektlar doirasida aksiyadorlar, a'zolar va

sheriklarning huquq va majburiyatlarini belgilash kabi muhim tamoyillar belgilab qo'yilgan.

Yuridik shaxslarning paydo bo'lishining huquqiy asoslari murakkab va ko'p qirrali. U asosiy umumiy huquq tamoyillari, federal va shtat darajasidagi qonuniy qonunlar, shuningdek, ushbu sub'ektlarning zamonaviy biznes muhitida qanday tan olinishi va tartibga solinishini shakllantirgan sud amaliyoti qarorlarining kombinatsiyasini o'z ichiga oladi. Ushbu huquqiy asosni tushunish tadbirkorlar, biznes egalari, huquqshunoslar va siyosatchilar uchun bugungi ishbilarmonlik dunyosida yuridik shaxslarni shakllantirish va faoliyat yuritishning murakkabliklarini yo'lga qo'yishda juda muhimdir.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, yuridik shaxs tashkil etishning huquqiy asoslarini tushunish tadbirkorlik yoki tashkilot boshlamog'chi bo'lgan har bir kishi uchun juda muhimdir. Tegishli tuzilmani sinchkovlik bilan ko'rib chiqish, barcha ro'yxatga olish va hujjatlar talablariga javob berish, soliq oqibatlarini tushunish va davom etayotgan qonuniy majburiyatlarga rioya qilish orqali jismoniy shaxslar o'zlarining yangi korxonasi mustahkam qonuniy asosda qurilishini ta'minlashlari mumkin. Tajribali advokat yoki boshqa mutaxassis bilan maslahatlashish muvaffaqiyatga erishish uchun mustahkam poydevor yaratish uchun barcha zarur choralar ko'rilishini ta'minlashga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING FUQAROLIK KODEKSI O'zbekiston Respublikasining 21.12.1995 y. 163-I-son va 29.08.1996 y. 256-I-son Qonunlari bilan tasdiqlangan O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining 29.08.1996 y. 257-I-son Qaroriga muvofiq 01.03.1997 y. e'tiboran amalga kiritilgan.
2. SH.A.Saydullayev “Davlat huquq nazariyasi” darslil ikkinchi nashr Toshkent “Yuridik adabiyotlar publish” 2021 (184-bet)
3. R.Dj.Ruziyev, V.R.Topildiyev “FUQAROLIK HUQUQI” Umumiy Qism Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi Toshkent — 2011
4. Topildiyev V.R., Jamalov N.K “Fuqarolik huquqi” uslubiy qo'llanma Toshkent “Mumtoz so'z” 2014

4. Akbarali O‘g‘li, Satvoldiyev Fakhridin. “PROSPECTS FOR IMPROVING THE TECHNOLOGIES OF DEVELOPING LEGAL THINKING FOR SCHOOLCHILDREN (ON THE EXAMPLE OF THE PROVINCE OF NAMANGAN).” CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS 4.01 (2023): 94-97.
5. Javodbek Yoqubov Ergash Hayitboyev “Huquqshunoslik” Toshkent “Yangi asr avlodi” 2006
6. Akbarali O‘g‘li, Satvoldiyev Fakhridin. “Maktab o‘quvchilarining huquqiy tafakkurini shakllantirish huquqiy madaniyatni yuksaltirishning yetakchi bo‘g‘ini sifatida.” Ta’lim fidoyilari 13 (2022): 225-228.
7. w.w.w.ziyouz.com kutubxonasi

ILG‘OR MILLIY VA XALQARO TAJRIBALAR;

STEAM TA’LIM TIZIMI ASOSIDA KATTA VA TAYYORLOV GURUHI TARBIYALANUVCHILARINING INTELLEKTUAL-BILISH MALAKALARINI SHAKLLANTIRISH

Mamadaliyeva Feruza Botirjon qizi

*Namangan davlat pedagogika instituti Ta’lim tarbiya nazariyasi metodikasi
(maktabgacha ta’lim) mutaxassisligi 1-bosqich magistranti*

Annotatsiya: Ushbu maqola STEAM ta’lim tizimi asosida katta va tayyorlov guruhi tarbiyalanuvchilarining intellektual-bilish malakalarini shakllantirish haqida yoritilgan. STEAM – bolalar uchun juda qiziqarli va dinamik bo’lib, bolalarning zerikishlariga to’sqinlik qiladi. Ular vaqt o’tayotganini sezmaydilar, lekin ham charchamadilar.

Kalit soʻzlar: STEAM, Maktabgacha yoshdagi bolalar, katta guruh, tayyorlov guruhi, Tarbiyachi.

Annotation: This article describes the formation of intellectual-cognitive skills of senior and preparatory group students based on the STEAM education system. STEAM is very interesting and dynamic for children, which prevents them from getting bored. They don't notice time passing, but they don't get tired either.

Key words: STEAM, Preschool children, large group, preparatory group, Educator.

Аннотация: В данной статье описано формирование интеллектуально-познавательных навыков учащихся старших и подготовительных групп на основе системы образования STEAM. STEAM очень интересен и динамичен для детей, что не дает им скучать. Они не замечают течения времени, но и не устают.

Ключевые слова: STEAM, Дошкольники, большая группа, подготовительная группа, Воспитатель.

STEAM – bolalar uchun juda qiziqarli va dinamik bo’lib, bolalarning zerikishlariga to’sqinlik qiladi. Ular vaqt o’tayotganini sezmaydilar, lekin ham charchamadilar.

S- science - tabiiy fanlar

T– technology - texnologiya

E – engineering – muhandislik

A – art - san’at

M – math. – matematika.

Ushbu yo’nalishlar zamonaviy dunyoda eng mashhur bo’lib kelayotgan tizimdir. Shuning uchun bugungi kunda STEAM tizimi asosiy tendentsiyalardan biri sifatida rivojlanmoqda. STEAM ta’limi yo’nalishi va amaliy yondashuvni qo’llash, shuningdek, barcha beshta sohani yagona ta’lim tizimiga integratsiyalashuviga asoslangan.

O’zbekiston Respublikasida ta’lim tizimini isloh qilish borasida islohotlar amalga oshirilmoqda. “Zamonaviy maktablarni tashkil etish to’g’risida”gi O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Qarori, “2017-2021- yillarda maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida” Prezident Qarori, “Prezident maktablarini tashkil etish chora-tadbirlari to’g’risida”gi Prezident Qarori va boshqa ko’plab respublikamizdagi ta’lim tizimini dunyodagi yetuk ta’lim tizimlariga tenglashtirish borasidagi islohotlarni ta’kidlab o’tish mumkin. Ushbu maqsadlarni bajarish uchun 2016-yildan boshlab milliy ta’lim tizimida STEM paydo bo’lishi haqida so’z yuritilmoqda.

Agar biz an’anaviy ta’limning asosiy maqsadi bilimlarni o’rgatish va bu bilimlardan fikrlash va ijod qilish uchun foydalanish deb aytsak, STEAM yondashuvi bizni olgan bilimlarni haqiqiy ko’nikmalar bilan birlashtirishga o’rgatadi. Bu maktabga tayyorlov yoshidagi bolalarga nafaqat ba’zi bir ijodkor g’oyalarga ega bo’lish, balki ularni amalda qo’llash va amalga oshirish imkoniyatini beradi.

Ilm-fan va tabiat markazida bolalar ilk tabiiy-ilmiy tushunchalarni o’rganib boradilar. Ushbu markazda bolalarning tabiat hodisalari haqida bilib olgan

tushunchalari va ko'chadan topilgan narsalar bilan mashg'ul bolishlari uchun foydalaniladi. Bolalar kichik tajribalar o'tkazishi, laboratoriya tashkil etishi va o'zlari narsa va hodisalarni o'rganib, o'ziga xos xususiyatlarini aniqlaydilar. Masalan, tabiatdagi tabiiy unsurlar suv, havo va qum, tuproqning xususiyatlarini o'rganadilar. Amaliyotda sinab ko'radilar. Ushbu markazda bolalar loy va qum xususiyatlarini ajrata oladi, turli tuzilmalarni qurishi mumkin bo'ladi. Masalan maktabga tayyorlov guruhlarida quyidagi kichik tajribalarni o'tkazish maqsadga muvofiqdir.

1-tajriba. Parchalangan qum

Bolalar maydonchani quruq qumdan balandlatish uchun tavsiya etiladi. Sirtidan bir bo'yoq ustidan qumni seping. Qumga bosmadan qalamni olib qo'ying. Qumning yuzasiga ba'zi og'ir narsalarni qo'ying (masalan, kalit). Qumdagi obektdan chap qismning chuqurligiga e'tibor bering. Endi siz trayni silkitib qo'yishingiz kerak. Kalit va qalam bilan xuddi shunday qiling. Chizilgan qum qalamchasida ikki barobar chuqur cho'kib ketadi. Og'ir narsaning nusxasi tarqoq qumga qaraganda, qumda sezilarli darajada farqlanadi. Xulosa: tarqoq qum sezilarli zichroq. Ushbu xususiyat quruvchilarga yaxshi ma'lum.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida STEAM laboratoriyalarini tashkil etishga qo'yiladigan talablarda har bir yosh guruhlaridagi tabiat markazidagi jonli burchak, xonaki gullarni parvarishlashga e'tibor beriladi.

Tarbiyachi rivojlantiruvchi markazlarni tashkil etishda shuningdek Ilm fan va tabiat markazlarida quyidagi o'ziga xos talablarni inobatga olishi maqsadga muvofiqdir.

1. Eng avvalo markazlarda toza havo, toza joy, normal harorat bo'lib rivojlanish markazlari yorug' xonalarda tashkil etilishi lozim.
2. Har bir markaz bolani noxush, kutilmagan hodisalardan saqlaydigan xavfsiz joyda bo'lishini ta'minlash zarur.
3. Markazlarda bolalarning harakat, tajriba, va kashf qilishlarini rag'batlantirish, buning uchun zarur shart-sharoitlar yaratish. Masalan

jihozlarning yetarli bo'lishi, kichik tadqiqot va tajribalar uchun ham qulay joy tanlanishi lozim.

4. Markazlardagi barcha jihoz va qo'llanmalar bolaning bo'yi yetadigan balandlikda bo'lishi g'amda bola ulardan bemalol foydalana oladigan bo'lishi kerak.

5. Markazlardagi faoliyat davomida bolalar o'rtasida hamkorlik va muloqotni rag'batlantirish (kichik guruhlar, juft bo'lib va o'yin o'ynashlariga sharoit yaratilgan bo'lishi kerak.)

6. Bolalarda muassasaga tegishlilik, markazlarda jihozlarni o'z joyida turishi, mavzular bo'yicha taqsimlanishi zarur.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda STEAM ijodkorligini shakllantirish.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda turli xil qurilmalarni qurish orqali muhandislik ko'nikmalarini shakllantirish.

Qurish-yasashni o'rgatish ishlari maktabgacha yoshdagi guruhlarining har birida o'z mazmuni, vositalari va murakkablashish xususiyatlariga ega bo'ladi. Shunga ko'ra quyidagi guruhlarining har birida olib boriladigan ishlar mazmunini alohida-alohida yoritib chiqish lozim topildi:

- 1) kichik guruhlarda qurish-yasashga o'rgatish;
- 2) o'rta guruhlarda qurish-yasashga o'rgatish;
- 3) katta guruhlarda qurish-yasashga o'rgatish;
- 4) maktabga tayyorlov guruhlarida qurish-yasashga o'rgatish

Katta guruhlarda bolalarga qurish-yasashni o'rgatish

Katta guruhda narsa-buyumni tahlil qilish, ularning xarakterli belgilarini solishtirish asosiy mavqeda bo'ladi. Bu guruhda bolalardan vazifani tushunish, uni mustaqil bajarish talab etiladi. Tarbiyachi so'zlab berish orqali tushuntirish va o'rgatish usulini qo'llaydi, bunda mavzuni rasm, illyustratsiyalar orqali tushuntirib beradi. Asosiy diqqat bolalarni o'z o'ylab qo'yganlari bo'yicha ishlashga qaratiladi. Ularda qurilmalarni mustahkam qurish, g'ishtlardan ustun ko'tarish kabi yangi malakalar shakllanadi. Jamoa bo'lib qurilma (hayvonot bog'i, ko'cha, bolalar bog'chasi) qurishni hamkorlikda ishlash malakasini hosil qiladi. Bunday ish usuli ko'plab qurilmalar misolida davom ettiriladi.

Tayyorlov guruhlarida bolalarga qurish-yasashni o’rgatish.

Tayyorlov guruhida bolalarga narsa-buyumni umumiy va individual xususiyatlarini ajratishga o’rnatiladi. Bolalar narsalarning qismlari nisbatini, simmetriyasini aniq chamalashga, narsalarni chiroyli bezashga o’rganadilar. Bu yoshdagi bolalar qurmoqchi bo’lgan narsalarini oldindan tasavvur qilib, uni qanday tuzilishini gapirib bera olishlari kerak, buning uchun qanday materialni tanlab, ishini qanday bajarilishini bilishlari lozim. Tarbiyachi bolalarga majmuaviy narsalarni jamoa bo’lib qurishni o’rgatib boradi. Ushbu guruhda bolalar berilgan topshiriq bo’yicha, rasmlarga qarab murakkab bolgan turli narsalarni yasaydilar. Ushbu jarayonda ular bog’liqlikni hisobga oladilar. Pedagog asosiy diqqatini binokorlikning zarurligiga, ularda milliy an’analarni aks ettirishga e’tiborni qaratadi. Tarbiyachi mashg’ulot o’tishdan avval bolalarni transport turlari (avtobus, poyezd, samolyot, kema) bilan tanishtiradi. Shundan so’ng kema turlari (yuk, harbiy, yo’lovchi tashiydigan kemalar, teploxod) haqida suhbat o’tkazib ularning tuzilishidagi umumiy tomonlarni va farqlarini tushuntirib berishni so’raydi. 6-7 yoshli bolalarga tarbiyachi konstruksiyalashni tegishli sharti bo’yicha, ya’ni tayyor namuna bermasdan, faqat obektning asosiy funksiyalarini ifodalaydigan topshiriq shartlarini aytadi. Bunday vaziyatda bola qo’yilgan shartlar asosida obektni yasab berishi lozim. Shu tariqa bolalar yo’lovchilar uchun ko’priklar va daryodan suzib o’tish uchun transport turlarini yaratadilar. Buning uchun boladan avval topshiriq shartini o’ylab ko’rish va shu asosda qurilajak ko’priklar konstruksiyasini yaratish, so’ng qurish yo’larini saralab, ketma-ketligini rejalashtirishi talab etiladi. Bu kabi ish turini bajarish uchun dastlab topshiriq shartiga qaytiladi: avval daryoning boshlanishi va eni, so’ng ko’prikn ko’tarib turuvchi ustunlar kengligi hisobga olinadi. Bunda bola texnik tomonini bajarishda doimiy izlanishda bo’ladi, ya’ni ko’prikn mustahkam qurishga erishish, mashinalar uchun tushish joylarni yasash, yo’lovchilar uchun qulay sharoit yaratish va boshq. Bolalar bilan bunday murakkab faoliyatni bajarishga bosqichma bosqich o’tiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. I.V.Grosheva, L.G.Yevstafeva, D.T.Maxmudova, Sh.B.Nabixanova, S.V.

- Pak, G.E. Djanpeisova "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi T: 2018. 1-81-b;
2. T.C. Волосовес, В.А. Маркова, С.А. Аверина. СТЕМ-образование детей дошкольного и младшего школьного возраста. М. Бинум. Лаборатория знаний 2019.
 3. G. Bogdanovich. Dopolnitelnaya obshchrazvivayushaya programma «Mult-studiya «Moy mir» Sverdlovskaya oblast, 2018 g.
 4. Qodirova F.R., Toshpoiatova SH., A'zamova M. Kayumova N. Maktabgacha pedagogika. darslik-T.: Tafakkur nashriyoti, 2019. - 658 b
 5. T.S. Volosovets, V.A. Markova, S.A. Averina STEM- obrazovaniye detey doshkolnogo i mladshego shkolnogo vozrasta. M. BINOM. Laboratoriya znaniy 2019.
 6. Yevdokimova YE.S. Texnologiya proyektirovaniya v DOU YE.S. Yevdokimova. - M.: TS Sfera, 2006. - 64 s.
 7. G. Bogdanovich. Dopolnitelnaya obshchrazvivayushaya programma «Mult-studiya «Moy mir» Sverdlovskaya oblast, 2018 g.
27. Master-klass dlya pedagogov «Sozdaniye multfilmov vmeste s detmi».

Elektron adabiyotlar va saytlar:

1. <http://www.ziyonet.uz/>
2. <http://www.google.co.uz/>
3. <http://www.google.ru/>
4. <http://www.biotehnolog.ru/>
5. <https://ru.wikipedia.org/>
6. www.babbledabbledo.com/steam-project/

THE BENEFITS OF USING STORIES IN ELT TO DEVELOP LEARNERS INTERCULTURAL AWARENESS

Toshmatova Madinakhon Kodirovna

*Namangan State Pedagogical Institute, second year student of the Department of
Foreign language and Literature*

Annotation: *The article discusses the benefits of using stories and how they can help to increase awareness of culture in English language teaching. The use of various stories is very popular in classrooms around the world. Learning of communication in a foreign language is very important to be aware of culture, life style, literature, history of foreign country and others. There is no doubt that they are a great way for English language learners. Nevertheless, we found a deep understanding of the term "Intercultural awareness" and the advantages of using stories to develop connection between cultures.*

Key words: *English language teaching, stories, storytelling method, education, intercultural awareness, foreign languages, motivation, communication.*

Stories have never been so topical. In fact, nowadays storytelling is an extremely popular concept, the stepping stone of so many communication strategies in fields of education and in developing learners intercultural awareness.

What is a story-based language teaching method?

According to Harmer & Puchta, as described in their book "Story-based Language Teaching", stories motivate students and they create a special classroom atmosphere in which students can connect emotionally better to the learning content and new vocabulary. Probably it is exactly this emotional link why stories also have an impact on how much students can remember from the lesson. As the popular saying goes: "people don't remember facts and figures, they remember the stories ". [1]

Using storytelling is a very effective way of *English language teaching* (ELT). This method has a lot of positive aspects in language learning. In other words, stories trigger activities that are fundamental in the language learning process.

"Stories are effective as educational tools because they are believable, memorable, and entertaining. The believability stems from the fact that stories deal with human-like experience that we tend to perceive as an authentic and credible source of knowledge."

One challenge a teacher faces is what approach to take. Many EFL teachers have had no formal training in incorporating cultural elements, and there is no universally accepted set of criteria that instructors can use as a guide. One approach [2], though, would be to adapt Michael Paige’s [3] dimensions of culture learning model. Paige groups culture learning into categories:

- the self as cultural
- the elements of culture
- intercultural phenomena (culture-general learning)
- particular cultures (culture-specific learning)
- acquiring strategies for culture learning

By exploring these dimensions, teachers can help students connect to the target culture, raise their awareness of cultural differences, and improve their “intercultural communicative competence”. [4]

The use of the storytelling method is very closely related to the development of intercultural awareness of students. Since from an early age, children learn about culture with the help of storytelling. At the same time, they gradually understand this people and the ethics of this culture. Continuously, from an early age in education when teachers explaining stories, they must correctly clarify the exact meaning of foreign stories. Also, teaching methods, techniques and strategies have great roles to get knowledge on improving intercultural communication. There are many essential types of learning intercultural communication in English Language classes. One of them is storytelling that is used for pedagogical purposes and based on developing intercultural communication. In teaching process, we have different options as teachers and learners. One of them is differentiate methodology. Also, there are various types of techniques that are used in English Foreign Language classes such as pair-work, group- work, cooperative learning, jigsaw technique, language games, round table discussion and so on.

What is Cultural Awareness?

Cultural awareness refers to the awareness of our own cultural identity, values and beliefs and the knowledge and acceptance of other’s cultures. Cultural

awareness helps break down cultural barriers and brings a better understanding of ourselves and a better appreciation of those who are different. This enhances our interpersonal skills, enables us to relate to people from other cultures and to build connections in a more meaningful way.

Cultural differences affect how we behave, work and communicate. In a work context, understanding that there are differences in values and belief systems between ourselves and people from other cultures and backgrounds results in better communication and fewer misunderstandings. It enables us to work in multicultural environments effectively and to make more collaborative decisions. Cultural awareness becomes essential when people of different cultures communicate. As people see, interpret and evaluate things in different ways, what is considered appropriate in one culture is probably inappropriate in another, and therefore misunderstandings arise. Communicating with others is difficult, it demands sensitivity and creativity. Accordingly, stories play an important role in learning foreign languages, with the help of them students can clearly understand cultural awareness of language and gain a huge outlook on it.

Even though the relationship between language and culture has been in the interest of linguists and educators for ages, teaching culture has been considered important only for about a century, reaching its climax in the 1990s. [5] It was not until the development of structural linguistics that language teachers started emphasizing the importance of culture in foreign language teaching. The rise of communicative competence in the 1980s brought acknowledgement of sociocultural dimension of language learning but the learners' sociocultural background was ignored. Culture was one of the aspects to be learnt in order to achieve communicative competence. Although various advantages of teaching culture in language classes were accepted, there were still problems about what to teach and how. The reasons for including culture in foreign language teaching nowadays are dealt with in this chapter.

One of the main reasons proved by experts like Gardner and Lambert why to study culture is the effect of motivation in language learning. The study of culture

increases not only learners' curiosity about and interest in target countries but also their motivation to study foreign languages. Keller and Ferguson, Klayman give examples of students who showed an increased interest in studying foreign languages after attending courses based on culture. Steiner urges to use culture even for a purpose of short-term motivation. [6]. Now, we can clearly understand that with the help of culture, students can improve their interests to language and start learning more about culture with the help of stories. As culture knowledge allows students to think in another language. When students starting learning language they also want to know about culture of this language, while learning students can visit countries where people speak in foreign language and can communicate with residents. In this case stories can help a lot.

Through the use of storytelling, learners are motivated and they develop communicative competence, critical thinking, reading skill, listening skill, comprehensive skill, creative skill, accuracy and fluency. Storytelling and extensive reading can be joined together to stimulate language learning, creativity and imagination. In everyday life more we listen and more we read, we can learn more effectively. The basic aim is to give right instructions and have correct teaching procedures to have an effective language classroom. In teaching, storytelling is considered as a technique that has possibilities if used in the right style to assist learners increase intercultural communication. Exploring culture helps learners to extend vocabulary, ideas, perception, interpretation, outlook, fantasy and creative writing as well. In such ways, learners are motivated and they can have lower emotional barriers. All English language skills can be taught by using short stories by teachers in an interactive way. Because, students can give their opinions, ideas, attitudes to this or that kind of situations, points, parts of the plot of story by retelling and also, they can use oral speech directly, fluently in an appropriate way.

Benefits of using stories in learning foreign language.

There are many reasons why people decide to learn languages through stories: because it is more fun, because they want to make sense of their loosely connected vocabulary, or simply because they are bored of textbooks and want to try

something new and potentially more effective, also improving intercultural awareness is not exception.

Since ancient times, storytelling has been present in the form of oral storytelling traditions that predate the written word and press. Older people passed stories to the younger generations, talking about history, explaining natural phenomena, entertaining people, sharing customs and traditions, and passing on their faith.

These stories were preserved in peoples' memories and then were passed on again and again. Later on, storytellers started traveling around the world, learning various regions' stories while also gathering news to bring back with them.

It is thanks to them that today that we know various tales and have such deep knowledge of the surrounding world. However, with the help of stories we can give more information about culture to students and they can understand more clearly about language.

In pedagogy, you might know that something traditional could be very boring. A fair number of students would think of school lessons or memorizing new words or phrases by heart. However, the process of learning foreign languages with stories is far from that. It is engaging, interesting, and much more motivating than the traditional desk-and-textbook method.

First things first - with stories, we get the structure and connectivity of events that help us avoid boredom and stay motivated to continue reading or listening.

A good story - whether used to learn foreign languages or just fill your free time with - should be engaging and interesting. These factors make your brain less prone to distraction. You get curious, and you keep on reading.

This rarely happens in schools or universities. Instead, a fair number of students get a standardized read as homework, and it doesn't necessarily speak to them personally. They check it just to get it over with, or look for the short summary online, or ask a friend who read the task to tell them about it. And then, they forget about it as soon as they're over with this topic in class.

On the other hand, when you come across an interesting story, it can be hard to stop at some point. You get involved, and you want to understand it fully. This also can happen with reading stories in a language that you are learning. If you see any new words, you would like to know their meaning simply because this will allow you to understand what’s going on in more detail.

Continuously, with language stories, you don’t just get a bunch of random vocabulary words in a new language or a set of rules with each story. You learn new phrases, get familiar with slang, see the way native speakers play with their language, and, finally, understand the rules and the inner logic of the language better.

Children acquire languages in a similar way - they are immersed in their language from the very beginning, and they don’t just work on their language skills. Instead, they are listening and using this new language in a way that is modeled to them completely with its peculiarities, unusual grammar structures, speaking patterns, and accents.

And while you don’t get to experience all that - your brain might not be used to such a deep immersion at this point - you do get to feel closer to the language you’re learning.

The only difference between the short stories and natural language acquisition is that you are not thrown into the deep end right from the start. And the teacher or story creators are trying to help you learn to swim in this sea full of new vocabulary and grammar rules, gradually introducing foreign words and showing you different grammatical structures. [7].

However, with the help of stories students may learn or acquire culture knowledge through storytelling. Day by day students’ start realizing more about cultural awareness and socializing with them. Also using stories (characters, setting, plot) pupils will start to get in touch with a new culture and their background. The stories selected or used will illustrate some relevant cultural aspects of English-speaking countries. Like social organization, language, customs

and traditions, religion of culture, arts and literature, forms of government and behaviors of culture.

Conclusion: Storytelling is not an unknown concept in teaching and learning a foreign language. The main purposes of using stories and retelling the plot of stories are to challenge, educate, motivate, develop critical thinking, creativity, imagination, stabilize knowledge and learn intercultural communication. Storytelling helps learners to stabilize skills. We firmly believe in the validity of this approach because it brings the world students into the narrow space of classrooms and, in doing so, it may make learning more well-rounded and experienced and, as a consequence, easier. Moreover, as we have already stressed, the use of this approach may help students and people in general discover how similar their lives are to those of people living elsewhere, thus leading to a greater understanding and acceptance of different worlds and to a widening of horizons. It is not possible to consider a target language without understanding and appreciation of its culture. We do hope, therefore, that this approach may become more and more popular.

Bibliography:

5. Story-based language teaching method/ <https://sanako.com/story-based-language-teaching>
6. Byrnes, H. 2008. Articulating a foreign language sequence through content: A look at the culture standards. *Language Teaching* 41 (1): 103–118
7. Cohen, A. D., R. M. Paige, B. Kappler, M. Demmessie, S. J. Weaver, J. C. Chi, and J. P. Lasse-gard. 2003. *Maximizing study abroad: A language instructor's guide to strategies for language and culture learning and use*. Minneapolis: Center for Advanced Research in Language Acquisition, University of Minnesot
8. Byram, M. 1997. *Teaching and assessing intercultural communicative competence*. Clevedon, UK: Multilingual Matters.
9. Linguists and cultural anthropologists made the relationships between language and culture clearer with the development of structural linguistics. (Sapir in Kitao 2000)

10. Developing cultural awareness in ELT (thesis)\ Lucie Vrbova 2006
11. Why we should learn a foreign language with stories/
<https://langster.org/en/blog/why-you-should-learn-a-foreign-language-with-stories/>

O‘ZBEKISTONDA MUSIQIY MEROS NAMUNALARIGA MUNOSABAT

Zokirjonov Abbosbek Zokirjon o‘g‘li

Namangan davlat universiteti talabasi

abbosbekzokirjonov99@gmail.com

Bizning davrimizga qadar og‘zaki uslub vositasida etib kelgan musiqiy meros namunalarini amaliy o‘zlashtirish hamda ilmiy tadqiq etish ishlari dastlabki paytlarda mutaxassis olimlar, shu jumladan, etnomusiqashunoslar oldiga bir qator vazifalarni ko‘ndalang qo‘ydi. Avvalombor bu merosni to‘plash, uni mavjud bo‘lgan ovoz taratish vositalariga yozib olish hamda nota yozuvlarida nashr etish zarur edi. Chunki bu borada o‘tmishdan qolgan yozma yodgorliklar nihoyatda oz bo‘lib, ularning bori ham, asosan, o‘rta asrlar davri kasbiy musiqasiga taalluqlidir. Musiqiy folklorga doir esa to‘liq bo‘lmagan yozuvlar, ya’ni xalq qo‘shiqlarining she‘rlari bayon etilgan yozma manba‘lar uchraydi, xolos. Xususan, shunday qimmatli manba‘lardan biri – XI asrda yashagan ulug‘ bobokalonimiz Mahmud Qoshg‘ariyning “Devonu lug‘otit turk” asaridir. Ushbu devonda ilmu – hikmat, pand – nasihat, mehnatga shijoat, sevgi tuyg‘ulari kabi mavzularda she‘riy parchalar keltiriladi. Bu she‘rlar ma’lum ohanglarda kuylanganligi shubha tug‘dirmaydi, zero she‘riyat “ilgari kuylash uchun yo musiqa jo‘rligida aytish uchun yaratilgan”. (U.To‘ychiev “O‘zbek poeziyasida aruz sistemasi”. Toshkent: Fan, 1985, 47-bet). Devondagi sherlar ham bu fikrni bilvosita bo‘lsa – da tasdiqlaydi.

O‘rta Osiyoda musiqiy merosni besh chiziqli merosni besh chiziqli tizim /notatsiya/ vositasida yozib olish ishlarining boshlanishi XIX asrning ikkinchi yarmiga to‘g‘ri keladi. Bu ishni ilk bor boshlab bergan musiqachilar – A.Eyxgorn va

F.Leysek (1857-1935) taqdir taqozosi bilan Rossiyadan O’rta Osiyoga harbiy kapelmeysterlik (dirijyorlik) vazifasini o’tashga kelgan edilar.

Avgust Eyxgorn asli Avstraliyalik bo’lib, 1870-83 yillari Toshkentda yashagan edi. Shu yillar ichida Toshkent, To’ytepa, Qo’qon, Chimyon, Andijon, Namangan va boshqa shaharlar bo’ylab musiqiy etnografik sayohatlar uyushtirdi va talaygina xalq qo’shiq kuylarini yozib oldi. Shu bilan birga, A.Eyxgorn O’rta Osiyo xalqlari musiqa cholg’ularini yig’ish, kolleksiya tuzish ishida ham faollik ko’rsatdi. Jumladan, u 36 cholg’udan iborat majmua to’plashga muvassar bo’lib, ularning har biriga yozma ravishda ta’rif berib o’tgan. Shuningdek, A.Eyxgorn kolleksiyasi Moskva, Peterburg va Vena shaharlarida uyushtirilgan xalqaro ko’rgazmalarda namoyish etilgan.

Chexiyalik harbiy kapelmeyster va kompozitor Frantishek Vaplav Leysek umrining salmoqli qismini (1878-1935) O’zbekistonda yashab, milliy kuylarimizni to’plash borasida barakali ijod qildi. Chunonchi, F.Leysek 200 ga yaqin O’rta Osiyo xalqlari musiqasi namunalarini yozuvlarda jamlagan bo’lib, uni Butun Rossiya ko’rgazmasiga taqdim etganligi ma’lum. Bundan tashqari, u “Rajabiy”, “Boljuvon”, “Munojot” singari el orasida mashhur kuylarni damli cholg’ular orkestriga qayta ishlash amaliyotini keng qo’llaydi. Shu maqsadda 1890 yili 30 ga yaqin xalq qo’shiq va kuylari asosida “Osiyocha popurri”, 1923-24 yili esa “O’zbek qo’shiqlaridan popurri” asarlarini yaratdi. F.Leysekning “Osiyo popurri” si asarlarini yaratdi. F.Leysekning “Osiyo popurri”si Chexiya va Avsraliya kabi xorijiy Evropa mamlakatlarida ham ijro etilgan edi.[1]

O’zbek musiqa merosini to’plash va yozib olish ishlari XX asrda muntazam va izchil amalga oshirib borildi. Bunda dastlab 1919 yili Turkiston respublikasi xalq maorifi komissarligining san’at bo’limi huzurida tashkil etilgan Badiiy – etnografik komissiyasi e’tiborli faoliyat ko’rsatdi. Hay’at a’zolari – G’.Zafariy, V.Uspenskiy, N.Mironov va E.Melngaylislar o’z oldilariga O’rta Osiyo xalqlari musiqa ijodini atroflicha o’rganishni, uni to’plab, nashr etishni va boshqa ilmiy – ijodiy vazifalarni maqsad qilib qo’yidilar. Bu boradagi dastlabki muhim ishlar mazkur komissiyaning rahbari, Turkistonga 1917 yili kelgan rus kompozitori va musiqiy etnografi

V.A.Uspenskiy (197-1949) tomonidan amalga oshirildi. Xususan, V.Uspenskiy 1921-1922 yillari Buxoroda maqomchi ustozlar – hofiz ota Jalol Nosir va tanburchi ota G’iyos Abdug’anilar ijrosida salobatli shashmaqom turkumini nota yozuvlarida ilk bor muhrlaydi. Bu mehnat natijasi ayrim kamchiliklarga qaramay (masalan, ashula yo’llari tanbur ijrosida yozilgan bo’lib, natijada ovoz tarovatiga xos nafas va xususan bezaklar etarlicha aks etmagan ayrim zarb – usullari ritm – o’lchov jihatdan nobop shaklda yozilgan va boshqalar) ustozlar san’atni saqlab qolishda yuksak ahamiyat kasb etadi. V.A.Uspenskiyning shashmaqom nota yozuvlari 1924 yili Buxoroda “Shest muzikalnix poem /maqom/” nomi bilan chop etildi. Oradan bir yil o’tib, V.A.Uspenskiy Toshkentlik mashhur hofiz Shorahim Shomurodovdan Farg’ona – Toshkent maqom yo’llaridan bo’lgan “Dugohi - Husayn”, “Chorgoh”, keyinroq /1930 yili/ esa “Gulyori Shahnoz” ashula turkumlarini yozib oldi.

Musiqiy merosni to’plash ishlarida A.A.Mironovning (1870 - 1952) faoliyati e’tiborga o’z faoliyatini avvaliga rus armiyasining harbiy kapelmeysteri sifatida boshlagan A.A.Mironov, keyinchalik musiqiy – ma’rifiy ishlar borasida jonbozlik ko’rsatgan edi. Xususan, 1928 yili uning tashabbusi bilan Samarqandda o’zbek musiqa va xoreografiya instituti ochilgan bo’lib, unda saboq berishga Ota Jalol Nosir, Ota G’iyos Abdug’ani, Domla Halim Ibodov, Abduqodir Ismoilov, Ahmadjon Umrzoqov, Matyusup Harratov singari mashhur hofiz va sozandalar jalb etiladi. Institutning yuqori guruh talaba (aspirant) lari musiqiy merosni amaliy o’zlashtirish bilan birga uni fonograf orqali valiklarga muhrlash ishlarini ham bajarar edilar. Bu faoliyatning pirovardida A.A.Mironov tomonidan nashrga birin – ketin uch kitob tayyorlanib, ularga uning shogirdlari \M.Ashrafiy, Sh.Ramazonov, T.Sodiqov\ yozib olgan. Milliy musiqa kuylari to’plangan edi. Bu kitoblar quyidagicha nomlarda nashr etilgan: “Muzika uzbekov” /Samarqand, 1929/, “Obzor muzikalnix kultur uzbekov i drugix narodov Vostoka” /Samarkand 1931/, “Pesni Buhari, Fergani i Xivi” /Toshkent, 1931/. [2]

1932 yili o’zbek musiqa va xoreografiya instituti Toshkentga ko’chirildi. (Hozirda Hamza nomidagi San’atshunoslik ilmiy – tadqiqot instituti). Bu dargohning xodimlari V.A.Uspenskiy, E.E.Romanovskaya (1890-1947), Il.Akbarov

va H.Muhamedovalar (1915-1993) Toshkent, Farg’ona vodiysi (Andijon, Farg’ona, O’sh, Marg’ilon), Xorazm va Buxoro bo’ylab musiqiy –etnografik ekspiditsiyalari uyushtiradilar. Bir qator chop etilgan to’plamlar ana shu mehnatning hosilasidir. Xususan, - “O’zbek xalq qo’shiqlari” /I, II kitoblar – 1939, III kitob – 1954-“Xorazm klassik musiqasi”/1939/, “O’zbek cholg’u musiqasi” /1948/, Navoiy so’ziga musiqalar /1949/, “O’zbek vokal musiqasi” /1960/ nota to’plamlari shular jumlasini tashkil etadi. Ushbu yozuvlar mazmunida xalq musiqalari namunalari Farg’ona ayollarining qo’shiqchilik ijodlari va kasbiy musiqaga doir Xorazm maqomlarining cholg’u kuy va boshqa turdagi rivojlangan ashula yo’llari o’z aksini topgan edi. Shuningdek, 1949 yili Ilyos Akbarov O’zbekiston xalq artisti Usta Olim Komilovdan 50 ga yaqin doira usullarini yozib oldi va 1952 yili “Doira zarblari” nomi bilan chop etildi.

1940 yillar oxiri 1950 yillar boshlarida bu sohada institut hodimi K.Olimboeva (1926-1992) kelib qo’shildi. Musiqashunos olima “Shoxsanam va G’arib” dostonidan ayrim kuylarni notalashtirdi. Toshkent Farg’ona (1951) va Xorazm viloyatlariga (1952) taniqli folklorshunos olimlar M.Alaviya va K.Abdullaevlar bilan entsiklopediyalarda qatnashib, zamonaviy qo’shiqlarni yozishga muvaffaq bo’ldi. Hamda shu asosda “25 o’zbek xalq qo’shig’i” to’plamini nashr uchun tayyorladi.

O’zbek musiqa merosini asrab qolish va uni rivojlantirishda ulkan hissa qo’shgan san’atkorlardan biri akademik Yunus Rajabiydir (1987-1976). Ustoz Rajabiyning o’zbek musiqasining deyarli barcha janrlariga mansub yozuv namunalari ko’p tomlik “O’zbek xalq musiqasi”da (I-V tomlar, 1955-59) nashr etilgan. Ushbu to’plamlarda jumladan bolalar qo’shig’i, xalq aytimlari (qo’shiq, lapar, yalla, ashula), katta ashulalar, cholg’u kuylari, Farg’ona – Toshkent maqom yo’llari, muhtasham shashmaqom turkumi kabi ham musiqiy folklor, ham kasbiy musiqa qatlamlari namunalari munosib o’rin olgandir. 1966-75 yillari shashmaqom majmuasini olti jildda qaytadan nashr etilishi hamda shu maqomlarni Yunus Rajabiy rahbarligidagi O’zbekiston teleradiosi maqomchilar ansambli ijrosida magnit tasmalar va lappaklarga (gramplastinkalarga) yozib olinishi bu ro’yxat

salmog’ini yanada oshirdi. Yunus Rajabiy to’plamlari nisbatan mukammal darajada bajarilganligi bilan o’zbek musiqasini amaliy o’zlashtirish va nazariy o’rganishda benihoya qimmatli manbadir. Ayniqsa shashmaqom yozuv yo’llari avvalgi urinishlardan sifatli farq etishini ta’kidlash kerak. Bunda ovoz xususiyatlari ma’lum darajada inobatga olinib, kuyohanglariga o’zbek mumtoz she’riyati namunalari monand etilganligi, ritm – usullar o’lchov kabi muhim holatlarini alohida aytish mumkin.

Shu o’rinda Xorazm maqomlarini ham to’liq turkum tarzida Matniyoz Yusupov (1925 -1992) tomonidan yozib olinishi va 1958 yili “O’zbek xalq musiqasi” to’plamining VI jildida chop etilishi e’tiborga molikdir. Xorazm maqomlari ham jiddiy o’zgarish va to’ldirishlar bilan 80 –yillar davomida qaytadan nashr etilgan edi. Xorazm musiqa an’analarini o’rganishda M.Yusupov nota yozuvlariga olgan mahalliy ashula, lapar. Suvora va boshqa aytim hamda cholg’u kuylari muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu mehnat natijalari “O’zbek xalq musiqasi” ko’p tomligining VII (1960) va IX (1962) jildlarida o’z aksini topgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bigmatov.T.“Jaxon musiqa tarixi va kompoozitor, bastakorlari”.Toshkent-2001.B-67.
2. Sulaymonov.A. “O’zbek musiqa tarixi”.Toshkent-2011.B-143.

DUTOR CHOLG’USI TARIXI HAMDA O’QITISH METODIKASI

G’aybullayeva Fotima Xayrullo qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

“Musiqa ta’limi va san’at” yo’nalishi 1-bosqich magistri

Annotatsiya: *ushbu maqolada dutor cholg’usi tarixi hamda o’qitish metodikasi, talabalarga, maktab o’quvchilariga ta’lim-tarbiya berish jarayonida o’zbek xalq milliy cholg’u asboblarning turlari, uning shakllanish jarayoni va ularni tarbiyaviy ahamiyati to’g’risida ma’lumotlar berilgan.*

Kalit soʻzlar: dutor, cholgʻu asboblari, ta’lim-tarbiya, milliy gʻurur, metodika, tarix, mustaqillik, ijrochilik sa’nati.

Аннотация: в статье описаны история и методика преподавания дуторных музыкальных инструментов, виды национальных музыкальных инструментов узбекского народа в процессе обучения студентов и школьников, процесс их формирования и их воспитательное значение.

Ключевые слова: дутор, музыкальные инструменты, образование, национальная гордость, методика, история, независимость, исполнительское искусство.

Abstract: this article describes the history and teaching methodology of dutor musical instruments, the types of national musical instruments of the Uzbek people in the process of teaching students and schoolchildren, the process of their formation and their educational significance. information is provided.

Key words: dutor, musical instruments, education, national pride, methodology, history, independence, performance art.

Cholgʻularda har bir xalqning milliy gʻururi, anʼanasi, qadriyatlari oʻz ifodasini topganki, ulardan taraladigan ovoz ham shunga moslashgan. Musiqiy cholgʻularda ijrochilik sanʼati insoniyat maʼnaviyatini tarannum etuvchi vosita, yaʼni xalq ijodiyoti maxsuli boʻlib, azal-azaldan omma orasida shakllanib, mohir soz ustalari tomonidan yasalib, tobora mukammallashib kelayotgan moʻjizaviy va ifodaviy asboblardir. Bular barchasi yaratilajak cholgʻularning shakliga va milliylik mezoniga asos boʻlib xizmat qiladi. Tarix davomida, doimo musiqiy cholgʻularga boʻlgan eʼtibor katta boʻlish bilan birga tarbiyaviy tomonlari ham alohida ahamiyatga ega boʻlib kelgan. Musiqa sanʼatning noyob turlaridan biri boʻlib, juda qadimiy tarixga ega. Bu sanʼat turi barcha davr daholari eʼtiborini oʻziga jalb qilib kelgan. Jumladan oʻz zamonasining buyuk faylasuflaridan biri Arastu musiqa sanʼati haqida quyidagi fikrlarni keltirib oʻtgan: «Musiqa koʻngilga axloqan muayyan taʼsir koʻrsatuvchi quvvatga ega. Musiqa shunday xislatga ega, u yoshlarni tarbiyalash vositalari qatoriga qoʻshilmogʻi lozim» - deb taʼkidlaydi. Xalq

cholgʻulari uzoq oʻtmishda paydo boʻlgan. Maʼlumotlarga qaraganda, dastlabki musiqa cholgʻulari eramizdan avvalgi XIII-ming yillikda dunyoga kelgan, deb taxmin qilinmoqda. Musiqachilikda dastlab urma zarbli cholgʻular paydo boʻlgan. Chunki eng qadimgi mehnat qoʻshiqlari ishning ritmik tuzilishi bilan bevosita bogʻliq boʻlgan. Undan keyin shovqinli cholgʻular paydo boʻldi, ijrochilar qarsak chalib ritmni taʼkidlagan, shovqinli cholgʻular taʼsirini koʻpaytirganlar. Ijrochi ayollarning chapak zarblari oʻziga xos, takrorlanmas goʻzal holatni vujudga keltirar edi.

«Adabiyot, sanʼat va madaniyat yashasa, millat va xalq, butun insoniyat bezavol yashaydi»[1]

Oʻzbek xalqi oʻziga xos milliy anʼana va qadriyatlar bilan sugʻorilgan goʻzal hamda benazir musiqa sanʼatiga egadir. Musiqa sanʼatining xalq orasida keng tarqalgan turlaridan biri boʻlgan cholgʻu musiqasi haqida gap borar ekan. Musiqiy cholgʻular inson maʼnaviyatini ohanglarda tarannum etuvchi vosita yaʼni xalq ijodiyoti mahsuli boʻlib, azal-azaldan omma orasida shakllanib, mohir soz ustalari tomonidan yasalgan. Milliy cholgʻular uzoq yillar mobaynida ogʻzaki, yozma manbalar zahirida avloddan-avlodga oʻtib shakllanib, takomillashib kelmoqda. Oʻzbek xalq cholgʻulari tarixiga razm solar ekanmiz, juda koʻp musiqashunos olimlar, mutafakkirlar oʻz risolalarida milliy cholgʻularimiz va ularning shakllanishi borasida keltirib oʻtganliklarini koʻrishimiz mumkin. Jumladan, ilk uygʻonish davri qomusiy olimlari Abu Ali Ibn Sino (Kitob ush Shifo), Al Xorazmiy (“Mafotih al-ulum” ikkinchi maqolasining VII bobi “Musiqa haqida”), Abu Nasr Farobiy (“Musiqa haqida katta kitob” risolasining ikkinchi kitobi), Safiuddin Urmaviy (“Risolatun ash-Sharafiya”, “Kitab ul-advar”), Abdurahmon Jomiy (“Risolai musiqiy”), Darvesh Ali Changiy (“Tuhfatus-surur”), Zaynulobidin Husayniy (“Qonuni ilmi va amali musiqiy” - “Musiqaning ilmi va amaliy qonunlari” asarining oxirgi boblari,) va boshqa musiqiy olimlar tomonidan yozilgan risolalarda IX-XVII asr musiqa cholgʻulari haqida bayon etilgan.

Dutor juda qadimiy musiqa asbobi, uning paydo boʻlish tarixiga kelsak, eramizdan avvalgi asrlarga borib taqaladi. Dutor tojikcha soʻz boʻlib ikki tor degan

ma'noni bildiradi. Dutor asr-asrlardan o'zbek xalqiga madaniy xizmat qilib kelayotgan milliy musiqa cholg'ulardan biri hisoblanadi. Bu cholg'u faqat o'zbek xalqining cholg'usi bo'lmay, balki uni qardosh tojik, uyg'ur, qoraqalpoq, turkman xalqlari ham o'zlarining sevimli cholg'usi deb hisoblashadi. Dutor kvarta, kvinta, oktava va unisonga ham sozlanadi. Bizda qo'llanilayotgan dator-alt deb ataladi. Bu cholg'u kichik oktava lya va mi notalarga sozlanadi. Dutorga o'xshash cholg'uni, qozoqlarda «Do'mbira», qirg'izlarda «Qo'buz» deb atashadi. Dutorning yasalihi: Dutorlar asosan ikki xil turda yasaladi. Qadim o'tmishda sozandalarimizga xizmat qilib kelayotgan dator dastasiga ichak yoki ipakdan eshilgan pardalar bog'langan diatonik tovushqatorda (mumtoz kuylar va maqom yo'llari ijro etilardi) bog'langan va bu datorlarni xalq datorlari deyilgan. Dutor yasalihi jihatdan ikki qismdan iborat (dasta va kosa) bo'lib, bularni birlashtiruvchi qismini «Bug'iz» deb ataladi. Dutorning kosasi o'yma va qovurg'achalarning birlashganidan yasalihi mumkin. «O'yma dator» Samarqand, Xorazm, Tojikiston va Turkmanistonda qo'llanilib, bir bo'lak tut yog'ochidan o'yib ishlanadi. Qobirg'ali dator ham tut yog'ochidan ishlanib, 8-10 bo'lak yupqa taxtachani egib birlashtiriladi. Kosa ustiga yopishtiriladigan qopqoq ham tut yog'ochidan tayyorlanadi. Odatda dator yasaladigan tut yog'ochi soyada quritiladi. Dutorning umumiy uzunligi 1200-1300 mm, ayrim joylarda esa 750-800 mm ni tashkil etadi.

1936-37 yillarda Toshkentda o'zbek musiqa cholg'ularini takomillashtirish ustaxonasi ochilib, boshqa sozlar qatori nota ilmiga moslashtirilgan yog'och pardali, kapron torli yangi datorlar ishlab chiqarila boshladi. Hozirgi kunda bu dutorda malakali o'qituvchilarimiz tomonidan yosh dutorchilarga ijrochilikdan saboq berilmoqda. Dutor haqida gap borganda, albatta, uning mohir ijrochilarini eslab o'tish joizdir.

Mashhur dutorchilar: H.A.Abdurasulov, Abdusoat Vahobov, Davlatoxun Qodirov, Yunus Rajabiyilar dator cholganlarida kishilar og'ir sukunatga cho'mib, olam-olam ma'noli hissiyotlar ummoniga botar ekan. Ulardan keyin esa Shokir Sartarosh, Orif Qosimov, Zokirjon Obidov, To'xtamurod Rasulov va boshqalar.

Hozirda esa xizmat qilib kelayotgan dutorchilar G'ulom Qo'chqorov, Abdurahim Hamidov, Mirsodiq Ergashev, Ro'zibibi Hojiyeva, Malika Ziyayeva, Obidjon Odilov, Sulton Qosimov va boshqalar.

Dutor – bu so'z forsha bo'lib, «ikki tor» degan ma'noni anglatadi. Yog'ochdan yasali b kosa qismi yupqa payraxalarning yelimlab birlashtirilishi orqali yasaladi (ba'zida o'yma holda ham uchraydi). Dastasi ingichka bo'lib bog'lama pardalar o'rnatiladi. Torlari ipak iplar, yoki mol, kuy, echki kabi hayvonlar ingichka ichagidan yasaladi. Dutor to'g'risida ma'lumotlar qadim manba'larda uchramaydi, u to'g'rida asosan Temuriylar davri haqidagi manbalarda ma'lumotlar bor. Hozirgi davrda dutor milliy cholg'ularimiz orasida eng peshqadamlaridan biri bo'lib, rekonstruksiya qilinishi natijasida bir oz o'zgarishlarga (bog'lama pardalar o'rniga yog'och pardalar, ipak yoki chak paradalar o'rniga plastmassa iplar, o'rik yog'ochidan qoplama o'rniga faner qoplama) uchradi va endilikda dutor oilasidan «Dutor prima», «Dutor sekunda», «Dutor al't», «Dutor bas», «Dutor kantrabas»lar ham joy oldi. Bular esa milliy cholg'u sozlarimizdan orkestr tuzish imkoniyatini yaratdi. Dutor ovozi mayus va mungli bulib inson ovozi bilan nihoyatda yaxshi uyg'unlashadi. Ansambl ijrochilarida tovushlarni yumshatuvchi bo'lib, barcha cholg'u ansamblari tarkibiga kiritildi. Keyingi davrda uning mohir ijrochilaridan Abdusoat Vaxobov, Yusup Aliev, Davlatoxun Qodirov, Orif Qosimov, Gulom Quchkorov va boshqalar halq orasida tanilgan.[2]

O'zbek, tojik, uyg'ur, turkman, qoraqalpoq xalqlari orasida keng tarqalgan. O'zbek Dutori muloyim, nafis va shirali ovozi bilan boshqa cholg'ulardan ajralib turadi. U asosan tut, o'rik yog'ochlaridan yasaladi. Cholg'uning kosaxonasi

(rezonatori) 8—12 ta yupqa, bir-biriga yonmayon yopishtirilgan taxtacha (qovurg'a)dan ishlanadi. Kosaxonaning ustki, ochiq qismiga yupqa qopqoq yopiladi va kosaxona bo'g'iz orqali dastaga ulanadi. Duning uzun va ingichka dastasiga 13—17 ta parda bog'lanadi. Kosaxona va dastaga suyak va sadafdan ishlangan bezak naqshlar o'yib yopishtiriladi. Torlari ipak iplaridan eshiladi. Ular Tanavor sozi (kvarta), Munojot sozi (kvinta), Qo'shtor sozi (unison)ga sozlanadi. Uyg'urlarda Dutor kattaroq shaklda, Turkmanistonda fakat o'yma (qazma) turi, Xorazm va Qoraqalpog'istonda kosaxonasi qovurg'alik Dutorlar bilan birga hajmi kichik, o'yma xillari ham uchraydi. Dutor yakkanavoz va jo'rnavoz cholg'u sozi bo'lib, sozandadan katta ijro mahoratini talab etadi. Dutorda yakka zarb, qo'shzarb, bilak zarb, bidratma, teskari zarb kabi ijro usullari mavjud. Dutor haqidagi dastlabki yozma ma'lumotlarni Navoiyning zamondoshi Zaynulobidin al-Husayniy „Musiqaning ilmiy va amaliy qoidalari“ nomli risolasi (16-bobi)da uchratamiz. 16—17-asrlarda „Dutoriy“ ta xallusi bilan ijod etgan (hirotlik Yusuf Mavdudiy Dutoriy, mashhadlik Mirquliy Dutoriy kabi) sozandalarning nomlari manbalarda saqlangan. Hozirda milliy Dutor ijrochiligining o'ziga xos uslublari 4 ta asosiy (Andijon, Toshkent, Samarqand va Xorazm) maktablari orqali namoyon bo'ladi. 20-asrda Andijon maktabi namoyandalaridan Dorip dutorchi, M. Najmiddinov, O. Rustamov, K. Jabborov, Farg'onada Qo'zixon Madrahimov ijrosida „Nolish“, „Cho'pon“, „Andijon Kurdi“, „Andijon Sayqali“, „Tuya bo'zloq“, „Qo'shtor“; Toshkent maktabi yirik vakillaridan Solixon Hoji, A. Vahobov, F. Sodiqov, M. Yunusov, T. Alimatov, 3. Obidov, S. Yo'ldoshevlar talqinida „Sharob 1, 2“, „Shafoat 1, 2, 3“, Toshkent Sayqali", „Toshkent Kurdi“, „Rajabiy 1, 2“, „Kurash“, „Dutor Bayoti“, „Dutor Navosi“; Samarqand maktabi ustozlaridan Hoji Abdulaziz, Qori Siroj Yusupovlar ijrosida „Guluzorim“, „Bebokcha“, „Bozurgoniy“, „Gullar vodiysi“; Xorazm maktabi vakillaridan N. Boltayev, Yu. Jabborovlar ijrosida „Koradali“, „Aliqambar“, „Saqili Navo“ singari mumtoz kuylarda o'z ifodasini topgan. 1970- yillardan yakka Dutorda Shashmaqom cholg'u va ashula yo'llari ham ijro etila boshlandi. O'zbek bastakorlaridan N. Hasanov „Gilos“, F. Sodiqov „Dutorim“, S. Yo'ldoshev „Dil kuylasin“, 3. Obidov „Tog' go'zali“, O. Qosimov „Yangra sozim“ kabi asarlarni Dutir

uchun yaratganlar; dutor-alt — an’anaviy Dutorni 1930- yillarda qayta ishlash natijasida paydo bo’lgan turi. Torlari kapron (yoki boshqa polimer iplari)dan ishlanadi. Dastasiga xromatik tartibda joylashgan yog’och yoki suyak pardalari yelimlab yopishtiriladi. Repertuaridan asosan o‘zbek kompo-zitorlari tomonidan qayta ishlangan (garmonizatsiyalashgan) xalq kuylari, fortepiano jo‘rligida ijro etilayotgan asarlar o‘rin olgan. Mazkur Dutor asosida (O‘zbek xalq cholg‘ulari orkestriga moslab) turli hajmdagi Dutor xillari (Dutor— bas, Dutor— kontrabas) ishlandi. Dutor uchun xalq orasida maxsus kuylar yaratilgan. Bular safiga „To‘rg‘ay“, „Farg‘onacha“, „Tanovar“, „Munojot“, „Rohat“, „Jigarpora“, „Dilxiroj“, „Chertmak“, „Shafoat“, „Suvora“, „Qo‘shyor“ kuylarini kiritish mumkin.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, o‘zbek milliy cholg‘ularimiz bilan talaba hamda yosh o‘quvchilarni tanishtirish ularda milliy qadriyatlarimizga bulgan xurmat, uning tarixiy ahamiyati, oxang yo‘llari, cholg‘ularning yasali sh holati va boshqa o‘ziga xos tomonlarini o‘quvchilarga tanishtirish kelajakda ularni kamol topishida muhim omil bulib xizmat qiladi.

Mamlakatimizda san’at sohasini yanada rivojlantirishga doir bir talay ishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning 02.02.2022 yildagi PQ-112-son “Madaniyat va san’at sohasini yanada rivojlantirish” to‘g‘risidagi qabul qilingan qarori milliy musiqa cholg‘ularni ijro qilishga qaratilgan yuksak e’tibordan dalolatdir. Zero, musiqa san’atining rivoji o‘sib kelayotgan yosh avlodni ma’naviy yetuklik sari yetaklaydi.[3]

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev «O‘zbek mumtoz va zamonaviy adabiyotini xalqaro miqyosda o‘rganish va targ‘ib qilishning dolzarb masalalari» mavzusidagi xalqaro konferensiya ishtirokchilariga yo‘llagan tabrigidan.
2. J.Yusupov//“Dutor tarixi”//T-2001//B-173.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 02.02.2022 yildagi PQ-112-son “Madaniyat va san’at sohasini yanada rivojlantirish to‘g‘risida”gi qarori.

ALISHER NAVOIY – SO‘Z MULKINING SULTONI, MILLIY MUSIQA SOHASIGA QO‘SHGAN HISSASI

G‘aybullayeva Zuhrahon Xayrullo qizi

*Namangan davlat pedagogika instituti Musiqa ta’limi va san’at
yo‘nalishi 1-bosqich magistri*

Annotatsiya: Ushbu maqolamda buyuk shoir va mutafakkir Alisher Navoiy qoldirgan ulkan adabiy-ilmiy meros - bir-biridan rang-barang g‘azallar, pand nasihatga yo‘g‘rilgan ruboiy va qit‘alarning kitobxon ma’naviyatining shakllanishidagi o‘rni hamda bu ulug‘ zotning adabiy-badiiy merosining bugungi kundagi ahamiyati yoritilgan, shuningdek ba’zi misralarida qo‘lla nilgan badiiy san’at turlari tahliliy tarzda bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: mutafakkir, she’riy san’at, g‘azal, ruboiy, badiiy obraz, Xamsa.

Аннотация: В данной статье рассматривается великое литературное и научное наследие, оставленное великим поэтом и мыслителем Алишером Навои, - красочные газели, роль рубаи и китаса в формировании духовности читателя, а также это великое значение литературного и Освещено художественное наследие породы сегодня, а также аналитически описаны виды искусства, использованные в некоторых стихах.

Ключевые слова: мыслитель, поэтическое искусство, газель, рубай, художественный образ, Хамса.

Annotation: In this article, the great literary and scientific heritage left by the great poet and thinker Alisher Navoi - colorful ghazals, the role of rubai and khitas in the formation of the reader's spirituality, as well as this great The significance of the literary and artistic heritage of the breed today is highlighted, and the types of art used in some verses are analytically described.

Key words: thinker, poetic art, ghazal, rubai, artistic image, Khamsa.

Kishilik tarixida o‘zining benazir shaxsiyati, umuminsoniy g‘oyalarga yo‘g‘rilgan ijodi bilan o‘chmas iz qoldirgan Nizomiddin Mir Alisher Navoiy uchun ham inson sha’ni, qadr-qimmatini asosiy bosh mezonlardan biri hisoblangan. Alisher Navoiy nafaqat o‘zining asarlari, ya’ni ma’naviy merosi bilan, balki o‘zining davlat boshqaruvidagi va jamiyatdagi mavqei bilan ham insonlarga har tomonlama xizmat qilish, uning uchun oliy qadriyat hisoblangan. Bu haqida uning o‘z asarlaridan tortib unga zamondosh bo‘lgan tarixchilarning asarlarida ham bir qator qiziqarli ma’lumotlar keltirilgan. Jumladan, Alisher Navoiy o‘z moliyaviy ishlarining sarhisobi hisoblangan “Vaqfiya” asarida o‘z hisobidan kishilar foydalanishi uchun qurilgan masjid, madrasa, shifoxona, ko‘prik, rabot singari inshootlarning ro‘yxatini keltirgan. Manbalarda aytilishicha, Navoiy qurdirgan “Xalosiya” xonaqohida har kuni mingdan ortiq faqir miskinlar ziyofat qilingan, kiyim-bosh ulashilgan. E’tiborli jihati shuki, Alisher Navoiy ta’sis qilgan madrasalardagi o‘qish-o‘qitish tizimining ba’zi o‘ziga xos jihatlari, olimlar va talabarga to‘lanadigan nafaqa va maoshlar haqida uning “Vaqfiya” asarida ma’lumot berilgan. Unda aytilishicha, madrasadagi har bir dars halqasi (potok)da o‘n bittadan tolibi ilm tahsil olgan, ular o‘zlashtirishlariga qarab uch tabaqaga – a’lo, vasat (o‘rta) va adno (quyi)ga bo‘lingan va shu mezon asosida ularga nafaqa (stipendiya) tayinlangan. Bu ayni vaqtdagi universitet tizimiga juda o‘xshaydi. 9-fevral ulug‘ insonparvar, donishmand, davlat arbobi, o‘zbek adabiy tiliga asos solgan va o‘zbek mumtoz adabiyotini yangi taraqqiyot bosqichiga ko‘targan buyuk iste’dod egasi, shoh asarlari, nodir devonlari, betakror g‘azal va dostonlari bilan bashariyat tamadduni va adabiyotiga beqiyos hissa qo‘shgan mashhur siymo, buyuk shoir va mutafakkir bobokalonimiz Alisher Navoiy tavallud topgan kun. Har yili ushbu sana alohida e’tirof etiladi. Shoir ruhiga chuqur hurmat va ehtirom bajo keltiriladi. Mana bu yil ham shoir tavalludining 581 yilligi mamlakatimiz miqyosida keng nishonlanmoqda.

Alisher Navoiyning bebaho ijodiy-ilmiy merosi nafaqat o'zbek, balki jahon adabiyoti taraqqiyoti tarixida alohida ahamiyatga egadir. Alisher Navoiy qoldirgan ulkan adabiy-ilmiy meros - bir-biridan rang-barang g'azallar, pand-nasihatga yo'g'rilgan ruboiy va qit'alar, diniy-ma'rifiy mazmundagi risola-yu dostonlar hali hamon dunyo hamjamiyati tomonidan yuksak qadrlanib kelingan va kelinmoqda. Sharq adabiyotini, jumladan, sharq ma'naviyati va madaniyatini ulug' mutafakkir hamda buyuk shoir Alisher Navoiysiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Alisher Navoiyning asarlari nafaqat, sharq adabiyotida, balki jahon adabiyotida ham o'zining munosib kitobsevar muhlislari tomonidan sevib o'qiladi. Sababi, Navoiy qalamiga mansub, ulkan ma'naviy meros va tarixiy-ma'rifiy, shu bilan birga, juda katta ijtimoiytarbiyaviy va estetik ruhga yo'g'irilgan, yuksak mahorat ila yaratilgan beqiyos ahamiyatga ega bo'lgan betakror va bebaho ijod namunalari asrlar oshsa hamki o'z mazmun va mohiyatini yo'qotmagan va yo'qotmaydi ham. Navoiy asarlari kitobxonlar qo'lidan tushmay mutolaa qilinadigan darajada sevimli bo'lib, u kirib bormagan xonadon bo'lmasa kerak. Navoiy g'azallari va ruboiylarini qayta – qayta o'qisangiz ham joningizga tegmaydi, aksincha yangidan yangi ma'nolarni kashf etasiz. Chunki Navoiy so'z san'atini ruboiylari-yu g'azallarida shunday mohirona uslubda qo'llaganki, uni o'qigan o'quvchi Navoiyning ijodidan hech qachon zerikmaydi.

Alisher Navoiy ijodi jahon miqyosida juda keng tarqalgan, bo'lib, Uning asarlari fors, italyan, nemis, fransuz, hind, turk, ingliz, rus, ozarbayjon, turkman va boshqa tillarga tarjima qilinib, qayta-qayta nashr etilmoqda. Navoiyning boy adabiy merosi nazm va nasrda yaratildi. Navoiy lirik merosining asosini g'azallar tashkil

etadi. Navoiy g'azallari faqat son jihatdan emas, balki g'oyaviy-badiiy salmog'i jihatidan ham o'rta asr g'azalchiligining yuksak namunalaridan hisoblanadi. Darhaqiqat, Navoiy o'zbek g'azaliyotini eng yuqori bosqichga olib chiqqan buyuk iste'dod sohibidir. Navoiyning badiiy mahorati ayniqsa uning g'azallarida namoyon bo'ladi. Navoiy g'azaliyotida juda ko'p masalalar tilga olingan. Ishq-muhabbat, ijtimoiy - siyosiy muammolar, insonlararo munosabatlar hamda diniy-tasavvufiy kabi masalalar shular jumlasidandir.

"Agar bu ulugi zotni avliyo desak, avliyolarning avliyosi, mutafakkir desak, mutafakkirlarning mutafakkiri, shoir desak shoirlarning sultonidir"[1]

Alisher Navoiyning ishqiy g'azallari tom ma'noda insoniy go'zallik, pok tuyg'ular madhidan iborat bo'lib, "Xamsa" asarining birinchi dostoni hisoblanmish "Hayrat ul-abror" dostonida ishqni nafaqat insonning, balki butun borliqning mohiyatini belgilovchi muhim omil sifatida e'tirof etadi:

Bo'Imasa ishq, ikki jahon bo 'Imasin,
Ikki jahon demaki, jon bo 'Imasin.
Ishqsiz ul tanki, aning tani yo 'q,
Husnni netsun kishikim, oniyo'q.

Alisher Navoiy o'zining "Sab'ai sayyor" dostonida bir musiqashunosni Xorazmdan keltirib gapga solganligini quyidagi misralarda ifodalaydi:

Chun duo qildi, dedi farzona,
Ki dey o'z ko'rgonimdan afsona,
Menki tushmish buyon chuzor menga,
Mulk Xorazm erur diyor menga,
San'atim onda soz cholmoq ishi.
Qilmoyin men kabi ishimni kishi,
«Ilm advor» fan musiqiy
Mendin ul, ilm bo'ldi taxqiqiy.[2]

Darhaqiqatki, bu yerdagi madaniyat rivoji, birinchi navbatda, hukmdor Sulton Husayn Boyqaroning bosh vaziri bo'lgan Alisher Navoiy nomi bilan bog'liq. Navoiy musiqani nihoyatda yaxshi ko'rgan, musiqiy asarlar yaratgan. Musiqani

nozik his etgan hamda uning katta emotsional, ma'naviy va estetik kuchga ega ekanligini anglagan adib musiqiy asarlarning mazmundor hamda hayot bilan bog'langan bo'lishi shart deb hisoblar edi. Navoiyning musiqani san'at sifatida axloqiy yuksak va estetik jihatdan teran talqini, uning musiqa kompozitsiyasi va fani haqidagi qarashlari ko'pgina badiiy hamda ilmiy-falsafiy asarlarida aks etgan.

O'rta asr sharq allomalarining musiqiy qarashlari intervallarning joylashishi, har bir ohangning o'ziga xos jarangi bilan ajralib turadi. Biri sof major, ikkinchisi sof minor, uchinchisi "minorga yaqinlashgandek", ammo yana bir kuy borki, unda major va minor ajratib bo'lmaydi. Nazarimda, Alisher Navoiyning besh dostoni xuddi ana shunday jaranglaydi"[3].

Mashhur musiqashunos olim farazlari, so'zsiz, asossiz emas, zero, buyuk shoirning poetik merosidagi musiqiylik, uning musiqiy ijod mohiyati haqidagi tushunchalari o'z davridagi musiqa cholg'ulari va musiqa amaliyoti haqidagi eslatmalar doirasidan juda uzoqlarga chiqib ketgan. Alisher Navoiy musiqiy ijodga chuqur ilmiy-badiiy tavsif beradi.

Junun vodusig'a moyil ko'rarman joni zorimni,
Tilarman bir yo'li buzmak buzulg'on ro'zgorimni

Falak bedodidan garchi manim xoki g'ubor o'ldum,
Tilarman, topmag'aylar to'tiyolikka g'uborimni.

Demang, qay sori azm etding, menga yo'q ixtiyor, oxir
Qazo ilkiga bermishman inoni ixtiyorimni.

Tugandi ashki gulgun, emdi qolmish za'faroni yuz,
Falak zulmi badal qildi xazon birla bahorimni.

Diyorim ahli birla yordin boshimg'a yuz mehnat,
Ne tong, boshim olib ketsam qo'yub yoru diyorimni.

Yomon holimg'a bag'ri og'rig'ay har kimsakim ko'rgay,
Bag'ir pargolasidan qong'a bulg'ong'on uzorimni.

Hayotim bodasidin sargaronman asru, ey soqiy,
Qadahqa zahr qotil quy,dog'i daf' et xumorimni.

Jahon tarkini qilmay chunki tinmoq mumkin ermastur,
Navoiy, qil meni ozod o'rtab yo'qu borimni.

Bu g'azal Navoiyning zamonidagi eng boy va eng yorqin tuyg'ularini ifodalaydi. Bu g'azalning boshida, shoirning "Junun vodusiga moyil ko'rarman joni zorimni" deb boshlangan qatorida, "Men o'z xayoliga vodiya (sevgiga) moyil bo'lgan, yuragimni kuchli saqlayman" degan ma'noni aytadi. Bu qator, shoirning sevgidan ko'ra qanday qadr-qimmat berganligini ko'rsatadi. Shoir, o'zining xayollarini, o'zining jonini, hamisha sevganlarini saqlashga tayyor bo'lganligini anglatadi.

Navoiyning she'rida paydo bo'lgan boshqa tuyg'u va ma'no ham ma'nolarni bir-biriga qo'shadi. Shoirning "Tilarman bir yo'li buzmak buzulg'on ro'zgorimni" deb yozgan qatori, o'zining o'ziga xos, ajoyib yaratuvchanlik xususiyatlarini bildiradi. Uning so'zlarining ovozlari to'g'ri tanlab qo'yish va tarqatish usullari, asarni o'ziga xos qilgan ayrim "ro'zgor" va "buzulg'on" so'zlari, o'zbek poeziasining eng muhim xususiyatlari hisoblanadi.

Navoiyning bu g'azali o'zining ajoyib taassurot, shoiriyat, va yorqinlik bilan tarkib topgan. Bu g'azal orqali, shoir o'z xayollarini, xayollardagi dunyoni, va uning o'zining yorqinlik va tuyg'ularini aks ettirishga urinadi. Shoir, o'z sevgisi va g'ayratini ifodalaydi va o'qituvchilarga, o'qlovchilarga uning shoiriy qobiliyatini va insonning eng yuksak tuyg'ularini his qilishga intiladi.

Bu g'azalning boshqa ahamiyatli xususiyatlari shu qatorlarda yashab kelgan etkazib beruvchilik va takrorlanuvchi saflaridir. Shoirning o'z hayotining ahamiyatini qadr-qimmat qilib, o'z turli ahamiyatli voqealarni baholash uchun

ayrim odamlar bilan muzokaralar olib borishi bu gazalning boshqa zamonlardagi eng ajoyib va eng oddiy xususiyatlaridandir.

Navoiyning bu g'azali, o'zbek adabiyotining eng yorqin va mashhur asarlaridan biri sifatida e'tibor bilan qarash lozim. Bu g'azal Navoiyning shoiriyatining, so'zning taassurotlarini o'z ichiga olganlik va o'zbek adabiyotidagi ahamiyatini ifodalaydi. Ushbu gazal bir til qoidalari va gazalning asosiy xususiyatlari bilan tanish bo'lgan o'zbek adabiyotidagi so'z san'atining bezak yonidir.

Xulosa qilib aytganda, Alisher Navoiyning falsafiy mushohadasi shu qadar keng qamrovliki, bu ulug' zotning adabiy merosining barcha murakkabliklari, falsafiy teranlig'i bilan to'liq holda to'g'ri, haqqoniy yoritib berish anchayin mushkuldir. Alisher Navoiy o'zbek mumtoz adabiyotining barcha taraqqiyot bosqichlarida ustoz shoir va xalqning benihoya katta hurmat - e'tiboriga va muhabbatiga sazovor bo'lgan so'z san'atkori hisoblanadi. Shuning uchun ham bu ulug' siymoga "so'z mulking sultoni" deya ta'rif berilgan bo'lsa ne ajab.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. I.A.Karimov. Yuksak m a'naviyat - yengilmas kuch. -T.: "Ma'naviyat", 2008
2. Алишер Навоий. Асарлар: XV томлик. IX том. Тошкент: Бадиий адабиёт, 1965. – Б. 256.
3. Конрад Н.И. Запад и Восток. –Москва: Восточной литературы, 1972. – Б.284

QASHQAR RUBOBI KELIB CHIQISHI TARIXI HAMDA FOYDALANISH METODIKASI

Tuychiboyev Dilmurod Tursunboy o'g'li

Namangan davlat pedagogika institute 1-bosqich magistri

tuychiboyevdilmurod750@gmail.com

Annotatsiya: *ushbu maqolada qashqar rubobi kelib chiqishi tarixi hamda foydalanish metodikasi, qashqar rubobida ijro etiladigan asarlar haqida*

ma’lomotlar berilgan. Musiqa san’ati tushunchasida birinchi tasavvur etiladigani bu kuy, ya’ni ohangdir. Inson turli ifoda vositalari bilan o’z fikrlarini bayon etib, dilidagi histuyg’usi va mulohazasini boshqalarga yetkazuvchidir. Musiqa, kuyning yangrashi, albatta, musiqiy cholg’ular yordamida amalga oshiriladi. Ana shunday cholg’ulardan biri bu qashqar rubobidir.

Kalit soʻzlar: musiqa, san’at, rubob, tajriba, salohiyat.

Аннотация: в данной статье представлены сведения об истории происхождения кашгарского рубоба и способе его использования, а также работах, выполненных с кашгарским рубобом. В понятии музыкального искусства первое, что приходит на ум, — это мелодия, то есть тон. Человек выражает свои мысли различными выразительными средствами и передает свои чувства и мысли другим. Музыка, звучание мелодии непременно создается с помощью музыкальных инструментов. Одним из таких инструментов является кашкар рубоби.

Ключевые слова: музыка, искусство, рубоб, опыт, потенциал.

Abstract: this article provides information on the history of the origin of the kashgar rubob and the method of its use, as well as the works performed on the kashgar rubob. The first thing that is imagined in the concept of musical art is the melody, that is, the tone. A person expresses his thoughts with various means of expression and conveys his feelings and thoughts to others. The music, the sound of the melody, is certainly made with the help of musical instruments. One such instrument is the kashkar rubobi.

Key words: music, art, rubob, experience, potential.

Bugungi kunda mamlakatimizda milliy madaniyatimiz va san’atimizni yanada rivojlantirish, avloddan avlodga o’tib kelayotgan milliy merosimizni ko’z qorachig’idek asrash va uni aholi o’rtasida keng targ’ib qilish borasida ko’plab qaror va farmonlar qabul qilinmoqda hamda hayotga tatbiq etilmoqda. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 - yil 2-fevraldagi PQ-112-sonli qarorida aholi, ayniqsa, olis hududlarda istiqomat qiladigan fuqarolarga madaniy dam olish

xizmatlari ko'rsatish darajasini oshirish, respublikaning barcha hududlarida teatr, sirk va boshqa turdagi ommaviy-madaniy va konsert-tomosha tadbirlarini tizimli ravishda yo'lga qo'yish, madaniyat va san'at sohasida iste'dodli yosh ijodkorlarni izlab topish va ularni qo'llab-quvvatlash, ta'lim muassasalarini milliy cholg'ular, musiqa darsliklari, notalar to'plamlari va o'quv-metodik adabiyotlar bilan ta'minlashning yaxlit tizimini yaratish maqsadida, shuningdek, 2022 - 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasini "Inson qadrini ulug'lash va faol mahalla yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturiga muvofiq: shu bois pedagogik mahoratni qo'llagan holda Musiqa insonning turli kayfiyatlari (masalan, ko'tarinkilik, shodlik, zavqlanish, mushohadalik, g'amginlik, xavf-qo'rquv va boshqalar) ni o'zida mujassamlashtiradi.[1:2]

Musiqiy cholg'ular insoniyat ma'naviyatini ohanglarda tarannum etuvchi vosita, ya'ni xalq ijodiyoti mahsuli bo'lib, azal-azaldan omma orasida shakllanib, mohir soz ustalari tomonidan yasalib, tobora mukammallashib izaviy vadir. Cholg'ularda har bir xalqning milliy g'ururi, an'anasi, qadriyatlari o'z ifodasini topganki, ulardan taraladigan ovoz ham shunga moslashgan. Bular barchasi yaratilajak cholg'ularning shakliga va milliylik mezoniga asos bo'lib xizmat qiladi. Tarix davomida doimo musiqiy cholg'ularga bo'lgan e'tibor katta bo'lishi bilan birga tarbiyaviy tomonlari bilan ham alohida ahamiyatga ega bo'lib kelgan.

Zamonaviy jarayonda o'tmish an'analariга yangicha qarash, ilg'or rivojlangan texnikadan munosib foydalanish hamda komil insonni tarbiyalash kabi omillarga alohida e'tibor qaratilmoqda. Nulla, komil inson tarbiyasida musiqa lat muhim, ya'ni insonlarni ruhiy hamda ma'naviy tarbiyasiga asos bo'la oladigan omil sifatida qaraladi. O'quv-ta'lim jarayonining barcha bosqichlarida bunga e'tibor berilishining sababi ham shunda ekanligi shubhasizdir. Qolaversa, ta'limda alohida-alohida standartlar tarzida ishlangan dasturlar asosida faoliyat olib borish yo'lga qo'yilmoqda. Natijada o'qitish mezonida qo'llanilayotgan adabiyotlar va mavjud barcha nashrlarni zamonaviy talab darajasidagi yangi qarashlar bilan boyitish, shaklan hamda mazmunan yaxlit bir o'quv adabiyoti ko'rinishiga keltirib

taqomillashil keltirib taqomillashig et keltirib taqomillashil. Taqdim etilayotgan mazkur o'quv qo'llanmasi ham ta'lim tizimining o'rta bosqichi bo'lmish akademik litsey va kollejlarda tarbiyalanayotgan o'quvchilar uchun mo'ljallangandir. Unda o'quvchilar uchun o'zbek xalq an'anaviy musiqiy cholg'ularining o'tmish davrlardan boshlab shakllanishi va rivoji, zamonaviy jarayondagi o'rni va qo'llanishi hamda takomillashish mezonlari xususida ma'lumotlar o'quv dasturida rejalashtirilgan tartib bilan bayon qilinadi.

Ma'lumki, har qanday musiqa asari bu badiiy asar. Uni badiiy asar darajasida ijro etish sozandadan puxta bilim va yuksak mahorat talab qiladi. o'qituvchi bo'lg'usi sozandani tarbiyalar ekan unda shu cholg'uga nisbatan mehr uyg'ota olishi kerak. Buning uchun dastlabki davrlardanoq imkoni boricha shu cholg'uda yaxshi jaranglaydigan, talabaga yoqadigan asarlarni pedagogik repertuar tarkibiga doimiy kiritib borish lozim. Asarlar ustida ishlaganda boshlang'ichdavrdan boshlab har bir shtrixni yazshi tovush hosil qilinishiga e'tibor berish kerak. Chunki sozandaning tovushining kuchi va sifati ijroning badiiy ifodalaydigan asosiy mezonlardan biridir. Badiiy ifodalik qashqar rubobi cholg'u ijrochiligida muhim ahamiyatga ega.

Rubob nafaqat respublikamizda, balki qardosh Tojikiston, Qirg'iziston, Turkmaniston respublikalarida ham keng tarqalgan. Shuning uchun ham professor S.M.Taxalov o'z ilmiy tadqiqot ishini “O'zbek va tojik an'anaviy cholg'u musiqasi ijrochiligi va nota yozuvlari muammolari” doirasida olib bordi va unda asosan qashqar rubobi va afg'on rubobi cholg'ulari ijrochiligi tilga olingan. Chunki rubob sozida milliy kuylar qatori mumtoz klassik kuylarni, bastakorlar ijodiga mansub rang-barang kuylarni, mashhur chet el kompozitorlari tomonidan yozilgan murakkab yirik asarlarni ham mohirona ijro etish mumkin.

Rubob - o'zbek an'anaviy chertib chalinadigan cholg'u sozlaridan. Musiqa ijrochilik amaliyotida rubobning ikki turi mavjud afg'on rubobi va qashqar rubobi. Afg'on rubobi ko'proq akademik ijrochilik amaliyotida qo'llaniladi. An'anaviy rubob esa Qashqar rubobi nomi bilan mashhur cholg'udir. XX asrning boshlarida g'ashqardan keltirilgan rubobning takomillashgan varianti sifatida ijro amaliyotida ommalashgan. Tarixiy manbalarda rubobning turli nomlari keltirilganligi xususida yuqorida aytilgan edi. Xususan, Darvesh Ali Changiy o'z risolasida rubob, Sulton Muhammad Xorazmshoh davrida (1200-1220) keng ommalashgan va 4 ta ipli va 1 ta kumush torlari bo'lgan²⁶ - deb keltiradi. Davrlar osha rivojlanib, takomillashib XX asrga kelib hozirgi ko'rinishda o'zbek an'anaviy cholg'usi sifatida shakllangan. Rubob ham ikki qismdan iborat bo'lib, kosaxona va dastadan tashkil topgan. Uning kosasi butun daraxtdan o'yilib (odatda tut, o'rik va yong'oq daraxtlaridan tayyorlangan), unga hayvon terisidan parda qoplangan. Zamonaviy ruboblarga parda molning yurak pardasidan va baliq terisidan tortiladi. Kosaning dasta bilan ulangan iubilatio ikki tomonida yoysimon dekorativ shoxlar o'rnatilgan. Ular kosa bilan birga o'yilib ishlaniladi. Rubob globus boshlanish qismida 5 ta quloqlar joylashgan. Dastaga 21-23 tagacha misdan tayyorlangan maxsus pardalar xromatik tarzda o'rnatiladi.

Rubobning 5 ta tori bo'lib, I tasi ichakdan va 4 tasi po'lat simdir. 1 va 2-torlar ikkilangan tartibda joylashadi va quyidagicha kvarta- kvinta oralig'ida sozlaniladi;

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak rubob ijrochiligi badiiy xususiyatlarini mukammal egallash, asarni to'liq badiiy qimmatli qilib ijro etish sozandadan tinimsiz mehnat va izlanishni talab qiladi. Bu darajaga yetish uchun rubob ijrochisi faqatgina rubob ijrochiligini puxta egallabgina qolmay balki har qanday cholg'udagi badiiy asar ijrosini tushuna oladigan va tahlil qila oladigan musiqiy tafakkurga ega bo'lishi kerak. Bu esa musiqani chuqur his qila olish demakdir. Talabalarga aynan shu musiqani his qila olish qobiliyatini shakllantirib uni tarbiyalab borish asosiy vazifalardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 – yil 2-fevraldagi PQ-112-sonli qarori.
- 2.Sh.M.Mirziyoyevning 2022 - 2026-yillarga mo'ljallangan "Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi".

EFFECT OF OIL ON ENVIRONMENTAL POLLUTION

Ismailov Jaloliddin Kamoliddin' son

Namangan state university

Geography direction student

E-mail: ismailovjaloliddin5@gmail.com

Abstract: *This article is about the oil industry and the negative effects of oil and oil products on the environment, environmental pollution, degradation and inappropriate impact on other resources necessary for mankind, to ensure the reduction of processes It consists of studying the implementation of activities.*

Key words: *Environmental protection, ecological calendar, ecological culture, oil processing, toxic compound, soil cover, benzopyrene.*

June 5 "World Environment Protection Day" is one of the most important dates in the ecological calendar. Protection of the environment from pollution,

rational use of natural resources, and formation of ecological literacy and ecological culture of people are being paid special attention all over the world.

In our currently developing country, human health and harmlessness of nature are important factors. Many programs have been developed by the UN Environmental Protection Committee and a number of other organizations to reduce the harm and impact of harmful substances coming out of industrial enterprises on people and nature, and these activities are ongoing. In addition, within the framework of the developed programs, the standards of harmful substances released into the environment in the units of products produced by industrial enterprises are also determined accordingly. It is inappropriate not only in the world, but also in our Republic to give up industrial enterprises due to the above reasons, because industry and agriculture are the main forces that satisfy the needs of modern human society.

The oil refining industry is a branch of heavy industry that includes oil refining and the production of oil products. Oil refineries use high-octane gasoline (including B-92 aviation gasoline), diesel fuel, coke, paraffin, additives for motor oils, motor and drive oils for light vehicles (compressor, turbine, jet oils), kerosene, bitumen, fuel oil, etc. More than 50 types of oil products are produced.

Although the extraction of various products from oil has been known for a long time, the exploration of oil fields and the industrial extraction of valuable products appeared in the first half of the 19th century. Van-novsk (now Altiariq) oil plant, the first enterprise of the oil refining industry in Uzbekistan, was launched in 1904.

In the years after the Second World War, with the opening of new oil fields in Uzbekistan, the oil refining industry developed rapidly, the level of technology and the scale of production increased. In 1959, the Fergana oil refinery was put into operation. In 2000, this plant was completely renovated. This will determine the place of Uzbekistan in the world market at the scale of the factory. As a result of oil processing, the products obtained from it have a significant place in the world market [1].

Combustion of petroleum products, bitumen and other substances is accompanied by the release of large amounts of carcinogenic substances into the atmosphere, soil and water, among which polycyclic aromatic hydrocarbons (PAH) and benzo(a)pyrene (BP) are particularly dangerous. Road transport, aviation, coking and oil refining plants, oil fields contribute to environmental pollution with these carcinogens. Anthropogenic sources into the atmosphere carcinogen 3,4-benzpyrene and another poisonous compounds emits [2].

In air, water, soil, food raised availability of quantities (BP). cities, industry regions, enterprises, iron road stations, airports around, roads across determined. BP to 'planning main final reservoir soil is a cover. His big part of soils hummus on the horizon. _ Soil dust, earth under water, water erosion as a result, food with together with benzpyrene on land common biogeochemical to rotations come in, everyone in the place spreads.

In the world each from 2.5 billion tons per year more than raw oil digging is taken. Oil work release of intensification negative consequence natural of the environment oil and him again work products with pollution. Oil and oil products digging take, transport, return work and of them use in the process 50 million tons per year near or remains. _ Pollution as a result big fields village in the farm use for invalid become will come Raw oil and oil of products to the soil fall with their natural fractionation process is broken. With that together with oil light fractions little by little of oil evaporates into the atmosphere one part mechanic respectively contamination from the area outside water by done is increased and water currents ways across spreads. Oil one part chemical and biological to oxidation occurs.

Oil environment a pollutant substance as evaluation for the following features is used. Light fractions, paraffin and sulfur composition:

- easy fractions alive organisms for very poisonous, but their high volatility quickly to clean help gives;
- kerosene - alive to organisms strong toxic effect does not show, but high pouring out point because of the soil physicist features significant effect does;
- sulfur - soil hydrogen sulfide with contamination risk increases.

Soil for main a pollutant ingredients :

- raw oil , gas , oil from the water organize found layer liquid ;
- oil mines gas covers ;
- oil of reservoirs edge waters ;
- oil , gas and oil from warehouses waste waters ;
- reservoir liquid separate and oil primary cleaning as a result harvest has been oil , gas and waste waters ;
- land under waters ;
- drilling liquids

These substances to the environment of technology violation , various different extraordinary situations and others because of includes [3].

this case gas of streams structural parts of plants , soil , water _ basins on the surface cho ' kadi . Hydrocarbons partially land to the surface precipitation with returns , earth and of water secondary contamination happen will be Oil and oil of products microbiological and chemical decay processes with to the environment entrance with they are vaporized , that is atmosphere and the soil a pollutant source as a service to do can

Summary in place that's it to say maybe oil industry to the environment effect very many , to use have has been oil because of wide and expensive Raw oil modern diary life and the world of the economy many aspects which provides main energy and raw material source is considered The last 50 years inside their supply fast grow up going humanity , creativity , knowledge and consumerism requirements satisfy for fast grew up . Consumers responsible use and no to do with when engaged in , effects safe to the degree lowering can Certain products work producers life rotation evaluation and environment design practice through effects more decrease can.

USED BOOKS AND INTERNET SITES

1. BNHamidov , SFFozilov , Sh.M. Saidahmedov , BAMavlonov-Neft and gas chemistry . Study guide , Tashkent editor , 2014, 581 pages.

2. <https://kun.uz/>

3. <https://ief-usfeu.ru/>

BOSHLANG'ICH SINIF MUSIQA MADANIYATI DARSLARIDA IJROCHILIK MAHORATLARINI OSHIRIB BORISH USULLARI HAMDA METODLARI

Otamirzayeva Marg'uba Jumaboy qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

1-bosqich magistri

margubaotamirzayeva72@gmail.com

Annotatsiya: mazkur maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablarida, maktabgacha ta'lim mussasalaridagi musiqa mashg'ulotlarini, darslarini tashkil etish masalalari, musiqa o'qitishning nazariy asoslari, xorijiy mamlakatlardagi musiqa o'qitish tizimi, sinfdan tashqari musiqiy tarbiyani tashkil etish shakl va yo'llari o'z ifodasini topgan.

Kalit so'zlar: ijrochilik, pedagog, texnologiya, musiqa, nazariya.

Аннотация: в данной статье излагаются вопросы организации музыкальных занятий и уроков в общеобразовательных школах, дошкольных образовательных учреждениях, теоретические основы музыкального образования, система музыкального образования в зарубежных странах, организация внеклассного музыкального образования и способы его проведения.

Ключевые слова: исполнительство, педагогика, технология, музыка, теория.

Abstract: in this article, the issues of organizing music classes and lessons in general secondary schools, preschool educational institutions, the theoretical basis of music education, the system of music education in foreign countries, the organization of extracurricular musical education and the ways are expressed.

Key words: performance, pedagogy, technology, music, theory.

Bolaning musiqiy bilimlarini rivojlantirishda og'zaki uslubda qo'shiq o'rganish o'qituvchiga ko'proq mas'uliyat yuklanadiki, u so'zini mavzuga bog'lab so'zlaganda tutilmay, qiziqarli tarzda bolaga tushuntirishi lozim bo'ladi. Bunda kuy-qo'shiqlar tinglash hamda kuylashnishi bilan birga qadr-qimmatni yo'qotmay bir-birlariga do'st va sodiq yashashlarini o'rgatishdan iborat. Tushuntirish hamma o'quvchilar uchun bir vaqtning o'zida beriladi va har bir o'quvchi o'qituvchi nima xaqda gapirsa, hammasini o'zlashtirib olish imkoniyatiga egadir.

Bizga ma'lumki birinchi sinfda musiqa darslariga boshlang'ich sinfdan boshlab ularni darslar mashg'ulotiga faol qiziqtirish, musiqani idrok eta bilish, musiqiy kobiliyatlarini rivojlantirish, musiqa savodini o'rgata borish asosiy vazifa hisoblanadi. Bu vazifalarni amalga oshirish uchun o'qituvchi bolalarni sevishi, darslar mashg'ulotiga yaxshi tayyorgarlik ko'rishi, barcha usul va tamoyillardan to'hri foydalana olish, so'z mahoratiga ustaligi, bolalarga xos bo'lgan ho'hishlarni chiroyli, mayin bolalar ovozig a moslab, kuylar mazmunini ochib berishi zarur. Masalan, 1- sinf o'huvchilari psixologik- fiziologik har akteriga kura ma'lum darajada xotirasi tulik rivojlanmagan, diqqat- e'tibori, ovoz apparatlari to'la shakllanmaganligi sababli, ovoz pardalari nozik, kuchsiz bo'ladi.

Bu yoshdagi bolalar san'at bilan bolalar bogchasida, televidenie, radio, kugirchok teatri va mul'tfilmlar orqali tanish bo'ladilar. Repertuarga kiritilgan musiqaviy asarlar ana shu xususiyatlarini nazarga olgan holda mazmuni va mavzusi jihatidan xilma- xil bo'lmog'i kerak.

Mustaqil O'zbekistonning kelajagini, ertasini yoshlarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Ajdodlarimizga munosib avlodni tarbiyalash bizga, endi yetishib chiqayotgan kadrlar zimmasiga mas'uliyatli va sharafii ishni, ya'ni bola tarbiyasini to'g'ri yo'lga qo'yish yuklatildi. Umumiy o'rta ta'lim boshlang'ich sinflari hamda maktabgacha yoshdagi bolalar musiqa tarbiyasi, uning taraqqiyoti timsolida yurtimizning porloq kelajagi, davlatimizni buyukligini tasavvur etganining natijasiga ko'ra ta'lim to'g'risidagi qonun va yangicha dunyoqarash talab etilar edi. 1997 yil «Ta'lim to'g'risidagi Qonun» hamda «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi»

asosiy omil bo'lib xizmat qildi. Ta'lim sohasida, jumladan, uning birinchi pog'onasi bo'lgan maktabgacha ta'lim bosqichida ham katta o'zgarishlar qilish ehtiyoji tug'ildi. Buning uchun pishiq - puxta o'ylangan, ma'lum maqsad va vazifalarni o'zida mujassamlashtirgan istiqbolli dasturlar talab etar edi. Unda uzluksiz davom etadigan bir butun ta'lim-tarbiya jarayonining belgilovchi ilk turi «maktabgacha ta'lim» deb ataldi. Birgina shu yondashuvning o'ziyoq tarbiyaga mehribonlik va adolat bilan qarashni talab etadi. Negaki, bugunki yosh avlod zimmasida XXI asrda kuchga to'lib, sog'lom, bilimli, aqlli bo'lib jamiyatimizning faol a'zolariga aylantirishdek ulkan vazifa turibdi. Bunda esa ular siz-u bizga, ya'ni kattalarga ishonadilar. Agar yoshlarimizdagi shijoatni, kuch-qudratni, bilimdonlikni va vatanparvarlik bilan uyg'unlashtira olsak, bundanda ziyoda qudratni topa olmaymiz. Maktabgacha yoshdagi bolalarni rivojlantirish jarayoni oldiga qo'yilgan maqsad va vazifalarning bajarilishiga erishish uchun «Uchinchi mingyillikning bolasi» tayanch dasturi va o'quv qo'lanma asosida amalga oshiriladi, Bundan tashqari ko'pgina o'quv va metodik qo'llanmalar mavjud. Bularning asosiy maqsadlari bir yo'lga qaratilgan, ya'ni komil insonni tarbiyalash va voyaga yetkazishdir. Birinchi Prezidentimiz «Bolalarimiz bizdan ko'ra dono, aqlli, bilimdon, sog'lom va albatta baxtli bo'lishi kerak», - deb ta'kidlashlari bejiz emas.”

Bolalar ijrochiligi - kuylash, musiqiy ritmik harakatlar, musiqa cholg'ularida ijro etish va hokazo „masalalari hozirgi kunda o'zining dolzarbligi bilan ko'pgina pedagog-olimlarning diqqat markazidadir. Uzluksiz ta'lim tizimida musiqiy ta'lim tizimi bir necha bosqichlardan iborat. Musiqa ta'limi boshqa fanlar kabi maktabdan emas, balki maktabgacha ta'lim muassasalaridan boshlanadi va ta'lim tizimining barcha jabhalarida davom etadi. Shuning uchun biz kelajak avlodni musiqiy bilimga ega bo'lishlariga zamin yaratar ekanmiz, uining musiqiy-estetik tarbiyalariga alohida e'tiborimizni qaratmog'imiz zarur. Buning uchun «Ta'lim to'g'risidagi Qonun» va «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»da ta'kidlab o'tilganidek, nafaqat bola shaxsi, balki musiqa o'qituvchisi shaxsini, uning ma'naviy-madaniy qiyofasini shakllantirishimiz, milliy qadriyatlarimiz, urf-odatlarimiz, milliy-musiqiy an'analarimizga amal qilgan holda bo'lajak musiqa o'qituvchilarmizni yosh avlodni

tarbiyalashga loyiq hamda munosib inson qilib shakllantirishimiz kerak. Umumiy o'rta ta'lim makteblarining «Musika madaniyati» o'quv fani uchun tayanch dastur ishlab chiqildi. Ushbu dasturda umumiy o'rta ta'lim maktablarida musiqiy ta'lim-tarbiyaga qo'yiladigan maxsus talablar ham dasturning asosiy qismlari qatoridan o'rin olgan. Unga ko'ra musiqiy-estetik tarbiya uchun quyidagilarga rioya qilish kerak: -Musiqiy-estetik faoliyatni atrof-muhit hamda zamon bilan hamohangligi; - Musiqaning san'at sifatida o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olish; - O'quvchilarning musiqiy rivojlanishlarida uzviylikni ta'minlash; -O'quvchilarning qobiliyat va imkoniyatlaridan qat'i nazar ularning musiqiy tarbiyalariga qo'yiladigan majburiyatlar. Dasturda musiqiy tarbiyaning mazmuni va yo'nalishlari ochib berilgan, bolalarning rivojlanishining dinamikasi begilangan, har xil yoshdagi sinflarga minimal talablar qo'yilgan va aks ettirilgan. Dasturning maqsadlari quyidagilardan tashkil topadi: - bolalarni quvnoq, g'amgin, yengil va vazmin musiqani tinglashga past va yuqori registrni eshita olishga, musiqa tilini tushunishga, past ovozii va baland ovozii musiqaga mos chapak chalish orqali musiqa dinamikasini ajratishni o'rgatish; - kattalar ketidan musiqani taqlid qilib, intonatsion mos ravishda qaytara olish; - musiqiy rahbar boshchiligida raqs harakatlarini bajarish; - kompozitorlar, musiqiy cholg'u asboblari haqida gapirib berish orqali bolalarda musiqa san'atiga muhabbat uyg'otish; - bolalarni musiqani diqqat bilan tinglashga o'rgatish, yengil va oson xalq qo'shiq hamda kuylarini musiqasiga mos ritmik harakatlar bajarib ijro etishga o'rgatish. Musika sur'atiga mos chapak chalish yoki oyoq bilan jo'r bo'lish orqali qo'shiqni ijro eta olish vahokazo.

Boshlang'ich sinflarda ham xalq qo'shiqlarini og'zaki usulda o'rgatish va tinglatishning muhim ahamiyati shundaki, avvalo asrlar bo'yi xalqimizning boy, ulkan merosiga aylangan maqom ijrochiligining insonlarga kuchli ta'siri va ta'siri yuksakligidadir. Mashhur xofizlarimiz tomonidan yuqori saviyada ijro etilgan bu ashulalar o'quvchilarda ham ichki tuyg'uni ota-bobolarimizning ulkan tarix zarvaraqlarini inson organizmiga qay darajada ta'sir etishi ma'lum bo'ladi. Chunki, musiqa insonning asab tizimiga ijobiy yordam beradi. Bunday ifoda vositalari ikkinchi sinf o'quvchilari bilan darslar mashg'uloti va qo'shimcha mashg'ulotlar o'tkazish jarayonida qo'llanilsa darslar mashg'uloti samaradorligiga erishiladi. Musiqa tinglash musiqa darslar mashg'ulotiining yetakchi faoliyat turi sifatida muhim o'rin tutadi. Chunki o'quvchi barcha musiqa faoliyatlarini avval eshitib, so'ng idrok etadi hamda o'qituvchi tomonidan berilgan topshiriqni o'z vaqtida bajara oladi. darslar mashg'uloti jarayonida o'qituvchi musiqa tinglashda jonli ijrodan foydalansa o'quvchiga yanada qiziqarliroq bo'ladi. Musiqa tinglash faoliyatini texnik vositalar orqali amalga oshirish bilan o'quvchining musiqiy dunyoqarashi kengayadi. Bugungi kun musiqa o'qituvchisining eng asosiy vazifalaridan biri axborot texnologiyalariga tayanish va undan unumli foydalanishni chuqur idrok etishidadir. O'qituvchilarning bo'sh vaqtlari va darslar mashg'ulotiga tayyorgarlik jarayonlarida internet tizimi va axborot texnologiyalarining zamonaviy manbalari juda qo'l keladi. Boshlang'ich sinflarda ayniqsa musiqa tinglash qoidalari asosida ularning diqqatlarini jamlashda kompyuter texnologiyasi qiziqarli tarzda kechadi. darslar mashg'uloti jarayonida, ayniqsa o'zbek xalqini tarannum etuvchi qo'shiqlarni zamonaviy texnologiyalarga asoslanib tinglatish va o'rgatib borilsa bolalarning texnologik qarashlari shakllanib boradi. Shu o'rinda zamonaviy texnologiyani ko'rgazmali tarkibda olib borish ham o'sib kelayotgan bolalarning fikrini boyitadi, nutqini ravon etadi, tasvirga qarab so'zlashga o'rganadi.[1]

Musiqa darslarida ta'limning og'zaki uslublaridan ham foydalanish mumkin. Masalan, nayning nolasini o'quvchilarga eshitadigan darajada qo'yib, musiqa san'atiga asos solgan buyuk allomalardan biri “Sharq Aristoteli” nomini

olgan Abu Nasr Forobiy haqida ma’lumot berish mumkin. “ Musiqa haqida katta kitob” da u faqat musiqa nazariyasi va tarixini bayon etib qolmay, Sharqda ma’lum bo’lgan rubob, tanbur, nazora, ud, nay kabi musiqa asboblari hamda ularda kuy ijro etish qoidalari tafsiloti haqida ma’lumot berishi lozim. Kichik musiqa asarini idrok etishga ko’nikkan bola yirik musiqaasarini idrok eta olmaydi. Demak, bolaning musiqaidroki qobiliyatini bu darajaga yetishi uchun katta asarni eshitib bilishga lozim bo’lgan bilim, malaka va ko’nikmalarni ongli ravishda faol o’zlashtirishi lozim. Ammo bu o’z-o’zidan vujudga kelmaydi. Buning uchun musiqatarbiyasida sistemalilik va davomiylik tamoyilini qo’llagan qolda bolaning o’quv materiallarini ongli bilib o’zlashtirishi, bilim jarayonining faolligini vujudga keltirishi lozim.

Ongli munosabat avvalo o’qitishning mazmuni, darslar mashg’uloti berish usullari bilan boqliq bilish istagining tuqilishini taqozo etadi. Musiqa darslar mashg’ulotiining o’zi qiziharli bo’lganidagina o’quvchi o’qishga intilib turadi. Bu o’rinda ko’p narsa o’qituvchiga, uning ish uslubi va metodiga, o’quvchilarga bo’lgan munosabatiga boqliq. Ma’lum musiqaasarini kuylab yoki tinglab o’zlashtirish va undan badiiy-estetik zavqlanib, qoyaviy boyish uchun mazkur asarni idrok etishga, bolaning eng avvalo, diqqat e’tiborini jalb eta bilish va unda qiziqish uyqota bilish shart. Aks qolda onglilik va faollik vujudga kelmaydi. Ma’lumki, badiiy adabiyot, tasviriy san’at va qaykaltaroshlik asarlarini, tabiat go’zalligi va muzey eksponatlarini kishi ixtiyoriy ravishda o’zining badiiy ehtiyojiga mos sur’atda o’qiydi va tomosha qiladi hamda idrok etadi. Ammo musiqa bunday imkoniyatdan mustasnodir. Chunki musiqa tinglovchisi ham, kuylovchisi ham, ijrochisi ham kompozitor belgilagan tempga sozlanishi, Shu tempda kuylashi va tinglashi zarur, aks qolda musiqava tinglovchi o’rtasida uzilish qosil bo’lib, idrok buziladi. Shuning uchun ham Musiqa darslarida onglilik va uning faolliligi muqim rol o’ynaydi.[2]

O’quvchilarning musiqiy qiziqishlarini va tasavvurlarini boyitishda, darslar mashg’ulotida onglilik va faolliligi vokal-xor malakalarini shakllanishi uchun zarurdir. Buning uchun o’qituvchining tushuntirish vositalarining maqsadga muvofiqligi, aniq va ravshanligi, bolalarning so’z boyligiga mosligi, vokal mashqlari va qo’shiqlaresa ularning ovozi va kuylash malakalariga mos tushishi shart.

Musiqqa savodidan o'rganishda esa onglik va faollik musiqani nazariy va amaliy jihatdan to'g'ri bilish va o'zlashtirishini osonlashtiradi. Bilishning faol xarakterga ega ekanligi o'quv faoliyatida ham namoyon bo'ladi. O'quvchilar musiqiy o'quv materialini faqat faol bilish faoliyati jarayonidagina tushinishi va o'zlashtirishi mumkin. O'quvchi qiziqishi va o'qish istagi borligi uchun mustaqil ravishda mehnat qiladi. Uning musiqqa darslar mashg'ulotidagi faolligi, mehnatsevarligi, bilimga tashnalligi oqibatida yuz beradi. Bu o'rinda musiqao'qituvchisining roli o'quvchiga o'z o'qish vaqtini to'g'ri tashkil etishga yordam berishdan, unga aqliy faoliyatning rasional usullarini o'rganishdan iboratdir. Ilmiylik tamoyilini amalga oshirar ekan o'qituvchi yana bolaning musiqiyiqtidori va o'rganilayotgan asarning nechoqlik bolaga ta'sir etayotganiga hamdaintilishiga e'tiborini haratishi zarur.

Musiqiy asar, faoliyat turlari, savolni o'rganish uchun zarur bo'ladigan vaqtni aniqlaydi. U o'quvchilarga tushinarli bo'ladigan yangi tushuncha, musiqiyiboralar xajmini, o'rganilayotgan faoliyat turlarini yoritish chuqirligini, amaliy ijro murakkabligini, o'qitish metodlarini belgilaydi. Ilmiy bilimlarning tarixiy rivojlanishi qurshab turgan olam qonuniyatlarini kamroq tushunishdan yanada chuqurroq tushunishgacha ko'tariladi. Ilmiy bilimlar ilmiylik xususiyatini yo'qotmagan qolda musiqqa olamini har xil darajada tushuntirib berishi mumkin. Shuning uchun ham o'quv dasturida o'rganilayotgan musiqqaasarlari o'quvchilarning yoshiga, ularni rivojlanish darajasiga harab ko'proq yoki kamroq teranlik bilan izoxlab berilishi mumkin. Masalan, Davlat Madxiyasi barcha sinflarda o'rganiladi. Bu asarning ilmiy ta'rifi yil sayin chuqurlashib boradi. Madqiya o'rgatilishining birinchi bosqichida yuzakichilikka yo'l qo'ymaslik kerak.

har bir darslar mashg'uloti singari musiqqa darslar mashg'ulotii ham o'zining tuzulishi va mazmuni bilan ilmiy asosda tashkil topishi zarur. Musiqqa qaqidagi bilimlar doirasi musiqata'limi va tarbiyasida asosiy negizdir. Unda insoniyat yaratgan musiqaga oid qonun-qoidalar, qulosalar, umumlashma musiqaviy tajribalar tarzida o'z aksini topgan. Ularni o'zlashtirish musiqqaamaliyoti yo'lida bilim va ko'nikmalar xosil etishi demakdir. Musiqqa darslari jarayonida o'quv

materiallarining bolalar bilim va tajribasiga mosligi, bolalar ovozinig rivojlanishi qonuniyatlarini xisobga olish, nota qonuniyatlarini to'qri o'rganish, asarlarini bolalarning idrok etish qobiliyatiga mos taqlil etish va boshqalar musiqa darslar mashg'ulotiining ilmiylik tamoyilini tashkil qiladi. Ilmiy dunyoqarashni muayyan bilimlar sistemasi asosidagina tarkib toptirish mumkin. Shuning uchun ta'lim sistemali va davomiy bo'lishi kerak.

Darslar mashg'uloti shaxsni tarkib toptirishning asosiy vositasi, sistemali ilimlarning asosiy manbai bo'lishi kerak - faqat shunday sharoitdagina u katta tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'ladi. Musiqa darslar mashg'uloti o'z ishida ta'limning sistemalilik va davomiylik tamoyillariga amal qilgan taqdirdagina o'quvchilarga sistemali bilim berish malakalarni singdirish mumkin. Ilmiylikni sistemaliliksiz amalga oshirib bo'lmaydi. Musiqa darslar mashg'ulotiining barcha faoliyat turlari hamda keyingi darslar mashg'ulotilarning ham o'zaro mantiqiy boqlanishi sistemalilikni tashkil qiladi. Bir xil musiqa asarini turli xil yo'llar, metodlar, vositalar bilan o'rganishi mumkin. O'qituvchi asarni o'rganishning tegishli aniq sharoit uchun eng maqbul sistemasini qidirib topishi mumkin. Kuylash va tinglash uchun asarlarni bolalar bilimi va malakalari, vokal va xor malakalari darajasiga xos tanlash hamda ularni oddiydan murakkabga va ma'lumdan noma'lumga harab o'zlashrib borish tamoyili asosida tartibga solish sistemalilik demakdir. darslar mashg'ulotining har bir elementi o'z navbatida har bir darslar mashg'uloti galdagi darslar mashg'ulotining mantiqiy davomi bo'lib, pedagogik maqsadlarini taborada amalga oshirishi esa davomiylik tamoyili demakdir.

Musiqa faoliyatlari davomida o'quvchi shaxsining darslar mashg'ulotiga qobiliyatliligi, meqnatsevarligi yoki yalqovligi, o'qishni istamasligi, qat'iyyatliligi yoki bo'shligi, intizomliligi yoki poyntar-soyintarligi, bilim olishga qiziqishi yoki qiziqishi yo'qligi, kam yoki tez toliqishi va shu kabi xislatlari namoyon bo'ladi. O'quv ishi sistemasi, agar o'qituvchi ta'sir o'tkazish sistemasini oldindan rejalashtiradigan bo'lsa, har bir darslar mashg'ulotida bolada ijobiy fazilatlarni tarbiyalashga yordam beradi.[3]

Xulosa qilib aytadigan bo’lsak ijro etish detallari ustida ishlashdan so’ng qo’shiqni o’rganishga o’z vaqtida o’ta bilish lozim, yuksak ashula xech qachon yaxshi va qat’iy ovoz bilan yangramaydi. O’qituvchi badiiy obraz ustida ishlar ekan, turli ijrochilik usullarining zarurligini bolalarga yaqqol ko’rsatib berishi va ularning ana shu usullarini beixtiyor emas, balki ongli ravishda bajarishlariga intilishi kerak. Qo’shiq bolalarni zeriktira boshlasa, uning ustida olib borilayotgan ishni vaqtincha to’xtatish va repertuarda yangi qo’shqlar paydo bo’lganidan keyin, yana shu qo’shiqqa qaytish ma’qul. O’quv yilining choragi yoki yarim yili oxirida bir darslar mashg’ulotini ilgari o’tilgan barcha qo’shiq va ashulalarni takrorlashga bag’ishlash mumkin, buning uchun sinfning kichik bir konsert uyushtiriladi, bunda bolalarning hammasi ayni bir vaqtda ham ijrochilar, ham eshituvchilar hisoblanadi. O’quvchilarda qo’shiq kuylash malakalarini to’g’ri shakllantirib borish, ularning ijrochilik imkoniyatlari hamda eshitish qobiliyatlarini rivojlantirib, estetik did va zavqlanish hissini uyg’otadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. R.Akbarov//“Musiqqa o’qitish metodikasi”//T-2011//B-174.
2. A.Ikromov//“Maktab repertuari”//T-2007//B-247.
3. J.Kamolov//“Metodik tavsiyalar”//T-2016//B-59.

IJTIMOIIY ONG VA MA’NAVIYAT TUSHUNCHALARINING MOHIYATI

Mamatov Obidxon Vaqqosovich

Namangan davlat pedagogika instituti dotsenti

Tursunov Ramziddin Abdixalil-o’g’li

*Namangan davlat pedagogika instituti Ijtimoiy-gumanitar fanlarni o’qitish
metodikasi (Ma’naviyat asoslari) mutaxassisligi magistranti*

Annotatsiya: *Ushbu maqola jamiyat harakteri va xususiyatlarini asoslovchi ijtimoiy ong va ma’naviyat tushunchasi, uning mazmun mohiyati va o’ziga xos jihatlari borasidagi fikr-mulohazalardan iborat.*

Kalit so’z: *ijtimoiy ong, aura, abstract, finomen, ma’naviyat*

Insoniyat paydo bo’lgan va o’zaro ijtimoiy munosabatlarga kirishib, jamiyat finomenini hosil qilgan davrdan boshlab, ularda borliqni anglashga intilish, tadqiq va tahlil qilish ko’nikmalari shakllana boshlagan deyish mumkin. Borliqni anglash jarayonida, ong xususiyatlaridan kelib chiqqan holda o’zaro bilim va ko’nikmalar, dastlabki tushuncha va subyektiv xulosalar ham shakllana borgan. Bir hudud, bir til, bir ehtiyoj (ayrim jihatlarda), bir davr va makon ushbu ijtimoiy birlikda muayyan xususiyat, xususan, tafakkur, tushuncha va shu birlikka xos ijtimoiy ongni yuzaga keltiradi. Ongli va ijtimoiy munosabatlarga kirishish imkoniyatiga qodir bo’lgan inson va kishilik jamiyatida o’ziga xos hodisa va jarayonlar taraqqiyoti borliqqa bo’lgan munosabatlarda namoyon bo’lib kelgan. Jamoa shaklidan toki kishilik jamiyatiga qadar bo’lgan davr va bugungi globallashgan kunda ham bir uchun anglashning asosi ong, xususan, ijtimoiy ong zaruriy va tabiiy jarayon vazifasini o’taydi. “Ijtimoiy ong - bu tabiat, jamiyatning moddiy hayoti va butun ijtimoiy munosabatlar tizimi aks ettirilgan g’oyalar, nazariyalar, qarashlar, g’oyalar, his-tuyg’ular, e’tiqodlar, odamlarning his-tuyg’ulari, kayfiyatlari yig’indisidir. Ijtimoiy ong borliqning vujudga kelishi bilan birga shakllanadi va rivojlanadi, chunki ong ijtimoiy munosabatlar mahsuli sifatida mumkin. Lekin jamiyatni uning asosiy elementlari, jumladan, ijtimoiy ong rivojlangandagina jamiyat deyish mumkin”. [1] Insoniyatning boshqa mavjudod va biologik hujayralardan ajratib turuvchi asosiy ikki belgilaridan biri bu ong hisoblanadi. Ong - faqat insonga xos bo’lgan ob’ektiv voqelikni aks ettirishning eng yuqori shakli, uning dunyoga va o’ziga bo’lgan munosabati usuli bo’lib, u insonning ob’ektiv dunyoni va o’z borligini tushunishida faol ishtirok etadigan psixik jarayonlarning birligidir. Ong hissiy obrazlar, sezgi yoki tasvir bo’lgan va shuning uchun ma’no va ma’noga ega bo’lgan narsalar, xotirada muhrlangan sezgilar yig’indisi sifatidagi

bilim va oliy aqliy faoliyat, tafakkur va til natijasida yaratilgan umumlashmalardan iborat. Ong - insonning voqelik va uni boshqarish bilan o'zaro munosabatining maxsus shakli.

Ijtimoiy ongni shakllanishi jamiyatdagi ijtimoiy jarayon va hodisalarga nisbatan subyektiv munosabatlar, ularning shakli va mohiyati jihatdan kvalifikatsiyalash uchun asos vazifasini o'tab berdi. Shunday hodisa va xususiyatlardan biri bu ma'naviyatdir. Ma'naviyat – bu, eng avvalo, har bir insonning ichki ruhiy olami, hayoti, dunyoqarashi, axloqiy va insoniy me'yorlarga amal qilishi, o'zida insoniylik, bag'rikenglik, to'g'rilik, adolat, xushmuomalalik, halollik, samimiylik, ahillik, daxldorlik, rostgo'ylik, ma'rifat, totuvlik, jonkuyarlik, poklik va barcha insoniy fazilatlarni anglab yetish va uni amaliy jihatlarda namoyon qila olish, faqat insonlargagina xos bo'lgan, inson shaxsi va uning hayotiy faoliyati davomida ilm izlash, ijtimoiy muhit hamda munosabatlar, ibrat tarbiyasi, oilaviy muhit, e'tiqod va ichki botiniy erkinlik va soflik asosida shakllanadigan insoniy xarakter va umumiy fenomen hisoblanadi. Ma'naviyat insonni har tomonlama tarbiyalovchi va ma'naviyatli inson esa jamiyatni tarbiyalovchi dastak hisoblanadi. Ma'naviyat botiniy tushuncha hisoblanadi va uning akssadosi bevosita zohiriy olamda aks etishi bilan o'ziga xoslik kasb etadi".[2]

Ayrim jihatlar va vaziyat nuqtayi nazaridan ijtimoiy ong va ma'naviyat tushunchalari (hodisa) bir birini taqozo qilishi bilan bir qatorda, ayrim jarayonlarga nisbatan inkor qilish, ya'ni qarama qarshilik xususiyatida ham namoyon bo'ladi. Ijtimoiy ong inikosi bo'lgan ijobiy qarash va bunyodkorlik g'oyalari jamiyatni yakdillik asosida fuqarolik jamiyati, barkamollik, hayrli ishlar sari umumbashariy qadriyatlarga tomon undasa, aynan uning natijasi vayronkorlik, radikalizm va buzg'ubchilik g'oyalari uchun ham asos bo'lib kelmoqda. Mazkur uyg'unlik va ziddiyatli jihatlarni ilmiy tadqiq etish va bevosida uning ijobiy hamda salbiy jihatlarni o'rganish, fuqarolik jamiyatini qurish va shakllantirish jarayonlarida munosib tarzda qo'llash va uning nazariy asoslarini yaratish bugungi kunning dolzarb masalasi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. <https://peskiadmin.ru/uz/struktura-obshchestvennogo-soznaniya-ego-osnovnye-formy.html>
2. R.Tursunov. Ma'naviyat – jamiyat barqarorligining ijtimoiy asosi. Namangan 2021. Globe edit publishing. 6-bet <https://www.amazon.com/MANAVIYAT-BARQARORLIGINING-IJTIMOY-Manaviyat-harakter/dp/6200625476>

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF GEOGRAPHICAL STUDY OF POPULATION HEALTH AND LOCATION

Ismailov Jaloliddin Kamoliddin's son

Namangan State University

4th year geography student

E-mail: ismoilovjaloliddin5@gmail.com

Annotation: *With the accumulation of knowledge about the environment, it is becoming known how important nature is in human life, and despite the fact that it is closely related to the ecological system of the area, the issues of its geographical study are closely related. 'in the pastit was explained about the beginning.*

Key words: *Oikumena, geosystem, biotic factor, abiotic factor, natural-ecological feature, ecological system, geographical space.*

The "oikumena" inhabited by humans consists of a set of geosystems with complex unique ecological conditions. Their differentiation and variety is the reason for the change of living conditions and way of human activity in the space. In addition, the common aspects of the health of the population and the environment in which they live are not left out of the scope of research in the field of medicine.

With the accumulation of knowledge about the environment, it became known how important nature is in human life. In the early stages of social

development, he felt that he is a part of human nature, and that natural conditions play an important role in his health and social life. Life experience accumulated over time has proved it. In particular, the attitude to biotic and abiotic factors affecting the social life of the population in early religions, their deification or absorption into life can be a proof of this. For example, the Zoroastrian religion, which first appeared in Central Asia, has hymns prohibiting the pollution of natural elements, which are the most necessary in human life, and even fire was used in funeral ceremonies. The fact that the climate is slightly wetter and hotter compared to the present time caused the rapid spread of epidemic diseases [1].

As mentioned above, the specific characteristics of the natural environment play a major role in the socio-economic activity and health of the population. The founder of medical science, Hippocrates, the Roman physician Galen, and our compatriot Abu Ali ibn Sinolar also emphasized this in their works. In his writings, Hippocrates emphasized that the natural conditions of the place, water and soil composition, flora and fauna are of great importance to the health of people living in different places and locations. At the same time, he pointed out that sanitary-hygienic stress is the main reason for the emergence of epidemic diseases as a result of the population gathering in a certain place due to various reasons (during wars, natural disasters). With these views, he tried to explain the impact of social issues on public health for the first time.

Factors affecting the health of the population have regional characteristics. After all, the regions of the Earth's surface differ from each other in terms of relief, natural conditions, climate, economic and demographic capacity, and ecological system. There is absolutely no similarity between them. Therefore, the factors affecting the health of the population are different. A person participates in the place of residence as a certain complement and changer of the ecosystem, which causes the grouping of factors affecting his physiological and social life in the area [2].

The analysis of factors affecting the health of the population shows that they act together in a complex manner. Most of the natural components serve as an

environment for the emergence of various diseases, and some of them act as carriers and mediators. Initially, the factors affecting the health of the population acquired a purely natural-ecological nature, but with the development of society, social and environmental problems came to the fore. The main link that determines the nature and variety of socio-ecological factors is the level of development of these countries and the formation of the population as a national unit.

In different regions of the world, various diseases are occurring in connection with the level of the development of the country's economy and the level of provision of natural resources. Although they are more complicated, a number of diseases can spread throughout the world in a short period of time compared to previous times. Most of them, by their nature, have a local orientation. A disease called "kwashiorkor" is also spread in Central and South Africa, the Caribbean and Central America. The main cause of this disease is the lack of proteins in the feed. During his travels in the West Indies, H. Columbus noted that the diet of the local population was very poor and there were many unknown diseases [3].

As we mentioned above, public health is one of the links that ensure the development of society. In turn, the achievements of the society at a certain stage of development and the material condition of the population are among the factors that determine its health. Therefore, public health is considered as one of the priorities of social policy.

Despite the fact that the health of the population, as we have seen, is closely related to the ecological system of the region, the issues of its geographical study began in the recent past. Although the study of the practical and theoretical issues of researching the health of the population and the factors influencing it, or rather the nosogeographical conditions of the place, in one form or another, goes back to long historical periods, systematic scientific research on its scientific research - practical work is closely followed.

REFERENCES

1. Alibekov L.A. Man and nature. -Samarkand, 2020. -362 p.
2. Tojiev Z.N. Demographic processes and their territorial characteristics in the

Republic of Uzbekistan// geog.fan.dok. dissertation written for a degree. T.; 2017 p.
225

3. Soliev A., Komilova N. Meditsinskaya geografiya aridnyx territoriy // Problemy
osvoeniya pustyn.-Ashkhabad., 2000. №4.,-S. 54-60.

THE ART AND METHODOLOGY OF USING TEXT FOR TRANSLATION

Ismonaliyeva Sevinch A'zamjon qizi

A student of Andijan state institute of foreign languages

Abstract. *This article delves into the intricate process of translating text, exploring the methodological strategies and considerations that underpin this complex endeavor. It emphasizes the holistic approach required for effective translation, encompassing linguistic finesse, cultural sensitivity, and a deep understanding of the original text. The article also highlights the integration of methodological tools and technology, the collaborative nature of the translation process, and the ethical imperatives inherent in preserving the original intent and integrity of the text. Ultimately, it positions translation as a harmonious fusion of languages and cultures, affirming its pivotal role in bridging linguistic divides and nurturing a global tapestry of shared knowledge and understanding.*

Keywords *Translation, Text Translation, Linguistic Analysis, Transcreation, Cultural Sensitivity, Methodological Tools, CAT Tools, Collaboration, Ethical Imperatives, Language Processing, Cultural Nuances*

In the intricate craft of translation, the artistry and precision of conveying the essence of a text from one language to another require a systematic methodology that goes beyond mere linguistic acumen. The effective translation of a text demands a holistic approach that encompasses linguistic

finesse, cultural sensitivity, and an unwavering dedication to preserving the original message and style. Here, we delve into the methodological use of text in translation, exploring the multifaceted strategies and considerations that underpin this intricate process.

Understanding the Text: At the core of the translation process lies a deep understanding of the text to be translated. This initial phase involves comprehensively grasping the linguistic nuances, cultural allusions, and contextual layers embedded within the original text. Whether it's a literary masterpiece, a legal document, or a marketing brochure, the translator must meticulously analyze the structure, semantics, and artistic subtleties of the text to glean a profound understanding of its essence.

Linguistic Analysis and Transcreation: The next step involves a meticulous linguistic analysis to unravel the intricacies of the source text. Here, the translator discerns not only the literal meaning of the words but also the underlying connotations, idiomatic expressions, and rhetorical devices employed. This careful inspection sets the stage for the art of transcreation—a process that doesn't merely aim for a direct translation but endeavors to recreate the emotional impact and intent of the original text within the target language.

Cultural Context and Sensitivity: In the case of texts deeply rooted in the cultural fabric of a language, such as folklore, historical accounts, or regional idiomatic expressions, the translator must navigate the intricate tapestry of cultural sensitivities. This involves delving into the historical context, societal norms, and localized references to ensure that the translated text respects and upholds the cultural nuances without losing its relevance and impact.

Methodological Tools and Technology: The advent of technological advancements has ushered in a new era of methodological tools that augment the translation process. From sophisticated CAT (Computer-Assisted Translation) tools to AI-driven language processing, translators have access

to an array of resources that streamline the meticulous task of linguistic conversion. While these tools can expedite the process, they are most effective when integrated into the overarching methodological framework, serving as aids rather than substitutes for the discerning human intellect that drives the art of translation.

Collaboration and Ethical Imperatives: Effective translation often necessitates collaboration with subject matter experts, cultural consultants, and, at times, the original authors themselves. This collaborative approach fosters a synergistic exchange of insights that enrich the translation process and uphold ethical imperatives, ensuring that the original intent and integrity of the text remain inviolable throughout its transformation. In conclusion, the methodological use of text in translation amalgamates linguistic erudition, cultural empathy, and technological finesse to weave a harmonious fusion of languages and cultures. This meticulous process is a testament to the artistry and intellectual rigor that underpin the translation profession, affirming its pivotal role in bridging linguistic divides and nurturing a global tapestry of shared knowledge and understanding.

In the delicate dance of words and meanings, the translator stands as a guardian of the sanctity of text, wielding the methodological prowess to sculpt a veritable masterpiece that resonates across linguistic boundaries, enriching and uniting diverse communities in the symphony of shared human experience.

Used literature:

1. Mona Baker. (2018). "In Other Words: A Coursebook on Translation" (3rd ed.). Routledge.
2. Lawrence Venuti. (2008). "The Translator's Invisibility: A History of Translation" (2nd ed.). Routledge.
3. Jeremy Munday. (2016). "Introducing Translation Studies: Theories and Applications" (4th ed.). Routledge.

4. J.D. Risser. (2017). "Translation: Poetics, Hermeneutics, Ethics." Purdue University Press.
5. Maria Tymoczko. (2007). "Enlarging Translation, Empowering Translators." St. Jerome Publishing.

THE PURPOSE AND CONTENT OF THE EDUCATIONAL PROCESS. EDUCATIONAL PRACTICES

Ismonaliyeva Sevich A'zamjon qizi

*Andijan State Institute of Foreign Languages, Faculty of English Philology,
Teaching Methodology and Translation Studies, 3rd year student.*

Anotation: *In this article, which is written about the essence and content of the educational process, we will provide information about what the educational process is, its importance, helping students to develop themselves, what are the principles of education, and similar topics. The process of upbringing further develops human characteristics, and this process is of great importance in the development of a person.*

Key words: *Education, pedagogy, educational theory, Russian pedagogy, Central Asian practices, cluster composition, intellectual education, moral education, labor education, physical education, aesthetic education, ecological education, economic education, legal education.*

The word " education" in the dictionary means "teaching, education." However, the general meaning of the word " education" is understood as "the process of preparing young people as creative, spiritual, knowledgeable, and hardworking citizens." The educational process is based on several important aspects that are of great importance in human life and helps students to develop themselves. Students are divided into small groups and form a cluster on the topic

of "Education" or "The Composition of Education." The following can be included in the composition of the cluster.

Education is obligatory in Islam. Education is declared as an obligatory act in our religion. I think that the words "training" and "mentor", which we use most often, are derived from the same root as God's name "Rob", which probably increases the responsibility of educators.

So this is not an easy task. Education is not just influence, order or control, inspection, it is divine. Education means to always control and monitor the child, because Allah says in the first verse of Surah Al-Fatiha, Praise be to Allah, the Lord of the worlds. In this verse, Allah mentions the name Rab. "Robbil Alamiyn" means the teacher of all worlds. If God's coaching, i.e. control, monitoring, stops for a moment, the worlds will go off track (Rahmatullah Saifuddinov, the imam-khatib of the Mirza Yusuf mosque in Tashkent).

Fitrat adds education to education and calls it "mental education". Also, paying serious attention to bringing a child to a healthy adulthood, i.e., "physical education", and summarizing these three types of education, he simply expresses the "socialization of a person" in modern language: "...child education means raising a child physically, intellectually and morally and bringing him to maturity. That is, to send them to the desert of effort and struggle, that is, to the field of life and death, armed with a strong body, a healthy mind and good morals.

Abdulla Avloni, in his treatise "Turkish Gulistan or Morality", when he approaches child education, divides it into physical, intellectual and moral types, and pays special attention to moral education

Intellectual education: knowledge, skill, experience, understanding; mind, strength, understanding; Moral education: morality, manners, character, kindness, justice, fairness, honesty, modesty, and respect; Labor education: activity, work ethic, entrepreneurship, professionalism; intellectual and physical labor, profit, salary. Physical education: exercise, sports, games; healthy body; Aesthetic education: beauty, dress, cleanliness, walking and moving elegantly; Ecological education: nature, environment, trees, birds, animals; Economic education:

competitiveness, market economy, expenditure, savings, ownership; profit, property ownership; Legal education: citizenship, equality, justice, honesty, crime, punishment, rights and responsibilities.

Education prepares young people for creativity, social and human development. The educational process continues until the end of life and further develops human characteristics. The content and purpose of this process are based on clear and precise principles.

Educational administrators and teachers should help students to develop themselves. To this end, teachers should analyze students' knowledge, engage with their problems and needs, eliminate their curiosity, and use teaching methods that encourage them to learn. Abdulla Avloniy, a knowledgeable person, expressed his ideas on how to convey the essence of education to young people. "Education is a matter of life or death, salvation or destruction, happiness or misery, and success or failure."

Education-pedagogy means the science of educating children. It is necessary to provide a good education for a child's health and success, to form good habits, to establish a profession at a young age, and to teach good manners like a doctor who gives medicine for a patient's illness, and to provide a great deal of guidance to the "good character" of the education center from the inside, above the "cleanliness."

The educational process is based on several important aspects that are of great importance in human life. These aspects include students' knowledge and experience, creative and social development, understanding of human values, the development of confidence and independence, being a useful citizen in society, learning national and world history, and other characteristics.

The text you provided discusses the educational process and the various methods used to help students develop themselves in different aspects, such as their creativity, skills, and social and personal characteristics. The process uses different teaching methods to help students learn and organize their knowledge, and to develop their abilities and talents. The educational process also focuses on developing important qualities, such as kindness, compassion, and moral values,

and on helping students become useful members of society. The text also emphasizes the importance of education in personal and intellectual growth, and highlights the role of knowledge, art, and practical skills in achieving this growth.

Education, which is the process of personal and intellectual development, plays a crucial role in people's lives. Its goal is to help individuals become better versions of themselves by promoting positive qualities and eliminating negative ones. The educational process uses different methods to help students learn, organize their knowledge, develop their skills, and improve their social and personal characteristics. It also focuses on promoting ethical and moral values, helping students become useful members of society, and educating them about national and world history.

The theory of education, or pedagogy, is a branch of pedagogy that studies the content, methods, and organization of the educational process. It is based on the experiences of Central Asian scholars and the national pedagogy of the people. The history of pedagogy shows that education and upbringing, as well as the development of the educational process, have not been separated from each other. In the second half of the 18th century, Russia's pedagogy began to focus on upbringing as a separate issue. The first time the word "education" was used as a pedagogical term was in the Russian Academy Dictionary in 1806.

The educational process is a crucial part of personal and intellectual development, and it uses various methods to help students learn and grow. It also focuses on promoting ethical and moral values, helping students become useful members of society, and educating them about national and world history. The theory of education, or pedagogy, studies the content, methods, and organization of the educational process and is based on the experiences of Central Asian scholars and the national pedagogy of the people.

References

1. «Go'zal tarbiyadan yaxshiroq meros yo'q» - Islomda farzand tarbiyasi haqida
<https://m.kun.uz/uz/news/2020/05/18/gozal-tarbiyadan-yaxshiroq-meros-yoq-islomda-farzand-tarbiyasi-haqida>

2. <https://elib.buxdu.uz/index.php/pages/referatlar-mustaqil-ish-kurs-ishi/item/12346-tarbiya-jarayonining-mazmuni-tarbiya-tamoyillari>
3. <https://n.ziyouz.com/kutubxona/category/20-axloq-odobga-oid-kitob>
4. Ta'lim va tarbiya uyg'un bo'lishi kerak, ayro emas! - Ma'rifat – Учитель Узбекистана
<http://marifat.uz/marifat/ruknlr/umumii-urta-talim/5137.htm>

TERMINOLOGY IN LINGUISTICS

Mamadaliyeva Nafisaoy

*Andijan State Institute of Foreign Studies, Faculty of English Philology, Teaching
Methodology and Translation Studies*

Abstract : Terminology refers to the specialized words, phrases, symbols, abbreviations, and acronyms used in a particular field or industry. It has its origin in the Latin word "terminus," which means end, and has been studied since at least the 19th century. Experts in this field are called terminologists. Terminology is used in various fields such as medicine, law, science, and technology, and it helps professionals in these fields to communicate effectively and efficiently by using a common language. The study of terminology is important as it helps to ensure accuracy and consistency in communication within a particular field.

Абстракт : Терминология относится к специализации, фразам, символам, аббревиатурам и аббревиатурам, используемым в определенной области или отрасли. Оно происходит от латинского слова «terminus», что означает «конец», и изучается по крайней мере с 19 века. Специалистов в этой области называют терминологами. Терминология используется в различных областях, таких как медицина, право, наука и технологии, и помогает профессионалам в этих областях эффективно и результативно общаться, используя общий язык. Изучение терминологии важно, поскольку

оно помогает обеспечить точность и последовательность общения в конкретной области.

Specialized words. Specialized words terminology refers to a set of specific words used in a particular field or domain. It is a useful tool that provides an effective way to communicate information within a particular field of study. In the context of databases, specialized words terminology refers to the keywords used in SQL (Structured Query Language) such as CREATE, INSERT, GRANT, UPDATE, DELETE, SELECT, etc. These keywords are used in both DDL (Data Definition Language) and DML (Data Manipulation Language) statements to define the structure of new database objects and manipulate the data populated in spreadsheets, respectively. In other fields such as anatomy and physiology, specialized terminology includes directional terms for locations on the body, which are used by medical practitioners and students to have a common language for talking about locations on the body. Textbooks usually provide definitions of specialized terminology, and it is recommended to consult a dictionary whenever encountering an unfamiliar term. Terminology charts can also be created to keep track of specialized terminology for a specific course, subject, or discipline.

Phrase. In linguistic analysis, a phrase is a group of words that function as a constituent in the syntax of a sentence. It is a single unit within a grammatical hierarchy. There are two types of phrases: grammatical phrases and common phrases. Grammatical phrases include gerund phrases, infinitive phrases, participle phrases, and appositive phrases, which are all composed of specific grammatical structures and used to convey specific meanings within a sentence. Common phrases, on the other hand, are figurative language expressions that rely on the listener's familiarity with them to be understood. Examples of common phrases include euphemisms, sayings, and adages. Euphemisms are used to communicate specific ideas through "softer," more polite language, while sayings and adages use figurative language to describe something and convey a general truth or

observation, usually through metaphor. The order of the words in a phrase can create a completely different phrase even if the words have the same meaning. Elasticsearch provides the Analyze API that can be used to understand the difference between two phrases. The API generates tokens which include the position and character offset of each word in the phrase.

Symbols. There is no specific information provided in the context chunks about the terminology of "symbol words." However, the context does provide information about symbolism as a literary device. Symbolism is the use of a symbol, which can be a word or an image, to communicate a distinct idea. It is a language writers use to communicate messages visually, even when their work isn't illustrated. Within a text, symbolism works visually as pieces of imagery that create a picture in the reader's mind. Sometimes, it's literally visual, such as the symbolic illustrations on the Twilight book series covers. Symbolism is the use of words or images to symbolize specific concepts, people, objects, or events. In some cases, symbolism is broad and used to communicate a work's theme, like Aslan the lion in *The Lion, the Witch and the Wardrobe* as a symbol of Christ. In other cases, symbolism is used to communicate details about a character, setting, or plot point, such as a black cat being used to symbolize a character's bad luck. Symbols are a means of complex communication that often can have multiple levels of meaning. Symbols are the basis of all human understanding and serve as vehicles of conception for all human knowledge. Symbols facilitate understanding of the world in which we live, thus serving as the grounds upon which we make judgments. In this way, people use symbols not only to make sense of the world around them, but also to identify and cooperate in society through constitutive rhetoric. The meaning of a symbol is not inherent in the symbol itself but is culturally learned.

Abbreviations. Abbreviations terminology refers to the different types of shortened forms of words or phrases used in writing or speech. It includes acronyms, initialisms, and contractions. Acronyms are formed by taking the first letter of each word in a phrase and creating a new word that is pronounced as a single word, such as AWOL and YOLO. Initialisms are similar to acronyms, but the

letters are pronounced individually, such as RIP and DIY. Contractions involve omitting letters from the middle of a word or phrase, such as I'm (I am) and can't (can not/cannot). There are many different abbreviations used in English, including AFAIK (as far as I know), e.g. (exempli gratia), and EOD/EOM/EOY (end of day/month/year). Abbreviation lists are commonly used in academic writing, such as in a thesis or dissertation, to improve readability and minimize confusion about abbreviations unfamiliar to the reader. It is usually recommended to capitalize abbreviations in writing to draw attention to the fact that they are abbreviations, but lowercase letters may be used in less formal contexts. Additionally, there are various proofreading and editing services available online, including human editing, plagiarism checkers, citation generators, paraphrasers, and grammar checkers.

Acronyms. According to the context information, an acronym is a specific type of abbreviation that forms a pronounceable word from the first letter or syllable of each word in a phrase. It is a word created by combining the first letter or syllable of each word in a phrase to create a new, single word. Acronyms are often used in both text and verbal communication to save time, and they're used to replace lengthy titles or to save space when there is a character limit, like in a social media ad or outdoor signage. The context also provides some popular examples of acronyms such as LASIK, FOMO, GIF, and PIN. It is important to introduce an acronym before using it in the text and to put the acronym in parentheses after the full term. The full term should only be capitalized if it is a proper noun. It is also recommended to not introduce an acronym unless it will be used a minimum of three or four times, and if it only appears once or twice, it is better to write out the full term. In case of common acronyms, there is no need to introduce them.

The terminology in translation refers to the set of technical terms used in a particular subject of study, theory, or profession for translation purposes. Technical translators use word lists containing two columns, one with the terms in the source language and the other with the corresponding terms in the target language. A terminology database or termbase is an expanded dictionary that can hold phrases and key terms used by a single company. Companies may have their own

preferences for the terminology used in their documents and files. Terminology management is useful for companies as it ensures technical accuracy and consistency, establishes brand, and introduces a fixed writing style across all documents and websites. Computer-Aided Translation Tools (CAT tools) are computer programs designed to reduce the translator’s workload and increase consistency of style and terminology. Translation Memory (TM) is a database that stores texts and corresponding translations.

Computer-Aided Translation Tools (CAT tools). Computer-aided translation (CAT) tools are software applications that help translators work more efficiently and accurately by automating certain parts of the translation process. These tools can be particularly helpful when it comes to translating terminology.

CAT tools typically include features like translation memory, which allows translators to store previously translated segments of text and reuse them in future translations. This can be especially useful for translating terminology, as it helps ensure consistency in the translation of frequently used terms.

In addition to translation memory, many CAT tools also include terminology management features. These features allow translators to create and maintain glossaries of key terms, including their translations in the target language. This can help ensure consistency in the translation of specialized terminology throughout a project.

CAT tools can also be used to perform quality control checks on translations, including checks for terminology consistency and accuracy. This can help ensure that the final translation is of high quality and meets the client's requirements.

Overall, CAT tools can be extremely helpful in the translation of terminology, as they provide a range of features and functions that can help ensure accuracy, consistency, and efficiency in the translation process.

Computer-aided translation tools are software applications that assist human translators in the translation process. These tools help automate certain aspects of the translation process, such as terminology management, translation memory, and quality assurance. They support a wide range of file formats,

including Text ANSI/ASCII/Unicode for Windows, Text for Apple Macintosh, HTML, XML (ASP.NET, ASP, JSP, XSL), SGML, MS Word for Windows, MS Excel, MS PowerPoint, RTF, RC, Adobe FrameMaker, Adobe InDesign, Java platform/Java, Apache License 2.0. Some of the popular computer-aided translation tools mentioned in the context include SDL Trados, GlobalSight, MateCat, memoQ, and OmegaT. According to a 2006 survey undertaken by Imperial College of 874 translation professionals from 54 countries, primary tool usage was reported as follows: Trados (35%), Wordfast (17%), Déjà Vu (16%), SDL Trados 2006 (15%), SDLX (4%), STAR Transit (3%), OmegaT (3%), others (7%). These tools are essential for quickly producing accurate translations of long texts and guarantee terminological consistency in legal and specialist texts. They also allow translators to meet very tight delivery deadlines and can accurately calculate the number of target words. Glossaries are also essential assisted translation tools. They comprise a set of terms related to a given topic and their corresponding translation.

Translation memory (TM). Translation memory is a feature of computer-aided translation (CAT) tools that allows translators to store previously translated segments of text and reuse them in future translations. This can be particularly useful when it comes to translating terminology, as it helps ensure consistency in the translation of frequently used terms.

The translation memory works by storing the source text and its corresponding translation in a database. When the translator encounters a segment of text that has already been translated, the CAT tool automatically suggests the previous translation for the translator to use, or the translator can choose to modify the previous translation to better suit the current context.

The use of translation memory can help improve efficiency in the translation process, as it reduces the amount of time and effort required to translate frequently used terms or phrases. It can also help ensure consistency in the translation of specialized terminology throughout a project.

However, it's important to note that translation memory is not a perfect solution, as it can sometimes lead to errors or inconsistencies in the translation. For

example, if a source text segment is not exactly the same as a previously translated segment, the suggested translation may not be appropriate for the current context. As such, it's important for translators to carefully review and edit any suggested translations from the translation memory to ensure accuracy and consistency in the final translation.

Translation memory is a software tool that assists translators in their work by logging phrases as they are used and recording them in both the source language and the target language. It is a database pairing segments of texts in a source language with their counterparts in a target language. These text segments, also known as translation units (TU), can be as long as a paragraph, sentence, phrase, or simply a string of words. The translation memory software breaks down the source text into translation units called segments and saves them in a database along with their equivalents in the target language. During the translation of a new text, the translation memory software automatically searches the database for matching segments and suggests perfect and fuzzy matches to the translator. Translation memory software has a rating system for defining the accuracy of translation matches. A perfect match, where the segment of text in the source file is identical to the text in the TM, is a 100% match. When only parts of the translation unit correspond to the content of the database, the match is called "fuzzy." The higher the percentage of the fuzzy match, the more accurate the match is. Translation memory tools have become such an integral part of translation projects that, according to a CSA Research study, a vast majority of translators who rely on modern CAT tools routinely use TMs. Translation memory has revolutionized the translation industry by enabling translators and language service providers (LSPs) to increase the speed, quality, and cost-efficiency of their projects. The key benefits of using translation memories include higher quality and consistency of the translations and shorter turnaround times. Translation memories are best suited for texts with a lot of repetition and technical jargon, like manuals, product descriptions, or legal documents. It is important to note that translation memory is

not the same as machine translation, which involves a computer translating a document in its entirety.

Translating terminology in translation can be challenging, especially when dealing with specialized fields such as medicine, law, or engineering. Here are some tips that can help in translating terminology:

1. Research: Conduct research on the terminology used in the source and target languages. This can help in identifying the correct translations and ensuring that the terminology is used consistently throughout the translation.

2. Use glossaries: Create or use existing glossaries to ensure that the terminology is used consistently throughout the translation. Glossaries can also help in improving the accuracy and quality of the translation.

3. Consult experts: Consult with subject-matter experts to ensure that the terminology is translated accurately. This can help in avoiding errors and misunderstandings that can arise from incorrect translations.

4. Use translation memory tools: Translation memory tools can help in storing previous translations, including terminology, which can be reused in future translations. This can help in improving consistency and reducing the time and effort required for translating terminology.

5. Use context: Use context to ensure that the terminology is translated correctly. This can help in identifying the correct meaning of the terminology and avoiding misunderstandings.

Overall, translating terminology requires a combination of research, expertise, and context, along with the use of tools such as glossaries and translation memory. By following these tips, translators can ensure that the terminology is translated accurately and consistently, improving the overall quality of the translation.

Research. Certainly! Researching terminology is an essential part of the translation process, especially when dealing with specialized fields such as medicine, law, or engineering. Here are some tips on how to conduct terminology research in translation:

1. Identify the key terms: Start by identifying the key terms used in the source text. These are the terms that are likely to appear frequently and are critical to the meaning of the text.

2. Use specialized dictionaries: Use specialized dictionaries that are specific to the field you are translating. These dictionaries provide definitions and translations of technical terms used in the field and can be a valuable resource for translators.

3. Consult with subject-matter experts: Consult with subject-matter experts to ensure that the terminology is translated accurately. Experts can provide insights into the meaning and usage of technical terms and can help in identifying the correct translations.

4. Use online resources: Use online resources such as glossaries, translation databases, and forums to find information on terminology. These resources can provide translations and definitions of technical terms and can be a useful tool for translators.

5. Use parallel texts: Use parallel texts that contain similar technical terms to the source text. This can help in identifying the correct translations of technical terms and can provide context for the meaning of the term.

6. Verify translations: Verify translations by checking them against multiple sources. This can help in ensuring that the translation is accurate and consistent.

Overall, researching terminology requires a combination of resources, including specialized dictionaries, subject-matter experts, online resources, and parallel texts. By following these tips, translators can ensure that the terminology is translated accurately and consistently, improving the overall quality of the translation.

Use glossaries. Certainly! Glossaries are an essential tool for translators, especially when dealing with specialized fields such as medicine, law, or engineering. Here are some tips on how to use glossaries in translation:

1. Create or use existing glossaries: Create or use existing glossaries that are specific to the field you are translating. Glossaries provide definitions and

translations of technical terms used in the field and can be a valuable resource for translators.

2. Use glossaries consistently: Use the glossary consistently throughout the translation to ensure that the terminology is translated accurately and consistently. This can help in improving the quality of the translation and reducing errors.

3. Update glossaries regularly: Update glossaries regularly to reflect changes in terminology and usage. This can help in ensuring that the glossary is up-to-date and accurate.

4. Use glossaries in conjunction with translation memory tools: Use glossaries in conjunction with translation memory tools to ensure that the terminology is used consistently throughout the translation. This can help in reducing the time and effort required for translating terminology.

5. Share glossaries with clients: Share glossaries with clients to ensure that the terminology is used consistently across all translations. This can help in improving the quality of the translation and building trust with clients.

6. Verify translations against the glossary: Verify translations against the glossary to ensure that the terminology is translated accurately and consistently. This can help in reducing errors and improving the quality of the translation.

Overall, using glossaries is an essential tool for translators, especially when dealing with specialized fields. By following these tips, translators can ensure that the terminology is translated accurately and consistently, improving the overall quality of the translation.

Consult experts. Certainly! Consulting with subject-matter experts is an essential part of the terminology research process in translation. Here are some tips on how to consult experts on terminology in translation:

1. Identify subject-matter experts: Identify subject-matter experts who are knowledgeable about the field you are translating. These experts can be professionals, academics, or researchers who have expertise in the field.

2. Contact experts: Contact experts and explain the nature of your project and the terminology you need assistance with. Be clear about the scope of the project and the specific terminology you need help with.

3. Provide context: Provide context for the terminology you need help with. This can help the expert understand the meaning and usage of the terminology and provide accurate translations.

4. Ask for examples: Ask for examples of how the terminology is used in context. This can help in identifying the correct translations and ensuring that the terminology is used consistently throughout the translation.

5. Verify translations: Verify translations provided by experts by checking them against multiple sources. This can help in ensuring that the translation is accurate and consistent.

6. Show appreciation: Show appreciation to experts who provide assistance by acknowledging their contributions and thanking them for their help.

Overall, consulting with subject-matter experts is an essential part of the terminology research process in translation. By following these tips, translators can ensure that the terminology is translated accurately and consistently, improving the overall quality of the translation.

Use translation memory tools. Certainly! Translation memory tools are an essential tool for translators, especially when dealing with technical terminology. Here are some tips on how to use translation memory tools for terminology in translation:

1. Build a translation memory: Build a translation memory that contains previous translations, including terminology. This can help in reusing translations and ensuring that the terminology is used consistently throughout the translation.

2. Use translation memory tools consistently: Use translation memory tools consistently throughout the translation to ensure that the terminology is used consistently and accurately. This can help in improving the quality of the translation and reducing errors.

3. Update the translation memory regularly: Update the translation memory regularly to reflect changes in terminology and usage. This can help in ensuring that the translation memory is up-to-date and accurate.

4. Use the translation memory in conjunction with glossaries: Use the translation memory in conjunction with glossaries to ensure that the terminology is used consistently throughout the translation. This can help in reducing the time and effort required for translating terminology.

5. Verify translations against the translation memory: Verify translations against the translation memory to ensure that the terminology is used consistently and accurately. This can help in reducing errors and improving the quality of the translation.

6. Customize the translation memory for each project: Customize the translation memory for each project to ensure that the terminology is specific to the field and project. This can help in improving the accuracy and consistency of the translation.

Overall, using translation memory tools is an essential tool for translators, especially when dealing with technical terminology. By following these tips, translators can ensure that the terminology is translated accurately and consistently, improving the overall quality of the translation.

References

1. Linguistic Terms: English, Example and Concept | StudySmarter
<https://www.studysmarter.co.uk/explanations/english/linguistic-terms/>
2. THE CONCEPT OF TERM AND TERMINOLOGY IN LINGUISTICS – тема научной статьи по языкознанию и литературоведению читайте бесплатно текст научно-исследовательской работы в электронной библиотеке КиберЛенинка
<https://cyberleninka.ru/article/n/the-concept-of-term-and-terminology-in-linguistics>

3.Category:Linguistics

terminology

-

Wikipedia

https://en.m.wikipedia.org/wiki/Category:Linguistics_terminology

MASS MEDIA

Mamadaliyeva Nafisaoy

Andijan State Foreign Language Institute, English Philology, Teaching Methodology and Translation.

Key words : *Broadcasting, Journalism, News, Television, Radio, Social media, Advertising, Publishing, Public relations, Podcasts, Press freedom, Mass communication, Media literacy, Editorial, Multimedia*

Abstrakt : *"Mass media" kabi kommunikatsiya kanallari keng obshlik auditoriyaga erishishga qodir. U televizor, radio, gazet, jurnallar, ijtimoiy tarmoqlar va internet kabi shakllarini o'z ichiga oladi. Mass media jamiyatning xalqaro fikrini shakllantirish, ma'lumotlarni tarqatish va jamiyatning norma va qadriyatlarini qotishda juda muhim rol o'ynaydi. Uning ta'siri siyosat, madaniyat, entertainment va ta'lim kabi sohalarqa kengayadi.*

Абстракт : *Массовые медиа относятся к коммуникационным каналам, способным достичь большой аудитории. Это включает в себя различные формы, такие как телевидение, радио, газеты, журналы, социальные медиа и интернет. Массовые медиа играют решающую роль в формировании общественного мнения, распространении информации и влиянии на общественные нормы и ценности. Их влияние распространяется на такие области, как политика, культура, развлечения и образование*

Abstract : *Mass media refers to communication channels that are capable of reaching a large audience. It includes various forms such as television, radio, newspapers, magazines, social media, and the internet. Mass media plays a crucial role in shaping public opinion, disseminating information, and influencing societal*

norms and values. Its impact extends to areas such as politics, culture, entertainment, and education.

The development of mass media can be traced back to the invention of the printing press, which enabled the widespread dissemination of information. Over time, technological advancements have led to the diversification of mass media forms, allowing for greater accessibility and interaction with content. In the contemporary digital age, social media platforms, online news sites, and streaming services have further revolutionized the way mass media operates. Mass media has the power to influence public perception, shape popular culture, and serve as a platform for public discourse. It can amplify certain voices and issues while marginalizing others, leading to discussions about representation, diversity, and the ethical responsibilities of media producers. Moreover, the rise of digital media has raised concerns about misinformation, privacy, and the impact of algorithmic curation on content consumption. Understanding the role and influence of mass media is essential in contemporary society. Media literacy, critical thinking, and ethical considerations are increasingly relevant as individuals navigate the diverse landscape of mass media. As the digital era continues to evolve, mass media remains a prominent force in shaping the way people consume, create, and interact with information and entertainment.

The power of digital platforms in mass media is immense, transforming the way information is created, disseminated, and consumed. Digital platforms have revolutionized mass media in several ways:

1. Global Reach: Digital platforms such as social media, news websites, and streaming services have a global reach, allowing information to be accessed by audiences across the world. This has facilitated the rapid spread of news, ideas, and cultural content on an unprecedented scale.
2. User-generated Content: Digital platforms enable users to create and share their own content, challenging the traditional top-down model of mass media. This has

democratized media creation, allowing individuals and communities to have a voice and share their perspectives with a potentially wide audience.

3. Interactivity and Engagement: Digital platforms offer opportunities for two-way communication between content creators and consumers. Audiences can engage with content through comments, shares, likes, and interactive features, creating a more immersive media experience.

4. Targeted Advertising and Personalization: Digital platforms utilize data analytics to target specific audience segments with personalized content and advertisements. This level of customization allows for more effective and targeted messaging, giving advertisers and content creators the ability to reach specific demographics with precision.

5. Real-time Information Dissemination: Digital platforms provide instant access to breaking news and real-time updates, allowing for immediate dissemination of information on a global scale. This real-time nature has reshaped the way people consume news and stay informed about current events.

6. Amplification of Niche Content: Digital platforms have made it possible for niche, marginalized, or alternative content to reach and resonate with specific communities. This has led to the rise of niche media outlets, catering to specialized interests and subcultures.

7. Data-driven Insights: Digital platforms generate vast amounts of data on user behavior, preferences, and interactions. This data can be leveraged to gain actionable insights into audience engagement, content performance, and trends, empowering content creators and advertisers to refine their strategies.

The power of digital platforms in mass media comes with its own set of challenges, including issues related to misinformation, privacy, algorithmic bias, and the concentration of power in the hands of a few major tech companies. Understanding and harnessing the potential of digital platforms is crucial for all stakeholders in mass media, from content creators to consumers, as these platforms continue to shape the way information is produced, distributed, and consumed. Challenges and opportunities in mass media are diverse and reflect the dynamic

nature of the industry, especially in the contemporary digital landscape. Here are some key challenges and opportunities:

Challenges:

1. **Misinformation and Fake News:** The rapid spread of misinformation and fake news on digital platforms poses a significant challenge to mass media. Ensuring the accuracy and reliability of information in the age of social media and user-generated content is a major concern.
2. **Privacy and Data Security:** As digital platforms gather vast amounts of user data, concerns about privacy and data security have become increasingly relevant. The ethical collection and use of personal data present challenges for mass media companies and content creators.
3. **Media Fragmentation:** The proliferation of digital channels and platforms has led to media fragmentation, making it more challenging for mass media outlets to capture and retain audience attention in an increasingly competitive landscape.
4. **Revenue Model Disruption:** Traditional revenue models in mass media, such as advertising and subscriptions, have been disrupted by digital platforms and the shift towards online consumption. This has created financial challenges for many established media organizations.
5. **Audience Engagement and Trust:** Building and maintaining audience trust, as well as fostering meaningful engagement in an age of information overload, presents a significant challenge for mass media entities. Sustaining authentic connections with diverse audiences is an ongoing concern.

Opportunities:

1. **Audience Segmentation and Personalization:** Digital platforms allow for precise audience segmentation and personalized content delivery, offering opportunities for targeted messaging and customized experiences tailored to specific audience preferences.
2. **User-generated Content and Community Building:** The rise of user-generated content and social media platforms has created opportunities for mass media to

engage with audiences in a more participatory manner, fostering community building and user contribution.

3. Diverse Content Creation and Representation: Digital platforms have enabled the amplification of diverse voices and representation, offering opportunities for content creators to produce and promote inclusive and multicultural content.

4. Data-driven Insights for Content Optimization: The availability of data analytics and insights on audience behavior presents opportunities for mass media entities to optimize content strategies, refine storytelling techniques, and make informed editorial decisions.

5. Innovative Storytelling Formats: Digital platforms have opened up new possibilities for innovative storytelling formats such as interactive media, multimedia content, and immersive experiences, providing opportunities for creative experimentation.

6. Global Reach and Access: Digital platforms offer unprecedented global reach and access, providing mass media organizations with the potential to connect with diverse audiences worldwide and expand their market presence. Understanding and navigating these challenges and opportunities is essential for mass media organizations and content creators as they adapt to the evolving digital landscape and strive to create impactful, ethical, and relevant content for their audiences. The role of traditional media has been instrumental in shaping public discourse, disseminating information, and providing a platform for societal engagement for several centuries. Traditional media, encompassing forms such as print (newspapers, magazines), broadcast (television, radio), and tangible forms of communication, has played a foundational role in modern communication. Here are key aspects of the role of traditional media:

1. Information Dissemination: Traditional media has historically been a primary source of news, information, and analysis for the public, serving as a trusted platform for reporting on local, national, and international events. Newspapers, television news broadcasts, and radio programs have been key channels for delivering timely information to the masses.

2. Agenda Setting: Traditional media has played a pivotal role in setting the public agenda by determining which issues and events are emphasized and covered prominently. By influencing what is reported and how it is presented, traditional media has a significant impact on shaping public perception and awareness of various topics.
3. Public Discourse and Opinion-Shaping: Traditional media provides a critical space for public discourse, debate, and opinion-sharing. Through editorials, opinion pieces, talk shows, and investigative journalism, traditional media has facilitated the exchange of ideas and perspectives on important societal issues.
4. Cultural and Artistic Promotion: Traditional media has served as a platform for promoting cultural and artistic content, including literature, film, music, and theater. Print media has featured reviews and coverage of cultural events, while broadcast media has provided platforms for artistic expression and entertainment.
5. Community Connection: Traditional media has fostered community connections by providing localized news, information, and advertisements that cater to specific regions and demographic groups, thereby nurturing a sense of local identity and community engagement.
6. Advertising and Economic Support: Traditional media has historically been an important vehicle for advertising, generating revenue to sustain media organizations. Print publications and broadcast outlets have offered advertising space to businesses, supporting local economies and providing a platform for commercial promotions.
7. Establishing Credibility and Authority: Traditional media outlets have often been perceived as authorities in their respective domains, building credibility through rigorous fact-checking, editorial standards, and longstanding reputations for journalistic integrity.

While the digital age has transformed the media landscape, the role of traditional media remains essential. Traditional media continues to serve as a foundation for journalistic practices, in-depth reporting, and community engagement, complementing the diverse ecosystem of modern communication. Its

historical significance and enduring influence continue to shape the media landscape and societal narratives in profound ways.

The future trends of mass media are undergoing significant changes as a result of technological advancements, shifts in consumer behavior, and evolving industry dynamics. Several key trends are expected to shape the future of mass media:

1. **Digital Transformation:** The future of mass media is firmly rooted in digital transformation. Traditional media entities are adapting to digital platforms for content distribution, leveraging streaming services, podcasts, social media, and mobile applications to engage with audiences in new ways.
2. **Personalization and Audience Segmentation:** Mass media is increasingly embracing personalization and audience segmentation to deliver tailored content experiences. Data analytics and artificial intelligence are being used to understand audience preferences and behavior, enabling customized content recommendations and targeted advertising.
3. **Convergence of Media Platforms:** The boundaries between different forms of media are blurring, leading to the convergence of platforms. For example, the integration of video, audio, and interactive content across various digital channels is becoming more prevalent, offering consumers seamless and multifaceted media experiences.
4. **Rise of User-Generated Content:** User-generated content continues to be a significant trend, shaping the future of mass media. Social media, blogging, and collaborative platforms are empowering individuals to create and share content, influencing public discourse and challenging traditional media gatekeeping.
5. **Immersive and Interactive Experiences:** Mass media is moving towards offering more immersive and interactive experiences, utilizing virtual reality (VR), augmented reality (AR), and interactive storytelling techniques to engage audiences in captivating and participatory ways.
6. **Emphasis on Authenticity and Trust:** In an era of misinformation and fake news, there is a growing emphasis on authenticity and trust in mass media. Future trends

are likely to prioritize transparency, fact-checking, and ethical journalism to strengthen trust between media organizations and their audiences.

7. Sustainability and Social Responsibility: Mass media is expected to increasingly embrace sustainability and social responsibility initiatives, addressing environmental concerns, diversity and inclusion, and ethical business practices to align with evolving societal values.

8. Subscription and Membership Models: With the decline of traditional advertising revenue, mass media organizations are exploring subscription and membership models as sustainable sources of income. Direct audience support through subscriptions and membership programs is expected to become more prevalent.

9. Globalization and Localization: Mass media trends are reflective of both globalization and localization dynamics. Content creators are navigating between the global appeal of their content and the need to connect with diverse local audiences, leading to a balance of global and regional content strategies.

10. Regulatory Changes and Industry Consolidation: Future trends of mass media are influenced by evolving regulatory environments and industry consolidation. Media organizations are responding to regulatory shifts while navigating mergers, acquisitions, and partnerships to adapt to changing market dynamics. The future trends of mass media reflect a dynamic landscape shaped by technology, audience behavior, and societal shifts. Adapting to these trends requires media organizations to be agile, innovative, and responsive to changing consumer demands and preferences.

In conclusion, the landscape of mass media is undergoing a profound transformation driven by technological innovation, changing consumer behaviors, and evolving societal dynamics. As traditional media intersects with digital platforms, the industry is witnessing a shift in content creation, distribution, and audience engagement. The challenges of misinformation, privacy concerns, and revenue model disruption are met with opportunities for personalized experiences, user-generated content, and immersive storytelling formats. The future of mass media is characterized by digital transformation, convergence of media platforms,

and a commitment to authenticity and social responsibility. As media organizations navigate these trends, embracing digital innovation, audience-centric strategies, and ethical journalism will be instrumental in shaping a sustainable and impactful future for mass media. The evolving role of mass media in the digital age holds great promise for fostering information exchange, community engagement, and diverse storytelling, paving the way for an era of media that is both dynamic and purposeful.

References

1. <http://www.pewresearch.org/topics/journalism-and-media>
2. <http://www.niemanlab.org>
3. <http://www.cjr.org>
4. <http://mediashift.org>
5. <http://www.mediapost.com>

MA'NAVIYAT INSONNING ULG'AYISHI VA KUCH QUDRATI MANBAIDIR

Qosimov Xamidullo Abduqaxxor o'g'li

*Namangan Davlat universiteti Yuridik fakulteti Milliy g'oya, ma'naviyat
asoslari va huquq ta'limi yo'nalishi MIG'-AU-21 guruh talabasi*

*Namangan Davlat universiteti Fuqarolik jamiyati va huquq ta'limi kafedrası
katta o'qtuvchisi: **Tillayev Bobomurod Abduvoxobvich***

Annotatsiya: *Ushbu maqolada inson tajribasining chuqur shaxsiy va tug'ma jihati bo'lgan ma'naviyat qadimdan o'sish va kuchning kuchli manbai sifatida e'tirof etilgan. Ma'naviyat ko'pincha diniy e'tiqod va urf-odatlar bilan bog'liq bo'lsa-da, u o'zidan kattaroq narsa bilan bog'liqlik hissini o'z ichiga olaganligi, ma'naviyat son-sanoqsiz insonlar hayotida muhim rol o'ynaydi, shaxsiy o'sish, ichki kuch va imkoniyatlarni ta'minlaydi hamda ma'naviyatning shaxsiy rivojlanish,*

farovonlik, chidamlilik va insonning umumiy o'sishiga chuqur ta'siri haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Ma'naviyat, ulg'ayishi, urf-odatlar, tarbiyalash, shaxsiy rivojlanish, farovonlik, chidamlilik, rag'batlantirish, maqsad.

Аннотация: В этой статье исследуется духовность, глубоко личный и врожденный аспект человеческого опыта, который уже давно признан мощным источником роста и силы. Хотя духовность часто ассоциируется с религиозными верованиями и практиками, поскольку она включает в себя чувство связи с чем-то большим, чем мы сами, духовность играет важную роль в жизни бесчисленного количества людей, обеспечивает личностный рост, внутреннюю силу и расширение возможностей, а также обсуждает духовность. глубокое влияние духовности на личное развитие, благополучие, устойчивость и общий человеческий рост.

Ключевые слова: Духовность, рост, традиции, воспитание, личностное развитие, благополучие, устойчивость, мотивация, цель.

Abstract: This article explores spirituality, a deeply personal and innate aspect of the human experience, which has long been recognized as a powerful source of growth and strength. Although spirituality is often associated with religious beliefs and practices, because it includes a sense of connection to something greater than oneself, spirituality plays an important role in the lives of countless people. plays, provides personal growth, inner strength and empowerment, and discusses the profound impact of spirituality on personal development, well-being, resilience, and overall human growth.

Key words: Spirituality, growth, traditions, upbringing, personal development, well-being, resilience, motivation, purpose.

Ma'naviyatning inson kamoloti va kuch-quvvatidagi ahamiyatini tushunish uchun umumiy tushunchani o'rnatish zarur. Ushbu bo'lim ma'naviyatning turli talqinlarini o'rganadi, uning an'anaviy diniy doiralardan tashqari ko'p qirraliligini ta'kidlaydi. Unda ma'naviyatning sub'ektiv tabiati va uning shaxsga maqsad, ma'no

va yo'l-yo'riq berish imkoniyatlarini ta'kidlaydi. Ma'naviyat - bu shaxsning o'zidan buyukroq narsaga, xoh u ilohiy kuch, tabiat yoki olam bilan bog'lanishi. U diniy chegaralardan oshib, odamlarga hayotning mazmuni va maqsadini beradi. Ma'naviyatni qabul qilish orqali odamlar shaxsiy o'sishni rag'batlantirish uchun o'zlarining ichki resurslaridan foydalanishlari mumkin. Ma'naviyat o'z mohiyatiga ko'ra hayotdagi chuqurroq ma'no va aloqalarni o'rganishni anglatadi. U ekzistensial savollarga javob izlashni, moddiy boylikdan tashqari maqsadni topishni va rahm-shafqat, sevgi, minnatdorchilik va kechirimlilik kabi qadriyatlarni qamrab olishni o'z ichiga oladi. Ma'naviyat diniy amaliyotlar orqali ifodalanishi mumkin bo'lsa-da, u biron bir muayyan e'tiqod yoki an'ana bilan chegaralanmaydi. Aksincha, bu odamdan odamga o'zgarib turadigan chuqur shaxsiy sayohatdir. Ma'naviyatning inson o'sishi va kuch-quvvatidagi rolini tushunish uchun ma'naviyat nimani anglatishini tushunish kerak. Ma'naviyat odamlarni o'zidan kattaroq narsa bilan bog'laydigan e'tiqod tizimini o'z ichiga oladi, masalan, yuqori kuch yoki umuminsoniy o'zaro bog'liqlik hissi. U diniy qarashlardan tashqariga chiqadi va shaxsiy tajriba va ichki qadriyatlarga e'tibor beradi. "Ma'naviyat – insonni ruhan poklanish, qalban ulg'ayishga chorlaydigan, odamning ichki dunyosi, irodasini baquvvat, iymon-e'tiqodini butun qiladigan, vijdonini uyg'otadigan beqiyos kuch, uning barcha qarashlarining mezonidir, desak, menimcha, tariximiz va bugungi hayotimizda har tomonlama o'z tasdig'ini topib borayotgan haqiqatni yaqqol ifoda etgan bo'lamiz. Mening nazarimda, «ma'naviyat» tushunchasi jamiyat hayotidagi g'oyaviy, mafkuraviy, ma'rifiy, madaniy, diniy va axloqiy qarashlarni o'zida to'la mujassam etadi. Shuning uchun ham bu mavzuda fikr yuritganda, mazkur qarashlarning barchasini umumlashtirib, keng ma'nodagi «ma'naviyat» tushunchasi orqali ifoda etish mumkin".[1]

Ma'naviyat o'z-o'zini anglash, o'zini o'zi qabul qilish va o'z-o'zini o'stirish orqali shaxsiy rivojlanishga yordam berishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu bo'limda meditatsiya, ibodat, mulohaza yuritish yoki mulohaza yuritish kabi ruhiy amaliyotlar qanday qilib hissiy aqlni oshirishi va boshqalarga nisbatan hamdardlikni rivojlantirishi mumkinligini o'rganadi. Shuningdek, u ma'naviyat

insonlarni o'z qadriyatlari, e'tiqodlari va hayotiy maqsadlarini o'rganishga undashini - shaxsiy qoniqishga hissa qo'shishini muhokama qiladi. Ma'naviyat inson taraqqiyotining manbai sifatida ya'ni ma'naviyat insonga shaxsiy rivojlanish va o'sish yo'lini beradi. O'z qadriyatlari va e'tiqodlari haqida fikr yuritish orqali odamlar o'zlarining haqiqiy shaxsini tushunishadi. Bu o'z-o'zini aks ettirish hissiy davolanishni rag'batlantiradi, o'zini o'zi qabul qilishga yordam beradi, o'z-o'zini anglashni kuchaytiradi va shaxsiy o'sishni rag'batlantiradi. Bundan tashqari, ma'naviyat odamlarga boshqalarga nisbatan hamdardlik va hamdardlik kabi ijobiy fazilatlarni rivojlantirishga imkon beradi. Barcha mavjudotlarning o'zaro bog'liqligini tan olish va insoniyat ichida birdamlik tuyg'usini rivojlantirish orqali ma'naviy izlanuvchilar ijtimoiy adolat va totuvlikni ta'minlovchi harakatlarga ko'proq moyil bo'ladilar. Ma'naviyat insonning ichki kuchini o'stirish orqali kuch beradi, bu ularga qiyinchiliklarga jasorat va qat'iyat bilan qarshi turishga imkon beradi. U o'zini o'zi qabul qilishga, minnatdorchilikka, kechirimlilikka, o'ziga va boshqalarga nisbatan hamdard bo'lishga undaydi. Ehtiyotkorlik yoki minnatdorchilik jurnali kabi ma'naviy amaliyotlarni qo'llash orqali odamlar ijobiy munosabatlarni rivojlantirish bilan birga qiyinchiliklarga qarshi chidamlilikni rivojlantiradilar.

Ma'naviyat shaxslararo munosabatlarning o'sishi va mustahkamlanishiga ham hissa qo'shishi mumkin. Ushbu bo'limda umumiy ma'naviy e'tiqod va amaliyotlar qanday qilib shaxslar o'rtasida tegishlilik va birlik tuyg'usini yaratishini o'rganadi. U rahm-shafqat, kechirimlilikni targ'ib qilish va sog'lom muloqot modellarini rivojlantirish, shu orqali ijtimoiy aloqalarni mustahkamlashda ma'naviyatning rolini ta'kidlaydi. Insonlar hayot yo'lida duch keladigan qiyinchiliklar yoki qiyinchiliklar davrida ma'naviyat o'zgarmas quvvat manbai bo'lib xizmat qiladi. U ibodat yoki meditatsiya orqali qiyin paytlarda tasalli berish orqali taskin beradi. Ma'naviy e'tiqodlar odamlarga azob-uqubat yoki yo'qotishlarni qabul qilish va chidamlilikni oshirish orqali ma'no topishga imkon beradi. Yuqori kuchga yoki universal energiyaga ulanish orqali odamlar ko'pincha chuqur qo'llab-quvvatlash va yo'l-yo'riq hissini boshdan kechiradilar, bu ularga hayot sinovlariga dosh berishga

kuch beradi. Ma'naviyat o'z-o'zini aks ettirish, ichki qarash va o'z-o'zini anglashni rag'batlantirish orqali odamlarga shaxsiy o'sish uchun asos yaratadi. Ma'naviyat odamlarni ongini kengaytirish orqali jismoniy mavjudligidan tashqarida kashf qilishga undaydi. Bu turli xil ruhiy matnlar orqali bilim izlash yoki falsafiy munozaralarda qatnashishni o'z ichiga olishi mumkin. O'z nuqtai nazarini kengaytirish orqali odamlar o'z hayotlari va atrofidagi dunyo haqida yangi tushunchalarga ega bo'lib, doimiy shaxsiy o'sishga imkon beradi. Ma'naviyat ong, tana va ruhning o'zaro bog'liqligini tan oladi. Bu optimal o'sish va kuch uchun har bir jihatni har tomonlama tarbiyalash muhimligini ta'kidlaydi. Ma'naviy amaliyotlar bilan shug'ullanish odamlarni diqqat bilan ovqatlanish, muntazam jismoniy mashqlar va etarli dam olish orqali jismoniy sog'lig'iga g'amxo'rlik qilishga undaydi. Ma'naviyat odamlarga maqsad va ma'no tuyg'usini berish orqali chidamlilikni - qiyinchiliklardan qaytish qobiliyatini oshirishi aniqlandi. Ushbu bo'limda ruhiy amaliyotlar odamlarga hayotdagi qiyinchiliklarga nisbatan kengroq nuqtai nazarni rivojlantirishga qanday yordam berishini, ularni qiyinchiliklarda shaxsiy rivojlanish imkoniyatlarini topishga undashini ko'rib chiqadi. Ma'naviy aloqa odamlarga o'zlarining ichki resurslaridan foydalanishga va jismoniy dunyo cheklovlaridan oshib ketadigan tug'ma kuchni kashf etishga imkon beradi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki Ma'naviyat insonning o'sishi va kuchida muhim rol o'ynaydi, bu orqali shaxsiy rivojlanish, chidamlilik va imkoniyatlarni kengaytirish yo'lini taklif qiladi. U odamlarga maqsad topishga, qiyinchiliklarni inoyat bilan hal qilishga, o'zlarida ijobiy fazilatlarni rivojlantirishga va jamiyatga mazmunli hissa qo'shishga imkon beradigan kuch manbai bo'lib xizmat qiladi. Ma'naviyatni qabul qilish odamlarga o'zlarining to'liq imkoniyatlarini ochishga imkon beradi, shu bilan birga ong, tana, ruh o'rtasidagi uyg'unlikni rivojlantiradi - bu oxir-oqibatda yanada to'laqonli mavjudotga olib keladi. Ma'naviyat insoniyat o'sishi va kuch-quvvatining kuchli manbai bo'lib xizmat qiladi, bu diniy mansublikdan tashqarida. Bu odamlarga maqsad hissi, hissiy farovonlik, chidamlilik va mazmunli munosabatlarni rivojlantirish qobiliyatini beradi. Ma'naviyatni qabul qilish orqali odamlar o'zlarining ichki resurslaridan

foydalanishlari va shaxsiy rivojlanish va imkoniyatlarni kengaytirish uchun haqiqiy salohiyatlarini ochishlari mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. I.A.Karimov “Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch” Toshkent “Ma’naviyat” 2008 (13-bet)
2. S.Otamurotov_va_boshqalar “O‘zbekistonda ma’naviyat sohasidagi islohotlar:rivojlanish bosqichlari, erishilgan natijalar va istiqboli” Toshkent “Akademiya” 2011
3. M.Hamdanova “MA’NAVIYAT ASOSLARI” (Barkamol avlodni tarbiyalashda uzluksiz ta’limni insonparvarlashtirish texnologiyasi) o’quv qo’llanma TOSHKENT — 2008
4. S.H.Nosirxo’jayev, M.F.Lafasov S.A.A’zamxo’jayeva “Ma’naviyat asoslari” Toshkent 2016
5. Abdurahim Erkaev Ma’naviyat va taraqqiyot. Toshkent “Ma’naviyat” 2009-yil
6. w.w.w.Ziyonet.uz
7. w.w.w.wikipedia.uz

INTELEKTUAL MULK HUQUQI NI HIMOYA QILISHNING HUQUQIY ASOSLAR

To’raxonov Elyorbek Doniyorbek o’g’li

Namangan davlat universiteti Yuridik fakultet Milliy g’oya, ma’naviyat asoslari va huquq ta’limi yo’nalishi MIG-AU-21 guruh talabasi

*Ilmiy rahbar: Namangan Davlat universiteti Fuqorolik jamiyati va huquq ta’limi kafedra mudiri **Gapparov Elyorjon Otabekovich***

Annotatsiya: Ushbu maqolada intellektual mulk huquqlari shaxslar va tashkilotlarning ijodi va innovatsiyalarini himoya qilish uchun juda muhimdir. Bu huquqlarni himoya qilishning huquqiy asoslari ijodkorlik va innovatsiyalarni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Intellektual mulk huquqlarini himoya

qilishning huquqiy asoslarini o'rganadi, ushbu huquqlarni ta'minlaydigan qonunlar va me'yoriy hujjatlar va ularni amalga oshirish mexanizmlarini o'rganadi.

Kalit so'zlar: *Intellectual mulk, ijodkorlar, innovatorlar, huquqiy asoslari, patentlar, tovar belgilari, mualliflik huquqlari.*

Hozirgi jadal rivojlanayotgan dunyoda intellektual mulk shaxslar, kompaniyalar va davlatlar uchun tobora muhim aktivga aylanib bormoqda. Intellektual mulk huquqlarini huquqiy himoya qilish innovatsiyalar, ijodkorlik va iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish uchun asosdir. U ijodkorlar va innovatorlarga yangi g'oyalar, mahsulotlar va xizmatlarni ishlab chiqish uchun vaqt va resurslarni sarflash uchun zarur rag'batlarni taqdim etadi. Intellektual mulk huquqlarini himoya qilishning huquqiy asoslari ijodiy va innovatsion ishlarning turli shakllarini, jumladan, patentlar, tovar belgilari, mualliflik huquqlari va tijorat sirlarini o'z ichiga oladi. Intellektual mulkning har bir turi ijodkorlar va innovatorlarning huquqlarini himoya qilishga qaratilgan maxsus qonunlar va qoidalar bilan himoyalangan. Patentlar ixtirolar va innovatsiyalarni himoya qiladi, yaratuvchiga ma'lum bir muddatga ularni yaratishga mutlaq huquqlar beradi. Patentni muhofaza qilishning huquqiy asoslari patentga layoqatlilik mezonlarini va patent olish jarayonini belgilaydigan patent qonunlariga asoslanadi. Intellektual mulk huquqlarini himoya qilishning huquqiy asoslari turli yurisdiksiyalarda farq qiladi, lekin u odatda patentlar, savdo belgilari, mualliflik huquqlari va tijorat sirlarini qamrab oladi. Ushbu huquqiy mexanizmlar ijodkorlar va innovatorlarning huquqlarini himoya qilish, ular o'z ishlaridan foyda olishlari va boshqalarning ruxsatsiz foydalanish yoki ekspluatatsiya qilinishining oldini olish uchun mo'ljallangan. Savdo belgilari - bu bozorda tovarlar yoki xizmatlarni aniqlash va farqlash uchun ishlatiladigan belgilar, nomlar yoki shiorlar. Ular brending vositasi bo'lib xizmat qiladi va iste'molchilarning mahsulot manbai yoki sifati haqida chalkashliklarni oldini olishga yordam beradi. Fuqarolik kodeksida Intellektual faoliyat natijalari to'g'risida 97-moddasida shunday ta'kidlanganki Ushbu Kodeks va boshqa qonunlarda belgilangan hollarda va tartibda intellektual faoliyatning

aniq ifoda etilgan natijalari hamda yuridik shaxsning bu natijalarga tenglashtirilgan o'ziga xos vositalari, ana shu ishlar yoki xizmatlarni ado etayotgan jismoniy yoki yuridik shaxsning mahsulotlari (firma nomi, tovar belgisi, xizmat ko'rsatish belgisi va h.k.)ga nisbatan fuqaroning yoki yuridik shaxsning mutlaq huquqi e'tirof etiladi. Mutlaq huquq obyekti bo'lgan intellektual faoliyat natijalari va o'ziga xos vositalaridan uchinchi shaxslar huquq egasining ruxsati bilangina foydalanishlari mumkin. Savdo belgisini himoya qilish korxonalarga o'z obro'si va yaxshi niyatlarini yaratishi va saqlab qolishini ta'minlaydi, shu bilan birga iste'molchilarga taniqli va ishonchli brendlar asosida ongli ravishda xarid qilish qarorlarini qabul qilish imkonini beradi. Tovar belgilari bir tomonning tovarlari yoki xizmatlarini boshqalardan ajratib turadigan o'ziga xos belgilar, belgilar yoki iboralardir. Tovar belgilarini himoya qilishning huquqiy asoslari tovar belgilarini ro'yxatga olish, ulardan foydalanish va ularni qo'llashni tartibga soluvchi qonunlar va me'yoriy hujjatlarda o'rnatiladi. Mualliflik huquqi adabiy, badiiy va musiqiy asarlar kabi asl mualliflik asarlarini himoya qiladi. Ular ijodkorlarga o'z asarlarini ko'paytirish, tarqatish, ijro etish va namoyish qilish uchun mutlaq huquq beradi. Mualliflik huquqi ijodkorlik va madaniy ifodani rivojlantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi, shu bilan birga ijodkorlarga o'z ishlarini monetizatsiya qilish va undan boshqalar tomonidan foydalanishni nazorat qilish imkoniyatini beradi. Ayrim mualliflar inson huquqlari - shaxs huqukiy maqomini belgilashning muhim va ajralmas tarkibiy qismi ekanligini ko'rsatib, bu huquqiy maqom turlicha ekanligini e'tirof etadi. Ularning fikricha, shaxsning umumiy huqukiy maqomi bilan birga, uning tarmoq, tarmoqlararo va maxsus huquqiy maqomlari ham mavjud hamda ular o'rtasida o'zaro bog'lanish borligini sedan chiqarmaslik shart. Tijorat sirlari o'z egalariga raqobatdosh ustunlikni ta'minlaydigan formulalar, jarayonlar yoki usullar kabi maxfiy biznes ma'lumotlarini o'z ichiga oladi. Patentlar, tovar belgilari va mualliflik huquqlaridan farqli o'laroq, tijorat sirlari rasmiy ro'yxatga olishni talab qilmaydi va himoya qilish ma'lumotlar sirini saqlashga asoslanadi. Tijorat sirlarini ruxsatsiz oshkor qilish yoki o'zlashtirishga qarshi huquqiy kafolatlar

biznesning innovatsion ustunligini saqlab qolish va ularni tadqiqot va ishlanmalarga sarmoya kiritishga rag'batlantirish uchun muhim ahamiyatga ega.

Intellektual mulk huquqlarini himoya qilishning huquqiy asoslari qonun hujjatlari, xalqaro shartnomalar va sud qarorlari bilan belgilanadi. Masalan, Qo'shma Shtatlarda patentlar, tovar belgilari va mualliflik huquqlarini tartibga soluvchi asosiy qonunlar mos ravishda Patent qonuni, Lanham qonuni va mualliflik huquqi to'g'risidagi qonundir. Ushbu qonunlarda ijodkorlar va innovatorlarning huquq va majburiyatlari, shuningdek, intellektual mulk huquqlarini olish va amalga oshirish tartiblari belgilab berilgan. Tijorat sirlari raqobatdosh ustunlikni ta'minlaydigan formulalar, jarayonlar va strategiyalar kabi maxfiy biznes ma'lumotlarini o'z ichiga oladi. Tijorat sirlarini himoya qilishning huquqiy asoslari tijorat siri to'g'risidagi qonunlar orqali o'rnatiladi, ular maxfiy ma'lumotlarni himoya qilish va ularga rioya qilishni tartibga soladi.

Intellektual mulk huquqlarini himoya qilishning huquqiy asosi huquqbuzarliklar va ruxsatsiz foydalanishning oldini olish bo'yicha ijro mexanizmlarini ham o'z ichiga oladi. Bunga ko'rsatmalar va zararni qoplash kabi fuqarolik himoya vositalari, shuningdek, qasddan huquqbuzarlik uchun jinoiy javobgarlik kiradi. Intellektual mulk huquqlarini huquqiy himoya qilish innovatsiyalarni rag'batlantirish, ijodkorlikni rag'batlantirish va iqtisodiy rivojlanishni rag'batlantirish uchun muhim ahamiyatga ega. Intellektual mulk huquqlarining turli shakllari, jumladan, patentlar, tovar belgilari, mualliflik huquqlari va tijorat sirlari jismoniy shaxslar va korxonalar uchun yangi g'oyalar, mahsulotlar va xizmatlarni yaratish va tarqatish uchun sarmoya kiritish uchun asosiy rag'bat bo'lib xizmat qiladi. Intellektual mulk huquqlarini himoya qilish uchun mustahkam huquqiy bazani yaratish orqali jamiyatlar ham innovatsiyalarni rag'batlantirishi, ham ijodkorlar va innovatorlarning manfaatlarini himoya qilishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, intellektual mulk huquqlarini himoya qilishning huquqiy asosi intellektual mulkning turli turlarini, ijro mexanizmlarini va xalqaro standartlarni o'z ichiga olgan ko'p qirrali asosdir. Ushbu qonunchilik bazasi

ijodkorlar va innovatorlar huquqlarini himoya qilish orqali ijodkorlik, innovatsiyalar va iqtisodiy rivojlanishni ragʻbatlantirishda hal qiluvchi rol oʻynaydi. Intellektual mulk huquqlarini himoya qilishning huquqiy asoslarini tushunish jismoniy shaxslar, korxonalar va siyosatchilar uchun intellektual mulk qonunchiligining murakkabliklarida harakat qilish uchun zarurdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. OʻZBEKISTON RESPUBLIKASINING FUQAROLIK KODEKSI Oʻzbekiston Respublikasining 21.12.1995 y. 163-I-son va 29.08.1996 y. 256-I-son Qonunlari bilan tasdiqlangan Oʻzbekiston Respublikasi Oliy Majlisining 29.08.1996 y. 257-I-son Qaroriga muvofiq 01.03.1997 y. eʼtiboran amalga kiritilgan.
2. **Теория государства и право. -М.: Юрисп, 1997. -173 б**
3. R.Dj.Ruziyev, V.R.Topildiyev “FUQAROLIK HUQUQI” Umumiy Qism Choʻlpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi Toshkent — 2011
4. Topildiyev V.R., Jamalov N.K “Fuqarolik huquqi” uslubiy qoʻllanma Toshkent “Mumtoz soʻz” 2014
5. Akbarali Oʻgʻli, Satvoldiyev Fakhridin. “PROSPECTS FOR IMPROVING THE TECHNOLOGIES OF DEVELOPING LEGAL THINKING FOR SCHOOLCHILDREN (ON THE EXAMPLE OF THE PROVINCE OF NAMANGAN).” CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS 4.01 (2023): 94-97.
6. Akbarali Oʻgʻli, Satvoldiyev Fakhridin. “Maktab oʻquvchilarining huquqiy tafakkurini shakllantirish huquqiy madaniyatni yuksaltirishning yetakchi boʻgʻini sifatida.” Taʼlim fidoyilari 13 (2022): 225-228.
7. <https://uz.wikipedia.org/wiki/>

XO'JALIK SHIRKATLARI - YURIDIK SHAXS SIFATIDA

Hasanov Farux Nabi o'g'li

*Namangan davlat universiteti Yuridik fakultet Milliy g'oya, ma'naviyat
asoslari va huquq ta'limi yo'nalishi MIG'-AU-21 guruh talabasi*

*Ilmiy rahbar: Namangan Davlat universiteti Fuqorolik jamiyati va huquq ta'limi
kafedra o'qtuvchisi **Habibullayev Marufjon***

Annotatsiya: *Ushbu maqolada biznes olamida kompaniyalar yuridik shaxs hisoblanadi, ya'ni ular o'z egalari va xodimlaridan alohida va ajralib turadi. Ushbu huquqiy kontsepsiya korxonalar uchun ko'plab imtiyozlar va himoyalarni ta'minlaydi, shuningdek, ularning faoliyati uchun aniq qoidalar va ko'rsatmalarni belgilaydi. Korxonaning yuridik shaxs sifatidagi ahamiyatini tushunish tadbirkorlar, investorlar va korporativ dunyoga aloqador har bir kishi uchun juda muhimligi haqida o'rganiladi.*

Kalit so'zlar: *Biznes, majburiyat, kompaniya, korxona, xo'jalik shirkatlari, jamiyatlar, investitsiyalar, kreditlar, kapital.*

Biznes va tijorat sohasida yuridik shaxs sifatida faoliyat yurituvchi kompaniya tushunchasi katta ahamiyatga ega. Yuridik shaxs sifatida xo'jalik jamiyati qonun bilan o'z mulkdorlari va aktsiyadorlaridan alohida mavjud bo'lgan deb tan olinadi. Ushbu muhim farq kompaniyaga unga egalik qiluvchi yoki boshqaruvchi shaxslardan farq qiluvchi huquqlar, majburiyatlar va majburiyatlarni beradi. Biznes kompaniyalari tushunchasini yuridik shaxs sifatida tushunish biznes egalari uchun ham, umuman huquqiy tizim uchun ham muhim ahamiyatga ega. Tadbirkorlik yuridik shaxs sifatida tashkil etilganda, bu uning qonun oldida shaxs sifatida tan olinishini bildiradi. Bu kompaniyaga shartnomalar tuzish, aktivlarga egalik qilish, sudga da'vo qilish va sudga da'vo qilish imkonini beradi. Yuridik shaxs sifatida faoliyat yuritish orqali korxona o'z egalari va aktsiyadorlarini shaxsiy javobgarlikdan himoya qilishi, kompaniya yuridik

muammolar yoki moliyaviy qiyinchiliklarga duch kelgan taqdirda ularning shaxsiy aktivlarini himoya qilishi mumkin. Fuqarolik kodeksida Xo’jalik shirkatlari va jamiyatlari to’g’risidagi asosiy qoidalari to’g’risida 58-moddasida shunday ta’kidlanganki Ulushlarga (qo’shilgan hissalariga) yoki muassislarning (ishtirokchilarning) aksiyalariga bo’lingan ustav fondi (ustav kapitali)ga ega bo’lgan tijoratchi tashkilotlar xo’jalik shirkatlari va jamiyatlari hisoblanadi. Muassislar (ishtirokchilar) qo’shgan hissalar yoki ular sotib olgan aksiyalar hisobiga vujudga keltirilgan, shuningdek xo’jalik shirkati yoki jamiyati o’z faoliyati jarayonida ishlab chiqargan va sotib olgan mol-mulk mulk huquqi asosida unga tegishlidir. Xo’jalik shirkatlari va jamiyatlari to’liq shirkat, kommandit shirkat, mas’uliyati cheklangan yoki qo’shimcha mas’uliyatli jamiyat, aksiyadorlik jamiyati shaklida tuzilishi mumkin. Bundan tashqari, yuridik shaxs sifatida biznes tashkil etish ham ishonchlilik va qonuniylikni ta’minlaydi. Bu farq kompaniyalarga investitsiyalar yoki kreditlar orqali kapital jalb qilishni osonlashtiradi, chunki bu ularning faoliyatiga professionallik va sadoqat darajasini namoyish etadi. Bundan tashqari, u potentsial mijozlar, hamkorlar va mijozlar oldida kompaniyaning obro’sini oshirishi mumkin. “H.R.Raxmonqulov va S.S.Gulyamov shirkatning xususiyatlari sifatida kamida ikki ishtirokchi bo’lishligi, a’zolarining shirkat majburiyati yuzasidan cheklanmagan solidar javobgarligi, yuqori darajadagi ishonch va tadbirkorlik faoliyati sohasida tan olishlikni ko’rsatadilar”.

Tadbirkorlik kompaniyasining yuridik shaxs sifatida tan olinishining asosiy afzalliklaridan biri bu cheklangan javobgarlikdir. Bu shuni anglatadiki, kompaniya o’z qarzlari va qonuniy majburiyatlari uchun javobgardir va uning egalari yoki aksiyadorlarining shaxsiy aktivlari odatda biznes majburiyatlaridan himoyalangan. Bu tamoyil, ayniqsa, yakka tartibdagi investorlar uchun xavfni kamaytirish va ularning shaxsiy aktivlarini himoya qilish darajasini taklif qilish orqali tadbirkorlik faoliyatini rag’batlantirishda muhim ahamiyatga ega. Bundan tashqari, yuridik shaxs maqomi kompaniyaga shartnomalar tuzish, aktivlarga egalik qilish, sudga da’vo qilish va o’z nomidan da’vo qilish imkonini beradi. Bu huquq layoqati xo’jalik operatsiyalarini amalga oshirishni osonlashtiradi va

kompaniyaning tijorat faoliyati bilan to’liq shug’ullanishini, shu jumladan, boshqa yuridik va jismoniy shaxslar bilan bitimlar tuzishni ta’minlaydi. Bundan tashqari, kompaniya o’z egalarini to’g’ridan-to’g’ri jalb qilmasdan mol-mulk sotib olishi, qarz olishi va qonuniy harakatlarni amalga oshirishi mumkin. Tadbirkorlik kompaniyasining yuridik shaxs sifatidagi tushunchasi soliqqa tortish va me’yoriy-huquqiy hujjatlarga rioya qilishni ham qamrab oladi. Alohida yuridik shaxs sifatida kompaniya odatda o’z egalaridan alohida soliqqa tortiladi. Bu soliq deklaratsiyasini topshirish, korporativ soliqlarni to’lash va tegishli qoidalarga rioya qilish kabi majburiyatlarni o’z ichiga oladi. Bundan tashqari, yuridik shaxs maqomi kompaniyaga intellektual mulk huquqlarini himoya qilish, litsenziyalash shartnomalarini tuzish va huquqbuzarliklarni huquqiy himoya qilish imkoniyatini ham beradi. Shuni ta’kidlash kerakki, xo’jalik jamiyatining yuridik shaxs maqomi ham muayyan mas’uliyatni yuklaydi. Bunga aniq moliyaviy hisobotlarni yuritish, korporativ boshqaruv talablariga rioya qilish va tegishli organlarga hisobot berish majburiyatlarini bajarish majburiyati kiradi. “J.Yuldashev xo’jalik shirkatlarining o’ziga xos xususiyatlari sifatida xo’jalik shirkatida uning majburiyatlari uchun ishtirokchilar o’z mulklari bilan solidar va subsidar tarzda javobgar bo’lishi, shirkatning tadbirkorlik faoliyatida ishtirokchilarning shaxsiy ishtiroki (kommanditchilardan tashqari) birlamchi ekanligi, shirkatda ta’sis hujjati ta’sis shartnomasi hisoblanishi va boshqalarni keltirib o’tadi”. Bundan tashqari, kompaniya o’z harakatlari va qarorlari uchun javobgardir va uning direktorlari va mansabdor shaxslari kompaniya va uning manfaatdor tomonlari manfaatlarini ko’zlab harakat qilishlari shart. Biznes qabul qilishi mumkin bo’lgan yuridik shaxslarning turli shakllari mavjud, jumladan yakka tartibdagi tadbirkorlar, shirkatlar, korporatsiyalar va mas’uliyati cheklangan jamiyatlar (MChJ). Har bir tuzilmaning o’ziga xos qoidalari, qoidalari va soliq oqibatlari bor va to’g’ri tanlash biznesning hajmi, sohasi va uzoq muddatli maqsadlariga bog’liq. Masalan, yakka tartibdagi tadbirkorlik biznesning eng oddiy shakli bo’lib, mulkdor operatsiyalarni to’liq nazorat qiladi va barcha daromadlarni oladi. Biroq, ular biznes duch kelishi mumkin bo’lgan har qanday qarzlar yoki huquqiy muammolar uchun shaxsan

javobgardirlar. Boshqa tomondan, korporatsiya o'z aktsiyadorlariga cheklangan javobgarlikni taklif qiladigan, ammo turli korporativ rasmiyatchilik va qoidalarga rioya qilishni talab qiladigan murakkabroq yuridik shaxsdir.

Kompaniyalarning yuridik shaxs bo'lishining asosiy afzalliklaridan biri bu turli xil huquqiy himoya va soliq imtiyozlaridan foydalanish imkoniyatidir. Masalan, korporatsiya o'z egalari va aktsiyadorlarining shaxsiy aktivlarini biznes majburiyatlaridan himoya qilish uchun javobgarlikni himoya qilishi mumkin. Bundan tashqari, yuridik shaxslar ma'lum soliq imtiyozlaridan foydalanadilar va xarajatlarni ushlab qolishlari, pensiya rejalariga hissa qo'shishlari va turli soliq imtiyozlaridan foydalanishlari mumkin.

Xulosa qilib aytish mumkinki, yuridik shaxs sifatida faoliyat yuritayotgan xo'jalik kompaniyalari zamonaviy iqtisodiyotda muhim o'rin tutadi. Ular manfaatdor tomonlarga himoya va imtiyozlar taklif qilish bilan birga tadbirkorlik faoliyatini tashkil etish va yuritish uchun asos yaratadi. Biznesning yuridik shaxs maqomini tushunish muvofiqlik, risklarni boshqarish va uzoq muddatli muvaffaqiyat uchun juda muhimdir. Yuridik shaxslar tomonidan taqdim etilgan imkoniyat va himoyalardan unumli foydalangan holda, tadbirkorlik subyektlari o'z egalari va investorlarining manfaatlarini himoya qilgan holda raqobatbardosh bozorda rivojlanishi mumkin. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning yuridik shaxs sifatida tan olinishi zamonaviy tijorat huquqi va tadbirkorlik amaliyotining asosi hisoblanadi. Ushbu kontsepsiya keng qamrovli ta'sirga ega bo'lib, korxonalar faoliyat yuritadigan huquqiy, moliyaviy va operatsion landshaftni shakllantiradi. Yuridik shaxs maqomi xo'jalik yurituvchi sub'ektlarga mas'uliyatning cheklanganligi va huquqiy layoqati kabi ko'plab afzalliklarni beradi, shu bilan birga ma'lum mas'uliyat va majburiyatlarni yuklaydi. Shunday qilib, biznes kompaniyalarining yuridik shaxs maqomini tushunish va hurmat qilish adolatli va shaffof biznes muhitini yaratish uchun muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING FUQAROLIK KODEKSI O'zbekiston Respublikasining 21.12.1995 y. 163-I-son va 29.08.1996 y. 256-I-son Qonunlari

bilan tasdiqlangan O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining 29.08.1996 y. 257-I-son Qaroriga muvofiq 01.03.1997 y. e’tiboran amalga kiritilgan.

2. Raxmonqulov X.P., Gulyamov S.S. Korporativ hukuk -Toshkent: TDYuI, 2007. - 107 b
3. Yuldashev J.I. Aktsiyadorlik jamiyatlarn - fukarolnk xuquqining sub’ekti sifatida. Yurid. fan. Nomz Diss... -Toshkskt: 2008. -53 b.
4. Topildiyev V.R., Jamalov N.K “Fuqarolik huquqi” uslubiy qo’llanma Toshkent “Mumtoz so’z” 2014
5. Akbarali O‘g‘li, Satvoldiyev Fakhridin. “PROSPECTS FOR IMPROVING THE TECHNOLOGIES OF DEVELOPING LEGAL THINKING FOR SCHOOLCHILDREN (ON THE EXAMPLE OF THE PROVINCE OF NAMANGAN).” CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS 4.01 (2023): 94-97.
6. Akbarali O‘g‘li, Satvoldiyev Fakhridin. “Maktab o‘quvchilarining huquqiy tafakkurini shakllantirish huquqiy madaniyatni yuksaltirishning yetakchi bo‘g‘ini sifatida.” Ta’lim fidoyilari 13 (2022): 225-228.
7. R.Dj.Ruziyev, V.R.Topildiyev “FUQAROLIK HUQUQI” Umumiy Qism Cho’lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi Toshkent — 2011
8. I.B.Zokirov “FUQAROLIK HUQUQI” 1QISM darslik Toshkent-2009
9. <https://uz.wikipedia.org/wiki/>

YURIDIK SHAXSNI QAYTA TASHKIL ETISHNING O‘ZIGA XOS JIHATLARI

Ne’matova Gulchiroy Nomonjon qizi

*Namangan davlat universiteti Yuridik fakultet Milliy g‘oya, ma’naviyat
asoslari va huquq ta’limi yo‘nalishi talabasi*

*Ilmiy raxbar: Namangan Davlat universiteti Fuqarolik jamiyati va huquq
ta’limi kafedrası katta o‘qtuvchisi: **Tillayev Bobomurod Abduvoxobovich***

Annotatsiya: Ushbu maqolada Yuridik shaxsni qayta tashkil etish - bu tashkilotning tuzilishi, faoliyati va boshqaruvidagi jiddiy o'zgarishlarni o'z ichiga olgan muhim jarayon. Bu turli sabablarga ko'ra yuzaga kelishi mumkin, jumladan, qo'shilish, sotib olish, ajratish va ichki qayta qurish hamda yuridik shaxsni qayta tashkil etishning o'ziga xos jihatlarini o'rganishga qaratilgan bo'lib, ushbu murakkab jarayonning asosiy mulohazalari va oqibatlarini yoritib beradi.

Kalit so'zlar: Yuridik shaxs, qonun, huquq, ruxsat olish, soliq, moliyaviy, manfaatdor tomon, qayta tashkil etish.

Yuridik shaxsni qayta tashkil etishning birlamchi jihatlaridan biri tegishli qonunchilik va me'yoriy-huquqiy bazaga rioya etilishini ta'minlashdan iborat. Bunga nazorat qiluvchi organlar, aktsiyadorlar va boshqa manfaatdor tomonlardan ruxsat olish, qayta tashkil etish natijasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan har qanday qonuniy majburiyatlarni yoki shartnoma talablarini hal qilish kiradi. Yuridik maslahatchilar va ekspert-maslahatchilar qayta tashkil etish jarayonida amaldagi qonunlar va qoidalarga rioya qilishning nozik jihatlarini aniqlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Yuridik shaxsni qayta tashkil etishning muhim jihatlaridan biri bu kabi jarayonlarni tartibga soluvchi qonunchilik va me'yoriy-huquqiy bazadir. Bu korporativ boshqaruv qonunlari, qimmatli qog'ozlar to'g'risidagi qonunlar, soliq qonunlari va boshqa tegishli qonunlarni o'z ichiga olishi mumkin. Ushbu qonuniy talablarni tushunish va ularga rioya qilish qayta tashkil etishning qonuniy va samarali amalga oshirilishini ta'minlash uchun juda muhimdir. Qayta tashkil etish ko'pincha yuridik shaxs va uning manfaatdor tomonlari uchun sezilarli moliyaviy va soliq ta'siriga ega. Bu qarzni qayta tuzish, aktivlar va majburiyatlarni topshirish va qayta tashkil etish bilan bog'liq soliq masalalarini ko'rib chiqishni o'z ichiga olishi mumkin. Qayta tashkil etishning moliyaviy va soliq ta'sirini baholash potentsial risklarni yumshatish, moliyaviy tuzilmani optimallashtirish va soliq qonunchiligi va qoidalariga rioya qilishni ta'minlash uchun muhim ahamiyatga ega. Fuqarolik kodeksida Yuridik shaxsni qayta tashkil etish to'g'risida 49-moddasida shunday ta'kidlanganki Yuridik shaxsni qayta

tashkil etish (qo'shib yuborish, qo'shib olish, bo'lish, ajratib chiqarish, o'zgartirish) uning muassislari (ishtirokchilari) yoki ta'sis hujjatlarida shunga vakil qilingan yuridik shaxs organi qaroriga muvofiq amalga oshirilishi mumkin. Qonunda belgilangan hollarda yuridik shaxsni bo'lish yoki uning tarkibidan bir yoxud bir necha yuridik shaxsni ajratib chiqarish shaklida uni qayta tashkil etish vakil qilingan davlat organlarining qarori bilan yoxud sud qarori bilan amalga oshiriladi. Yuridik shaxsni qayta tashkil etishda moliyaviy jihatlar ham hal qiluvchi rol o'ynaydi. Bu aktivlar va majburiyatlarni baholash, kreditorlar va manfaatdor tomonlar bilan moliyaviy kelishuvlar bo'yicha muzokaralar olib borish, qayta tashkil etilgan korxonaning moliyaviy barqarorligi va hayotiyligini ta'minlaydigan qayta qurish rejasini ishlab chiqishni o'z ichiga olishi mumkin.

Bundan tashqari, yuridik shaxsni qayta tashkil etish ko'pincha tashkilot faoliyati, resurslari va xodimlarini uning yangi maqsad va maqsadlariga moslashtirish uchun puxta strategik rejalashtirishni talab qiladi. Bu korporativ tuzilma, boshqaruv va biznes jarayonlaridagi o'zgarishlarni, shuningdek, turli biznes bo'linmalari yoki bo'linmalarining integratsiyasini o'z ichiga olishi mumkin. Yuridik shaxsning qayta tashkil etilishi uning xodimlari va kadrlar tarkibiga katta ta'sir ko'rsatishi mumkin. Kadrlar almashinuvini boshqarish, mehnat shartnomalarini ko'rib chiqish, mehnat qonunchiligi va qoidalariga rioya etilishini ta'minlash qayta tashkil etish jarayonida diqqat bilan ko'rib chiqilishi kerak bo'lgan muhim jihatlardir. "Yuridik shaxslarning qayta tashkil qilish tartibi O'zbekiston Respublikasi qonunlari yoki kooperativ va jamoat tashkilotlari ustavlari bilan belgilanadi. Yuridik shaxslar qayta tashkil etilganida universal huquqiy vorislik vujudga keladi. Yuridik shaxsni tugatish uning huquq va burchlari huquqiy vorislik tartibida boshqa shaxsga o'tmasdan bekor qilinishiga olib keladi". Mumkin bo'lgan uzilishlarni yumshatish va qayta tashkil etish jarayonida ijobiy ish muhitini yaratish uchun samarali muloqot, shaffoflik va xodimlarni qo'llab-quvvatlash muhim ahamiyatga ega. Uzluksiz operatsion integratsiyani ta'minlash va biznesning uzluksizligini ta'minlash yuridik shaxsni qayta tashkil etishning asosiy jihatlari hisoblanadi. Bu biznes-jarayonlarni, tizimlarni va operatsiyalarni

moslashtirishni, shuningdek, mijozlar bilan munosabatlar, ta’minot zanjiri va sotuvchi hamkorlikdagi mumkin bo’lgan uzilishlarni boshqarishni o’z ichiga oladi. Strategik rejalashtirish, o’zgarishlarni boshqarishning ishonchli usullari va tashkilot bo’ylab samarali aloqa qayta tashkil etish jarayonida operatsion samaradorlikka erishish va xavflarni kamaytirish uchun juda muhimdir. Qayta tashkil etish jarayonida manfaatdor tomonlar, jumladan, xodimlar, mijozlar, yetkazib beruvchilar va investorlar bilan aniq va shaffof muloqot muhim ahamiyatga ega. Manfaatdor tomonlarning umidlarini boshqarish, tashvishlarni hal qilish, yuridik shaxsga bo’lgan ishonch va ishonchni saqlab qolish ehtiyotkorlik bilan e’tiborni talab qiladigan muhim jihatlardir. Keng qamrovli aloqa strategiyasini yaratish va manfaatdor tomonlar bilan faol hamkorlik qilish noaniqlikni minimallashtirishga va qayta tashkil etish vaqtida ijobiy munosabatlarni saqlashga yordam beradi. Bundan tashqari, aloqa va manfaatdor tomonlarni boshqarish yuridik shaxsni har qanday qayta tashkil etishda muhim ahamiyatga ega. Bu qayta tashkil etish jarayonini sotib olish va qo’llab-quvvatlashni ta’minlash uchun xodimlar, aktsiyadorlar, mijozlar va boshqa tegishli tomonlar bilan shaffof va samarali muloqotni o’z ichiga olishi mumkin. “Yuridik shaxs uning ta’sischilari tomonidan mulkni aylantirishda qatnashish uchun tuziladi, agar so’z tijorat tashkiloti haqida yuritilsa, u holda daromad olish uchun ham tuziladi. Tabiiyki, qatnashchining huquqi korporatsiya mulkini taqsimlash munosabatlarida ularning mulkiy ehtiyojlarini qondirish uchun zarur. Masalan, AQSHda aksiyadorlar o’zlari tashkil qilgan korporatsiyaga doir talaygina huquqlarga ega bo’lganlari holda, ba’zan to’g’ridan-to’g’ri “korporatsiyalarda mulkiy huquqqa ega shaxslar (proprietary interests)” deya nomlanadilar”.

Xulosa qilib aytadigan bo’lsak yuridik shaxsni qayta tashkil etish huquqiy, moliyaviy, inson resurslari, operatsion va manfaatdor tomonlarni boshqarish jihatlari bo’yicha ko’p qirrali muammolar va murakkabliklarni hal qilishni o’z ichiga oladi. Qayta tashkil etishning o’ziga xos jihatlarni tirishqoqlik va tajriba bilan hal qilish orqali yuridik shaxslar o’z faoliyatini samarali tarzda tartibga solishlari, tuzilmalarini optimallashtirishlari va kelajakdagi o’sish va

muvaffaqiyatlar uchun o‘z o‘rnini egallashlari mumkin. Yuridik shaxs va uning manfaatdor tomonlari uchun qayta tashkil etish va ijobiy natijalarga erishish uchun ekspert ko‘rsatmalari va strategik rejalashtirish ajralmas hisoblanadi. Yuridik shaxsni qayta tashkil etishning o‘ziga xos xususiyatlari murakkab va ko‘p qirrali bo‘lib, huquqiy, moliyaviy va strategik jihatlarni o‘z ichiga oladi. Yuridik shaxsni muvaffaqiyatli qayta tashkil etish uchun tegishli huquqiy va me‘yoriy bazani to‘liq tushunish, shuningdek, puxta rejalashtirish va amalga oshirish zarur. Ushbu mavzu bo‘yicha maqola qayta tashkil etish jarayonini har tomonlama tushunish uchun ushbu turli jihatlarni batafsil o‘rganishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASINING FUQAROLIK KODEKSI O‘zbekiston Respublikasining 21.12.1995 y. 163-I-son va 29.08.1996 y. 256-I-son Qonunlari bilan tasdiqlangan O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining 29.08.1996 y. 257-I-son Qaroriga muvofiq 01.03.1997 y. e’tiboran amalga kiritilgan.
2. R.Dj.Ruziyev, V.R.Topildiyev “FUQAROLIK HUQUQI” Umumiy Qism Cho‘lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi Toshkent — 2011
3. Sigrodoeva O.N. Tendentsii razvitiya aktsionernogo prava SShA: Diss. kand. yurid. nauk. - M.: MGU im. M.V. Lomonosova, 1995. S. 73.
4. Akbarali o‘g‘li, Satvoldiyev Fakhridin. “PROSPECTS FOR IMPROVING THE TECHNOLOGIES OF DEVELOPING LEGAL THINKING FOR SCHOOLCHILDREN (ON THE EXAMPLE OF THE PROVINCE OF NAMANGAN).” CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS 4.01 (2023): 94-97.
5. Akbarali o‘g‘li, Satvoldiyev Fakhridin. “Maktab o‘quvchilarining huquqiy tafakkurini shakllantirish huquqiy madaniyatni yuksaltirishning yetakchi bo‘g‘ini sifatida.” Ta’lim fidoyilari 13 (2022): 225-228.
6. J.I.Yuldashev “FUQAROLIK HUQUQI” Toshkent — 2017
7. Topildiyev V.R., Jamalov N.K “Fuqarolik huquqi” uslubiy qo‘llanma Toshkent “Mumtoz so‘z” 2014

XUSUSIY KORXONALAR – YURIDIK SHAXS SIFATIDA

Sotivoldiyev Mahmudxon Sobitxon o‘g‘li

*Namangan davlat universiteti Yuridik fakultet Milliy g‘oya, ma’naviyat
asoslari va huquq ta’limi yo‘nalishi MIG-AU-21 guruh talabasi*

*Ilmiy rahbar: Namangan Davlat universiteti Fuqarolik jamiyati va huquq
ta’limi kafedrası v.v.b. professori **Temurbek Islomovich Ismoilov***

Annotatsiya: *Ushbu maqolada xususiy korxonalar yuridik shaxs sifatida jahon iqtisodiyoti va biznes landshaftida muhim rol o‘ynaydi. Ular hukumat tomonidan emas, balki xususiy shaxslar tomonidan egalik qilinadigan, boshqariladigan va boshqariladigan korxonalar sifatida belgilanadi. Xususiy korxonalarning yuridik shaxs sifatidagi o‘ziga xos xususiyatlari, ularning biznes olamidagi ahamiyati va ularning faoliyatini tartibga soluvchi qonunchilik bazasi o‘rganiladi.*

Kalit so‘zlar: *Xususiy korxona, yuridik shaxs, biznes, majburiyat, aktivlar, javobgar, shartnomalar, mulkdor.*

Xususiy korxonalar har qanday iqtisodiyotda muhim rol o‘ynaydi, innovatsiyalar, ish o‘rinlari yaratish va umumiy iqtisodiy o‘sish uchun harakatlantiruvchi kuch bo‘lib xizmat qiladi. Yuridik shaxs sifatida ushbu tadbirkorlik sub’ektlari qonun hujjatlariga muvofiq o‘z egalaridan alohida va alohida deb e’tirof etiladi hamda ularga faoliyat yuritish va tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirish imkonini beruvchi muayyan huquq va majburiyatlar beriladi. Xususiy korxonalarning belgilovchi xususiyatlaridan biri shundaki, ular o‘z egalaridan alohida yuridik mavjudotga ega. Demak, ular o‘z nomidan shartnomalar tuzishlari, mulklariga egalik qilishlari va majburiyatlarni o‘z zimmlariga olishlari mumkin. Ushbu huquqiy alohidalik korxona egalari va aktsiyadorlari uchun himoya qatlamini ta’minlaydi, chunki biznes yo‘qotishlar yoki qonuniy da’volar yuzaga kelganda ularning shaxsiy aktivlari odatda xavf ostida emas. Xususiy

korxonalar yuridik shaxs sifatida qaralishining asosiy afzalliklaridan biri bu cheklangan javobgarlik tushunchasidir. Bu shuni anglatadiki, korxona egalari yoki aksiyadorlari kompaniyaning qarzlari va majburiyatlari bo'yicha shaxsan javobgar emaslar. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksida mavjud bo'lmasa-da, 2003 yil 11 dekabrda qabul qilingan "Xususiy korxonalar to'g'risida" gi qonun bilan yangi tashkiliy-huquqiy shakldagi tijoratchi yuridik shaxsning huquqiy maqomi belgilandi. Bankrotlik yoki sud jarayoni sodir bo'lgan taqdirda, mulkdorlarning shaxsiy aktivlari himoya qilinadi va faqat biznesning aktivlari xavf ostida bo'ladi. Bu cheklangan mas'uliyat xususiyati investitsiya va tadbirkorlikni rag'batlantiradi, chunki u biznesni boshlash va yuritish bilan bog'liq xavfni kamaytiradi. Bundan tashqari, yuridik shaxs sifatida xususiy korxonalar shartnomalar tuzish, aktivlarni sotib olish, sudga da'vo qilish yoki sudga da'vo qilish imkoniyatiga ega. Bu huquqiy imkoniyatlar tadbirkorlik sub'ektlariga turli bitimlar tuzish, boshqa sub'ektlar bilan shartnomalar tuzish, kelishmovchiliklar yoki shartnomalar buzilishi holatlarida yuridik yordam so'rash imkonini beradi.

Xususiy korxonalar ham ularning tashkil topishi, faoliyat yuritishi va tugatilishini tartibga soluvchi keng ko'lamli huquqiy tartibga solish va talablarga bo'ysunadi. Ushbu qoidalar bir yurisdiksiyadan boshqasiga sezilarli darajada farq qilishi mumkin, lekin ular odatda kompaniyani ro'yxatdan o'tkazish, aksiyadorlar huquqlari, korporativ boshqaruv va moliyaviy hisobot kabi sohalarni qamrab oladi. Xususiy korxonalarning uzluksiz faoliyat yuritishi va qonuniyligi uchun ushbu qonun talablariga rioya qilish zarur. Xususiy korxonalar, shuningdek, aksiyalar chiqarish, qarz olish yoki tashqi manbalardan sarmoya olish kabi turli vositalar orqali kapitalni jalb qilish imkoniyatiga ega. Keyinchalik bu kapital biznes operatsiyalarini moliyalashtirish, yangi loyihalarga sarmoya kiritish yoki yangi bozorlarni kengaytirish uchun ishlatilishi mumkin. Xususiy korxonalarning o'sishi va barqarorligi uchun kapitalga kirish imkoniyati juda muhimdir va kapitalni jalb qilish faoliyatini tartibga soluvchi qonunchilik bazasi investorlarni himoya qilish va moliya bozorlarida shaffoflik va adolatni ta'minlashga qaratilgan. "Xususiy korxona faoliyatini tekshirish nazorat qiluvchi organlar tomonidan ko'pi bilan ikki yilda bir

marta, belgilangan tartibda amalga oshirilishi mumkin, qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hollar bundan mustasno. Xususiy korxonalar o‘z hukuq va manfaatlarini himoya qilish maqsadida qonunga muvofiq assotsiatsiyalarga (uyushmalarga) va boshqa birlashmalarga birlashishlari mumkin. Xususiy korxona mulkdori xususiy korxonani mol-mulk majmuasi sifatida sotishga, hadya qilishga, vasiyat qilib koldirishga yoki uni o‘zgacha usulda boshqa shaxsga o‘tkazishga haqli”.

Bundan tashqari, xususiy korxonalar iqtisodiy o‘sish, innovatsiyalar va yangi ish o‘rinlari yaratishning muhim omili hisoblanadi. Ular ko‘pincha raqobat muhitida ishlaydi, samaradorlik, mahsuldorlik va bozorni rivojlantirishga yordam beradi. Ushbu raqobat landshafti raqobatga qarshi xatti-harakatlarning oldini olish, iste’molchilar huquqlarini himoya qilish va adolatli savdo amaliyotini ta’minlashga qaratilgan turli huquqiy va me’yoriy bazalar bilan shakllantiriladi. Xususiy korxonalar qonunchilik va me’yoriy-huquqiy bazalarga, jumladan, soliq qonunchiligiga, bandlik to‘g‘risidagi qonunlarga va korporativ boshqaruv qoidalariga rioya qilishlari shart. Hozirgi kunda xususiy korxona tashkiliy-huquqiy shaklidagi yuridik shaxslarning eng ko‘p tarqalgan turi fermer xo‘jaliklaridir. Fermer xo‘jaliklarini mazkur tashkiliy-huquqiy shaklda tuzilishi dastlab O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Qishloq xo‘jaligida islohotlarni chuqurlashtirishning eng muhim yo‘nalishlari to‘g‘risida”gi 24 mart 2003 yilgi PF-3226 sonli Farmonida belgilangan edi. Keyinchalik bu 26 avgust 2004 yilda yangi taxrirda qabul qilingan “Fermer xo‘jaliklari to‘g‘risida”gi qonunda mustaxkamlandi. Yuridik shaxs sifatida tadbirkorlik subyektlari moliyaviy hisobotlarni to‘g‘ri yuritishi, soliq majburiyatlarini bajarishi, o‘z xodimlari va mijozlarining salomatligi va xavfsizligini ta’minlashi shart. Bu ishbilarmonlik muhitining ishonchi va yaxlitligini saqlash uchun zarur bo‘lgan hisobdorlik va shaffoflik uchun asos yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, xususiy korxonalar yuridik shaxs sifatida global biznes muhitining muhim tarkibiy qismidir. Ular iqtisodiy rivojlanish va farovonlikka sezilarli hissa qo‘shish imkonini beruvchi huquqiy alohidalik, tartibga solish nazorati va kapitaldan foydalanish imkoniyatidan foydalanadilar. Xususiy

korxonalarni tartibga soluvchi qonunchilik bazasini tushunish tadbirkorlar, investorlar va siyosatchilar uchun zamonaviy biznesning murakkab manzarasida harakat qilishda juda muhimdir. Xususiy korxonalarning yuridik shaxs sifatida tan olinishi iqtisodiy faollik va o'sishni rag'batlantirish uchun muhim ahamiyatga ega. Huquqiy tan olish korxonalarning faoliyat yuritishi, rivojlanishi va jamiyatning umumiy farovonligiga hissa qo'shishi uchun asos yaratadi. Xususiy korxonalar qonuniy huquqlar va himoyalarni ta'minlash orqali rivojlanishi, innovatsiyalar kiritishi va iqtisodiyot va jamiyat uchun qiymat yaratishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi qonun qujjalari to'plami, 2004, 3-son, 28-modda.
2. I.B.Zokirov “FUQAROLIK HUQUQI” 1QISM darslik Toshkent-2009 (190-bet)
3. Topildiyev V.R., Jamalov N.K “Fuqarolik huquqi” uslubiy qo'llanma Toshkent “Mumtoz so'z” 2014
4. Akbarali o'g'li, Satvoldiyev Fakhridin. “PROSPECTS FOR IMPROVING THE TECHNOLOGIES OF DEVELOPING LEGAL THINKING FOR SCHOOLCHILDREN (ON THE EXAMPLE OF THE PROVINCE OF NAMANGAN).” CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS 4.01 (2023): 94-97.
5. Akbarali o'g'li, Satvoldiyev Fakhridin. “Maktab o'quvchilarining huquqiy tafakkurini shakllantirish huquqiy madaniyatni yuksaltirishning yetakchi bo'g'ini sifatida.” Ta'lim fidoyilari 13 (2022): 225-228.
6. R.Dj.Ruziyev, V.R.Topildiyev “FUQAROLIK HUQUQI” Umumiy Qism Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi Toshkent — 2011
7. <https://uz.wikipedia.org/wiki/>

FUQAROLIK HUQUQINI HIMOYA QILISHNING O'ZIGA XOS JIHATLARI

Nosirjonova Munira Yusufjon qizi

Namangan davlat universiteti Yuridik fakultet Milliy g'oya, ma'naviyat

asoslari va huquq ta’limi yo’nalishi MIG-AU-21 guruh talabasi

*Ilmiy rahbar: Namangan Davlat universiteti Fuqarolik jamiyati va huquq ta’limi
kafedrası v.v.b. professori **Temurbek Islomovich Ismoilov***

Annottatsiya: *Ushbu maqolada jamiyatda fuqarolik huquqini himoya qilishning o’ziga xos jihatlari, fuqarolik huquqi tushinchasi va jamiyatda uning o’rni haqida batafsil yoritiladi*

Kalit so’zlar : *Fuqarolik huquqi, Ma’naviyat, Taraqqiyot, Jamiyat, kodeks, huquqiy ong, huquqiy madaniyat.*

O’zbekistonda ta’lim tizimini isloh qilish va takomillashtirish ustivor vazifalardan biridir. Bu esa, o’z navbatida huquqshunos olimlarimiz zimmasiga ko’lab vazifalarni yuklaydi. Kadrlar tayyorlash milliy dasturida ta’kidlanganidek, “Inson, uning har tomonlama uyg’un kamol topishi va farovonligi, shaxs manfaatlarini ro’yobga chiqarishning sharoitlarini va ta’sirchan mexanizmlarini yaratish, eskirgan tafakkur va ijtimoiy xulq-atvorning andozalarini o’zgartirish Respublikada amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarning asosiy maqsadi va harakatlantiruvchi kuchidir. Xalqning boy intellektual merosi, umumbashariy qadriyatlar asosida, zamonaviy madaniyat, iqtisodiyot, fan, texnika va texnologiyalarning yutuqlari asosida kadrlar tayyorlashning mukammal tizimini shakllantirish O’zbekiston taraqqiyotining muhim shartidir”

Fuqarolik huquqi rivojlangan har qaysi huquq tizimining mustaqil va muhim sohalaridan biri hisoblanib, u qadimgi Rim davlatida shakllangan huquq tizimining dastlabki poydevori sifatida vujudga kelgan. O’sha davrda sodir etilgan barcha xatti-harakatlar, dastlab fuqarolik huquqiy normalar bilan tartibga solinganligi, keyinchalik fuqarolik huquqining keng qamrovli rivojlanishiga, ijtimoiy hayotdagi ahamiyatining ortishiga, huquq sohaları qatoridagi egallagan mavqeining mustahkamlanishi va o’sishiga ijobiy ta’sir ko’rsatgan. Fuqarolik huquqi O’zbekiston Respublikasi huquq tizimining asosiy sohalaridan biri bo’lib, mamlakatimizda iqtisodiy munosabatlarni takomillashtirish, bosqichma-bosqich

bozor iqtisodiyoti munosabatlariga o'tish davrida fuqarolar va boshqa subyektlarning moddiy va ma'naviy ehtiyojlarini tobora qondirish maqsadida mulkiy munosabatlarni tartibga solish va mustahkamlashga qaratilgan huquqiy normalar yigindisidan iboratdir. Fuqarolik huquqi bilan tartibga solinadigan munosabatlar O'zbekiston Respublikasi fuqarolik kodeksining 2-moddasida belgilab qo'yilgan. Bunga asosan fuqarolik muomalasi ishtirokchilarining huquqiy holatini, mulk huquqi va boshqa ashyoviy huquqlarning, intellektual faoliyat natijalariga bo'lgan huquqlarning vujudga kelish asoslarini hamda ularni amalga oshirish tartibini belgilaydi, shartnoma majburiyatlari va o'zga majburiyatlarni, shuningdek, boshqa mulkiy hamda u bilan bog'liq shaxsiy nomulkiy munosabatlarni tartibga soladi. Fuqarolik huquqi ma'lum tartibda, muayyan guruhlariga, huquqiy institutlarga va subinstitutlarga bo'lingan fuqarolik huquqiy normalar yig'indisidan iborat. Fuqarolik huquqi institutlarining barchasini yig'indisi bir bo'lib, O'zbekiston Respublikasi fuqarolik huquqi tizimini tashkil etadi. Respublikamizda fuqarolik huquqi tizimiga O'zbekiston Respublikasi fuqarolik kodeksi asos qilib olingan. Fuqarolik huquqi tomonidan tartibga solinadigan mulkiy munosabatlar doirasi nihoyatda keng. Bular jumlasiga oldi-sotdi, har xil buyurtmalar qabul qilish, turar joylarni ijaraga olish va berish, korxonalar, tashkilotlarning bir-biriga mahsulotlar yetkazib berish, qurilish ishlarini amalga oshirish, transport korxonalari orqali yuk va yo'lovchi www.ziyouz.com kutubxonasi tashish, yetkazilgan zararni to'latish, qonun va vasiyat bo'yicha meros olish, umuman, har qanday shakldagi mulkni egallash, undan foydalanish va uni tasarruf etish bilan bog'liq bo'lgan munosabatlardan iboratdir. Fuqarolik huquqi o'quvchilar o'rtasida fuqarolik tarbiyasini tashkil etishda o'ziga xos o'rin tutadi. 1993 yil mart oyida e'lon qilingan "Sinfidan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar Konsepsiyasi"da qayd etilganidek: "Fuqarolik huquqining asosiy maqsad va vazifalari Konstitutsiyani, davlat haqidagi ta'limotni, chunonchi, fuqarolik, oila, mehnat, xo'jalik, ma'muriy, nafaqa, sud ishlarini yuritish va boshqarish huquqlarining ma'nosini tushuntirishdan, bolalarni davlat qonunlarini yuksak darajada hurmat qilish, ularga so'zsiz rioya etish, adliyaviy

bilimlarni egallashga ehtiyoj sezish, tartib va intizomni buzuvchilarga nisbatan muvazelonlik ruhida tarbiyalash, xalqaro huquqning ahamiyatga molik masalalari, xalqaro tashkilotlar faoliyati haqida o’quvchilarning umumiy tasavvurlarini shakllantirishdan iboratdir”

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. O’zbekistonning yangi qonunlari. 18-son. - T., «Adolat». 1998.
2. “Sinfidan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar konsepsiyasi” O’zbekiston Respublikasi „Ta’lim to’g’risida”gi Amalga kiritish tartibi haqida” qarori 1993-yil 16-mart.
3. O’zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-y. Toshkent.
4. Akbarali O’g’li, Satvoldiyev Fakhridin. “PROSPECTS FOR IMPROVING THE TECHNOLOGIES OF DEVELOPING LEGAL THINKING FOR SCHOOLCHILDREN (ON THE EXAMPLE OF THE PROVINCE OF NAMANGAN).” CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS 4.01 (2023): 94-97.
5. Akbarali O’g’li, Satvoldiyev Fakhridin. “Maktab o’quvchilarining huquqiy tafakkurini shakllantirish huquqiy madaniyatni yuksaltirishning yetakchi bo’g’ini sifatida.” Ta’lim fidoyilari 13 (2022): 225-228.
6. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib- intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo’lishi kerak. SH.Mirziyoyev Toshkent, “O’zbekiston” 2016.
7. www.my.gov.uz O’zbekiston Respublikasi hukumat portali.

FUQAROLIK HUQUQIY MUNOSABATLARDA SUB’EKT LARNING HUQUQIY MAQOMI VA TUTGAN ROLI

Abdulxakimov Xasanboy Orzimurod o’g’li

*Namangan Davlat universiteti Yuridik fakulteti Milliy g’oya, ma’naviyat
asoslari va huquq ta’limi yo’nalishi MIG-AU-21 guruh talabasi.*

*Ilmiy rahbar: Namangan Davlat universiteti Fuqarolik jamiyati va huquq ta’limi kafedrası stajyor o’qtuvchisi **Satvoldiyev Faxriddin Akbarali o’g’li***

Annotatsiya: *Ushbu maqolada fuqarolik huquqiy munosabatlarda sub’ektlarning huquqlari va majburiyatlarning tushunchasi hamda ularning vujudga kelishi, o’zgarishi va bekor bo’lishining nazariy asoslari o’rganiladi. Unda fuqarolik huquqiy munosabatlardagi sub’ektlarning anashu munosabatda tutgan o’rni, vujudga kelish holatlari, anashu munosabatlardagi subyektlarning turlari, huquq va erkinliklari hamda qonun bilan belgilangan burchlari alohida holatda ko’rib chiqiladi. Bundan tashqari, subyektlarning fuqarolik huquqiy munosabatlarda tenghuquqli ishtirok etishlari uchun beriladigan vakolatlari va bunday vakolatlar qanday taqsimlanishi, uning oqibatlarini o’rganadi. Tegishli amaliy tadqiqotlar, izlanishlar va huquqiy asoslarni tahlil qilish orqali ushbu maqola ijtimoiy munosabatlarda subyektlarning turlari qanday taqsimlanishi, vakolatlar jihatidan qanday huquq va majburiyatlarga egaligini yoritishga qaratilgan.*

Kalit so’zlar: *Fuqarolik huquqi, huquqiy munosabat, subyekt, vakolat, huquq-majburiyat, boshqaruv, subyektiv huquq, yuridik majburiyat,*

Fuqarolik huquqiy munosabatlarda sub’ektlarni keng va atroflicha tushuntirishdan avval fuqarolik huquqiy munosabatlar so’ziga ta’rif berish maqsadga muvofiq bo’ladi. Fuqarolik huquqiy munosabat – bu turli sub’ektlar o’rtasida vujudga keluvchi va fuqarolik huquqi normalari bilan tartibga solinadigan ijtimoiy munosabatlardir. Fuqarolik huquqiy munosabat - fuqarolik huquqiy subyektlari o’rtasida tuziladigan, oldi-sotdi shartnomasi, ijara, qarz, kredit, sug’urta kabi shartnomalar tuzish orqali vujudga keladi. Fuqarolik huquqiy munosabat – ixtiyoriy ravishda amalga oshiriladi. Fuqarolik huquqiy munosabat ishtirokchilari – mulkiy mustaqillika ega bo’lishlari kerak. Fuqarolik huquqiy munosabatlarning vujudga kelishidagi hamda uing faoliyatidagi asosiy e’tibor sub’ektlar orqali amalga oshiriladi. Ushbu maqola fuqarolik huquqiy munosabat

ishtirokchilarining huquq va majburiyatlari hamda anashu munosabatda subyektlarning alohida tartibdagi huquqiy ma’qomini ifodalashga qaratilgan. Albatta, fuqarolik huquqiy munosabatlarning sub’ektlari haqida gap ketar ekan, buz uning tub mohiyatiga e’tibor qaratishimiz zarur. Fuqarolik huquqiy munosabat sub’ektlarning turlari asosan uch tani tashkil etadi. Bular: Jismoniy shaxslar, yuridik shaxslar hamda davlatdir. Bu uch turdagi sub’ektlar munosabatlarda ishtirokchi vazifasini amalga oshiradilar. Demak, sub’ektlarning ikkinchi nomi „Munosabat ishtirokchilari” deb ham ataladi. Fuqarolik huquqiy munosabat ishtirokchilarining turlari haqida a’lohida to’xtalib o’tamiz. Fuqarolik huquqiy munosabat ishtirokchilarining birinchi turi jismoniy shaxslar hisoblanadi. Fanda jismoniy shaxslarning uch turi: (fuqarolar, chet el fuqarolari va fuqaroligi yo’q shaxslar) ko’rsatiladi. Fuqaro – arabcha “Faqir” ya’ni kambag’al degan ma’noni bildiradi. Fuqaro – shaxsni ma’lum bir davlatga tegishli yokki mansubligini anglatuchi belgidir. Fuqarolar ushbu huquqiy munosabatlarda boshqa ishtirokchilar kabi teng huquqiy imkoniyatlardan foydalanadilar. Fuqarolar huquqiy munosabatlardagi asosiy ishtirokchilar hisoblanadilar. Fuqarolik huquqiy munosabatlardagi jismoniy shaxslarning ikkinchi turi bu – chet el fuqarolaridir. Chet el fuqarolari ham munosabatlarda ishtirokchi hisoblanib, ular qonunda belgilangan huquq va majburiyatlarni bajaradilar. Chet el fuqarolari fanda Ajnabi deb ham yuritiladi. Fuqarolik huquqiy munosabatlardagi jismoniy shaxslarning uchinchi turi bu – Fuqaroligi yo’q (apatirit) shaxslardir. Apatirit – degani “Bevatan”, “Vatanidan judo bo’lgan degan ma’nolarni anglatadi. Fuqaroligi yo’q shaxslar ham fuqarolik huquqiy munosabatlarida iqtisodiy va ijtimoiy sohaning turli jabhalarida teng huquqiy imkoniyatlarga egadirlar. Huquqiy munosabatlarning ikkinchi turi “Yuridik shaxslar” ham a’lohida o’rinni kasb etadi. Yuridik shaxs – o’z mulkiga xo’jalik yuritishda yoki operativ boshqaruvda alohida mol-mulkiga ega bo’lgan, ham o’z majburiyatlari yuzasidan ushbu mol-mulk bilan javob beradigan, o’z nomidan mulkiy va shaxsiy nomulkiy huquqlarga ega bo’la oladigan va ularning majburiyatlarini bajara oladigan, sudda da’vogar va javobgar bo’la oladigan tashkilotdir. Aynan ular huquqiy munosabatlardagi huquqiy shartnoma va bitimlar

tuzishdagi yetakchi rolni o'ynaydilar. Huquqiy adabiyotlarda yuridik shaxslarning ikki turi jihatidan farqlanadi. 1). Tijorat tashkilotlari; 2). Notijorat tashkilotlariga bo'linadi. Tijorat yuridik shaxs degani maqsadlari daromad topish bo'lgan tashkilotlar hisoblanadi. Notijorat tashkilotlari esa maqsadi daromad topish bo'lmagan, aksincha, jamiyat va davlatga ko'maklashadigan, yordam beradigan yuridik shaxslar nazarda tutiladi. Fuqarolik huquqiy munosabatlarda sub'ektlar ushbu munosabatga kirishlari uchun ularda fuqarolik muomala layoqati bo'lishi kerak. Fuqarolik muomala layoqati fuqarolik kodeksining 22-moddasiga ko'ra, "Fuqaroning o'z xarakatlari bilan fuqarolik huquqlariga ega bo'lishi va ularni amalga oshirishi, o'zi uchun fuqarolik burchlarini vujudga keltirishi va ularni bajarish layoqatiga aytiladi. To'liq muomala layoqati 18 yosh" deb belgilangan.

Davlat fuqarolik huquqiy munosabatlarining eng muhim sub'ekti hisoblanadi. Davlatda muomala layoqati degan tushuncha ishlatilmaydi. Chunki, davlat anashu ishtirokchilarning huquq va majburiyatlari ko'rsatilgan hujjatlarini chiqaradi. Davlat - jamiyat hayotining barcha sohalarida eng muhim ahamiyatga ega bo'lgan subyektdir. Davlatning Fuqarolik huquqiy munosabatlardagi xususiyatlari a) Fuqarolik huquqiy munosabat subyektlari amal qiladigan qonunlarni yaratadi, b) Fuqarolik huquqiy munosabatlar vujudga kelishi uchun asos bo'ladigan hujjatlar chiqaradi. Fuqarolik huquqiy munosabatlarda davlat nomidan davlat hokimiyati va boshqaruv organlari hamda maxsus vakil qilgan davlat organlari ishtirok etish huquqiga ega. Davlat bilan yuridik shaxs o'xshashligi ular muayyan tashkilot bo'lib, ichki tuzilishiga, tashkiliy birligiga, boshqaruv organlarining, fuqarolik muomalasida o'z nomidan ishtirok etish huquqiga ega. Shunday bo'lishiga qaramay davlat yuridik shaxs emas, bu narsani isbotlovchi narsa fanda IPSO JURE deyiladi

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki Fuqarolik huquqiy munosabatlarda sub'ektlarsiz munosabatni o'zi bo'lmasligini hamda davlat organlari va fuqarolar qanday qilib fuqarolik huquqiy munosabatlarga kirisha olishi haqida tasavvurlar va ko'nikmalar hosil qilish mumkin. Fuqarolik huquqiy munosabatlarni vujudga keltiradigan tushuncha bu yuridik faktdir. Yuridik fakt esa harakat va holatlar

natijasida vujudga keladi ekan. Ushbu munosabatlarda davlat manashu munosabatlar tartibga solinishi zarur boʻlgan huquqiy hujjatlar koʻrsatiladi. Sub’ekt fuqarolik huquqiy munosabatlarining doimiy ravishda eng muhim tarkibiy elementlaridan biri hisoblanib qolaveradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Topildiyev V.R., Jamalov N.K. “Fuqarolik huquqi” uslubiy qoʻllanma Toshkent “Mumtoz soʻz” 2014
2. R.Dj.Ruziyev, V.R.Topildiyev “FUQAROLIK HUQUQI” Umumiy Qism Choʻlpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi Toshkent — 2011
- 3 O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi 21.12.1995 LexUZ
4. Akbarali O‘g‘li, Satvoldiyev Fakhridin. “PROSPECTS FOR IMPROVING THE TECHNOLOGIES OF DEVELOPING LEGAL THINKING FOR SCHOOLCHILDREN (ON THE EXAMPLE OF THE PROVINCE OF NAMANGAN).” CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS 4.01 (2023): 94-97.
5. Akbarali O‘g‘li, Satvoldiyev Fakhridin. “Maktab o‘quvchilarining huquqiy tafakkurini shakllantirish huquqiy madaniyatni yuksaltirishning yetakchi bo‘g‘ini sifatida.” Ta’lim fidoyilari 13 (2022): 225-228.
6. R.Dj. RUZIYEV, V.R. TOPILDIYEV F U Q A R O L I K H U Q U Q I UMUMIY QISM Choʻlpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi Toshkent — 2011
- 7.w.w.w.ziyouz.com kutubxonasi
8. w.w.w.wikipedia.uz

YURIDIK SHAXSLARNING FILIALLARI VA VAKOLATXONALARI

Mashrapova Dilyora Madaminjon qizi

*Namangan davlat universiteti Yuridik fakultet Milliy g‘oya, ma’naviyat
asoslari va huquq ta’limi yo‘nalishi MIG-AU-21 guruh talabasi*

*Ilmiy rahbar: Namangan Davlat universiteti Fuqarolik jamiyati va huquq ta’limi
kafedrasi o‘qtuvchisi Sultonov Akmaljon*

Annotatsiya: Ushbu maqolada filiallar va vakolatxonalar ko'plab korxonalar va tashkilotlarning qonun hujjatlarida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ushbu tuzilmalar kompaniyalarga o'z faoliyatini kengaytirish, ularning aloqalarini kuchaytirish va bir nechta joylarda jismoniy ishtirok etish imkoniyatini taklif qiladi. Biz yuridik shaxslarning filiallari va vakolatxonalari tushunchasini, shu jumladan ularning ta'riflari, funktsiyalari va ularni yuritish bilan bog'liq huquqiy oqibatlarini o'rganamiz.

Kalit so'zlar: Yuridik shaxs, filiallar, vakolatxonalar, korxonalar, tashkilotlar, qonun, hujjatlar, savdo, marketing, mijozlar.

Yuridik shaxslarning filiallari va vakolatxonalari kompaniyalarning muhim kengaytmalari bo'lib, yangi bozorlarga, mijozlarga va resurslarga kengroq kirishni taklif qiladi. Bu sub'ektlar korxonalarning turli joylarda faoliyat yuritishiga imkon berishda muhim rol o'ynaydi va shu bilan ularning o'sishi va muvaffaqiyatiga hissa qo'shadi. Filiallar va vakolatxonalar yuridik shaxslar tomonidan asosiy xo'jalik faoliyatini kengaytirish sifatida tashkil etiladi. Filial odatda boshqa joyda, ko'pincha savdo, marketing va mijozlarga xizmat ko'rsatish kabi asosiy biznes funktsiyalarini bajarish qobiliyatiga ega bo'lgan to'liq huquqli biznes mavjudligini ifodalaydi. Boshqa tomondan, vakolatxonalar, birinchi navbatda, asosiy kompaniyaning mahsulot yoki xizmatlarini ilgari surish, bozorni o'rganish va bozorga kirish uchun tashkil etiladi. Vakolatxonalar odatda bevosita tijorat faoliyati bilan shug'ullanmaydi. Filial - bu asosiy ofisga ulangan, lekin boshqa hududda joylashgan alohida va alohida biznes joyi. U o'ziga xos to'liq biznes sifatida ishlaydi, xuddi shu faoliyatni amalga oshiradi va bosh kompaniya bilan bir xil xizmatlar yoki mahsulotlarni taklif qiladi. Fuqarolik kodeksida Vakolatxonalar va filiallar to'g'risida 47-moddasida shunday ta'kidlanganki Vakolatxona yuridik shaxsning u turgan erdan tashqarida joylashgan, yuridik shaxs manfaatlarini ifodalaydigan va ularni himoya qiladigan alohida bo'linmasidir. Filial yuridik shaxsning u turgan erdan tashqarida joylashgan hamda uning barcha vazifalarini yoki vazifalarining bir qismini, shu jumladan vakolatxona vazifalarini bajaradigan

alohida bo‘linmasidir. Agar qonunda boshqacha tartib belgilangan bo‘lmasa, vakolatxona va filiallar yuridik shaxs hisoblanmaydi. Ular o‘zlarini tashkil etgan yuridik shaxs tomonidan mol-mulk bilan ta‘minlanadilar hamda u tasdiqlagan nizomlar asosida ish olib boradilar. Vakolatxona va filiallarning rahbarlari yuridik shaxs tomonidan tayinlanadi hamda uning ishonchnomasi asosida ish olib boradi. Odatda, filial o‘z harakatlari uchun qonuniy javobgar bo‘ladi va u bosh kompaniyaning umumiy nazorati ostida ishlayotgan bo‘lsa-da, o‘z boshqaruv jamoasi va xodimlariga ega bo‘lishi mumkin. Boshqa tomondan, vakolatxona boshqa funktsiyani bajaradigan filialning qisqartirilgan versiyasidir. U, birinchi navbatda, asosiy kompaniyani vakillik qilishga va uning manfaatlarini ilgari surishga qaratilgan. Vakolatxonalar ko‘pincha marketing va reklama faoliyati, bozorni o‘rganish va aloqa ishlari bilan shug‘ullanadi, biroq ularga tijorat faoliyati bilan shug‘ullanish yoki to‘g‘ridan-to‘g‘ri sotishga ruxsat berilmaydi. Huquqiy nuqtai nazardan, filiallar va vakolatxonalar asosiy yuridik shaxsning ajralmas tarkibiy qismi sifatida qaraladi. Bu shuni anglatadiki, ular bosh kompaniyaning vakolati va mas‘uliyati ostida ishlaydi va bu shaxslar tomonidan yuzaga keladigan har qanday yuridik yoki moliyaviy majburiyatlar oxir-oqibat bosh kompaniyaga bog‘liq.

Ko‘pgina yurisdiksiyalarda filiallar yoki vakolatxonalar tashkil etish muayyan qonunchilik va me‘yoriy talablarga rioya qilishni talab qilishi mumkin. Masalan, ba’zi davlatlar filiallar yoki vakolatxonalar ochishga intilayotgan xorijiy yuridik shaxslarga hukumat yoki tegishli nazorat qiluvchi organlardan maxsus ruxsatnomalar yoki litsenziyalar olishlarini talab qilishi mumkin. Bundan tashqari, kompaniyalardan ushbu kengaytmalarni mahalliy biznesni ro‘yxatga oluvchi, soliq organlari va boshqa tegishli organlarda ro‘yxatdan o‘tkazish talab qilinishi mumkin. Shuni ta’kidlash kerakki, faoliyat yuritayotgan filiallar va vakolatxonalarining yuridik va soliq oqibatlari bir yurisdiksiyadan boshqasiga sezilarli darajada farq qilishi mumkin. Masalan, filiallar ko‘pincha soliq maqsadlarida bosh kompaniyaning bir qismi sifatida ko‘rib chiqiladi, vakolatxonalar esa ularning daromad olish qobiliyatida cheklovlarga ega bo‘lishi mumkin va turli soliq qoidalariga bo‘ysunishi mumkin. “Chet el investitsiyalari

to'g'risida" gi O'zbekiston Respublikasi qonunining 7-modtsasida ko'rsatilishicha, chet el investitsiyalari ishtirokidagi korxona ushbu Qonun talablariga rioya etgan xolda O'zbekiston Respublikasi hududida yuridik shaxs huquqiga ega bo'lgan sho'ba korxonalar, filiallar, shuningdek yuridik shaxs bo'lmagan vakolatxonalar va boshqa aloxdtsa bo'limlar ochishi mumkin.

Amaliy nuqtai nazardan, filiallar va vakolatxonalar yuridik shaxslarga ko'plab imtiyozlar berishi mumkin. Ushbu imtiyozlar bozorga kirishni kengaytirish, mijozlarga xizmat ko'rsatishni yaxshilash va yangi bozorlarda jismoniy ishtirok etish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Biroq, yuridik shaxslar filiallar yoki vakolatxonalarni tashkil etishdan oldin mahalliy qonunlar va qoidalarga muvofiqligini ta'minlash uchun huquqiy, tartibga solish va operatsion oqibatlarini diqqat bilan baholashlari kerak. Yangi joyda filial yoki vakolatxona tashkil etish yuridik shaxsga bir qancha imtiyozlarni berishi mumkin. Bu kompaniyalarga o'z izlarini kengaytirish va mijozlariga yaqinroq yordam ko'rsatish imkonini beradi, natijada xizmat ko'rsatish darajasini oshiradi. Bundan tashqari, filiallar yoki vakolatxonalar tashkil etish korxonalarga turli mintaqalarda yuzaga keladigan bozor imkoniyatlaridan foydalanish imkonini beradi. Ushbu kengayish yuridik shaxslarga kengroq iqtidorlar fondidan foydalanish, strategik hamkorlik va potentsial xarajatlarni tejash imkonini ham berishi mumkin. Ammo shuni yodda tutingki, filiallar va vakolatxonalarni tashkil etish muayyan me'yoriy va huquqiy tartib-qoidalarga rioya qilishni talab qiladi. Turli mamlakatlarda bunday tashkilotlarni tashkil etish va faoliyat yuritishini tartibga soluvchi turli qoidalar va talablar mavjud. Yuridik shaxslar valyuta nazorati, mehnat qonunchiligi va soliq majburiyatlari kabi masalalarni o'z ichiga olgan mahalliy qonunlarga rioya etilishini ta'minlash uchun tijorat, soliq va tartibga solish masalalarini ko'rib chiqishlari kerak. Yuridik shaxslar filiallar va vakolatxonalarni tashkil etish masalasini ko'rib chiqishda ular bilan bog'liq xarajatlarni va investitsiyalarning potentsial daromadlarini sinchkovlik bilan baholashlari kerak. Bunga operatsion xarajatlarni, yuridik to'lovlarni, muvofiqlik xarajatlarini va doimiy ma'muriy va qo'llab-quvvatlash xarajatlarini baholash kiradi.

Xulosa qilib aytganda, filiallar va vakolatxonalar yuridik shaxslarning muhim kengaytmalari bo'lib, biznesni kengaytirish, bozorda ishtirok etish va mijozlarni jalb qilishga yordam beradi. Biroq, bunday kengaytmalarning ishlashi ko'pincha kompaniyalar e'tiborga olishlari kerak bo'lgan huquqiy va me'yoriy fikrlar bilan birga keladi. Mahalliy qonunlar va qoidalarga rioya qilgan holda yangi bozorlarda o'z ishtirokini o'rnatishga intilayotgan yuridik shaxslar uchun faoliyat yuritayotgan filiallar va vakolatxonalarning huquqiy oqibatlarini tushunish juda muhimdir. Filiallar tashkil etish yoki vakolatxonalar tashkil etish o'z faoliyatini kengaytirish va mustahkamlashni maqsad qilgan yuridik shaxs uchun strategik qadam bo'lishi mumkin. Biroq, kompaniyalar mahalliy qoidalarga rioya qilishni ta'minlash va yuzaga kelishi mumkin bo'lgan imtiyozlar va muammolar haqida asosli qarorlar qabul qilish uchun sinchkovlik bilan tekshirish va professional maslahat olishlari juda muhimdir. Ehtiyotkorlik bilan mulohazalar va strategik rejalashtirish bilan filiallar va vakolatxonalar turli bozorlarda faoliyat yurituvchi yuridik shaxslarga o'sish va kengayish uchun katta imkoniyatlarni taqdim etishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING FUQAROLIK KODEKSI O'zbekiston Respublikasining 21.12.1995 y. 163-I-son va 29.08.1996 y. 256-I-son Qonunlari bilan tasdiqlangan O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining 29.08.1996 y. 257-I-son Qaroriga muvofiq 01.03.1997 y. e'tiboran amalga kiritilgan.
2. R.Dj.Ruziyev, V.R.Topildiyev “FUQAROLIK HUQUQI” Umumiy Qism Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi Toshkent — 2011
3. J.I.Yuldashev “FUQAROLIK HUQUQI” Toshkent — 2017
4. Akbarali o'g'li, Satvoldiyev Fakhridin. “PROSPECTS FOR IMPROVING THE TECHNOLOGIES OF DEVELOPING LEGAL THINKING FOR SCHOOLCHILDREN (ON THE EXAMPLE OF THE PROVINCE OF NAMANGAN).” CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS 4.01 (2023): 94-97.
5. Akbarali o'g'li, Satvoldiyev Fakhridin. “Maktab o'quvchilarining huquqiy

tafakkurini shakllantirish huquqiy madaniyatni yuksaltirishning yetakchi bo‘g‘ini sifatida.” Ta’lim fidoyilari 13 (2022): 225-228.

6. Topildiyev V.R., Jamalov N.K. “Fuqarolik huquqi” uslubiy qo‘llanma Toshkent “Mumtoz so‘z” 2014

DINIY BAG‘RIKENGLIK VA MILLATLARARO TOTUVLIK – BEBAHO TINCHLIGIMIZ GAROVI

Javoxir Yuldashev,

Namangan davlat pedagogika instituti Ilmiy tadqiqotlar, innovatsiyalar va ilmiy-pedagogik kadrlar tayyorlash bo‘limi boshlig‘i, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Annotatsiya. Ushbu maqolada mamlakatimizda millatlararo totuvlik, dinlar orasidagi bag‘rikenglik tamoyillari davlat siyosati darajasiga ko‘tarilganligi, bag‘rikenglik xislati xalqimizga xos bo‘lgan fazilatlardan biri ekanligi haqidagi fikr-mulohazalar o‘z aksini topgan.

Kalit so‘zlar: bag‘rikenglik, tolerantlik, muruvvat, jizya, ahli zimma.

Yurtimiz qadim asrlardan turli madaniyat, til, urf-odat, turmush tarziga ega bo‘lgan, xilmaxil dinlarga e‘tiqod qiluvchi va bir-biriga o‘xshash bo‘lmagan turli xalqlar, millatlar yashab kelayotgan zamindir. Davlatimiz rahbari Sh.Mirziyoyev ta’kidlaganlaridek, “Biz muqaddas dinimizni azaliy qadriyatlarimiz mujassamining ifodasi sifatida behad qadrlaymiz. Biz muqaddas dinimizni zo‘ravonlik va qon to‘kish bilan bir qatorga qo‘yadiganlarni qat’iy qoralaymiz va ular bilan hech qachon murosa qila olmaymiz. Islom dini bizni ezgulik va tinchlikka, asl insoniy fazilatlarni asrab-avaylashga da’vat etadi”. Mustaqillikning dastlabki yillaridanoq yurtimizda turli dinlarga mansub qadriyatlarni asrab-avaylashga, barcha fuqarolarga o‘z e‘tiqodini amalga oshirish uchun zarur sharoitlarni yaratib berishga, dinlar va millatlararo hamjihatlikni yanada mustahkamlashga, ular

o’rtasida qadimiy mushtarak an’analarni rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Konstitusiyamizda “O’zbekiston Respublikasida barcha fuqarolar bir xil huquq va erkinliklarga ega bo’lib, jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e’tiqodi, shaxsi va ijtimoiy mavqeidan qat’iy nazar qonun oldida tengdirlar”, – deb belgilab qo’yilganligi, ko’pmillatli xalqimiz o’rtasidagi totuvlik va hamjihatlikni yanada mustahkamlash uchun yaratilgan zamindir.

Mamlakatimizda millatlararo va konfessiyalararo totuvlikni ta’minlash uchun barcha huquqiy asoslar hamda zarur shart-sharoitlar yaratib berilgan. Bag’rikenglik madaniyatini shakllantirish va yanada mustahkamlash davlatimiz siyosatining ustuvor yo’nalishlaridan biriga aylandi. Bag’rikenglikdan asosiy ko’zlangan maqsad insoniyatni tinchlik va osoyishtalikni saqlashga undashdir. Hozirgi kunda O’zbekiston diniy bag’rikenglik va dinlararo muloqot borasida butun dunyoga namuna bo’lmoqda. Respublikamizda istiqomat qilayotgan fuqarolar qaysi dinga mansub bo’lishidan qat’iy nazar birgalikda, tinch va osoyishta sharoitda, yurtimiz ravnaqi uchun faoliyat yuritib kelmoqdalar. Yurtimizda vijdon erkinligiga doir qonun asoslari yanada takomillashtirildi. Bugungi kunda O’zbekistonda turli din vakillarining hech qanday to’siqlarsiz o’z dinlariga e’tiqod qilishlari uchun barcha sharoitlar yaratilgan.

Tarixdan shu narsa ma’lumki, qaysi jamiyat hayotida diniy bag’rikenglik tamoyillari o’z ifodasini topsa, o’sha jamiyatda o’zaro hurmat va samimiyat qaror topib, barcha insonlar tinch va osoyishta hayot kechiradilar. Tinchliksiz taraqqiyot va farovonlik bo’lmagani kabi, diniy bag’rikengliksiz tinchlik barqaror bo’lmaydi. Shuning uchun ham insoniyat Yer yuzida hayot kechirishni boshlagandan buyon bag’rikenglik tamoyillariga amal qilib yashashga ehtiyoj sezadi. O’rta Osiyo, xususan O’zbekiston hududi qadim asrlardan turli madaniyat, til, urf-odat, turmush tarziga ega bo’lgan, xilma-xil dinlarga e’tiqod qiluvchi, bir-biriga o’xshash bo’lmagan bir necha xalqlar yashagan o’lkadir. O’zbekistonning jo’g’rofiy nuqtai nazaridan muhim savdo yo’llari chorrahasida joylashgani, ko’plab davlatlar bilan iqtisodiy aloqalar qilgani yerli xalqlarning diniy va ma’naviy hayotiga, shuningdek, Movarounnahrda urf-odatlar ham o’zga yurtlar madaniyati rivojiga salmoqli ta’sir

ko’rsatgan. Bu esa o’ziga xos millatlararo hamjihatlik va diniy bag’rikenglikni shakllantirishdagi asosiy omillardan biri bo’lib xizmat qilgan. Haqiqatdan ham O’zbekiston zaminida qadim zamondan islom dini bilan bir qatorda boshqa din vakillari ham yonma-yon yashab, rivojlanib va bu jamiyatning ma’naviy yuksalishiga muayyan hissa qo’shdi.

Mana shunday diniy bag’rikenglik namunalarini yurtimizda yashab o’tgan buyuk ajdodlarimiz hayotida ham ko’plab ko’rishimiz mumkin. Ayrimlarini misol tariqasida keltiradigan bo’lsak, buyuk sarkarda Amir Temur bobomizning qo’shini tarkibida yahudiy va yana boshqa dinga mansub askarlarni ham xizmat qilishi yoki Sohibqironning o’g’illaridan Mironshoh o’sha paytdagi Fransiya, Ispaniya va Angliya kabi davlatlar bilan diplomatik aloqalar uchun mas’ul etib tayinlangani fikrimizning tasdig’idir. Hindiston xalqi bugungi kungacha Zahiriddin Muhammad Bobur va uning avlodlarini hurmat bilan yodga oladi. Sababi boburiylar davlatni diniy bag’rikenglik asosida boshqargan edilar. Dinlararo bag’rikenglik g’oyasi nafaqat dindorlarning, balki, butun jamiyat a’zolarining ezgulik yo’lidagi hamkorligini nazarda tutadi hamda tinchlik va barqarorlikning muhim sharti hisoblanadi. Azal-azaldan yurtimizning yirik shaharlarida masjid, cherkov va sinagogalar o’z ibodatchilariga emin-erkin xizmat ko’rsatib kelgani, tariximizning og’ir sinovli damlarida ham diniy asosda hech qanday mojaro kelib chiqmaganligi xalqimizning dinlararo bag’rikenglik borasida ulkan tajribaga ega ekanligidan dalolat beradi. Shu boisdan ham O’zbekistonda tom ma’noda diniy bag’rikenglikning yuksak an’analariga amal qilinayotgani jahon hamjamiyati tomonidan e’tirof etilmoqda. Yahudiylar jamoasining vakillaridan biri R. Beneman shu haqda to’xtalar ekan, Buxoroda dastlabki sinagoga VIII asrdayoq qurilganini, boshqa din vakillari bilan bir qatorda o’z dinlariga erkin e’tiqod qilish uchun o’sha paytdayoq yetarli shart-sharoit yaratib berilganini ta’kidlab, “O’rta asr Yevropasi va Vizantiya imperiyasida quvg’in qilingan yahudiylar, Markaziy Osiyoda boshqa dinlar bilan bir xil huquqqa ega edi”, – deb yozadi.

O’zbek xalqining bag’rikengligi turli e’tiqod va madaniyatlarga hurmat bilan qarashi millat va elat vakillari tomonidan chuqur samimiyat bilan e’tirof etilmoqda.

Hozirgi vaqtda yurtimizda 130 dan ortiq millat vakillari, 16 ta diniy konfessiya, 2200 dan ortiq diniy tashkilotlarning diniy bagʻrikenglik asoslariga rioya qilgan holda oʻzaro tinchtotuvlikda umrguzaronlik qilayotgani soʻzlarimizning yaqqol dalilidir. Demak, yuqoridagilardan maʼlum boʻladiki, jamiyatning rivojlanishi, tinch va osoyishta boʻlishi, totuvlik va hamjihatlik qaror topishi uchun insonlar oʻzaro mehr-oqibatli boʻlishi, kattalarni hurmat, kichiklarni izzat qilish, qarindoshchilik va qoʻshnichilik haqlariga rioya etish, oʻzga din vakillariga bagʻrikeng boʻlish kabi insoniy fazilatlarda namoyon boʻladi. Zero, millatlararo totuvlik, diniy bagʻrikenglik va hamjihatlik fuqarolik jamiyati rivojlanishining asosiy mezonlaridan biri boʻlib, ushbu tamoyillar yurtimiz taraqqiyoti va tinchligining garovidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning BMTning 72-sessiyasida soʻzlagan nutqidan.
2. Beneman R. Deyatelnost religioznych organizatsiy po ukrepleniyu mejreligioznogo soglas

BOSHLANGʻICH SINIF OʻQUVCHILARIDA MATEMATIK TASAVVURLARINI INTEGRATIV YONDASHUV SHAKLLANTIRISH MAZMUNI

M.M.Murodova

Turon zarmed universiteti “Maktabgacha ta’lim va sport” kafedrasi oʻqituvchisi

Annotasiya: mazkur maqolada boshlangʻich sinf oʻquvchilarida matematik tasavvurlarni rivojlantirish va fanlarning oʻzaro aloqadorligi haqida soʻz boradi. Maqolagi fikr- mulohazlar ta’lim olishga ishtiyoqi yuqori boʻlgan oʻquvchilarning bilim olishga fanning nozik nuqtalarini oʻrgatishda oʻtuvchilar uchun muhim manba sanaladi.

Tayanch atamalar: matematika, tasavvur, integrativ yondashuv, integrasiya, fanlarning mazmuni, aloqadorlik, muloqot, dars, tuzilish, afzallik, kamchilik, tafakkur, qarash.

THE CONTENT OF FORMING AN INTEGRATIVE APPROACH OF MATHEMATICAL IMAGINATION IN PRIMARY CLASS STUDENTS

M.M. Murodova

teacher of the "Pre-school education and sports" department of Turan Zarmed University

Annotation: *this article talks about the development of mathematical imagination in elementary school students and the interrelationship of sciences. Essay reviews are an important resource for students who are eager to learn the finer points of science.*

Basic terms: *mathematics, imagination, integrative approach, integration, content of sciences, connection, communication, lesson, structure, advantage, disadvantage, thinking, vision.*

СОДЕРЖАНИЕ ФОРМИРОВАНИЯ ИНТЕГРАТИВНОГО ПОДХОДА МАТЕМАТИЧЕСКОГО ВООБРАЖЕНИЯ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Муродова М.М.

преподаватель кафедры «Дошкольное воспитание и спорт» Университета Туран Зармед

Аннотация: *в данной статье говорится о развитии математического воображения у учащихся младших классов и взаимосвязи наук. Обзоры эссе — важный ресурс для студентов, которые хотят изучить тонкости науки.*

Основные условия: математика, воображение, интегративный подход, интеграция, содержание наук, связь, общение, урок, структура, преимущество, недостаток, мышление, видение.

Maktabgacha ta'limi tizimini rivojlantirish borasida olib borilayotgan keng ko'lamli islohotlar ta'limning yangi bosqichda boshlang'ich sinflar o'quvchilarining integrativ yondashuv yordamida matematik tasavvurlarini shakllantirish, ijodiy fikrlaydigan, xalqaro maydonda raqobatga kirisha oladigan barkamol shaxslar etib tarbiyalash, inson, uning hayoti, erkinligi, sha'ni va qadr-qimmatini oliy qadriyat hisoblanadigan insonparvar demokratik davlatni, ochiq va adolatli jamiyatni barpo etish borasida hozirgi va kelajak avlodlar oldidagi yuksak mas'uliyatimizni anglagan holda [1.3-b] innovatsion bilimlar va kasb-hunarlarni o'rganib, kelajakda fuqarolik jamiyaning munosib vakiliga aylanishi, yetuk mutaxassis bo'lishini davrning o'zi talab etmoqda. Zero, o'quvchilarimizni mukammal bilimlarni o'rganib, ilm-fan va texnikaning yutuqlaridan samarali foydalanib, keying hayoti davomida mehnat faoliyatiga egallagan bilimlaridan samarali natijalarga erishishiga ko'maklashadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida matematik tasavvurlarini shakllantirish integrativ yondashuv yordamida o'rganish zaruriyati, yo'zilgan ilmiy tadqiqotlarni o'rganish va qiyosiy tahlili, integrativ yondashuv asosida ta'lim-tarbiya, fanlararo aloqalarning ayrim jihatlari mashhur pedagoglar Ya. Komenskiy, D. Lokk, I. Gerbart, M. Pestalotssi, K. Ushinskiy R. Safarova, A. Musurmonov, P. Musayev, A. Ch. Choriyev, A. A. Salomov, B. Abdullayeva kabi o'zbek olimlari ham ilmiy-tadqiqot ishlarida nazariy-metodologik jihatdan tahlil qilish, I. Ya. Lerner, M. N. Skatkinlar matematik bilimlar asosida o'quv jarayonini faollashtirish, M. K. Ashirova matematikaning boshqa fanlar bilan fanlararo aloqadorligi xususiyatlari, A. M. Matyushkin, V. T. Kudryavtseva, L. S. Vigotskiy, B. G. Ananov, G. F. Fedoresning ilmiy tadqiqot ishlarda matematik ko'nikma va malakalarni fanlararo aloqadorlikda shakllantirishning psixologik shart-sharoitlari,

o‘quvchilarda bilishni takomillashtirishning qonuniyatlarini ilmiy jihatdan asoslangan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5712-sonli “O‘zbekiston Respublikasi Maktab ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”[3]gi farmonida, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining, PF-134-sonli, “2022-2026-yillarda Maktab ta’limini rivojlantirish bo‘yicha milliy dasturni tasdiqlash to‘g‘risida”[5]gi farmonida, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining F-22-sonli “Maktab ta’limi tizimini isloh qilish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”[4]gi farmoyishlarida ta’lim tizimini sifat va mahsuldorligini oshirishga alohida ahamiyat berilganligi bilan ahamiyatlidir.

Asosiy qism. Matematik tasavvurlarni shakllantirishning mazmuni integrativ yondashuvga qaratilgan ekan, albatta integratsiya, yondashuvlarning integrativ shakli, fanning o‘zaro aloqadorligi, qonuniyatlar, tamoyillar, fanning shart-sharoitlari, shakl, usul, metodlari mavzuni mazmunini ochib berishi lozim.

“Nazariy bilim, malakalar va amaliy ko‘nikmalar berishga, shuningdek ularning umumta’lim va kasbiy bilim, malaka hamda ko‘nikmalarini shakllantirishga, qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan tizimli jarayon”[2] o‘quvchilarning ilm olishining boshlang‘ich davrida integratsiya masalasi amaliyot uchun ham muhim va dolzarbdir. I-IV sinflarda integratsiyalash masalasi keyingi paytda bir qancha yondashishlarga ega. Pedagoglarning ikkitasi fanni bir darsga birlashtirib, uni bir pedagog tomonidan o‘tilishidan to integratsiyalangan kurslar tashkil etish, boshlang‘ich ta’lim mazmunini tubdan o‘zgartirishni ham taqozo etadi.

Integrativ yondashuv asosida tashkil etilgan ta’lim, innovatsion ta’lim jarayoning muhim kontseptual g‘oyalaridan biri sanaladi. Integratsiya—so‘zi lotincha —*integro*—tiklash, to‘ldirish, —*integer*—butun so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, integratsiya—ayrim bo‘laklarning yoki elementlarning bir-biriga qo‘shilishi, bir butunga aylanishi, yaxlitlanishidir[7.314-b].

Integrativ yondashuv turli fanlardan olingan bilimlar, ko‘nikma, malaka va tajribani hisobga olish, tayanish, integratsiya qilish, ona tilida kommunikativ,

kasbiy kommunikativ, ijtimoiy kompetentlikni baravar rivojlantirishni nazarda tutadi [6. 75-b].

Integratsiya fanlarning mexanik birlashishi emas, bu sintez yangi narsaning kelib chiqishi, kashfiyotdir. Alohida tizimlarning bog'lanishi va yagona bir yangi narsaning yaratilishidir.

Integrativ ta'lim —o'quvchilarning ong-tasavvurida bizni o'rab turgan dunyo haqida yanada to'liq va atroflicha keng tasavvur qilish imkoniyatini yaratadi. Bolalar o'z bilimlarini amaliyotda aniq va lo'nda, ravon ifoda erishgan muyassar bo'lishadi, chunki bu yondashuvda bilimlarning tub mohiyati keng ochib berish imkoniyati olamni bir butunlikda, bir-biriga bog'liq holda tasavvur qilish kabi tushunchalarni o'z ichiga oladi[7].

Integratsiya fanlararo aloqalarni, turli ta'lim dasturlari o'rtasidagi o'zaro aloqalarni o'rnatish orqali ta'lim mazmunining yaxlitligiga erishish jarayoni, natijasidir. Integrativ yondashuv asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoning mazmuni fanlararo aloqadorlikka asoslanadi. Shunday ekan, boshqa fanlar singari matematikani atrofimizni o'rab turgan dunyoni, tabiat va jamiyat hodisalarini o'rganadi. Masalan, o'lchov haqidagi fan predmetlarning shakli va o'lchamlari o'rganadi, uning boshqa xususiyatlari: massasi, rangi, qattiqligi va boshqalar inobatga olinmaydi, abstraktlanadi. Shuning uchun geometriyada «predmet» so'zi o'rniga «o'lchov shakli» deyiladi. Kema, nur, to'g'ri chiziq, burchak, kvadrat — geometrik figuralardir. Matematik tushunchalar ham abstraktlash natijasi «Son» va «kattalik» larda namoyon bo'ladi.

Atrof dunyo predmet va hodisalaridan miqdoriy va fazoviy xossa va munosabatlarni ajratish hamda ularni boshqa barcha xossalardan abstraktlash har qanday matematik obyektlar natijasidir. Demak, matematik obyektlar real holda mavjud emas, bizni o'rab turgan dunyoda geometrik figuralar, sonlar va hokazolar yo'q. Ularning barchasi jamiyatning tarixiy rivojlanish jarayonida kishilar ongi bilan yaratilgan va faqat kishilar tafakkurida hamda matematik ta'lim tashkil etuvchi belgi va simvollarda mavjud.

Matematik obye’ktlarni tashkil etishda mos predmetlarni ko’pgina xossalardan nafaqat abstraktlash, balki ularga hech qanday real predmet ega bo’lmagan xossalarni qo’shish hollari ham yuz beradi. Masalan, to’g’ri chiziq kabi matematik ob’yektda faqat real predmetlarning uzunliklari xossasigina emas, balki ikkala yo’nalishdagi cheksiz uzunliklarda namoyon bo’ladi.

Qadimgi Misr davlatida yer o’lchovchilar yerga ikkita qoziq qoqqanlar va ular orasiga arqon tortganlar. Biroq, kichik qoziqlar olish, arqon o’rnida esa ingichka ip olish mumkin. Buni yana ham aniqlashtirish nima uchun mumkin emasligi noaniq.

Moddiy jismlarning o’ziga xos xususiyatlari noaniqligi u yoki bu shartlar bilan bog’liq bo’lib, ularni geometrik yasashlarning o’zining mohiyatiga nisbatan tasodifiydir. Shuning uchun jismlarning shakli va o’lchamlari asosan cheksiz aniqlashtiriluvchi deb tasavvur sifatida qatnashadi. Bundan ideal geometrik figuralar haqidagi tasavvurlar hosil bo’ladi. Masalan, yog’ochdan ham, temirdan ham, boshqa narsadan ham yasalmagan uchburchak, ideal uchburchak sifatida qaralmoqda. Tasavvurlarning vujudga kelishi va qaror topishining birinchi sababi uzviy bog’langan ikkinchi sababi aniq mulohazalar predmetlarni talab qilishidan iborat. Xulosalar chiqarish, amaliy topshiriqlarni yechish uchun aniq qoida zarur. Aniq qoida esa aniq tushunchani talab etadi, shuningdek, aniq tushuncha aniq nazariyani talab etadi. Geometriyaning ideal tushunchalarining qaror topishining ikkinchi sababi mana shundan iborat. Hozir ham davom etayotgan geometrik tushunchalarni aniqlashtirish, matematik mulohazalar – ta’rif va teoremlarni aniqlashtirish bilan mustahkam bog’langan. Aniq ish uchun yaxshi aniq ish quroli zarur bo’lgani kabi, aniq nazariya, oqibat natijada, fan va texnikada qo’llash uchun zarur.

Aytilganlarga yana shuni qo’shimcha qilish mumkinki, moddiy dunyoning fazoviy shakli va miqdoriy munosabatlarni o’rgana borib, matematika nafaqat abstraktlashning turli usullaridan foydalanadi, balki abstraktlashning o’zi ko’p bosqichli jarayon sifatida qatnashadi. Matematikada faqat real predmetlarni o’rganish davomida paydo bo’lgan tushunchalargina emas, balki dastlabki

tushunchalar asosida vujudga kelgan tushunchalarning xossalari ham qaraladi. Masalan, oʻzgaruvchi tushunchasi konkret oʻzgaruvchi miqdor (kattalik)ning abstraksiyasidir, ya’ni abstraksiyadan abstraksiyadir.

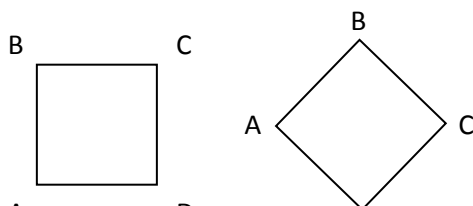
Matematika oʻzining rivojlanish davrida bir qancha bosqichlardan oʻtdi. U bu bosqichlarning har birida moddiy dunyoning turli-tuman shakli va miqdoriy munosabatlarini bilish va anglashning ma’lum usullarini yaratdi. Xususan, hozirgi vaqtda keng tarqalgan oʻrganishning matematik modellarini yasash metodi biror-bir majmuasi (toʻplami) ning matematik simvolikalar yordamida taqriban tavsiflanishidir. Matematika modellarni oʻrganish bilan birga, u real borliqning oʻzini ham oʻrganadi. Masalan, $u = kx$ funktsiyaning xossalari haqidagi bilimlar turli miqdorlar orasidagi: vaqt bilan toʻgʻri chiziqli tekis harakatdagi masofa orasidagi, buyum miqdori bilan narxi orasidagi va boshqa bogʻlanishlarning oʻziga xos xususnyatlarini tavsiflash imkonini beradi.

Umuman, matematikada abstraktlash uni bilishning turli sohalarida qoʻllash imkonini beradi, chunki u tabiatni bilish va texnikani yaratishning qudratli qurolidir.

Har qanday matematik ob’jekt ma’lum xossalarga ega. Masalan, kvadrat toʻrtta tomon, toʻrtta toʻgʻri burchak, teng diagonallarga ega.

Kvadratning boshqa xossalarini ham koʻrsatish mumkin.

Obyektning xossalari orasida uni boshqa ob’yektlardai ajratish uchun muhim va muhim boʻlmagan xossalari farq qilinadi. Agar xossa ob’jekt uchun oʻziga xos va bu xossasiz obyektning mavjud boʻlishi mumkin boʻlmasa, bu xossa obyekt uchun muhim xossa hisoblanadi. Muhim boʻlmagan xossa — bu shunday xossalarki, ularning boʻlmasligi obyektning mavjud boʻlishiga taʼsir etmaydi.

A Masalan, kvadratning aytib oʻtilgan xossalari muhim xossalardir, “ABCD kvadratning AD tomoni gorizontal holatda” xossa muhim xossa emas (agar ABCD

kvadrat burilsa (1-rasm), AD tomon boshqacha holatda joylashadi). Shuning uchun berilgan obyekt nimani anglatishini tushunib olish uchun uning muhim xossalarini bilish yetarli. Bunday holda **bu obyekt haqida “tushuncha mavjud”** deyishadi.

Obyektning barcha o‘zaro bog‘langan muhim xossalari to‘plami bu obyekt haqidagi **tushunchalar mazmuni** deyiladi.

Matematik obyektlar haqida gap borganda, odatda bitta termin (so‘z, nom) bilan ifodalanadigan (belgilanadigan) barcha obyektlar to‘plami ko‘zda tutiladi. Jumladan, kvadrat haqida gap borganda kvadrat bo‘lgan barcha geometrik figuralar ko‘zda tutiladi. Barcha kvadratlarni to‘plami kvadrat tushunchasi ko‘lamini (hajmini) tashkil etadi. Umuman tushunchaning hajmi – bu aynan bir termin bilan belgilanuvchi barcha obyektlar majmui (to‘plami) dir.

Shunday qilib, har qanday tushuncha termin, hajm va mazmun bilan xarakterlanadi.

Tushuncha hajmi va uning mazmuni orasida bog‘lanish mavjud: tushunchaning hajmi qancha “katta” bo‘lsa, uning mazmuni shuncha “kichik” bo‘ladi va aksincha, masalan “to‘g‘ri to‘rtburchakli” uchburchak tushunchasining hajmi “uchburchak” tushunchasining hajmidan “kichik”, chunki birinchi tushunchaning hajmiga hamma uchburchaklar kiravermaydi, faqat unga to‘g‘ri burchakli uchburchaklar kiradi. Biroq birinchi tushunchaning mazmuni ikkinchi tushunchaning mazmunidan “katta” to‘g‘ri burchakli uchburchak faqat barcha uchburchakning xossalarigagina ega bo‘lib qolmay, balki faqat to‘g‘ri burchakli uchburchaklarga xos bo‘lgan boshqa xossalarga ham ega.

Boshlang‘ich matematika kursi turli tuman matematik tushunchalarga bor. Masalan, o‘quvchilar birinchi sinfdayoq “raqam”, “son”, “qo‘shiluvchi”, “yig‘indi”, “kesma”, “kesmaning uzunligi” va boshqa ko‘pgina tushunchalar bilan tanishadilar. Ikkinchi sinfda bularga ko‘paytirish va bo‘lish bilan bog‘liq tushunchalar, uchinchi sinfda esa kasr, figuraning yuzi va boshqa tushunchalar qo‘shiladi.

Integrativ yondashuv bilan ta’lim tashkil etiladigan shakllari **integratsiyalashgan kurs, integratsiyalashgan dars** sanalib, ularning mazmini ko‘p qirrali bo‘lib, ularning mohiyati to‘g‘risidagi ma’lumotlar turli xil

ilmiy tushunchalar, kategoriyalar va yondashuvlarda ifodalanadigan sifat jihatidan yangi turdagi bilimlarning paydo bo'lishiga olib keladi.

Integratsiyalashgan darslarni tashkil etishda tegishli fanlar pedagoglarining ishtiroki psixologik muammoni hal qiladi. O'quvchilarni yangi ma'lumotlar blokiga osongina kiritish imkonini beradi, pedagogning umumiy va kasbiy madaniyati darajasining o'sishiga yordam beradi, global ta'lim nuqtai nazaridan maktab o'quvchilarining qadriyatlarga bo'lgan munosabatini shakllantirishga ham ko'maklashadi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich ta'limni integratsiyalash masalasiga keyingi paytda bir qancha yondashishlarni talab etib, darsni ikki fan pedagogi olib borishi yoki ikki fanni bir darsga birlashtirib, uni bir pedagog tomonidan o'tilishidan to integratsiyalangan kurslar tashkil etish, boshlang'ich ta'lim mazmunini tubdan o'zgartirishni ko'rsatmoqda. ham taqozo etadi.

Demak, matematik ob'ektlar real holda mavjud emas, bizni o'rab turgan dunyoda geometrik figuralar, sonlar va hokazolar yo'q. Ularning barchasi jamnyatning tarixiy rivojlanish jarayonida kishilar ongi bilan yaratilgan va faqat kishilar tafakkurida hamda matematik talim tashkil etuvchi belgi va simvollarda iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T.: O'zbekiston nashriyoti, 2023. 48-b.
2. O'zbekiston Respublikasining “Ta’lim to’g’risida”gi Qonuni. T: 2020. 23 sentyabr
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “O'zbekiston Respublikasi maktab ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi PF-5712-sonli Farmoni
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining, PF-134-sonli, “2022 — 2026-yillarda Maktab ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturni tasdiqlash to'g'risida”gi farmoni, 2022.11.05.

5. Mirziyoyev SH.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. 1-jild. – Toshkent: “O‘zbekiston” NMIU, 2017. – 592 b
6. Ashurbayeva R. Ta’lim tizimida integrativ yondashuvdan foydalanish // BuxDU ilmiy axboroti (ISSN 2181-6875).–Buxoro, 2019, № 4 (75)
7. Mavlonova R, Vohidova N va boshqalar. Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi, innovatsiya va integratsiyasi. O‘quv qo‘llanma. – T.: –Fan va texnologiyalar. 2013. 314-b
8. Murodova M. M. Boshlang‘ich sinflarda matematika fanini tabiatshunoslik fani bilan integrativ yondashuv asosida tashkil etish //pedagogs jurnali. – 2022. – T. 1. – №. 1. – C. 77-79.
9. Murodova M. M. Boshlang'ich sinflarda matematika fanini tabiatshunoslik fani bilan integrativ yondashuv asosida tashkil etish. 2022 20, May. <https://zenodo.org/records/6567419>
10. Murodova M. M. *Boshlang'ich sinflarda matematika fanini tabiatshunoslik fani bilan integrativ yondashuv asosida tashkil etilishi.* (2022). <https://www.pedagogs.uz>
11. Murodova M.M. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida integrativ yondashuv asosida darslarni tashkil etishning ahvoli // Экономика и социум. 2022. №12-1 (103). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/boshlang-ich-sinf-o-quvchilarida-integrativ-yondashuv-asosida-darslarni-tashkil-etishning-ahvoli> (дата обращения: 13.12.2023).
12. Ortiqov O. R. O‘qituvchi faoliyatida pedagogik deontologiya va kompetentlikning roli va ahamiyati //Scientific progress. – 2021. – T. 2. – №. 5. – C. 42-47.
13. Ortiqov O. Bo‘lajak o‘qituvchilarda mafkuraviy immunitetni rivojlantirish jarayonlarini takomillashtirishda umuminsoniy tarbiyaning o‘rni - Центр научных публикаций (buxdu. uz), 2021
14. Ortiqov.O.R. Oliy ta’lim muassasalarida ma’naviy-ma’rifiy ishlarning tashkil etilishi. Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук Том 3 № 10 2023.10.17

GLOBALLASHUV JARAYONIDA JAMIYAT HAYOTIDA MILLIY QADRIYATLAR VA MILLATLARARO TOTUVLIK MASALASI

Tursunov Ramziddin Abdixalil o’g’li

*Namangan davlat pedagogika instituti Iqtidorli talabalarning ilmiy tadqiqot
faoliyatini tashkil etish bo’limi boshlig’i*

Annotatsiya. Ushbu maqola hozirgi kunda jamiyat hayotida ro’y berayotgan o’zgarishlar, xususan globallashuv jarayoni, uning mazmun mohiyati, globallashuv sharoitida milliy qadriyatlar va millatlararo totuvlik masalasi, ma’naviyatga ehtiyoj hamda uning ahamiyati haqidagi fikr-mulohazalardan iborat

Kalit so’zlar: Globallashuv, milliy g’oya, ma’naviyat, internet, ijtimoiy tarmoq, messenger, ijtimoiy muhit

Biz hozirda XXI asrda, insoniyat ongi va dunyoqarashi shakllanishi shiddat bilan davom etayotgan, hayot suratlari butkul darajada o’zgargan davrda yashayapmiz. Bu davrda jamiyat hayotiga yangidan yangi texnika hamda texnologiyalar, turli xildagi ijtimoiy jarayon va hodisalar, biz bilmagan tushuncha hamda terminlar kirib kelmoqda. Bu o’zgarishlar bevosita, jamiyat hayotiga o’z ta’sirini ko’rsatmasdan qolmadi. Shunday hodisadan biri “Globallashuv” jarayonidir. Haqali savol tug’iladi, ho’sh globallashuv o’zi nima ? U qachon paydo bo’ldi? Uning mohiyati qanday?

“Globallashuv XX asrning 80-yillarida yalpi vujudga kelgan jarayon bo’lib, birinchi marta iqtisodiy sohada sodir bo’lgan o’zgarishlarni yuzaga keltirgan omil sifatida amerikalik olim T.Levittning 1983-yildagi “Garvard biznes review” jurnalida chop etilgan maqolasida qo’llanilgan. “Collins English” lug’atida (1998) globallashuv moliyaviy va sarmoya kirituvchi bozorlarga davlatlar va millatlarning o’zaro bog’lanmaganliklaridan foydalangan holda rivojlangan va tartibga solingan aloqalar orqali boshqarish imkoniyatini beradi, deb ta’kidlanadi”[1] Hozirgi kunda hayotimizning qay bir jabhasiga nazar solmaylik, undan yangi davr nafasi ufirib

turadi. Globallashuv hayotdagi barcha sohalarni qamrab oldi deb to’la ishonch bilan aytish mumkin. Shundan kelib chiqib aytadigan bo’lsak, hayot tarzining umumiyloshuvi, yagona madaniy muhitning vujudga kelishi va uning natijasida (albatta barcha emas, balki “ayrim” jihatlari) milliy-etnik jihatlarning unutilib, yo’qolishi globallashuvning harakterli jihati hisoblanadi. Uning mohiyatidan anglashiladigan ma’no mazmun, bu jamiyat uchun yagona va hech qanday individual va yoki ayrim ijtimoiy birlik, milliy hodisalarning bo’lishiga to’siq bo’ladigan jarayonlar sikli hisoblanadi. Ushbu jarayon yuzasidan ko’plab insonlar izlanish hamda tadqiqotlar olib borishgan. Jumladan, Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov o’zining “Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch” asarida bu jarayonga shunday ta’rif beradi: “Globallashuv jarayoni hayotimizga tobora tez va chuqur kirib kelayotganining asosiy omili va sababi xususida gapirganda shuni obyektiv tan olish kerak – bugungi kunda har qaysi davlatning taraqqiyoti va ravnaqi nafaqat yaqin va uzoq qo’shnilar, balki jahon miqyosida boshqa mintaq va hududlar bilan shunday chambarchas bog’lanib boryaptiki, biron mamlakatning bu jarayondan chetda turishi ijobiy natijalarga olib kelmasligini tushunish, anglash qiyin emas.

Shu ma’noda, globallashuv – bu avvalo hayot sur’atlarining beqiyos darajada tezlashuvi demakdir”[2]

Hozirgi sharoida globallashuv jarayonini biz huddiki quyoshning insonlarga sochayotgan serjilo nurlariga qiyos qilishimiz mumkin. Bu hayotda yashayotgan inson erta tongda uyqudan ko’z ochganda, ko’ziga quyosh nurlari jilvasi tushgani singari, globallashuv “havosi”ni ham sezmoqda. Usiz inson hayotini tasavvur etib bo’lmaydi go’yo. Uning asosiy targ’ibot vositasi sifatida biz hozirgi kunda tobora avj olib borayotgan internet va turli xildagi ijtimoiy tarmoqlar hamda messengerlarni ko’rishimiz mumkin. Xususan, “2018-yil yanvar oyida dunyo aholisining ijtimoiy tarmoqlar va internetdan foydalanishi bo’yicha statistikasi ishlab chiqildi. Unga ko’ra Yer yuzida aholi soni 7 mlrd 593 mln bo’lib, shuning 4 mlrd 21mln (53%) internetga ulangan, 3 mlrd 196 mln (42%) ijtimoiy tarmoqlarda faol ekanligi qayd etilgan”[3] Dunyo miqyosida axborot tarqatish va uni almashish borasida ijtimoiy

tarmoqlar hozirgi kunda juda keng tarqalgan tizim hisoblanadi. Unda kuniga dunyo miqyosida sodir bo'lgan millionlab jarayonlar yoritib boriladi.

“YEBIZMA biznes axborot tarmog'i tomonidan olib borilgan tahliliy-statistik so'rov natijalariga ko'ra, 2019-yilning birinchi choragi holatidagi dunyoning yetakchi ijtimoiy tarmoqlari o'ntaligi e'lon qilindi.

Reyting natijalariga ko'ra, foydalanuvchilar sonining ko'pligi bilan “Google Search” internet qidiruv xizmati dunyoning yetakchi internet tarmog'i deb e'lon qilindi. Tarmoqda millionlab odamlar tomonidan har kuni 3.5 millionga yaqin internet qidiruv ishlari amalga oshiriladi.

Youtube tarmog'ida kuniga 5 million foydalanuvchi tomonidan video ko'rish ishlari amalga oshiriladi. Foydalanuvchilar sonining hisobiga ko'ra, ushbu tarmoq reytingning ikkinchi pog'onasini egalladi.

Kuniga 1.5 million foydalanuvchiga ega bo'lgan Facebook tarmog'i reytingni uchinchi pog'onasini egalladi”[4]

Yuqorida ta'kidlab o'tilgan ma'lumotlarga e'tibor qaratadigan bo'lsak, ijtimoiy tarmoqlar va internet insonlar hayotining bir bo'lagiga aylanib qolganligini ko'rishimiz mumkin.

Endi bevosita asosiy masalaga nazar tashlaydigan bo'lsak, Rossiyalik faylasuf va yozuvchi A.Zinovev globallashuv jarayonida jahon ahlini befarq bo'lmaslikka chaqiradi. U “Aksiglobalizm vektorlari“ nomli anjumanda shunday degan edi: “Globallashuv - yangi jahon urushidir. U yangi tipdagi jahon urushi. Bu urushda tirik qolishning qarshilik ko'rsatishdan boshqa yo'lini ko'rmayapman. Faqat qarshilik!”[5]

Globallashuv jarayonlari barcha Sharq mamlakatlari qatori bizning yurtimizni ham chetlab o'tmadi. Uning o'zi bilan olib kelgan ko'plab yangiliklari insonlar uchun qulayliklar yaratdi. Ishlab chiqarish, sanoat, texnika-texnologiya va hokozo. Faqat milliy o'zbek mentaliteti bundan mustasno. Yer kurrasida har qanday millat va elat borki, u uzoq o'tmishda kichik bir jamoadan yagona millat holiga kelguniga qadar ulkan va mashaqqatli yo'lni bosib o'tadi. Shu yo'l davomida uning o'ziga xos an'ana va qadriyatlari, urf-odatlar shakllanib boradi. Huddi ana o'sha qadriyat va

an’analar bir millatni boshqa millatdan ajratuvchi, faqat shu millatga xos jihatlari hisoblanadi. Yuqorida ta’kidlab o’tganimizdek, umumiy va yagona madaniyatni, butun insonyat uchun bir xil hayot tarzini qaror toptirish sari borayotgan globallashuv jarayoni ana o’sha milliy xususiyatlarni butkul tanazzulga uchratadi, ko’p asrlik tarix va uzoq shakllangan an’analar, milliy ruh insonlar hayotini tark etadi.

Shunday bir jarayonda bizning jamiyatimizda eng katta ehtiyoj bu-milliy g’oya va ma’naviyatga ehtiyojdir. Biz uchun butun bir xalqni yagona maqsad yo’lida birlashtiruvchi, ezgu maqsadlarga yo’naltiruvchi, xalqimiz va millatimizni porloq kelajak sari boshlovchi, milliy qadryatlarimiz hamda uzoq yillar davomida sayqal topib hozirgi kunga qadar yetib kelgan an’analarimizdan vos kechmagan holda rivojlanishga chorlovchi milliy g’oyaga hamda har qanday tashqi kuchlar hamda muhit omillariga nisbatan o’zining “filtr” vazifasini bajaruvchisi bo’lgan, inson ruhiyati va dunyoqarashini belgilaydigan ma’naviyatga ehtiyoj yana ham kuchayib bormoqda. Jamiyat hayotida ularning o’rnini mustahkamlash dolzarb vazifa hisoblanadi. Xalqimiz ongiga Milliy g’oyamizning bosh tamoyillari bo’lgan yurt tinchligi, vatan ravnaqi, xalq farovonligi, komil inson, ijtimoiy hamkorlik, millatlararo totuvlik va diniy bag’rikenglik g’oyalarini singdirishimiz, ularda yoshligidan boshlab axloq va hallolik, mehr va muruvvat, insoniylik va adolat mezonlarini o’zida jamlagan ma’naviyat kurtaklarini shakllantirish lozim. Hozirda mamlakatimiz aholisi soni 34 milliondan oshgan bo’lsa, ularning 60% ini yoshlar tashkil etadi. Shundan kelib chiqadigan bo’lsak, eng yuqori e’tibor yoshlarga, ularning zamon talabiga mos va munosib ta’lim va tarbiya olishiga qaratilmog’i lozim. Shu o’rinda mamlakatimiz Prezidentining quyidagi fikrlari fikrimiz tasdig’i hisoblanadi deyish mumkin: “Agar jamiyat hayotining tanasi iqtisodiyot bo’lsa, uning joni va ruhi ma’naviyatdir. Biz yangi O’zbekistonni barpo etishga qaror qilgan ekanmiz, ikkita mustahkam ustunga tayanamiz. Birinchisi – bozor tamoyillariga asoslangan kuchli iqtisodiyot. Ikkinchisi – ajdodlarimizning boy merosi va milliy qadriyatlarga asoslangan kuchli ma’naviyat”[6]. Yuqoridagi fikr va mulohazalardan kelib chiqqan holda hozirgi sharoitda quyidagi yo’llardan

foydalanishimiz maqsadga muvofiq hisoblanadi: birinchidan, globallashtirish jarayonida o'zligimizni saqlab qolish uchun harakatni avvalo oiladan boshlash. Avvalo har bir inson, har bir yosh dastlabki tarbiyani hayotiy tushunchalarni oilasidan, o'z ota-onasidan oladi. Shunday dastlabki bosqichdanoq yosh avlodga milliy g'oyamizning tub mohiyatini o'rgatish, milliy an'analarga hurmat, ota-bobolar merosiga nisbatan faxr tuyg'ularini shakllantirib borish, ruhiyatini shakllantirishda ma'naviy tamoyillarga alohida ahamiyat berish lozim. Bu vazifani Vatan taqdiriga befarq bo'lmagan har bir ota-ona vijdonan ado etishlari shart. Shundagina oldimizga qo'ygan yuksak maqsadlarimizga erishamiz; Ikkinchidan, yoshlar ongiga milliy g'oyamiz va ma'naviyatimiz asosiy tushunchalarini singdirishda eng katta vosita bu ta'lim muassasalari hisoblanadi. Ularda milliy g'oya va ma'naviyatga oid fanlar hamda o'quv darslari sonini ko'paytirish, yoshlar ongida yod g'oyalarga qarshi mafkuraviy immunitetni hosil qilish va uni mustahkamlash dolzarb vazifa hisoblanadi. Bunda eng yuqori mas'uliyat o'qituvchi-pedagoglar zimmasiga yuklanadi. Avvalo, ularning o'zi yosh avlod ko'z o'ngida yuksak xulq-atvorga ega ma'naviyatli shaxs sifatida namuna bo'lishlari lozim; Uchinchidan, davlat muassasalari tizimi ayrim qismlarida milliylikimiz timsolini o'zida gavdalantirga milliy kiyimlar (misol uchun do'ppi) ni kiyish tartibini joriy qilish. Insonlar ongi-shuurida shu milliy kiyimga hurmat ruhini shakllantirish, ota-bobolardan meros-milliylik namunalarini asrab avaylash va ularni kelajak avlodga asl holicha yetkazish siz-u biz uchun eng mas'uliyatli va oliyjanob fazilatdir! Shu xususida mamlakatimiz Prezidenti Shavkat Mirziyoyev O'zbekistonda yangi Uyg'onish davri, ya'ni uchinchi Renessans poydevorini yaratish asosiy maqsad qilib belgilanganini ta'kidlab, bevosita: "Buyuk ajdodlarimizning betakror va noyob ilmiy-ma'naviy merosi biz uchun doimiy harakatdagi hayotiy dasturga aylanishi kerak"[7] deb aytganlari ham bejiz emas.

Hozirgi kunda hayotimizning qaysi jabhasiga nazar solmaylik, unda yoshlarning faol ishtirokini ko'rishimiz mumkin. Mamlakatimiz kelajagi bo'lgan yoshlarni milliy g'oyamiz, milliy an'alarimiz va yuksak ma'naviy fazilatlar ruhida tarbiyalash va ularga ta'lim berish kelajak uchun tashlangan dadil qadam bo'ladi.

Shu o’rinda mamlakatimiz Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ushbu fikrini keltiradigan bo’lsak: “Bizni hamisha o’ylantirib keladigan yana bir muhim masala – bu yoshlarning odob-axloqi, yurish-turishi, bir so’z bilan aytganda, dunyoqarashi bilan bog’liq. Bugun zamon shiddat bilan o’zgaryapti. Bu o’zgarishlarni hammadan ham ko’proq his etadigan kim – yoshlar. Mayli, yoshlar o’z davrining talablari bilan uyg’un bo’lsin. Lekin ayni paytda o’zligini ham unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulug’ zotlarning avlodimiz, degan da’vat ularning qalbida doimo aks-sado berib, o’zligiga sodiq qolishga undab tursin. Bunga nimaning hisobidan erishamiz ? Tarbiya, tarbiya va faqat tarbiya hisobidan”[8] Xulosa o’rnida aytadigan bo’lsak, biz xalqimiz ongini milliy g’oyamiz, ma’naviyatimiz va ma’rifatimiz ruhida tarbiya qiladigan bo’lsak, hech qanday yod unsurlar, hoh u diniy ekstrimizm bo’lsin, hoh globallashuv, hoh “ommaviy madaniyat” bo’lsin uning fikrini, dunyoqarashini o’zgartira olmaydi. Bu biz yashab turgan XXI asr talabidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Globallashuv jarayonida inson omili. Shaxboz Zaripov.
2. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch . Islom Karimov. Toshkent “Ma’naviyat” 2008. 111-bet.
3. Texnologiya, ijtimoiy tarmoqlar. 09.02.2018. Xabar.uz
4. Dunyoning yetakchi ijtimoiy tarmoqlari. 2019. Gis.uz
5. Sh.Mirziyoyev. Ma’naviy-ma’rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish, bu borada davlat va jamoat tashkilotlarining hamkorligini kuchaytirish masalalari bo’yicha videoselektor yig’ilishidagi nutqidan. 19.01.2021
6. Sh. Mirziyoyevning Xalqaro kongress markazida 1-oktabr – O’qituvchi va murabbiylar kuniga bag’ishlangan tantanali marosimda so’zlagan nutqidan. Toshkent 2020.
7. O’zA. Sh.Mirziyoyevning 2017-yil 15-iyun Toshkentda bo’lib o’tgan “Ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash, muqaddas dinimizning sofligini asrash – davr talabi” mavzusidagi anjumanda so’zlagan nutqi.

**ПАРАЛИМПИЯ СПОРТ ТУРЛАРИ БЎЙИЧА МАШҒУЛОТЛАРНИ
КИНЕМАТИК КЎРСАТКИЧЛАРИ БЎЙИЧА ПЕДАГОГИК НАЗОРАТ
ҚИЛИШ УСЛУБИЯТИ**

Миржамолов Мехриддин Хайриддинович

Жисмоний тарбия ва спорт илмий тадқиқотлар институти директори

педагогика фанлари доктори (DSc), доцент

e-mail: mekhriddin.mirjamolov16.ru Тел: +99895 774-62-61

Аннотация. Ушбу мақолада паралимпия спорт мусобақаларига кинематик кўрсаткичлар бўйича спортчининг ҳаракатланиш имконияти ҳамда тайёргарликнинг кейинги босқичлари учун ушбу даврнинг моҳияти очиб берилган. Соҳа олимларини асосий мақсадларидан бири қисқа муддатда катта самара берадиган восита ва усуллари машғулот жараёнига киритишдан иборат. Ушбу тадқиқот натижалари параспортчилар тайёргарлигининг ҳар бир босқичи учун танлаб йўналтирилаётган юкламалар ҳажми ва шиддати ушбу юкламаларни бажариш учун танланган услубиятнинг кинематик таҳлиллар бўйича натижавий имкониятлари очиб берилган.

Таянч сўз ва иборалар. Кинематик имкониятлар, спортчиларни нозологик ҳолати, циклик спорт турлари, гавда ҳолатини ўзгариши, тезлашиш имконияти, мушакнинг тортишиш кучи.

**КИНЕМАТИЧЕСКОЕ НАБЛЮДЕНИЕ ЗА ТРЕНИРОВКАМИ ПО
ПАРАЛИМПИЙСКИМ ВИДАМ СПОРТА**

Мирджамолов Мехриддин Хайриддинович

Научно-исследовательский институт физической культуры и спорта, доктор

педагогических наук (DSc), доцент

Телефон: 99 400-63-50 e-mail: mekhriddin.mirjamolov16.ru

Аннотация. В данной статье раскрываются возможности движения спортсмена по кинематическим показателям к паралимпийским спортивным соревнованиям, а также сущность этого периода для последующих этапов подготовки. Одна из главных целей ученых-полевиков – внедрить в процесс обучения инструменты и методы, которые дадут отличные результаты за короткий период времени. Результаты настоящего исследования раскрывают результаты кинематического анализа выбранного способа выполнения этих нагрузок, величины и интенсивности нагрузок, которые выбираются для каждого этапа подготовки параспортсменов.

Ключевые слова и фразы. Кинематические возможности, нозологическое состояние спортсменов, циклические виды спорта, изменение положения тела, способность к ускорению, мышечная гравитация.

METHODOLOGY FOR PEDAGOGICAL CONTROL OF TRAINING IN PARALYMPIC SPORTS BY KINEMATIC INDICATORS

Mirjamolov Mekhriddin Khairiddinovich

Institute of physical education and sports scientific research

doctor of Pedagogical Sciences (DSc), associate professor

Tel: 99 400-63-50 e-mail: mekhriddin.mirjamolov16.ru

Annotation. This article discusses the kinematic and psychophysiological features of the preparation of athletes-reservists for Paralympic sports competitions, reveals the possibility of movement of an athlete for a transitional period after the competition and the essence of this period for the next stages of preparation. One of the main goals of field scientists is to introduce tools and methods into the educational process that will give excellent results in a short period of time. The results of this study reveal the results of the kinematic analysis of the chosen method

of performing these loads, the magnitude and intensity of the loads, which are selected for each stage of the preparation of para-athletes.

Key words: *Kinematic possibilities, volume and intensity of loads, nosological state of athletes, cyclicity of sports activities, changes in body position, acceleration ability, muscle gravity.*

Ўзбекистон Республикаси Президентининг ислохотларни янги босқичини бошлаб берган Ҳаракатлар стратегияси ва паралимпия соҳасини ривожлантиришга доир фармон ҳамда қарорлари мазкур тадқиқот ишининг методологик асоси бўлиб хизмат қилади.

Спорт машғулотларининг ногирон ва имконияти чекланган шахсларни ҳаёт фаолиятига ижтимоийлашувини тезлаштириш масалалари бўйича В.Б.Арипова, Л.Б.Собирова, ногиронликни маълум турида спорт машғулотларига мослашиш назарияси бўйича Э.А.Ўринбоев, Н.К.Светличная, Ф.М.Муродов, паралимпия спортида юқори натижаларни қайд этиш бўйича Ш.А.Абдиев, З.Х.Палибаева ва бошқа мутахассислар томонидан соҳага оид турли концептуал изланишлар олиб борилган.

Илмий нуқтаий назардан, ҳар қандай ҳаракат, маълум бир маънода мушакларнинг кўзғалиши ва бўшашишини бирлигини натижаси ҳисобланади. Шунинг учун, кўзғалиш ҳаракатларни муваффақиятли бажариш учун канчалик зарур бўлса, муайян мушакларни керакли вақтда бўшаштириш ҳам шунчалик зарурдир.

Пара енгил атлетиканинг улоқтириш турларига, ҳаракат координацияси нисбатан барқарор бўлган спортчилар ва тезкор-куч потенциали юқори бўлган спортчилар сараланади. Албатта, бундай саралаш имконияти спорт турининг конкрет ихтисослиги билан яқиндан боғлиқ. Ациклик спорт турларидаги малакали параспортчиларнинг энг юқори натижалари мусобақалар даврига тўғри келади, яъни 37.1 см.ни ташкил қилади. Кучланиш даражаси ҳам мусобақа даврида 1.29 (N) ни, таъсир кучи мусобақа даврида ўртача 1.61-1.64 (W) ни ташкил қилган. Концентратик кучнинг ўртача тезлиги тайёргарлик

босқичининг якунидан бошлаб то ўтиш даврининг биринчи босқичига қадар барқарор ҳолатда қолганлигини кўриш мумкин.

1-жадвал

Ациклик спорт турларида (параенгил атлетиканинг улоқтириш) бир кўл нозологияси бўйича йиллик тайёргарлик кўрсаткичлари (n=8)

Асосий кўрсаткичлар	Мусобақа олди тайёргарлик даври			Мусобақа даври		Ўтиш даври	
Сакраш баландлиги (см)	32,8	33,4	35,8	37,1	36,8	36,4	35,9
Кучланиш даражаси (N)	0,57	0,59	1,27	1,29	1,28	1,27	1,19
Таъсир кучи (W)	0,93	0,89	1,53	1,64	1,61	1,6	1,58
Максимал концентратция кучи (KW)	3,16	3,48	5,18	5,37	5,32	5,24	5,26
Ўртача тезликдаги концентратик куч (м/с)	1,64	1,57	1,41	1,38	1,39	1,37	1,43
Юқорига сакраш тезлиги (м/с)	2,96	2,90	2,84	2,81	2,84	2,81	2,80
Учиш тезлиги (м/с)	2,95	2,91	2,85	2,82	2,83	2,83	2,82

Юқорига сакрашнинг чўққи тезлиги (м/с) тренировка босқичининг бошида ва ҳамда ўтиш босқичининг бошланишида қайд қилинган. Фазодаги учиш тезлиги тайёргарлик босқичининг бошида ва ўтиш босқичининг якунида энг барқарор кўрсаткичга 2.82 (м/с) эга бўлди.

Спортнинг циклик ва ациклик турларидаги мушакнинг кучланишини турли сабабларига кўра учта гуруҳга ажратиш мумкин:

А) ҳаракатсиз пайтдаги мушакларнинг ортиқча кучланиши (кучланиш ёки тоник кучланиш деб аталадиган гипермиятония);

Б) бўшашиш тезлигининг етарли бўлмаслиги, бунинг оқибатида, тез ҳаракатланиш пайтида мушак бўшашиб улгурмайди (тезкор кучланиш);

В) етарлича ривожланмаган координацион ҳаракат натижасида мушакни бўшашиш фазасидаги ортикча қўзғалиши (координацион кучланиш).

Физиологиядан маълумки, ҳатто кўриниб турган ҳаракат фаоллиги бўлмаганда ҳам мушакда енгил кучланиш (тонусли) юзага келади. Бунинг сабаби, биринчидан, мушак доимий чўзилиш хусусиятига эга эканлиги билан изоҳланса, бошқа тарафдан, мушакка деярли ҳар доим эфферент импульслар келиб туради. Бу импульслар кучсиз бўлишига қарамасдан, қўзғалишнинг мавжудлиги тўғрисида далолат беради.

2-жадвал

Туғма бир оёқ нозологиясида циклик ва ациклик турларда (пара велоспорт ва пара қиличбозлик) асосий ҳаракат фаоллигининг йиллик тайёргарлик кўрсаткичлари (n=7)

Асосий курсаткичлар	Мусобақаолди тайёргарлик даври			Мусобақа даври		Ўтиш даври	
Сакраш балаңдлиги (см)	16,7	18,6	17,4	19,7	20,6	19,6	19,4
Кучланиш даражаси (N)	0,53	0,51	0,55	0,39	0,55	0,59	0,47
Таъсир кучи (W)	0,62	0,60	0,64	0,56	0,79	0,65	0,63
Максимал концентрация кучи (KW)	1,73	1,70	1,82	1,55	1,67	1,95	1,68
Ўртача тезликдаги концентратик куч (м/с)	1,08	1,07	1,09	1,13	1,08	1,11	1,12
Юқорига сакраш	2,24	2,19	2,33	2,30	2,10	2,40	2,33

тезлиги (м/с)							
Учиш тезлиги (м/с)	2,25	2,18	2,32	2,31	2,11	2,39	2,34

Ациклик турлар бўйича бир оёқ нозологияси бўйича асосан паракиличбозлик билан шуғулланувчи кизларда сакраш баландлиги тренировка босқичи давомида аста-секин ортганлигини кўриш мумкин. Натижаларнинг динамик кўрсаткичлари, ушбу спортчиларнинг кундалик фаолиятида оёқлари мушакларини ривожлантириш билан боғлиқ бўлган махсус тренировкаларни доимий тарзда ўтказилишини кўрсатади. Сакраш баландлиги тренировка босқичининг турли даврларида тўлқинсимон динамикага эга бўлган, лекин мусобақалар пайтига келиб, ушбу кўрсаткичлар барқарор ҳолатда қолган. Мусобақалар вақтидаги энг юқори сакраш баландлиги 20.6 см.ни энг ташкил қилган. Ўтиш даврида асосий натижаларни сақлаб қилиниши, мусобақалардан кейин тренировка режимини тўғри ташкил қилиниши билан боғлиқ эканлиги кўрсатилган. Бу, кучланиш даражаси ўтиш даврининг дастлабки босқичида 0.59 (N) ни ташкил қилганлиги билан тушунтирилади, лекин сакраш баландлиги бўйича асосий натижага нисбатан юқори кўрсаткични сақлаб қолган. Таъсир кучи ҳам аҳамиятли ҳисобланади, чунки мусобақа шароитида энг юқори натижага нисбатан пропорционал даражада 0.79 (W) амалга оширилган. Концентрация кучининг максимал кўрсаткичи 1.82 (KW) тренировка босқичини якуний даврига тўғри келган. Тўпланган кучнинг индекси ўртача тезлик пайтида 1.13 (м/с) ни ташкил қилган. Энг асосийси, юқорига сапчиш тезлиги ўтиш босқичига мос келмоқда. Ушбу кўрсаткич 2.40 (м/с)ни ташкил қилган. Юқорига сакраш тезлигини қанчалик юқори бўлиши спортчиларни мусобақаларда ғалаба қозониши учун асосий кўрсаткичларидан бири ҳисобланади. Ушбу натижанинг юқори кўрсаткичини ўтиш босқичида юзага келиши, иштирокчиларни мусобақа вақтидаги психологик босим таъсиридан чиқиб кета олмаганлиги тўғрисида далолат беради. Фазода учуш тезлиги сакраш баландлигини энг юқори

нуктасига мос келади. Бу кўрсаткич, мусобақа босқичида 2.11 (м/с)ни ташкил қилган.

Хулоса ўрнида шуни айтиш жоизки, мазкур тадқиқот натижалари, параспортчилар тайёргарлигининг ҳар бир босқичи учун танланадиган юкламаларнинг ҳажми ва жадаллигини, ушбу юкламаларни бажариш учун танланган услубиятнинг натижа келтирувчи имкониятлари яққол тушунарли эмаслигини, ёки айрим босқичларда тренировка воситаларини алмаштирилишини, ёки танланган машғулот режимида спортчини тренировкани танланган режимидаги ҳолатини маълумлигини кўрсатади, бу, ўзгартиришлар киритилишини зарурлигини кўрсатади.

Параспортчиларни ациклик спорт турлари бўйича индивидуал натижаларини таҳлилига кўра, бир оёқ кучли нозология ҳолатида тайёргарликни бошида баландликка сакраш кўрсаткичи 15.3 см.ни, учинчи ва тўртинчи мезоциклдан сўнг – 16.8-17.2 см.ни ташкил қилган. Концентрик кучнинг максимал кўрсаткичи турли босқичларда 1.52 дан то 1.70 сек. оралиғида қайд қилинган. Юқорига сакраш тезлиги 2.19 м/с.ни ташкил қилган, бу мусобақа кўрсаткичига яқин натижа, учинч тезлиги – 2.18 м/с даражада қайд қилинган. Параспорт турларида юқори натижаларга эришиш учун кўпинча максимал тезлик эмас, балки спортчининг нозологияси ва тайёргарлик ҳолатидан келиб чиқадиган концентратик куч кўрсаткичи муҳим аҳамият касб этади.

Туғма бир оёқ нозологияси пайтида циклик ва ациклик турлар бўйича (паравелоспорт ва парақиличбозлик) йиллик тренировка кўрсаткичларини таҳлили шуни кўрсатдики, юқорига сакраш баландлиги мусобақаолди тайёргарлик босқичида тўлқинсимон тавсифга эга, энг юқори натижа эса – мусобақа даврига (20.6 см) тўғри келади. Асосий натижалар (19.5 см) ўтиш босқичида ҳам сақланиб қолганлиги кузатилади. Тадқиқотларда олинган натижалар, бу кўрсаткичлар тренировка режимини ўзгартириш билан бир қаторда мусобақалардан кейин тўғри ташкил қилинганлигини тасдиқлайди.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Абдиев Ш.А. Таянч-харакат аппарати шикастланган юкори малакали улоктирувчиларнинг спорт машғулотларини оптималлаштириш. PhD диссертация Чирчиқ 2022 йил 55-63б.
2. Арипова В.Б., Адаптив жисмоний тарбиянинг концептуал соҳасининг илмий методик йўналишлари. Магистирлик диссертация Тошкент 2012 йил. 56-57б.
3. Собирова Л.Б. Бошланғич синф ўқувчиларининг қадди-қомат бузилишини олдини олишда махсус жисмоний машқлар мажмуидан фойдаланиш самарадорлиги. PhD диссертация Чирчиқ 2020 йил 64-76б.
4. Ўринбоев Э.А. Адаптив жисмоний тарбия ва спорт. Ўқув қўлланма Чирчиқ 2020 йил. 75-85б.
5. Светличная Н.К. Адаптивная физическая культура и спорт. Учебник “O’zkitob savdo nashriyot matbaa ijodiy uyi” Тошкент 2021 йил. – Т.124-141с.
6. Палибаева З.Х. Паралимпия спортга янги технологиялар асосида адаптив-соғломлаштирувчи методларни ўзлаштириш ва жорий қилиш. PhD диссертация Чирчиқ 2022 йил 86-94б.

ФАРҒОНА ВИЛОЯТИДАГИ ЖАДИД МАКТАБЛАРИ ФАОЛИЯТИГА ДОИР ЯНГИ МАЪЛУМОТЛАР

(“Таржимон” газетаси материаллари асосида)

Исоқбоев Алишер Аҳмаджонович

Наманган давлат педагогика институти биринчи проректори,

тарих фанлари номзоди, доцент

e-mail. aliakbar2004@mail.ru, Тел. +99897 729 61 00

Аннотация. Ушбу мақолада, илк бор XIX аср охири – XX аср бошларида Фарғона вилоятидаги жадид мактабларининг фаолиятига доир янги маълумотлар “Таржимон” газетаси материаллари асосида илмий жамоатчилик эътиборига ҳавола этилмоқда. Мақола учун “Таржимон”

газетасига Туркистон зиёлилари томонидан юборилган хатлар ва И.Гаспринскийнинг Туркистондаги жади́д мактаблари ҳақидаги мақолалари асосий манба вазифасини ўтаган.

Калит сўзлар: “Таржимон” газетаси, Фаргона вилояти, жади́д мактаблари, имтиҳон, Охунзода Абдулрауф Шаҳидуллин, Исҳоқхон Ибрat, Салоҳиддин Мазитов, Шокир Мухторов, Наманган, Қўқон, “Мактаби Исҳоқия”, “Қишлоқи”.

НОВОЕ СВЕДЕНИЕ О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ДЖАДИДСКИХ ШКОЛ В ФЕРГАНСКОЙ ОБЛАСТИ

(по материалам газеты «Терджиман»)

Исоқбоев Алишер Ахмаджонович

*первый проректор Наманганского государственного педагогического
института, кандидат исторических наук, доцент
e-mail. aliakbar2004@mail.ru Тел. +99897 729 61 00*

Аннотация. В данной статье впервые доведены до сведения научной общественности новая информация о деятельности джадидских школ Ферганской области в конце XIX - начале XX века на основе материалов газеты “Терджиман”. Основными источниками для статьи послужили письмам интеллигенции Туркестана в газету «Терджиман» и статьи И. Гаспринского о джадидских школах Туркестана.

Ключевые слова: Газета «Терджиман», Ферганская область, джадидские школы, экзамен, Охунзода Абдулрауф Шахидуллин, Исхакхан Ибрat, Салахиддин Мазитов, Шакир Мухтаров, Наманган, Коканд, «Мактаби Исҳоқия», «Сельский житель».

NEW INFORMATION ON THE ACTIVITIES OF JADID SCHOOLS IN FERGANA REGION

(according to the newspaper "Tarjiman")

Isokboev Alisher Ahmadjonovich

*First Vice-Rector of the Namangan State Pedagogical Institute, Candidate of
Historical Sciences, Associate Professor*

email address. aliakbar2004@mail.ru Phone number: +99897 729 61 00

Annotation. *In this article, for the first time, new information about the activities of djadid (modern) schools in the region of Fergana in the late 19th - early 20th centuries was brought to the attention of the scientific community based on the materials of the newspaper "Tarjiman" (Translator). The main sources for the article were the messages of the intelligentsia of Turkestan to the newspaper "Tarjiman" along with the articles by I. Gasprinsky about the djadid schools of Turkestan.*

Keywords: *Newspaper "Tarjiman", Fergana region, Jadid schools, exam, Okhonzada Abdulrauf Shahidullin, Iskhakhan Ibrat, Salakhiddin Mazitov, Shakir Mukhtarov, Namangan, Kokand, "Maktabi Iskhokia" (Schools of Iskhokia), "Villager".*

“Таржимон” газетаси 1883-1917 йилларда Боғчасаройда нашр этилган бўлиб, унинг асосчиси машҳур маърифатпарвар, турк-мусулмон оламининг “учинчи муаллими” Исмоилбек Гаспринский (1851-1914) ҳисобланади. “Таржимон” газетаси Россия империясидаги турк-мусулмон халқларини маърифат тарқатувчиси сифатида, дастлабки йилларда ҳафтада 1 марта, 1903 йилдан 2 марта, 1905 йилдан 3 марта чоп этилган бўлса, 1912 йилдан бошлаб эса кундалик газетага айланган.

“Таржимон” газетасини таҳлил қилиш асносида шунга ишонч ҳосил қилиш мумкинки, унинг саҳифаларида Туркистон тарихи, иқтисодиёти, маданияти ва маорифи масалаларига кенг ўрин ажратилган. Шунингдек, туркистонлик тараққийпарварлар ҳам “Таржимон” газетаси билан мустаҳкам

хамкорликни йўлга қўйган бўлиб, улар томонидан юборилган мақолалар газетада мунтазам чоп этиб борилган.

Мазкур мақолада “Таржимон” газетаси саҳифаларида чоп этилган Фарғона вилоятидаги янги усул мактаблари фаолиятига доир муҳим мақолалар таҳлил қилинади.

“Таржимон” газетасида қайд қилинишига кўра, Қўқон шаҳридаги дастлабки жаҳид мактабига 1893 йилда асос солинган. Қўқон шаҳридан “Таржимон” газетасига Хусайн Мирзо Тўқожиев томонидан юборилган мактубда *“... ерли нўғой муллолариндан Шарафиддин афанди Абдулнофи ўғли усул жаҳид узра дарс бермая мубошарат қилди. Шаҳримизда бу биринчи тажрибадир. Иншоаллоҳ соир ерларда ўлдиги каби оз вақтда ривож бўлур”*, - дея қайд қилинган. Мазкур янги усул мактаби кейинчалик ривож топиб кетмаган ва машҳур бўлмаган бўлса-да, лекин Фарғона вилоятидаги илк янги усул мактаби сифатида тарихда қолган.

“Таржимон” газетасида Андижон шаҳрида ташкил этилган янги усул мактабида 1900 йил июнда бўлиб ўтган имтиҳон ва унда оз вақтда кўп нарса ўрганган ўқувчилар ҳақидаги қизиқарли маълумот чоп этилган.

“Туркистон вилояти газети”нинг 1900 йил 19-сонида босилган, Фарғона вилоятидаги мусулмон мактаблари юзасидан бўлган баҳсга оид мақолага эътибор қаратилиб, эски усул билан болаларни ўқитиш жуда ҳам оғирлиги, усули савтия орқали оз фурсатда кўп ижобий натижаларга эришилаётгани ҳақидаги фикрлар келтирилган. Андижонлик мухбир Тожиддинбек Отабеков томонидан янги усул мактабларининг афзалликлари ва бу мактабларни ташкил қилишда Исмоил Ғаспринскийнинг катта хизматлар қилганига эътибор қаратилгани ҳолда унга миннатдорчилик билдирилган. Т.Отабеков: *“Усул жаҳид деганимиз “Таржимон” газетасини муҳаррири Исмоилбек Ғаспринский тартибидурки, еди саккиз ойда илми ҳол, илми ҳисоб, ҳуснихат ва саводларини чиқоруб имтиҳон беродурлар. Мазкур “Таржимон” газетаси муҳарририга Аллоҳ таоло ҳазратлари ажри азим берсун, омин”*, - дея тилак билдирган.

Наманганлик Ҳожи Муҳаммадали Ҳожи Муҳаммад Каримов томонидан 1903 йил сентябрда “Таржимон” газетасига ёзилган мақолада Исмоил Ғаспринскийга юборган мактуби учун миннатдорчилик билдирилган. Муаллиф, 1903 йил 15 июлда Наманган шаҳридаги жаҳид мактабида жуда катта имтиҳон ўтказилгани, унда 500 киши, жумладан муфтий, қозилар, оқсоқоллар, шаҳар аёнлари иштирок этгани қайд этиб, дин ва дунё уламолари ўқувчиларнинг эгаллаган илмларидан ҳайратга тушганликлари, Ҳожи Муҳаммадсодиқ Ҳожи Муҳаммадсолиҳ ўғли имтиҳон ҳаражатлари ҳамда йиғилганларга овқат ва қаҳва зиёфати ҳаражатларини таъминлаб бергани, илм ва маърифатга рағбат ортганини маълум қилган. Намангандаги бу тадбирдан мамнун бўлган “Таржимон” газетаси таҳририяти *“Намангандаги фозил қардошларимизнинг бўйла ҳиммат ва илмга ўлан муҳаббатлариндан ўтри табрик ва ташаккур эдиюриз. Аллоҳ жумлая ҳайр ва фойдали амаллар ва ишлар насиб айласун”*, - дея миннатдорлик билдирган.

Фарғона водийсидаги жаҳидчилик ҳаракати тарихида муҳим ўрин тутган шахслардан бири шубҳасиз, Тўрақўрғон қозиси Исҳоқхон Иброт (1862-1937) ҳисобланади. Исҳоқхон Иброт билан яқиндан ҳамкорлик қилган Охунзода Абдулрауф Шаҳидуллин “Таржимон” газетасига ёзган мақоласида қимматли маълумотлар келтирган. Жумладан, унинг ёзишича, 1907 йил июнда Тўрақўрғонда Исҳоқхон Ибротнинг маблағи ҳисобидан “Мақтаби Исҳоқия” номли янги усул мактаби очилган. Мактабнинг очилишида таниқли кишилар иштирок этган. “Мақтаби Исҳоқия”да таълим бериш янги усулда, болаларнинг ёшига қараб **кундузги ва кечки** тартибда ташкил қилинган. Кундузги бошланғич синфлар учта, ўрта синфлар биттани ташкил қилган. Шунингдек, катта ёшли болалар учун кечки иккита синф очилган. Болаларни ўқитиш учун Исҳоқхон Иброт бир муаллим таклиф этган бўлиб, яна қўшимча муаллим жалб қилиш қўзда тутилган эди. Мактабни ташкил қилиш учун Исҳоқхон Иброт 1000 рубль маблағ сарфлаган. Мактаб муаллимининг маоши учун ўз мулки бўлган ҳаммомдан тушадиган маблағнинг 300 рублини ажратган. О.А.Шаҳидуллин мазкур мактабни бу ҳудудда ягона ва мунтазам эканлигини таъкидлаб, “... бу

куна қадар бизим диёримизда буйла мунтазам мактаб вужуда келмадикиндан “Мактаби Исҳоқия” бир нежи дафъа ўлароқ вилоятимиза намуна ўлуб диёр ҳази илм ва маърифат нури ила таниюр этмасини жаноб худодан рижо ва ниёз эдариз”, - дея тилак билдирган.

Мақолада О.А.Шаҳидуллин Исҳоқхон Ибратнинг шахсий ҳаёти ва сифатлари ҳақида тўхталиб, унинг Қўқон мадрасасида таҳсил олгани, Арабистон ва Ҳиндистонда узоқ вақт сафарда бўлиб, кўп тажриба орттиргани, илмлар ўргангани, мукаммал тарзда араб, форс, рус, арман, ҳинд, турк тилларини билиши, мусулмон (араб) хати бўйича яхши мутахассис эканлиги, нақш ва расм чизишда моҳир бўлгани ҳамда бунинг учун ҳукумат томонидан медаль билан тақдирлангани ҳақидаги қимматли маълумотларни келтиради. Ибратнинг “Олти тилли луғат” тузганлиги, араб, форс тилларида шеърлар, риёзиёт бўйича асарлар ёзгани, айти вақтда Туркистон тарихи бўйича китоб устида ишлаётгани миллатга хизмат йўлидаги улуғ ишларидан эканлигини қайд этади. “Таржимон” газетасининг илк сонларидан бошлаб муштарийси бўлиб, уни доимо ўқиб боришини ёзади.

“Таржимон” газетасида ёзилишига кўра, 1909 йилда Қўқон шаҳрида 10 та янги усул мактаби мавжуд бўлиб, ундан 4-5 таси Россиядан келган мусулмонлар (татарлар)га, қолганлари эса маҳаллий зиёлиларга тегишли бўлган.

Қўқон шаҳридаги янги усул мактаби муаллими бўлган Ислом ҳожи Мир Хусайн Мирраҳимов 1909 йил сентябрда И.Гаспринскийга мактуб юбориб, янги усулда ўқитишни янада такомиллаштириш ҳамда туркий мусулмон алифбосини ислоҳ қилиш бўйича 10 та таклифини тақдим қилган. Жумладан, эски усулда ўқитишда бир ҳарфни икки ёки уч ҳаракат билан ифода қилиниши ўқувчилар учун мураккаблик туғдириши, а, и, у ҳарфлари алиф билан бирга ёзилиб, ўқишда ҳижжалашга тўғри келиши, ислоҳ қилиниши таклиф этилаётган алифбодаги 10 та ҳарф ўзгартирилса, ўқишни ўрганиш янада осонлашиши мумкинлиги бўйича таклифини юборган. “Таржимон” газетаси

тахририяти бунга жавобан, унинг таклифларини чуқур ўрганиб, унга муносабат билдирилиши маълум қилган.

1909 йилда Туркистон ўлкаси ўқув юртлари инспекцияси қошидаги махсус комиссия янги усул мактаблари фаолиятига доир фармойиш чиқарган. Унга кўра, мактаблар фақатгина маҳаллий маъмуриятнинг махсус рухсатномаси билан очилиши, мактабларни очиш ва унда ўқитиш сиёсий жиҳатдан тўла ишончли бўлган Россия фуқароларигагина рухсат этилиши, мактаб қайси миллат болалари учун очиладиган бўлса, унинг ўқитувчилари ҳам ўша миллатга мансуб бўлиши шартлиги, мактабларда фақатгина Россия цензураси рухсати билан чоп этилган китоблар ўқитилиши мумкинлиги каби бандлар мавжуд эди.

Мана шу фармойишдан сўнг Туркистон ўлкасининг барча ҳудудларида татар муаллимлари томонидан маҳаллий аҳоли болаларини ўқитишга чек қўйила бошлади. Туркистондаги мазкур ҳолат “Таржимон” газетасида алоҳида мавзу сифатида муҳокама қилинади.

Қўқондаги Салоҳиддин Мазитов мактабида 1910 йил 20 июнда имтиҳон жуда ҳам юқори савияда ўтказилган. Ушбу мактаб нафақат Қўқон шаҳри балки бутун Туркистон ўлкасида ҳам машҳур бўлган. Имтиҳондан сўнг ҳудуд пристави татар муаллимларини ҳузурига чақириб, уларнинг ўқитиш учун рухсат этилган ҳужжатлари мавжуд эмаслиги ҳамда Туркистон ўлкаси ўқув юртлари инспекцияси қошидаги махсус комиссия фармойишига асосан маҳаллий аҳоли болаларини ўқитиш мумкин эмаслигини тушунтириб, мактабларни ёпишни буюрган. Маҳаллий аҳоли уезд бошлиғига мактабни очиш бўйича мурожаат қилганида пристав “мен уларнинг мактабда нималарни ўқиётганини тафтиш қилдим”, - дея, мактабни ёпиш ҳақида кўрсатма бермаганини айтган. “Таржимон” газетасида қайд этилишича, шу пайтда Қўқонда 15 дан ортиқ жаид мактаби бўлиб, уларнинг орасида Салоҳиддин Мазитов ва Шокир Мухторовларнинг мактаблари катта обрўга эга бўлиш билан бирга, мунтазам ишлаб турган эди.

Бундан кўринадики, 1910 йилнинг ёз ойларида маъмурият томонидан татар мактабларини ёпиш бўйича ҳаракат бўлган, лекин аҳолининг жиддий норозилиги сабабли бир оз кечга сурилган. “Таржимон” газетасининг шу ноябрь ойида берган хабарига кўра, *“Хўқандда мусулмон мактаблари тафтиш ўлинуб сорт мактабларинда муаллимлик эдан тотор муаллимлара “Сизнинг бурада муаллимлик этмая ҳақингиз йўқ” дейилмиш”, - дея қайд қилинган.*

Юқоридаги хабар кейинчалик ўз тасдиғини топиши билан бирга, маҳаллий пристав усули жаид мактаблари муаллимларини тўплаб *“Ўбластнўй инспектур амри ила [1910 йил] 1 инчи январдан эътиборан мактабларингизи ёпажаги”* ҳақида огоҳлантириб, бу ҳақида имзо қўйдириб олган. Бундан жиддий норози бўлган 15 нафар маҳаллий савдогарлар Қўқон биржа комитети залига йиғилиб, масалани муҳокама қилганларидан сўнг Тошкентга, марказий ҳукуматга адвокат орқали мурожаат қилганлар. Масалага муносабат билдирган “Таржимон” газетаси *“... бу иш усул савтия ва тартибга қаршу дикал, нўғой яъни тотор муаллимларина қаршу бир тадаббир ўлса керакдир”, -* дея қайд этган. Шу билан бирга, Россия табаъси бўлган мусулмоннинг империянинг исталган тарафида ишлаш, савдо қилиш, ўқиш ва ўқитиш каби фаолият билан шуғулланишга тўла ҳуқуқли эканлиги, қўйилган бу тақиқлар Туркистон ўлка маъмуриятининг айнан татар муаллимларини чеклаш бўйича чора-тадбири эканлиги, Қўқон бойларининг хатти-ҳаракатларини олқишланиши билдирилган.

Албатта, Туркистонда татар муаллимлари томонидан очилган янги усул мактаблари фаолиятини чеклаш сиёсати Исмоил Ғаспринскийни ҳам эътиборсиз қолдирмаган. У “Таржимон” газетасининг 1911 йил 21 январдаги сонидида **“Хўқанд ва Туркистон мактаблари”** номли мақоласида юқоридаги масалага алоҳида эътибор қаратган ва масалани жиддий таҳлил қилиб берган. Жумладан, И.Ғаспринский: *“Маориф инспектурларининг ҳужуми мактаба ёки усул савтияга қаршу ўлмаюб онжиқ “Русиядан Туркистона келмиш муаллимлара қаршу” ўлдиги онглашилди. Масъалага шу нуқтадан назар этмак лозим келур”, -* деган фикрни илгари сурган. Исмоил Ғаспринский

“Туркистон ўлкасини бошқариш тўғрисида Низом”га асосан Россия ва Кавказдан келган мусулмонларнинг Туркистондан кўчмас мулк ва ер сотиб олиш ҳуқуқидан маҳрум қилингани ҳолда немис, поляк, арман, грузинлар учун бундай чеклов ўрнатилмаганига эътибор қаратган. И.Ғаспринский Низомга ушбу модда Россия мусулмонлари бўлган татарлар (яъни нўғойлар)нинг Туркистонда мустаҳкам ўрнашиб олишларининг олдини олиш учун киритилгани билан изоҳлаган.

И.Ғаспринский “Туркистон ўлкасини бошқариш тўғрисида Низом”ни миллий масала бўйича таҳлил қилар экан, агарда Туркистонда маҳаллий мусулмонлар орасида муаммоли масалалар халқ судлари ёки қозихоналарда кўрилгани ҳолда, қирғиз (қозоқ) ва татарлар ўртасида шундай масала юзага келган тақдирда рус қонунчилиги асосида ҳал қилинганини қайд этган. Муаллиф, бу сиёсатнинг туб моҳиятини изоҳлаб: *“... бу қонданинг ҳикмати қирғизлар ва Русияли тотор нўғойлари энг дигаринда тафриқ этмак ила бири бирина бошқа ўлдиқларини кўстармакдир”,* - дея таъкидлаган. Россия империяси қонунчилигининг барча мусулмонлар учун бир хилда амал қилишини таъминлаш бўйича Петербургда очилган янги низом комиссиясига мурожаат қилган. Туркистонда татар муаллимлари масаласини маҳаллий ҳукумат ижобий ҳал эта олмайдиган бўлса, у ҳолда алоҳида пул жамғариб, вакилларни Петербургга юбориш лозимлиги ҳақида тавсия берган. Бу йўлда пул жамғаришни савобли иш эканлигини таъкидлаб, *“... ҳуқуқ ибодулло йўлинда оқча тўкмак Ҳижоз йўлинда сарф этмак кабидир”,* - деган. Туркистон татарлари (нўғойлари)нинг туркистонлик мусулмонлар билан тенг ҳуқуқли бўлишлари ҳар жиҳатдан тўғри эканлиги ва йўлда курашиш лозимлигини алоҳида таъкидлаган.

Қўқонлик Ф.Абдуқаюмовнинг “Таржимон” газетасига ёзишига кўра, Қўқон шаҳридаги Маҳмуджон қорининг мактаби жуда эскиргани муносабати билан маҳаллий таълим нозири томонидан ёпилган эди. Мазкур мактабни қайтадан қуриш учун шаҳар қозиси домумлла Камолиддин афанди томонидан 7 минг рубль маблағ ажратилиб, икки қаватли қилиб қуриш ишлари бошлаб

юборилган. Шунингдек, шу йили Қўқон шаҳрида “Муҳаммадия” номли янги усул мактаб ўз фаолиятини бошлаган. Мазкур хабар, “Таржимон” газетаси томонидан олқишланган ҳолда *“Домулло Камолиддин афандининг ҳиммати на боракалло!”* деюриз. ... *На бахтлидир бўйла муллалара молик ўлан миллат ва жамият!”,* - дея шарафланган.

Мухбир Мираъзам Иброҳимовнинг “Таржимон” газетасига ёзган мактубида, Қўқон шаҳрида 1913 йил 17 май куни Халифа Солиҳ хонақоҳида ташкил қилинган муаллим Пўлатжон Абдуқаюмзоданинг янги усул мактабида бўлиб ўтган имтиҳон шаҳарнинг кўплаб аёнлари, уламолари иштирокида ўтказилгани ва барчани жуда ҳам хушнуд қилгани ҳақида қизиқарли маълумотлар қайд қилинган. Шу билан бирга, юқорида исм-шарифи қайд қилинган шаҳар қозиси домулла Камолиддин афандининг икки қаватли мактаби қуриб битказилгани ва “Камолия” номи билан ишга тушурилгани баён қилинган. Камолиддин афанди томонидан Қўқон шаҳридаги ҳароба ҳолига келиб қолган Аминжонбой мадрасаси таъмирланиб, унинг бир қисмида “Рушдий мактаб” ташкил қилинган. Муаллифнинг ёзишича, қози Камолиддин афанди бу ишларга эллик, олтмиш минг рубль сарф қилган. Бунинг учун М.Иброҳимов томонидан *“Бизим мамлакатимизда минал қадим ҳар синф ўз гараз шахсияси ила бари дигарини кўрмамакда экан шимди уламомиздан бўйла олий ҳиммат бир жанобнинг зуҳур этдики умум аҳолини хушнуд этди. ... Аҳоли қози жаноблариндан хушнуддирмиз”,* - дея миннатдорчилик билдирилган.

Мазкур мақола сўнгида М.Иброҳимов томонидан Наманган уезди Тўрақўрғон волости қозиси Исҳоқхон Ибрат томонидан Наманган шаҳрида “Ат тижорат ал Намангон” номли ҳафталик газета чиқариш учун Фарғона ҳарбий губернаторига ариза берилгани, агарда рухсат олинса, яқин кунларда журнал чиқариш ҳам режа қилинаётгани ҳақида хабар берилган.

“Таржимон” газетасида Қўқон шаҳридан юборилган, 1913 йил 1 июнь санаси билан **“Қишлоқи”** таҳаллуси остида ёзилган *“Хўқандда имтиҳон муносабати ила”* номли мақола киши эътиборини тортади. Муаллиф, мақолани

дунёда илм ва маърифатдан ортда қолган миллатлар бошқаларига тобе бўлиши ҳақидаги фикр билан бошлайди. У туркистонликларни Нух алайҳиссалом замонида қандай бўлсалар, XIX асрда ҳам шундай ривожланмай қолганидан таассуф қилади. Қўқон шаҳридаги миллий уйғонишни бошлаб берган вазиятга тўхталиб: *“... ҳамд ўлсун 20 инчи асрнинг таъсириданми, “Таржимон”нинг ижтиҳодиданми, ҳар надан эсада 1900 санаси ибтидосинда турк [татар] қардошларимиз тарафидан Хўқандда биринчи ўлароқ усул савтия мактаби очилмишиди”*, - дея қайд этиб, 1910 йилда жаҳид мактабларининг ёпилишидан чуқур таассуф этади.

“Қишлоқи” муаллифнинг яна бир чуқур таҳлилга эга бўлган фикри эътиборга моликдир. У *“Туркистонда ҳар жиҳатча мунаввар ва маълумот соҳиби зотларнинг қаҳат ўлдиги ҳар каса маълум эсада, тадорикина ташаббус эдилмади, чорасина боқилмади. Бунинг учун Русиянинг дигар шаҳарларина талаба кўндирилмади”*, - дея ўлкада илмли инсонлар кам бўлишига қарамай, унинг чоралари кўрилмаётгани, Россиянинг ички шаҳарларига ёшларни ўқиш учун юборилмаётганидан надомат қилади. Муаллиф, 2013 йил 27 май куни Қўқон шаҳридаги “Мактаби Ваҳобия” номли янги усул мактабида ўтказилган имтиҳоннинг нақадар чиройли ўтгани, ўқувчиларнинг юқори даражада саводли бўлгани ҳамда имтиҳонда иштирок этган Садриддин афанди томонидан ғиштли мактаб биноси қуришга ва қози Камолиддин афанди томонидан эса рушдий мактаб биноси қуришга ваъда берилганини ифтихор билан тилга олади.

“Таржимон” газетасининг бундан кейинги йиллардаги нашрларида ҳам Фарғона вилоятидаги таълим жараёнларига оид кизиқарли, таҳлилий мақолаларни учратиш мумкин. Жумладан, 1915 йилда Фарғонада янги усул мактабларининг ёпилиши, Янги Марғилонда янги усул мактаблари очиш учун саъй-ҳаракатлар, 1916 йилда Қўқон шаҳрида хотин-қизларнинг аёллар мактаби очиш йўлидаги ҳаракатлари, 1917 йилда Андижон шаҳрида олий техник мактаб очиш ҳаракати ва бунинг учун йирик сармоядор Аҳмадбек Темирбековнинг 25 минг рубль маблағ бергани ҳақида мақолалар чоп этилган.

“Таржимон” газетасини таҳлил қилиш жараёнида шунга ишонч ҳосил қилиш мумкинки, Фарғона вилоятидаги янги усул мактаблари фаолияти доимо газетанинг диққат-эътиборида бўлган, уларни доимий ёритиб борган, ютуқларини шарафлаб, маърифатпарварлик ҳаракатига қаршиларга илғор фикрлар билан ўз муносабатини билдирган.

Ўйлаймизки, “Таржимон” газетаси ва Туркистон тараққийпарварлари ўртасидаги ҳамкорлик алоқаларини алоҳида тадқиқ этиш, Ватанимиз тарихининг янги қирраларини очишда катта аҳамият касб этади.

IQTISODIY FANLARNI O‘QITISHDA ZAMONAVIY METODLAR INTEGRATSIYALASHUVINI TASHKIL ETILISHI

Urinov Baxrom Jamoliddinovich

Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes kafedrası, PhD.

Namangan davlat uiversiteti

Annotatsiya. *Ushbu maqolada talabalarda iqtisodiy tafakkurni shakllantirish va rivojlantirish jarayonida xorijiy tajribalar metodlarining integratsiyalashuvi jarayonlari aks ettirilgan. Shuningdek, iqtisodiy fanlarni o‘qitish sifatini oshirish yo‘llari, xorijiy tajribalar asosida iqtisodiy fanlarni o‘qitishda o‘qituvchi o‘qitish tamoyillari yoritilgan.*

Kalit so‘zlar *iqtisodiy tafakkur, integratsiya, iqtisodiy fanlarni o‘qitish metodikasi, ta’lim sifati, tamoyil, hamkorlik.*

ОРГАНИЗАЦИЯ ИНТЕГРАЦИИ СОВРЕМЕННЫХ МЕТОДОВ В ПРЕПОДАВАНИИ ЭКОНОМИЧЕСКИХ НАУК

Уринов Бахром Джамолиддинович

Кафедра зеленой экономики и устойчивого бизнеса, PhD.

Наманганский государственный университет

Аннотация. В данной статье отражены процессы интеграции методов зарубежного опыта в процесс формирования и развития экономического мышления студентов. Также освещены пути повышения качества преподавания экономических наук, принципы подготовки учителей по преподаванию экономических наук на основе зарубежного опыта.

Ключевые слова: экономическое мышление, интеграция, методика преподавания экономических наук, качество образования, принцип, сотрудничество.

ORGANIZATION OF INTEGRATION OF MODERN METHODS IN TEACHING ECONOMIC SCIENCES

Urinov Bakhrom Jamoliddinovich

Department of Green Economy and Sustainable Business, Ph.D.

Namangan State University

Abstract. This article reflects the processes of integration of methods of foreign experience into the process of formation and development of economic thinking of students. Also highlighted are ways to improve the quality of teaching economic sciences, principles of teacher training for teaching economic sciences based on foreign experience.

Key words: economic thinking, integration, methods of teaching economic sciences, quality of education, principle, cooperation.

Zamonaviy iqtisodiyotda yuzaga keladigan muammolar evolyutsiyasi, ularning oldindan aytib bo'lmaydiganligi tahlili shuni ko'rsatadiki, samarali iqtisodiy rivojlanish yo'llarini izlash iqtisodiy tafakkur va odamlarning xatti-harakatlarini chuqurroq tushunishni talab qiladi.

Iqtisodiy tafakkur – tahlil, sintez, taqqoslash, abstraksiya kabi aqliy operatsiyalar yordamida iqtisodiy hodisalar, obyektlarning mohiyatini bilish, ularning qonuniyatlarini aniqlashdan iborat. Iqtisodiy fikrlash yoki iqtisodiy nuqtayi nazardan fikrlashning o‘ziga xos xususiyati uning iqtisodiy faoliyatga, insonning ong bilan tartibga solinadigan, intellektual qobiliyatlarini rivojlantiradigan va iqtisodiy ehtiyojlar, manfaatlar va munosabatlarni amalga oshirishga, mehnat sifati va miqdorini yaxshilashga va moddiy jihatdan muhim natijalarga erishishga qaratilgan aqliy hamda mehnat faoliyatiga qaratilganligi bilan izohlanadi.

Uzoq vaqt davomida iqtisodiy tafakkurni shakllantirishning hojati yo‘q edi. Chunki, ma’muriy-buyruqbozlik iqtisodiyoti sharoitida hech narsani o‘zi hal qilmasligi kerak edi, chunki inson iqtisodiy munosabatlarning ishtirokchisi bo‘lmaganligi sababli, unga ta’sir o‘tkazish kerak emas edi. iqtisodiy voqealar rivojiga, xo‘jalik tizimida o‘z o‘rnini tanlashiga, ijodiy faoliyat ko‘rsatishiga o‘sha davrda mavjud bo‘lgan rag‘batlantirish tizimi to‘sqinlik qildi.

Iqtisodiy fikrlash iqtisodiy voqelikni subyektiv aks ettirish shakli sifatida insonning iqtisodiy makondagi xatti-harakatlarini belgilaydi. Shaxsning iqtisodiy xulq-atvori iqtisodiy qaror qabul qilishda ifodalanadi. Shaxsning shakllangan iqtisodiy tafakkuri va xarakteri natijasida uning iqtisodiy xulq-atvorining xarakterli xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- iqtisodiy xulq-atvorning asosiy maqsadiga erishish – maksimal foyda olish;
- iqtisodiy xulq-atvorning axloqiy me‘yorlarga va ijtimoiy-iqtisodiy muhitga bog‘liqligi.

Iqtisodiy tafakkurning shakllanishi, shaxsning iqtisodiy xulq-atvoriga qo‘yiladigan talablar iqtisodiy ta’limni takomillashtirish, iqtisod sohasidagi qonunchilik bazasini mukamallashtirish, o‘quv jarayonida tarbiyaviy ishlarning rolini oshirish zaruratini keltirib chiqaradi. Iqtisodiy madaniyatning tarkibiy qismi sifatida mehnatni intellektuallashtirish maxsus va umumiy ta’limning yuqori darajasiga bo‘lgan talabni oshiradi.

Iqtisodiyotning shaxs va umuman jamiyat hayotida ortib borayotgan ahamiyati ta'siri ostida, har doim ham axloqiy va ma'naviy yo'l bilan emas, balki moliyaviy barqarorlikka, ijtimoiy mavqega erishish istagida ifodalangan shaxslarning xatti-harakatlarida o'zgarishlar ro'y beradi. Shu munosabat bilan oilada ham, ta'lim muassasalarida ham shaxsni axloqiy tarbiyalashning ahamiyati tobora ortib bormoqda.

Iqtisodiy tafakkur va iqtisodiy fikrlashning jamiyat a'zolari o'rtasida orttirish bevosita iqtisodiy fanlarni o'qitish sifatini oshirish orqali yechim topadigan masala hisoblanadi. Iqtisodiy fanlarni an'naviy usullarda o'qitish o'z navbatida jamiyatdagi maxsus iqtisodiy bilimlarga ega aholi doirasini toraytiradi. Yangi pedagogik va axborot texnologiyalaridan samarali foydalangan holda darslarni tashkil etish hamda jahon amaliyotida ijobiy natijalarga ega bo'lgan ta'lim metodlari, usullari va texnologiyalari bilan integratsiyalashuv iqtisodiy fanlarni o'qitishni sifat darajasiga olib chiqishga xizmat qiladi.

Iqtisodiy fanlarni o'qitish sifatini oshirish bevosita quyidagi vazifalarni o'z oldiga qo'yadi:

- iqtisodiy fanlarni o'qitish uchun o'qitish va ta'limning umumiy qonuniyatlarini ham, ularning o'ziga xos xususiyatlarini ham o'zlashtirish;
- iqtisodiy fanlarni o'qitishning metod va vositalarini yuqori saviyada o'rganish;
- o'quv mashg'ulotlarini tayyorlash va o'tkazishning zamonaviy usullarini o'zlashtirish;
- o'qituvchining talabalar mustaqil ishlariga rahbarlik qilish malakasini chuqurlashtirish;
- ta'lim jarayonida ta'lim va tarbiyaning birligini ta'minlash [1].

Hozirgi sharoitda iqtisod fanini o'qitish metodikasining o'rni va ahamiyati ortib borayotganligi quyidagi omillarga bog'liq:

- iqtisodiy fanlarni o'qitishdagi mutaxassislar o'z g'oyalarini talabalarga yetkazishda ijrochilik bilan cheklanib qolmay ijodkorlik qilishlari ham talab etilishiga;

- iqtisodiy fanlarni o’qitishda jamiyatdagi talaba (iste’molchi)larning iqtisodiy vazifalarini boshqa jabhalardan ajrata olish ko’nikmalarini shakllantirishga;

- nazariy berilayotgan bilimlarni amaliyotda mutaxassislar yordami bilan chambarchas bog’liqligini ta’minlashga;

- iqtisodiy fanlarni o’qitishda ta’lim beruvchilarga ta’lim berish huquqi kasbiy kompetensiyaga ega ekanligi bilan bog’liq.

Iqtisodiy fanlarni o’qitish metodikasi – iqtisodiy ta’lim sifatini oshirish omili hisoblanadi. Iqtisodiy fanlarni o’qitish metodikasi o’zida nafaqat asosiy iqtisodiy bilim va qonuniyatlarni, balki ushbu bilimlarni idrok etishning psixologik va ijtimoiy-siyosiy qonuniyatlarini ham sintez qiladi [1].

Iqtisodiy fanlarni aholining turli yosh guruhlariga qanday o’rgatish, o’quvchilarga iqtisodiy bilim, ko’nikma va malakalarni qiziqarli va samarali o’tkazish yo’llari iqtisodiy fanlarni o’qitish metodikasining asosiy muammosidir.

O’quv jarayonining muvaffaqiyati sifati u yoki bu o’quv materialini qanday yetkazish va o’qitish natijasi qanchalik jiddiy va professional bo’lishiga bog’liq. O’qitishning muhim uslubiy yondashuvi talabalarning bilim olishga bo’lgan ehtiyojini shakllantirishda namoyon bo’ladi. Iqtisodiy fanlarni o’qitish jarayonida talabalarning muammoli vaziyatlarni yechishdagi mehnatini, mustaqil tadqiqot faoliyatini tashkil etish mumkin.

Iqtisodiyot bo’yicha raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashning zamonaviy tizimi ko’nikma va malakalarini baholash tizimini takomillashtirishni talab qiladi. Xorijiy tajribalar asosida o’quv jarayonini tashkil etish talabalarning imkoniyatlarini faollashtirishga imkon beradi. Zamonaviy ta’lim madaniyati odamlarga o’z iste’dodlarini ochishga yordam berishi, nafaqat talabalarga ma’lumot berish, balki iqtisodiy ma’lumotlarni amaliy hayotda qo’llashni ham o’rgatishi kerak.

Xorijiy tajribalar asosida iqtisodiy fanlarni o’qitishda o’qituvchi o’qitish tamoyillari sifatida belgilangan metodikaning eng muhim talablariga rioya qilishi

kerak. Iqtisodiy fanlarni xorijiy tajribalar asosida o‘qitish quyidagi tamoyillarga asoslanishi maqsadga muvofiq:

- ilmiy o‘qitish tamoyili – eng yangi yutuqlarni hisobga olgan holda materiallarni ilmiy tarzda taqdim etish, eskirgan iqtisodiy tushunchalar va qarashlarni asosli rad etish;

- amaliy yo‘naltirilganlik tamoyili – o‘quv jarayoni zamonaviy sharoitda iqtisodiyotning rivojlanish xususiyatlarini ochib berishni, o‘quv kursi sohasidagi amaliy ishlanmalardan foydalanishni, kelajakda egallanadigan mutaxassilik va kasbiy jarayonlarga talabalarni ruhiy tayyorlashni e’tiborga oladi;

- ma’lumotlarni yaxlit va tezkor uzatish tamoyili;

- ta’lim oluvchilarning iqtisodiy kompetensiyasi imkoniyatlari doirasida ta’lim berishning noan’anaviyligi, qamrovi va tashkiliyligi bo‘yicha qulaylik tamoyili;

- vizuallik tamoyili;

- kollaborativlik va o‘rganishga individual yondashish tamoyili.

Iqtisodiy fanlarni o‘qitishning zamonaviy metodlarining mohiyati tegishli o‘qitish usullarini qo‘llash orqali o‘quv maqsadlariga muvaffaqiyatli va oqilona erishishni ifodalaydi. Iqtisodiy fanlarni o‘qitish usuli – bu professor-o‘qituvchi va talabaning ta’lim maqsadlarida birgalikdagi faoliyati usulidir. Iqtisodiy fanlarni o‘qitish usullari quyidagi guruhlariga ajratish mumkin:

- bilimlarni uzatish manbai (og‘zaki, vizual, amaliy);

- o‘quv jarayoni subyektlarining o‘quv materialini yaratishda ishtirok etish darajasi (akademik, faol, interaktiv);

- o‘quv jarayonida ma’lumotlarni uzatish usuli (to‘g‘ridan-to‘g‘ri, tadqiqot, modellashtirish, qo‘shma).

Bilimlarni uzatish manbasiga ko‘ra professor-o‘qituvchi materiallarni og‘zaki bayon qilish jarayonida tushuntirish, ko‘rsatma yoki ma’ruza orqali mavzuni bayon etishi mumkin. Suhbat, guruhlarda ishlash, seminar, konferensiya va muhokama ko‘rinishida darslarni tashkil etish esa o‘tgan materiallarni takrorlash va o‘rganish, shuningdek, yangi qo‘shimcha bilim olish imkonini beradi. Axborot

kommunikatsion texnologiyalar yordamida turli rasmlar, diagrammalar, grafiklar, slaydlar, videoroliklar namoyish etish orqali darslarni vizual usulda tashkil etish mumkin. Mashqlar, laboratoriya ishlari, ishbilarmon o‘yinlar, aniq vaziyatlar usuli yoki “keys usuli”, o‘quv loyihalash yordamida talabalardan ma’lum bilim, ko‘nikma, malaka talaba qiladigan amaliy o‘quv faoliyatlarini tashkil etish samarali hisoblanadi.

Rossiya Federatsiyasi Janubiy menejment instituti izlanuvchisi T.V.Kreps tadqiqotlariga ko‘ra iqtisodiy fanlar bo‘yicha ta’lim beruvchi professor-o‘qituvchilar o‘rtasida iqtisodiy fanlarni o‘qitishda yangi ta’lim texnologiyalarining qaysi turlaridan foydalanishlari bo‘yicha so‘rovnoma o‘tkazilgan. O‘tkazilgan so‘rov natijasida respondentlarning 25 foizi tematik munozalar, 21 foizi taqdimotlar, 20 foizi kichik olimpiadalar, 15 foizi biznes o‘yinlari asosida mashg‘ulotlarni olib borishi aniqlangan. Kamchilik respondentlar mashg‘ulotlarni axborot texnologiyalariga asoslangan o‘yinlar, guruhlarda ishlash va ilmiy-amaliy konferensiyalar ko‘rinishlarida tashkil etishlari aytib o‘tilgan [2].

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, iqtisodiy fanlarni o‘qitishda professor-o‘qituvchilar tomonidan zamonaviy innovatsiyalarning qo‘llanishi va ulardan samarali foydalanish ko‘rsatkichlari yuqori emas. Zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarda innovatsion ta’lim texnologiyalaridan foydalanish jarayonida iqtisodiy munosabatlarda talabga ega bo‘lgan mutaxassislarni kasbiy tayyorlashni mehnat bozorida yangi turdagi kadrlarga bo‘lgan talabni inobatga olgan holda tashkil etish lozim. Ta’lim oluvchilarda zamonaviy iqtisodiy fanlar bo‘yicha bilim, malaka va ko‘nikmalarining shakllanishi ta’lim jarayonida qo‘llaniladigan ta’lim texnologiyalari va ulardan foydalanish samaradorligi bilan bevosita bog‘liq. O‘z navbatida, ushbu texnologiyalar turli mulkchilik shaklidagi korxonalar va tashkilotlar faoliyatida, shuningdek, yakka tartibdagi tadbirkorlik sub’ektlari faoliyati sohasida vakolatlarni shakllantirish vositasi bo‘lib xizmat qiladi [3].

Zamonaviy iqtisodiy fanlarni o‘qitish jarayonida jahon tajribalarining integratsiyalashuvi jarayonlari bevosita innovatsiyalarga asoslanadi. Iqtisodiy fanlarni o‘qitishda innovatsiya atamasining mazmuni taqdim etilayotgan

ma'lumotlarning sifat tomonlama yangi turlari va ko'rinishlari, yangi pedagogik, innovatsion va axborot texnologiyalaridan foydalanishning ta'limga qaratilganligi, ularning ilmiy asoslanganligi va amaliyotda qo'llash imkoniyatlari orqali izohlanadi.

Bu bozor munosabatlari sharoitida ta'lim xizmatlarini sotib olish va sotish sharti sifatida taqdim etilgan mutlaqo yangi yoki takomillashtirilgan mahsulotda o'z ifodasini topgan. Iqtisodiy fanlarni o'qitishda innovatsiyalarning xususiyatlaridan kelib quyidagi turlarga bo'linadi:

- yopiq innovatsiyalar – innovatsion jarayonlar amalga oshirilayotgan ta'lim muassasasi professor-o'qituvchilari tomonidan ishlab chiqiladi hamda ta'limga tatbiq etish holatlari faqatgina ushbu ta'lim muassasasi professor-o'qituvchilari jamoasi tomonidan amalga oshirilishi mumkin bo'lgan innovatsiyalar;

- ochiq innovatsiyalar (integratsion innovatsiyalar) – boshqa ta'lim muassasalarining o'xshash iqtisodiy fanlarni o'qitish uchun maxsus texnologiyalarni ishlab chiqish bo'yicha ilmiy-pedagogik faoliyati natijalarini izlash va ko'rib chiqish, o'z tizimiga ta'lim texnologiyalarini ishlab chiqish va qo'llash bo'yicha ko'rib chiqilgan tashqi tajribani kiritish [4].

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash mumkinki, iqtisodiy fanlarni o'qitish tizimida mutaxassislar tayyorlashning yuqori, ham uslubiy, ham shaxsga yo'naltirilgan darajasini ta'minlashi kerak bo'lgan o'qitish usullari kerak. Integratsion ta'lim texnologiyalari zamonaviy oliy ta'limning quyidagi dolzarb muammolarini hal qilishga yordam beradi:

- talabalarda egallagan bilimlariga asosan kelgusida olib boradigan faoliyatlarida ish bilan bog'liq qarorlarni qabul qilishdagi kompetensiyalarni shakllantirish;

- talabalarga mustaqil bilim olish va tadqiqotlar bajarish bo'yicha kompetensiyalarni shakllantirish bosqichlariga o'tishni kafolatlash;

- iqtisodiy yo'naltirilgan ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish bilan kognitiv faollikni oshirish.

Ushbu vazifalarni zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarda mehnat bozorida talabga ega bo'lgan mutaxassislarning malakasini shakllantirish vositalari va usullari majmui bo'lgan innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanish asosida samarali hal qilish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Конспект лекций по «Методике преподавания экономики»
<https://studfile.net/preview/9368670/>
2. Т.В.Крепс. Применение современных образовательных технологий при преподавании экономических дисциплин// Scientific bulletin of the Southern Institute of Management. No. 4, 2018, 129-130 p
3. Галиянова Г. Инновационные технологии в преподавании экономики// Человек. Общество. Культура. Социализация. Материалы XVII Международной молодёжной научно-практической конференции. 2021, 23-24 апрел. 227-232 стр.
4. Кулжабаев Д.Б. Инновационные образовательные технологии в преподавании экономических дисциплин //XI Международная студенческая научная конференция. Студенческий научный форум – 2019
<https://scienceforum.ru/2019/article/2018011963>

OLIV TA'LIM MUASSASASIDA BOSHQARUV TIZIMINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI VA IQTISODIY DIAGNOSTIKANING ZARURIYATI

Boydadayev Davron Mahmudovich

Namangan davlat pedagogika instituti Ishlar boshqarmasi boshlig'i

Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

***Annotatsiya.** Ushbu maqola zamonaviy iqtisodiyotda xodimlarni baholash va mehnat unumdorligini oshirish kabi maqsadli yo'nalishlarni tashkil etish, tizimli tahlil hamda oliy ta'lim muassasalarini boshqarishda iqtisodiy diagnostikaning zarururiyati haqidagi fikr-mulohazalardan iborat.*

***Kalit so'zlar:** diagnostika, strategiya, menejment, kapital, tendensiya*

Oliy ta’lim muassasasining boshqaruv tizimi – xodimlar vakolatini taqsimlash, muvofiqlashtirish va amalga oshirish shakli bo’lib, ichki bo’linmalarning o’zaro ta’siri va bog’liqligi bilan belgilanadi.

Albatta, oliy ta’lim muassasasini (OTM) rivojlantirish qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi tizimlarning boshqaruv faoliyati qanday rasmiylashtirilgan va xolisona belgilanganiga bog’liq. OTM bir vaqtning o’zida davlat tomonidan yuqori darajada tartibga solinuvchi tizimga ega bo’lgan murakkab boshqaruv ob’ektidir. Bunday sharoitda OTM muqarrar ravishda boshqarish tizimining samaradorligini oshirish uchun qanday samarali choralar ko’rish kerak? degan savolga duch keladi. Mazkur holat OTMda boshqaruv tizimining o’ziga xos xususiyatlarini belgilab beradi.

OTMni boshqarish tizimi nuqtai nazaridan murakkab tuzilmalar mavjud bo’lib, o’ziga xos xususiyatlarga ega:

- yuqori darajadagi inson resurslarining mavjudligi;
- OTM faoliyatining ijtimoiy ahamiyati;
- professor-o’qituvchilarning vazifalari doirasida shakllangan izolyatsiya va tarixiy jihatdan yuqori darajadagi mustaqillik;
- professor-o’qituvchilarning o’quv jarayonini tashkil etish usullarini tanlashda yuqori erkinlik darajasi.

Yuqoridagilar bilan birga, iqtisodiyotning boshqa tarmoqlariga xos bo’lgan bir qator xususiyatlar OTM uchun odatiy holdir. Jumladan:

- tashkilot ichida va tashqarisida davom etayotgan o’zgarishlar dinamikasini hisobga olish;
- bozor talablariga muvofiq keladigan qarorlar qabul qilish;
- boshqaruv tizimi samaradorligini oshirish uchun har qanday qulay imkoniyatlardan foydalanish.

Zamonaviy iqtisodiyotda xodimlarni baholash va mehnat unumdorligini oshirish kabi maqsadli yo’nalishlar belgilangan bo’lib, OTMlar ham bundan mustasno emas. Lekin, bunday talablar OTM faoliyatining o’ziga xos xususiyatlarini e’tiborga olishni taqozo etadi. OTMni boshqarish tizimiga qo’yiladigan talablar o’quv jarayoni sifat darajasini oshgani sayin ortib boradi. Bu

esa OTMni boshqarish tizimida ko’p bosqichli va majmualiy modellardan foydalanish zarurligiga olib keladi. Natijada, OTMni boshqarish tizimi ijtimoiy jarayonlarni qamrab olgan murakkab tizimga aylanadi. Ushbu sohadagi asosiy nuqta OTMdagi o’quv jarayoni va ilmiy-tadqiqot ishlarining barcha ishtirokchilar manfaatlarini hisobga olgan holda boshqarish tizimini yaratish zarurati bilan belgilanadi.

Hozirgi vaqtda OTMni boshqaruv tizimining asosiy xususiyati yangilikka intilish va shunga mos ravishda boshqaruv qarorlarini qabul usuli o’zgarishidan iborat. Bunda OTMni boshqarish tizimining samaradorligini oshirish uchun o’quv jarayonining mazmuni va tashkil etilishini modernizatsiya qilish zarurligini hisobga olishi kerak. Bu esa professor-o’qituvchilarning ilmiy resurslari va talabalarning ta’lim salohiyatini rivojlantirish bilan mutunosib ravishda amalga oshirilishi kerak bo’lgan innovatsion tadqiqotlar va amaliy loyihalarni rag’batlantirish zarur. Ayniqsa, OTM infratuzilmasini modernizatsiya qilish, boshqarish tizimi faoliyatini takomillashtirish zarurligini e’tiborsiz qoldirib bo’lmaydi. Chunki, OTMning boshqaruv tizimi darajasida shaxs, jamiyat va davlatning hozirgi va kelajakdagi ehtiyojlarini qondirish asosida zamonaviy ta’lim sifatini ta’minlash uchun sharoit yaratish kerak.

Jahon amaliyotida OTMning boshqaruv tizimiga ilmiy Kengash, rektor, prorektorlar, shuningdek Vasiylik Kengashi va Kuzatuv Kengashi kiradi. Vasiylik Kengashi OTMning hozirgi va kelajakdagi rivojlanish vazifalarini hal etishga ko’maklashish, shuningdek qo’shimcha jalb qilingan moliyaviy resurslardan foydalanishni nazorat qilish maqsadida tashkil etilgan. Kuzatuv Kengashi OTMning boshqa boshqaruv organlarining takliflarini ko’rib chiqadi va asosan moliyaviy-xo’jalik faoliyati sohasida o’z tavsiyalarini beradi. OTMning jamoaviy boshqaruv organlari (bo’limlar, fakultet va kafedralar) rektor nomidan ish yuritadi. OTM rektorati yagona ijro etuvchi tuzilma bo’lib, ilmiy Kengash faoliyati asosida boshqaruv qarorlari ishlab chiqish tamoyillarini birlashtirish modelini amalga oshiradi (1.1-jadvalga qarang).

1.1-jadval

OTMning boshqaruv tizimida amal qilinishi zarur bo’lgan qoidalar

Qoidalar	Tavsif
Boshqaruv tizimini tashkil etish	OTMni boshqarish tizimi buyruq va jamoaviy birlik tamoyillarining kombinatsiyasi asosida ishlaydi.
OTMning ijro etuvchi organlarini tashkil etish	OTMning yagona ijro etuvchi organi rektor bo’lib, uning faoliyat sohasi joriy boshqarishni o’z ichiga oladi.
OTMning jamoaviy boshqaruv organlarini tashkil etish	Jamoaviy boshqaruv organlari OTMning ustaviga muvofiq tuziladi. OTM ustaviga ko’ra vasiylik kengashi, boshqaruv kengashi, kuzatuv kengashi va boshqa jamoaviy organlar tuzilishi mumkin.
Boshqaruv tizimini shakllantirish	Boshqaruv organlarining tuzilishi, shakllanish tartibi, vakolatlari va ularning qaror qabul qilish tartibi OTM ustavida belgilanadi.
OTM jamoaviy organlarining boshqaruv jarayonida ishtirokini kengaytirish	OTMni boshqarish va qarorlar qabul qilish jarayonida professor-o’qituvchilari va talabalar fikrlarini hisobga olish uchun vakillik uyushmalari tashkil etiladi.
Boshqaruv tarkibini shakllantirish	OTM boshqaruv tarkibini shakllantirishda mustaqil bo’lib, o’quv

	jarayonining yo’nalishlarini hisobga olgan holda turli bo’linmalarga ega bo’lishi mumkin.
Boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish	Mamlakat qonunchiligiga muvofiq va OTM ustavida belgilangan ta’lim munosabatlarini tartibga soluvchi me’yorlar asosida boshqaruv qarorlarini qabul qilish huquqiga ega. Boshqaruv qarorlari o’quv jarayonini tashkil etish doirasida amalga oshiriladi.

Ushbu tamoyillar faoliyat sohalari vakolatlarini hisobga olgan holda boshqaruv tizimining muvozanatini o’rnatadi. Jumladan: boshqaruv tizimini tashkil etish buyruq va jamoaviy birlik tamoyillarining kombinatsiyasi asosida ishlaydi; OTMning yagona ijro etuvchi organi rektor bo’lib, uning faoliyat sohasi joriy boshqarishni o’z ichiga oladi; OTM boshqaruv tarkibini shakllantirishda mustaqil bo’lib, o’quv jarayonining yo’nalishlarini hisobga olgan holda turli bo’linmalarga ega bo’lishi mumkin va boshqalar

Zamonaviy sharoitda OTMlarning qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va jamoaviy organlari ishini samarali tashkil etishning roli sezilarli darajada oshmoqda. Bu esa OTMning boshqarish modeli samaradorligini oshirishga bo’lgan talabning ortishiga sabab bo’lmoqda va turli xil boshqaruv modellarining afzalliklari yanada keng qo’llanilmoqda. OTMning boshqaruv tizimlari va boshqaruv kanallarini diversifikatsiyalashga asoslangan yondashuvlar qo’llanilmoqda.

Albatta, OTM bozor munosabatlari keng va chuqur amal qilayotgan sharoitda faoliyat olib borishiga to’g’ri keladi. SHuning uchun OTM faoliyatining moliyaviy barqarorligi ahamiyati tobora ortib bormoqda. Iqtisodiy jarayonlarning oqilona yo’lga qo’yilishi OTMdagi ta’lim-tarbiya va ilmiy-tadqiqot jarayonlarining izchil va yuqori samara bilan olib borilishiga, ilmiy-pedagogik salohiyat va moddiy-

texnik bazadan samarali foydalanishga xizmat qiladi. OTMning moliyaviy-iqtisodiy imkoniyatlari va barqarorligi alohida ahamiyat kasb etmoqdaki, bu borada iqtisodiy diagnostika orqali boshqaruv tizimini baholash chora-tadbirlarini ishlab chiqish ob’ektiv zaruriyat bo’lib qolmoqda.

Bozor iqtisodiyotining barcha darajalarida keskin o’zgarishlarga olib kelgan transformatsion jarayonlar oliy ta’lim sohasini sezilarli darajada kengaytirdi va iqtisodiy faoliyatini yangi tarkib bilan to’ldirib bormoqda. Natijada boshqaruv tahlilining predmeti va usuli tubdan o’zgarmoqda. Zamonaviy sharoitda qo’llaniladigan boshqaruv usulining majmualiy tahlili va diagnostika qilishning an’anaviy modeli yangi funktsional tizimni qayta qurishni talab qiladi.

Ma’lumki, “diagnostika” atamasi (yunoncha “diagnosis” – tanib olish, aniqlash, farqlay olish) o’rganilayotgan obektning holatini bilvosita belgilar bilan tanib olish demakdir. Dastlab “diagnostika” tushunchasi faqat tibbiy atama sifatida ishlatilgan, XX asr boshlarida “texnik diagnostika” tushunchasi paydo bo’lgan va XX asr oxirida “iqtisodiy diagnostika” atamasi iqtisodiy tadqiqotlar sohasida qo’llanila boshlangan.

Iqtisodiyotda tibbiy atamadan foydalanish tabiiydir, chunki agar biz inson va tashkilotning holatini bir-biriga solishtirsak, tashkilotni “yashaydigan”, “kasal bo’lib qoladigan” va “tiklanadigan” murakkab organizm deb hisoblash mumkin bo’ladi. SHu bois diagnostika atamasining mumkin bo’lgan yana bir jihati – boshqaruv ob’ektining iqtisodiy holatini tahlil qilishdir.

Albatta, umumiy yondoshuvda iqtisodiy diagnostika – bu tashkilotni rivojlanishining mumkin bo’lgan istiqbollari va joriy boshqaruv qarorlarining oqibatlarini aniqlash uchun iqtisodiy ko’rsatkichlarni tahlil qilish va baholashdir. Iqtisodiy diagnostika ob’ektiga tashkilotning barcha funktsional quyi tizimlari bilan ajralmagan holda yuqori darajada tashkil etilgan boshqaruv jarayoni kiritiladi. Diagnostikaning maqsadi iqtisodiy holatni va tashkilotda yuzaga keladigan muammolarni o’rganish, muayyan muammolarga ta’sir qiluvchi omillar va kuchlarni aniqlash, kutilayotgan muammolarni rejalashtirish va muvaffaqiyatli bartaraf etish uchun zarur chora-tadbirlarni tayyorlashdan iborat.

Diagnostikani amalga oshirish quyidagi yo’nalishlar bo’yicha savollarga javob topishdan iborat: muammo; muammoning sababi; munosabatlar; imkoniyatlar va rivojlanishning mumkin bo’lgan yo’nalishlari. Diagnostika bosqichlari esa: diagnostik tahlilning kontseptual asoslarini aniqlash; ma’lumotlarni yig’ish; faktlarni aniqlashga asoslangan qaror qabul qilish; xulosalar tayyorlash.

SHunday bo’lsada, “diagnostika” tushunchasining iqtisodiy mazmuni olimlar tomonidan turlicha talqin etiladi (1.2-jadvalga qarang).

1.2-jadval

“Diagnostika” tushunchasining iqtisodiy talqini

Mualliflar	Ta’riflar
V.SH.Rapoport	Diagnostika – korxonani boshqarish tizimidagi muammolar va to’siqlarni aniqlash bo’yicha boshqaruv ishlaridir
R.I.SHnipper	Diagnostika ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarning rivojlanishida omillarning ta’siri va me’yordan og’ishlarni aniqlashga qaratilgan
J.K.Lafta	Diagnostika – tizimning ierarxik darajasida paydo bo’lgan muammoni bartaraf qilish usulidir
E.M.Korotkov	Diagnostika – tadqiqot muolajasi to’plamini amalga oshirish bo’lib, ulardagi zaif aloqalarni va to’siqlarni aniqlash orqali ob’ekt, hodisa yoki boshqarish jarayonining holatini aniqlashdir
A.R.Mishchenko	Diagnostika – bu qarorlarni qabul qilish jarayonining bosqichi

	bo'lib, menejerlar ma'lum bir vaziyatning asosiy sabab-oqibat munosabatlarini tahlil qiladilar
E.N.Vыborova	Diagnostika – bu mustaqil bilim sohasi bo'lib, uni iqtisodiy tahlilning bir qismi sifatida ham, boshqarish funktsiyasi yoki yordamchi element sifatida ham ko'rib bo'lmaydi, tadqiqot jarayonida o'zining shaxsiy tarkibiga ega.
T. M.Kovalchuk	Diagnostika – tipik belgilar asosida iqtisodiy jarayonlarning me'yorida borishi va buzilishi uchun xos bo'lgan xususiyatlarni aniqlash usulidir

Diagnostikaning ijtimoiy-iqtisodiy mohiyatini ochib berishga qaratilgan tadqiqotlarni quyidagicha umumlashtirish mumkin:

- diagnostika nafaqat korxonalarni boshqarish tizimida, balki boshqa har qanday tizimda ham muammolarni aniqlashga imkon beradi;
- diagnostika zaif aloqalar va to'siqlarni bartaraf etish bo'yicha chora-tadbirlarni ishlab chiqishni ham o'z ichiga oladi;
- diagnostika nafaqat buzilishlarning mohiyatini aniqlashga, balki kelajakda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan buzilishlarni aniqlashga va ularning paydo bo'lishining oldini olishga va aniqlangan buzilishlarni bartaraf etish to'g'risida qaror qabul qilishga imkon beradi.

Iqtisodiy diagnostikaning metodologiya sifatidagi uzoq evolyutsiyasiga qaramay, hozirgi bosqichda kontseptual ilmiy apparatni shakllantirishning hal qilinmagan masalalari ham mavjud. Jumladan:

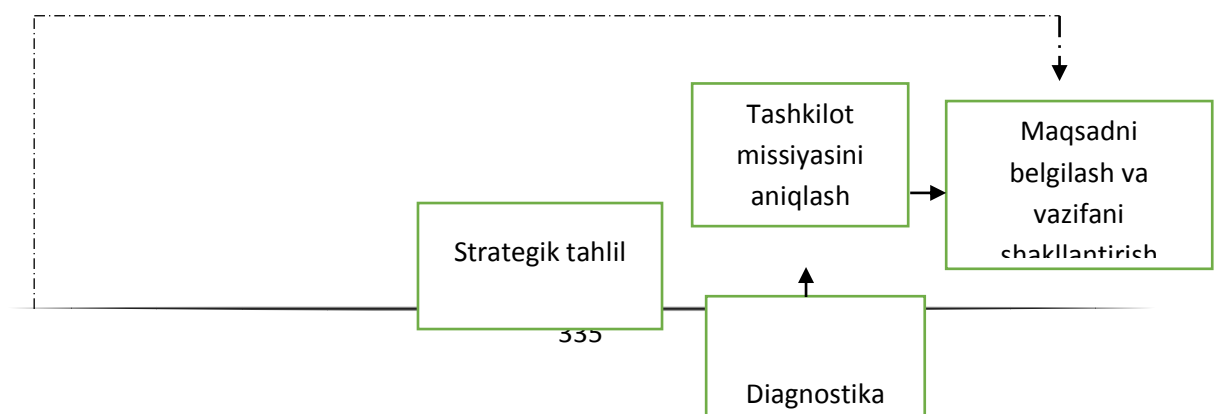
- iqtisodiy diagnostikaning mazmunini ochib berishga qaratilgan yondashuvlarni umumlashtirish;
- iqtisodiy diagnostika tamoyillari va usullarini takomillashtirish;
- iqtisodiy diagnostikani tadqiqot ob'ektiga moslashtirish va tizimlashtirish;

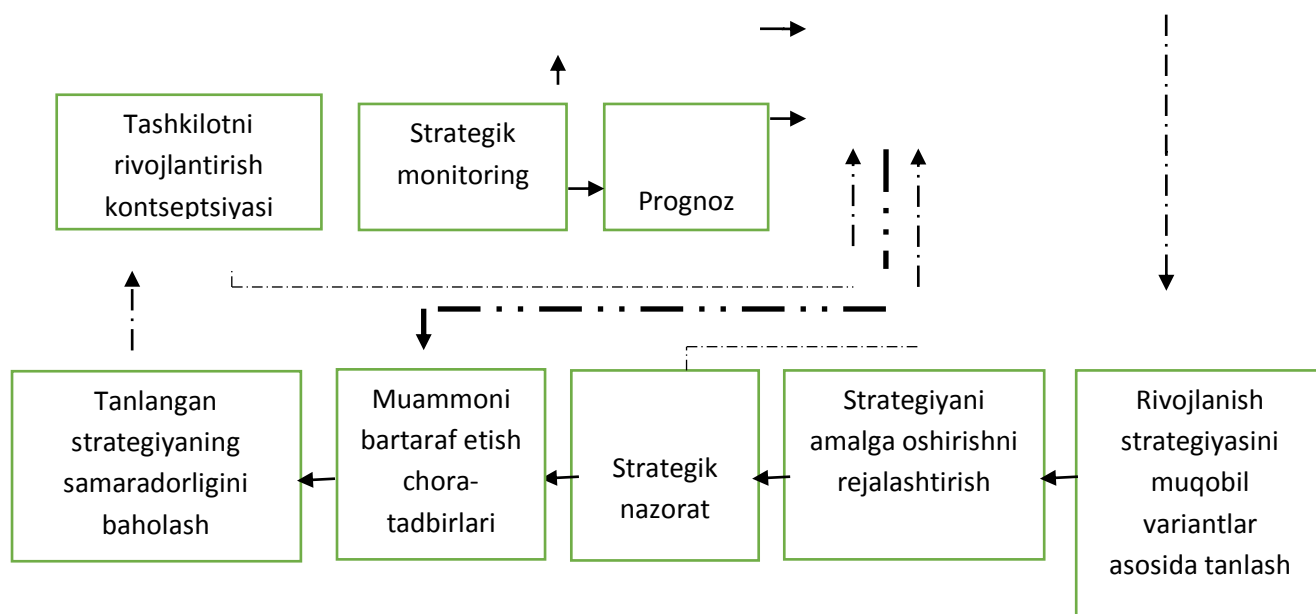
- diagnostik “muolaja” majmuasini aniqlashtirish;
- tadqiqot jarayonida axborot oqimi va ma’lumotlar bazasini tartibga solish;
- iqtisodiy diagnostik baholash ko’rsatkichlari tizimini ishlab chiqish.

Yuqoridagi tahlillarni to’ldirgan holda iqtisodiy diagnostikaga quyidagicha ta’rif berish mumkin. Iqtisodiy diagnostika – bu mumkin bo’lgan xatolarni qidirish, tahlil qilish, aniqlash va boshqaruv tizimini takomillashtirish usullarini ishlab chiqishdir.

Yuqoridagi ta’rif diagnostikaning quyidagi tarkibiy qismlarga ajratishga imkon beradi: tashkilotning asosiy ko’rsatkichlarini aniqlash va o’rganish; ichki va tashqi omillarning tashkilot holatiga ta’sir kuchini baholash; kerakli holatdan og’ishlarni aniqlash; mavjud va yangi muammolarni oldini olish; rivojlanish chora-tadbirlarini ishlab chiqish; tashkilotning iqtisodiy samaradorligini oshirishga qaratilgan ilg’or boshqaruv qarorlarini qabul qilish. Bu esa alohida ko’rsatkichlar tizimi asosida uslubiy yondashuvlarni talab etadi. SHuning uchun har qanday tashkilotning holatini diagnostika qilish to’g’ridan-to’g’ri, oraliq va ichki strategik boshqaruv vositalaridan foydalanish muammosini yangilab boradi.

Ko’rinib turibdiki, boshqaruv vositalari bir-birining o’rnini bosmaydi va o’zini o’zi ta’minlaydigan darajada elementlarga ega emas. SHu bois, boshqaruv jarayonining bosqichlari va oldindan belgilangan maqsadlar bilan birgalikda diagnostika amalga oshiriladi. Bunda tashkilotni rivojlantirish kontseptsiyasi maqsadni belgilash va vazifani shakllantirish hamda harakatlar strategiyasini muqobil variantlar asosida tanlashdan iborat. Albatta, tanlangan strategiyaning samaradorligini baholash tashkilotning boshqaruv faoliyatining tsiklik xususiyatiga bog’liq bo’lib, har qanday muammoning bartaraf etish chora-tadbirlari diagnostika vositalariga bog’langan (1.1-rasmga qarang).

1.1-rasm. Strategik menejment jarayonida diagnostikaning o’rni

Demak, boshqaruv diagnostikasi – bu boshqarish tizimining samaradorligi oshirish muammolarini aniqlash, tahlil qilish va baholash, shuningdek ularning yechimlarining asosiy yo’nalishlarini aniqlashga qaratilgan tadqiqot faoliyatidir. Bunday faoliyatni tashkil etish bir qator muolajalarni amalga oshirishni o’z ichiga oladi.

Yuqoridagi diagnostik vositalar OTMga xos bo’lgan turli xil usullardan foydalanishni talab etadi, ya’ni: muammoli joylarni aniqlash va muammolar katalogini yaratish; asosiy muammolarini tahlil qilish uchun me’yoriy-huquqiy hujjatlar bilan ishlash; ma’lumotlarning ishonchlilik darajasini tasdiqlash; tashxis qo’yish va “davolash vositalari”ni tanlash; qaysi diagnostik usullardan foydalanish to’g’risida yakuniy qaror qabul qilish; yangi boshqaruv texnologiyalarini ishlab chiqish va amalga oshirish.

Ko’rinib turibdiki, boshqaruv diagnostikasi juda ko’plab tarkib bilan to’ldirilgan. Umumiy yondoshuvda diagnostikaning asosiy yo’nalishlari OTM boshqaruv tuzilmasini, rahbar-xodimlar va professor-o’qituvchilarni boshqarish sifatini va OTMning umumiy faoliyatini baholashdan iborat.

OTMning boshqaruv tuzilmasini baholashda rasmiy aloqa kanallarini o’rganish alohida ahamiyat kasb etadi. Bunda kadrlar siyosati va xodimlarni boshqarish amaliyoti orqali OTMning bugungi va ertangi maqsadlariga muvofiqligi darajasi aniqlanadi. Jumladan:

- kadrlar siyosati (kadrlar tayyorlash, kadrlar bilan ishlashni rag’batlantirish tizimi va rejalarning bajarilishini nazorat qilish);

- rahbar-xodimlar va professor-o’qituvchilarni boshqarish jarayonini tartibga solish (xizmat vazifalarini bajarishni tartibga solish, ichki mehnat qoidalari, mehnatni rag’batlantirish to’g’risidagi Nizom, OTMning alohida bo’limlari faoliyati to’g’risidagi Nizom);

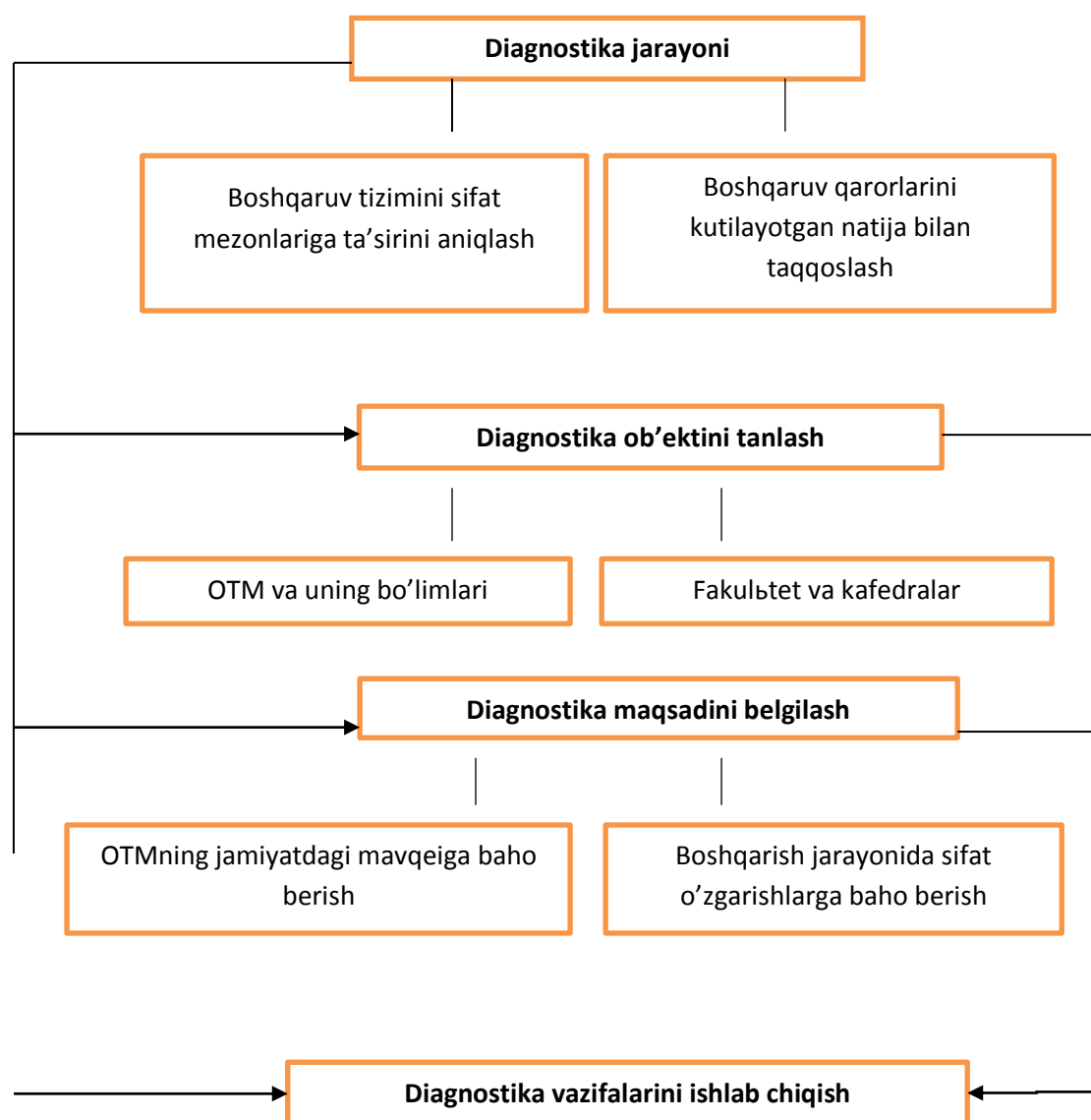
- boshqaruv jarayonining rasmiy qoidalari va tartiblari (ishga qabul qilish, sertifikatlash, malakasini oshirish, xodimlarni ishdan bo’shatish, ijtimoiy moslashish, axloqiy rag’batlantirish, ijrochini qo’llab-quvvatlash tizimi va mehnat intizomi).

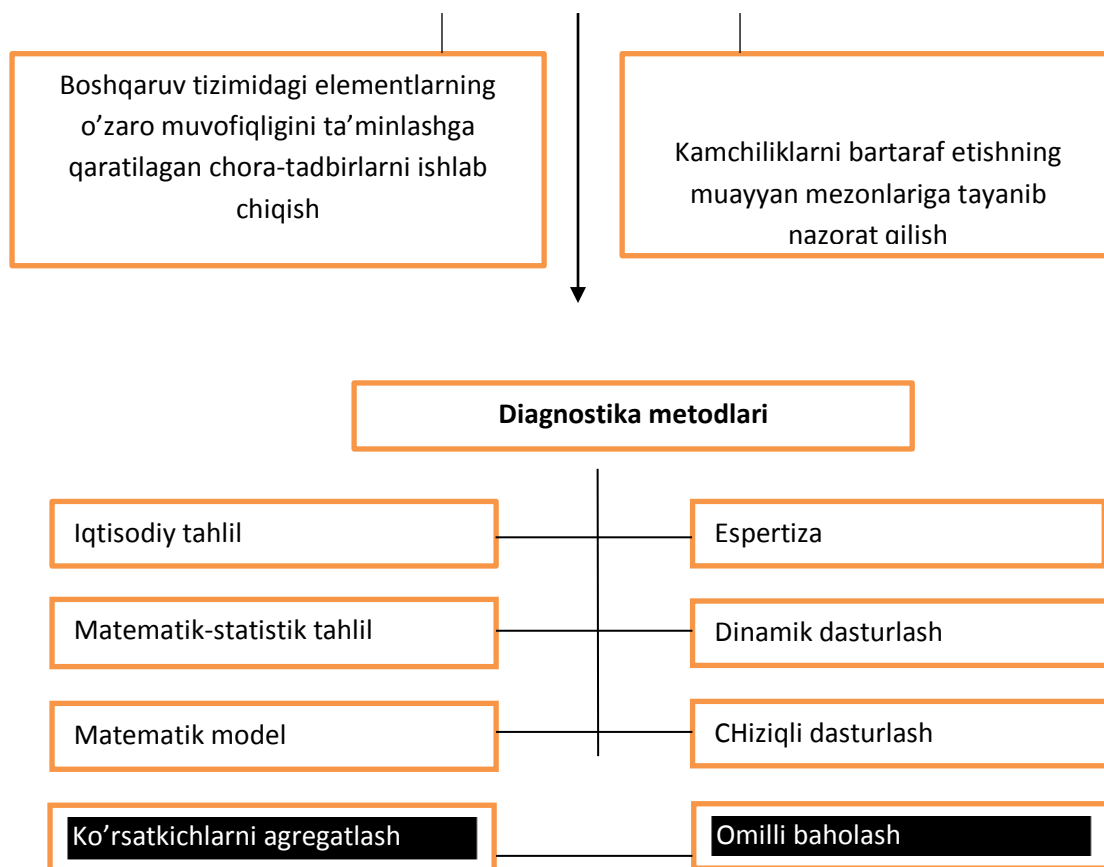
- tashkiliy madaniyat elementlarining rahbar-xodimlar va professor-o’qituvchilarning xulq-atvoriga ta’siri (xodimlarning norasmiy aloqasi, xodimlar va ma’muriyat o’rtasidagi munosabatlar, buyruqlar va an’analar, qoidalar va tartiblar).

Albatta, OTMning umumiy faoliyatini baholash uchun umumiy samaradorlikni tavsiflovchi mezon va ko’rsatkichlar to’plamidan maqsadlarga erishish o’lchovi sifatida foydalaniladi. Bunda diagnostika uchun ma’lumotlarni quyidagicha guruhlash mumkin: OTMning xususiyatlari (asosiy faoliyat turi, mulkchilik shakli); OTM faoliyatining tabiati (miqyosi, jamiyatdagi o’rni, ixtisoslashuvi); ilmiy-tadqiqot ishlari (ilmiy-tadqiqot ishlari uchun xarajatlar miqdori, laboratoriya xodimlarining malakasi, ilmiy-texnik darajasi, ishlab chiqarish dasturi va quvvati, laboratoriya vositalari parkining xususiyatlari; tijorat faoliyati (shartnoma majburiyatlariga muvofiqligi, narx siyosatining xususiyatlari); OTM boshqaruvining tashkiliy tuzilishi (boshqaruv kengashi tarkibi, iqtisodiy mustaqillik darajasi) va boshqa iqtisodiy-moliyaviy holatlar.

SHu jihatdan OTMni boshqarish va uning elementlariga nisbatan iqtisodiy diagnostik baho berishni quyidagicha izohlash mumkin (1.2-rasmga qarang):

- diagnostika jarayoni mazmuni – boshqaruv tizimini sifat mezonlariga ta’sirini aniqlash va boshqaruv qarorlarini kutilayotgan natija bilan taqqoslashga qaratilgan tadqiqotlar olib borish;
- diagnostika ob’ekti – oliy ta’lim muassasasi va uning bo’limlari, fakul’tet va kafedralar bo’lishi mumkin;
- diagnostika maqsadi – oliy ta’lim muassasasining jamiyatdagi yoki oliy ta’lim tizimidagi egallab turgan mavqei va undagi o’zgarishlarga baho berish.

1.2-rasm. OTMni boshqarishning iqtisodiy diagnostik modeli va uning imitatsion bosqichlari

OTMni boshqarishning iqtisodiy diagnostikasida quyidagi tahliliy metodlar talab etiladi:

- tizim ichiga to'g'ridan-to'g'ri kirmagan holda statistik axborotdan va iqtisodiy tahlilning murakkab usullaridan foydalanib olib boriladigan tadqiqot;
- tizimdagi ma'lumotlarni umumlashtiruvchi ekspertiza;
- matematik-statistik metodlarni qo'llab tadqiqotlar olib borish;
- dinamik dasturlash va matematik modellardan foydalanish;
- miqdoriy ifodaga ega maqsadlarga erishish uchun optimallashtirishni ta'minlovchi chiziqli dasturlash;
- turli xil mazmundagi ko'rsatkichlarni agregatlash va omilli baholash metodlaridan foydalanish;

Yuqoridagilardan ko’rinib turibdiki, OTM faoliyatining majmualari iqtisodiy diagnostikasiga 5 bosqichdan tashkil topgan tahliliy jarayon sifatida qarash mumkin. Mazkur bosqichlar o’zaro bog’langan va tartibli joylashgan, ular orqali maqbul natijaga erishish mumkin. Har bir bosqich o’zidan oldingi bosqichga tayangan holda amalga oshiriladi.

Diagnostika qilishdan asosiy maqsad OTMning moliyaviy-iqtisodiy ahvolini baholash va barqarorligini aniqlab olish hamda rivojlanish imkoniyatlari va zahiralarini ochib berishdan iborat. Mazkur maqsadga erishishda, albatta, moliyaviy-iqtisodiy siyosatining asosiy yo’nalishlari ishga solinadi. Diagnostika ana shu siyosatni olib borishining muhim dastaklaridan biri bo’lib xizmat qiladi. Diagnostika natijalariga ko’ra, OTMning jamiyatdagi mavqeini taqqoslash yoki o’zining turli vaqt oraliqlaridagi holati o’zgarishlarini baholash mumkin.

Hozirgi paytda OTMning faoliyati natijalarini reyting baholash yo’lga qo’yilgan bo’lib, bu ham o’z mazmuniga ko’ra OTM faoliyati diagnostikasini bildiradi. Biroq, bu tizimda iqtisodiy yondashuv yetarli darajada mavjud emas. SHuning uchun OTM faoliyatini iqtisodiy jihatdan baholab berish va bu borada integral ko’rsatgichlar ishlab chiqish zarur bo’ladi.

Bugungi kunda moliyaviy-iqtisodiy koeffitsientlar tahliliga asoslangan diagnostikani OTMga nisbatan ham qo’llash mumkin va zarur, deb hisoblaymiz. Rivojlangan mamlakatlarda OTMning faoliyati sezilarli darajada tijorat harakteriga ega bo’lmoqda. OTMning tijoratlashuv jarayoni bozor mexanizmlari yaratib beradigan imkoniyatlardan foydalanish salohiyati bilan o’lchanadi. SHuning uchun OTMlar faoliyati tijoratlashuvining kuchayib borishiga tabiiy jarayon, deb qaralishi zarur. Albatta, bunda OTMni boshqaruv tizimining o’ziga xos xususiyatlari e’tiborga olinishi lozim.

MUNDARIJA

I. TA’LIMNING DOLZARB MUAMMOLARI VA YECHIMLARI;

1.	Umumiy o’rta ta’lim maktablari faoliyatini tashkil etishda strategik maqsadni belgilash va amalga oshirish mexanizmlari
<i>Mo’minova M.U.</i>	3
2.	Ўқувчи ёшларни ватанпаварлик рухида тарбиялашда китоб мутоаласи ва китобхонлик янги ўзбекистон тараққиётининг буюк пойдевори сифатида
<i>Қулматов Н.Э.</i>	12
3.	Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida innovatsion ta’lim muhitini yaratishda pedagogik faoliyatning ta’siri
<i>Egamberdiyeva D.I.</i>	26
4.	Tasviriy san’at fanini o’qitishda zamonaviy metodlarning qo’llanishi va ularning o’qitishdagi samarasi
<i>Aliyeva M.J.</i>	30
5.	Talabalarda kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishning pedagogik sharoitlar
<i>Boltaboyev A.</i>	38

II. TA’LIM-TARBIYA NAZARIYASI VA METODIKASI

6.	Tasviriy san’atda qalamtasvirning o’rni
<i>Ibrohimova I.T., Mamadjanova M.M.</i>	47
7.	Ta’lim jarayonida kognitiv uslub rivojlanishining psixologik xususiyatlari
<i>Badritdinova M.B.</i>	51
8.	Ta’lim muassasalarida texnologik xavfsizlik qoidalari
<i>Mamadjanov M.</i>	62
9.	Kompetensiyaviy yondashuv asosida bo’lajak tarbiyachilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash texnologiyasi
<i>Yusupjonova S. O.</i>	71
10.	Pedagogika predmeti, maqsadi va vazifalari
<i>Azizova Sh.F.</i>	76
11.	Musiqqa pedagogikasi fanining talabaning mustaqil ta’lim olish jarayonidagi o’rni
<i>Toshmatov G.O.</i>	80

V. MAXSUS PEDAGOGIKA:

12.	Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachilarining inklyuziv kompetentsiyasini takomillashtirish	90
	<i>Kuchkarova N.T.</i>	
13.	Bolalarga psixologik yordam ko'rsatish va uning turlari	94
	<i>Usmonova L. Z.</i>	
14.	Maxsus pedagogika fanining maqsad va vazifalari imkoniyati cheklangan bolalarni o'qitish va tarbiyalashda maxsus pedagoglarning o'rni	98
	<i>Karimova M.A.</i>	

VI. IJTIMOIIY PEDAGOGIKA:

15.	Sog'lom bola ma'naviyatini shakllanishiga oila muhitining ta'siri	105
	<i>Asranboyeva M.H.</i>	
16.	O'zbek allalarida qo'llanilgan badiiy tasvir ositalarining lisoniy tahlili	113
	<i>Egamberdiyeva Sh.M.</i>	
17.	O'zbek xalq folklorida mayna obrazi	122
	<i>Mehmonjonova M.</i>	
18.	O'zbek madaniyati va san'atining tarixiy bosqichlari	125
	<i>Zokirjonov A.Z.</i>	
19.	Badiiy adabiyot vositasida bola ruhiyatini Rivojlantirish	130
	<i>Abdullayeva D.L.</i>	
20.	O'zbek xalq maqollarida dehqon obrazi	134
	<i>Abdullajonova M.</i>	
21.	O'zbek va ingliz allalarida obrazlar silsilasi	137
	<i>Ahmadaliyeva M.</i>	
22.	Milliy ma'naviy merosimizda axloq-odob masalalari	141
	<i>Nomanov K.K.</i>	
23.	Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi - yangi tahrirdagi o'zbekiston respublikasi konstitutsiyasining xalqaro huquqiy asosi	146
	<i>Umarov J.A.</i>	
24.	Yuridik shaxslarning vujudga kelish va bekor bo'lishida	151

raxbarning o'rne

Ne'matjanov S.J.

25. Fuqaroni bedarak yo'qolgan deb topishning huquqiy asoslari	156
<i>Begaliyeva D.B.</i>	
26. Yuridik shaxslarning vujudga kelishi huquqiy asoslari	159
<i>Qosimov X.A.</i>	

VII. ILG'OR MILLIY VA XALQARO TAJRIBALAR:

27. Steam ta'lim tizimi asosida katta va tayyorlov guruhi tarbiyalanuvchilarining intellektual-bilish malakalarini shakllantirish	165
<i>Mamadaliyeva F.B.</i>	
28. The benefits of using stories in elt to develop learners intercultural awareness	170
<i>Toshmatova M.K.</i>	
29. O'zbekistonda musiqiy meros namunalariga munosabat	178
<i>Zokirjonov A.Z.</i>	
30. Dutor cholg'usi tarixi hamda o'qitish metodikasi	185
<i>G'aybullayeva F.X.</i>	
31. Alisher Navoiy – so'z mulkining sultoni, milliy musiqa sohasiga qo'shgan hissasi	192
<i>G'aybullayeva Z.X.</i>	
32. Qashqar rubobi kelib chiqishi tarixi hamda foydalanish metodikasi	198
<i>Tuychiboyev D.T.</i>	
33. Effect of oil on environmental pollution	203
<i>Ismailov J.K.</i>	
34. Boshlang'ich sinf musiqa madaniyati darslarida ijrochilik mahoratlarini oshirib borish usullari hamda metodlari	207
<i>Otamirzayeva M.J.</i>	
35. Ijtimoiy ong va ma'naviyat tushunchalarining mohiyati	215
<i>Mamatov O.V., Tursunov R.A.</i>	
36. Methodological principles of geographical study of population health and location	218
<i>Ismailov J.K.</i>	
37. The art and methodology of using text for translation	221
<i>Ismonaliyeva S.A.</i>	
38. The purpose and content of the educational process.	223

	Educational practices	
	<i>Ismonaliyeva S.A.</i>	
39.	Terminology in linguistics	228
	<i>Mamadaliyeva N.</i>	
40.	Mass media	240
	<i>Mamadaliyeva N.</i>	
41.	Ma’naviyat insonning ulg‘ayishi va kuch qudrati manbaidir	248
	<i>Qosimov X.A., Tillayev B.A.</i>	
42.	Intelektual mulk huquqi ni himoya qilishning huquqiy asoslar	253
	<i>To‘raxonov E.D., Gapparov E.O.</i>	
43.	Xo‘jalik shirkatlari - yuridik shaxs sifatida	258
	<i>Hasanov F.N., Habibullayev M.</i>	
44.	Yuridik shaxsni qayta tashkil etishning o‘ziga xos jihatlari	262
	<i>Ne‘matova G.N., Tillayev B.A.</i>	
45.	Xususiyl korxonalar – yuridik shaxs sifatida	266
	<i>Sotivoldiyev M.S., Ismoilov T. I.</i>	
46.	Fuqarolik huquqini himoya qilishning o‘ziga xos jihatlari	270
	<i>Nosirjonova M.Y., Ismoilov T. I.</i>	
47.	Fuqarolik huquqiy munosabatlarda sub’ektlarning huquqiy maqomi va tutgan roli	273
	<i>Abdulxakimov X.O., Satvoldiyev F.A.</i>	
48.	Yuridik shaxslarning filiallari va vakolatxonalari	277
	<i>Mashrapova D.M., Sultonov A.</i>	
49.	Diniy bag‘rikenglik va millatlararo totuvlik – bebaho tinchligimiz garovi	282
	<i>Yuldashev J.</i>	
50.	Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida matematik tasavvurlarini integrativ yondashuv shakllantirish mazmuni	285
	<i>Murodova M.M.</i>	
51.	Globallashuv jarayonida jamiyat hayotida milliy qadriyatlar va millatlararo totuvlik masalasi	295
	<i>Tursunov R.A.</i>	
52.	Паралимпия спорт турлари бўйича машғулотларни кинематик кўрсаткичлари бўйича педагогик назорат қилиш услубияти	301
	<i>Миржамолов М.Х.</i>	
53.	Фарғона вилоятидаги жаҳид мактаблари фаолиятига доир янги маълумотлар (“Таржимон” газетаси материаллари асосида)	308
	<i>Исоқбоев А.А.</i>	

54. Iqtisodiy fanlarni o'qitishda zamonaviy metodlar integratsiyalashuvini tashkil etilishi
<i>Urinov B.J.</i>	319
55. Oliy ta'lim muassasasida boshqaruv tizimining o'ziga xos xususiyatlari va iqtisodiy diagnostikaning zaruriyati
<i>Boydadayev D.M.</i>	327

“Ta’lim va taraqqiyot” ilmiy-uslubiy jurnali elektron to’plam sifatida O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi (AOKA)ning 2022-yil 25-oktabrdagi № 045 044 raqamli guvohnomasi asosida chop etiladi. UDK: 37, Xalqaro standartlashtirish raqami (ISSN): 2992-9008. “Ta’lim va taraqqiyot” ilmiy-uslubiy jurnalining 2023-yil 5-soni NamDPI Ilmiy-texnikaviy Kengashining 11-noyabr 2023-yildagi 11-sonli kengaytirilgan yig’ilishida muhokama qilinib, ilmiy to’plam sifatida chop etishga ruxsat etilgan (Bayonnoma № 11). Maqolalarning ilmiy saviyasi va keltirilgan ma’lumotlar uchun mualliflar javobgar hisoblanadi.

Texnik muharrir: R.Tursunov

Tahririyat manzili: Namangan shahri, Uychi ko‘chasi, 316-uy.

Pochta indeksi: 160136, Faks: (0369) 227-27-21,

Email: Info@namspi.uz

“Ta’lim va taraqqiyot” ilmiy-uslubiy jurnalining 2023-yil 5-soni 346 sahifadan iborat bo’lib, 55 ta ilmiy maqoladan tashkil topgan.

Jurnalning elektron holatini har qanday tartibda o’zgartirish yoki soxtalashtirishga uringan subyekt shaxsan javobgan hisoblanadi.

NAMANGAN DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI 2023